DE ARTE
RHETORICA
LIBRI QUINQUE

AUCTORE

P. DOMINICO DE COLONIA S. I.

ACCEDUNT

INSTITUTIONES POETICAE

AUCTORE

P. IOSEPHO IUVENCIO

S. I.

S. Sabina

ROMAE MDCCCLIII.

EX TYPOGRAPHIA VEN. HOSPITII APOSTOLICI

Praesidum facultate, ac Privilegio.

TYPOGRAPHUS LECTORIBUS S. D.

ARtem Rhetoricam Dominici de Colonia saepius multorum typis editam, atque incredibili plausu semper exceptam, dolebant nonnulli minus facile induci in gymnasia posse, quod et mole grandior videretur, quam quae commode posset a pueris gestari, et nihil in ea de Arte poetica, quae una cum Rhetorica tradi solet, nisi obiter, praeciperetur. Nos, detractis minus necessariis, adiunctisque Iosephi Iuvencii Institutionibus Poeticis, quae multis partibus breviores erant, quam ea quae diversis ex locis, praesertim ex ipso fine, sustuleramus, utrique incommodo occurrimus. Nec vero veremur, ne sapientissimo Auctori consilium hoc nostrum minus probetur. Nam, quum non nisi hac ratione adolescentium studiis, quibus unice favet, satisfieri potuisse intellexerit, mallet profecto has tamquam epulas, a se structas, paullo aliter conditas apponi, quam omnino mensae non inferri. Si quos vero sincera illa ac veluti autographa magis delectarint, eos quidem nobis molestos fore nequaquam putamus. Ita enim haec paululum immutata damus, ut nativa illa ac vetera non tollamus: quibus, si volent, concedentibus nobis, ut utantur, nosque his uti, queis volumus, sine interpellatione sinant. Valete.

AUCTOR LECTORI

Praeceptis paucis brevibusque, exemplis vero bene multis constat haec Ars Rhetorica. Praecepta hausimus ex vetustissimis Graecorum Latinorumque Rhetorum fontibus, Aristotelem dico, Ciceronem, Quintilianum, Demetrium Phalereum, Hermogenem atque Longinum. Exempla, quae lectissima sunt perpetuaque, summo studio singularique diligentia selegimus fere ex elegantissimis aetatis aureae Scriptoribus. Atque hoc exquisito veterum exemplorum delectu, copiaque, nostrum hunc qualemcumque laborem speramus posse commendari, si caetera omnia desint; illumque etiam politioribus et urbanis hominibus nec inutilem, nec iniucundum, hoc saltem nomine, fore confidimus.

ELEMENTA RHETORICAE

CAPUT PRIMUM

DE FABULA

Quid est Fabula?

℞. Est oratio falsa veritatem effingens. Talis est apud Horatium (a) elegantissima illa fabella equi, hominis opem adversus cervum implorantis.

Cervus equum, pugna melior, communibus herbis
Pellebat: donec minor in certamine longo
Imploravit opes hominis, fraenumque recepit.
Sed postquam victor (b) violens discessit ab hoste,
Non equitem dorso, fraenum depulit ore.

Vide quam solerter Horatius sub illis fabulae involucris et quasi integumentis verum ac rectum nos doceat, et nos repente a levi illa in speciem narratiuncula, ad veritatem traducat, tribus illis qui sequuntur versibus,

Sic qui pauperiem veritus, potiore metallis
Libertate caret, dominum vehet improbus, atque
Serviet aeternum, quia parvo nesciet uti.

§. I. De variis Fabularum generibus.

Quot sunt genera Fabularum?

℞. Tria numerantur ab Aphthonio et a Teone Sophista, qui Rhetoricas exercitationes, seu progymnasmata (sic enim appellant) tyronibus admodum utilia nobis scripto reliquere. Tria igitur statuunt genera fabularum. Aliae sunt rationales, aliae morales, aliae mixtae.

(a) *Epist. 10. lib. 1.*
(b) *Violens pro violentus*, vox parum usitata.

§. II. De Fabula rationali, sive Parabola.

Quid est Fabula rationalis?

℟. Fabulae rationales sunt illae, quibus ad mores instituendos, fingimus ab homine dictum vel factum quidpiam, quod tamen reipsa neque dictum fuit neque factum, sed tamen dici vel fieri omnino potuit. Huiusmodi sunt divinae illae Parabolae de Virginibus decem, de Divite et Inope, de Filio Prodigo, aliaeque, quibus Christus Dominus Apostolos et circumfusam plebem ad omnem virtutem erudiebat: (a) *Sine parabolis non loquebatur eis*, inquit sacra pagina; tum ut se ad rudem populi captum accomodaret; tum etiam in primis, ut serviret Palaestinorum moribus ac consuetudini, apud quos nimirum huiusmodi Parabolae maiorem in modum erant usitatae, et unde in reliquas orientis partes dimanarunt.

Rationales id genus Fabulas, seu Parabolas circiter duodecim habes in aureolo Phaedri libello. Exemplum esto haec, quam hic affero.

Aesopus et petulans.

Aesopo (b) quidam petulans lapidem impegerat
Tanto, (c) inquit, melius; assem deinde illi dedit.
Sic prosequutus: plus non habeo mehercule:
Sed unde accipere possis, monstrabo tibi.
Venit ecce dives et potens: huic similiter
Impinge lapidem, et dignum accipies praemium.
Persuasus ille fecit, quod monitus fuit.
Sed spes fefellit impudentem audaciam;
Comprehensus namque poenas persolvit cruce.

§. III. De Fabula moralis, sive Apologo.

Quid est Fabula moralis, seu Apologus.

℟. Est illa, quae belluarum mores et indolem ex-

(a) *Matth. 14.*
(b) *Lib. 3. Fab. 5.*
(c) *Inquit Aesopus.*

primit ad mores hominum informandos. Morales huiusmodi fabulae dicuntur *Aesopicae*, non quod Aesopum auctorem habeant, ut vulgus existimat, cum longissime ante (a) Aesopi tempora (b) ab Homero et Hesiodo fuerint usurpatae; sed quod valde fuerint in deliciis Aesopo, qui illas admodum ingeniose tractavit. Interdum etiam non solum ferae, sed arbores quoque et plantae, mallei, incudes, aliaeque res huiusmodi loquentes inducuntur. Exquisitissimum fabulae moralis exemplum habes in hoc Phaedri Apologo.

Inops, potentem dum vult imitari, perit.
In prato quodam Rana conspexit Bovem;
Et tacta invidia tantae magnitudinis
Rugosam inflavit pellem; tum natos suos
Interrogavit, an Bove esset latior?
Illi negarunt; rursus intendit cutem
Maiore nisu, et simili quaesivit modo,
Quis maior esset? Illi dixerunt, Bovem.
Novissime indignata, dum vult validius
Inflare sese, rupto iacuit corpore.

Quantopere valeat hic apologus ad nostros mores emendandos, satis liquet ex primo versiculo.

Inops, potentem dum vult imitari, perit.

Quapropter vir antiquis comparandus Iulius Caesar Scaliger ait in sua Poetica, apologum appellari quasi απο λογου λογον, quasi aliud palam et aperte dicat, aliud clam innuat doceatque, quemadmodum Allegoria.

Quid interest inter Apologum et Parabolam?

℟. Hoc interest, quod apologus sit earum rerum, quae fieri omnino nequeunt; neque enim belluae loqui possunt: parabola vero est earum rerum, quae si reipsa non sunt, esse certe quidem potuerunt.

(a) *Aesopus floruit anno 185 a Roma condita.*

(b) *Homerus Poetarum Graecorum princeps vixit mille circiter annis ante Christum.*

§. IV. Fabula mixta.

Quid est Fabula mixta?

℟. Est ea, quae ex rationalis et moralis admixtione componitur, seu in qua homines cum brutis sermocinari finguntur. Eximium fabulae mixtae exemplum reperies apud Iustinum. *Historiar. lib. XLIII. cap. IV.* Hanc opportune adhibuit Regulus quidam ad concitandos veterum Gallorum animos contra Massilienses, qui ex Asia nuper in Ligurum regionem advecti, locique amoenitate capti, condendae urbis locum ab incolis precario impetraverant.

Canis et Pastor. Fabula mixta.

Canis aliquando partu gravida locum a Pastore precario petiit, in quo pareret: quo obtento, iterato petiit, ut sibi educare eodem in looo catulos liceret. Ad extremum adultis catulis fulta domestico praesidio, proprietatem loci sibi vindicavit. Non aliter Massilienses, qui nunc inquilini videantur, quandoque dominos regionum futuros.

Quantum porro valuerit haec fabula, continuo subiungit Iustinus: *His,* inquit, *incitatus Rex insidias Massiliensibus extruxit.*

§. V. De legibus, et artificio Fabulae.

Quaenam est prima, ac praecipua Fabulae lex?

℟. Prima haec est lex, ut fabula quaelibet adiunctam habeat suam interpretationem, qua moralis illius sensus breviter explicetur: quam interpretationem quasi fabulae animam ausim appellare. Haec interpretatio, si ponatur post fabulam, vocatur ἐπιμύθιον sive *affabulatio*: si vero ponatur initio, vocatur προμύθιον quasi *praefabulatio*, si ita loqui fas esset. Ceterum initione ponas, an in fine, non refert maximopere.

Quaenam est altera lex Fabulae?

℟. Secunda lex est, ut fabulae narratio sit perspicua, probabilis, brevis et iucunda. Verum de illis qua-

tuor narrationis tum fabulosae, tum historicae virtutibus, itemque de figuris, quibus utraque potest illuminari, capite subsequenti dicturi sumus.

Quomodonam probabilis reddi potest verique similis Fabula, quae nimirum ficta semper res est et commentitia, ac persaepe etiam incredibilis, fideique prorsus absona, quales sunt Apologi, qui belluis humanum sermonem affingunt?

℟. Fabulae, quantumvis fictitiae, quamdam tamen inesse probabilitatem ac verisimilitudinem, si sua cuilibet animanti servetur indoles ac suum ingenium: si Vulpem facias versipellem et subdolam, Lupum rapacem et truculentum; Agnum mitem et simplicem; ac ceterae demum belluae germanis propriisque suis coloribus depingantur. Hinc sapienter monet Horatius in arte poetica, Poetae mendacia ad veritatem accedere omnino debere.

Ficta voluptatis causa sint proxima veris.

Et alio loco eiusdem Poeticae:

Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet,
Primo ne medium, medio ne discrepet imum.

§. VI. De utilitate Fabulae.

Quaenam est utilitas Fabulae?

℟. Mirabiles quosdam usus habet fabula, si loco ac tempore adhibeatur, ut par est. Primo enim mirum in modum valet ad exhilarandos recreandosque auditorum animos, et ad conciliandam attentionem, quae delectationi solet esse coniuncta. Hac arte sibi paravit olim attentionem summus orator Demosthenes.

Cum enim licet de rebus gravissimis agens fastidiose tamen et oscitanter audiretur ab Atheniensibus hac eleganti fabella repente illorum aures et animos ad audiendum convertit.

Asini umbra.

Adolescens aestivo tempore Athenis Megaram profecturus, asinum conduxit; cumque effervescen-

te iam meridie, solis ardor coepisset esse vehementior, vitandi caloris causa, sub asini ventrem se coniecit, ut umbram inde captaret. Ast (a) *Agaso, qui locaverat asinum, hunc hominem serio proturbare, asserens se nihil nisi asinum, non vero asini umbram locasse: alter contra adfirmare, se cum asino pariter illius umbram conduxisse.* Cum autem vidisset Demosthenes captos hac fabula iudices risu corruere ac pene emori, discessum repente paravit, vel parare se finxit; sed rogantibus enixe Atheniensibus, ut fabulae quod reliquum erat perficeret; *Itane vero*, mutata voce inquit, *de asini umbra audire vultis, de rebus gravibus et seriis non vultis* (b)? et illos hoc artificio ab oscitantia taedioque ad summam quamdam audiendi alacritatem traduxit.

Quaenam est altera utilitas Fabulae?

℟. Fabula non solum valet ad delectandum, sed quod caput est, facit etiam in primis ad docendum, ad movendum et ad corruptos hominum mores emendandos. Hic etenim est, quemadmodum Philosophiae, sic etiam Fabulae laudabilis scopus, ut utraque Mortales ad honestatis ac virtutis studium a vitiorum foeditate traducat. Sed Philosophus et Fabulator diversis itineribus eodem contendunt. Philosophus obiurgat vitia palam et aperte, sine ambagibus et integumentis; unde offensi persaepe improborum animi salutare monitum aspernantur ac respuunt, *castigatique remordent*, ut inquit Iuvenalis. At Poeta vitium impugnat, quasi aliud agens ac veluti (c) per cuniculos, et monitorum austeritatem fabularum condimento mitigat: ut nempe captus ac delinitus innoxiae voluptatis illecebris animus salutarem medicinam libenter admittat, ut sapienter monet Lucretius *lib.* 1. *et* 4.

(a) *Italice*: Mulattiere, Vetturale.
(b) *Plutarchus in vita Demosthenis.*
(c) Per via di mine.

Ac veluti pueris absynthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Contingunt mellis dulci flavoque liquore,
Ut puerorum aetas improvida ludificetur
Labrorum tenus, interea perpotet amarum
Absynthi laticem, deceptaque non capiatur:
Sed potius tali facto recreata valescat.

Quid enim aptius, v. g. ad inanium promissorum tumorem sine cuiusquam offensione castigandum, quam haec lepidissima Phaedri de monte parturiente fabella (a)?

Mons parturiens.

Mons parturibat gemitus immanes ciens;
Eratque in terris maxima exspectatio:
At ille murem peperit. Hoc scriptum est tibi,
Qui magna cum minaris, extricas nihil.

Quo etiam ingeniose alludit Horatius in Arte poetica.

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?
Parturient montes, nascetur ridiculus mus.

Ad hanc Fabulae utilitatem pertinet etiam quod ait idem Horatius *in Sat.* 1. *l.* 1.

Tantalus a labris sitiens fugientia captat
Flumina. Quid rides? mutato nomine, de te
Fabula narratur.

Quo veterum exemplo probari potest, Fabulam ad docendos animos et affectus concitandos utilem esse?

℟. Exemplo Menenii Agrippae, qui plebem Romanam, quae graviter offensa in montem Aventinum aliquando secesserat, ad Patrum auctoritatem concordiamque revocavit narratiuncula Apologi de membris humanis adversus stomachum conspirantibus; et quod nec legum nec magistratus auctoritate potuerat, id fictitiae narrationis blandimento perfecit. Apologum sic narrat *T. Livius lib.* 2.

(a) Lib. 4.

Venter et reliqua humani corporis membra.

Apologus.

Tempore quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri: ventrem in medio quietum nihil aliud quam datis voluptatibus frui; (a) *conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. Hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse: inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas, mature confecto cibo, sanguinem. Comparando hic quam intestina corporis seditio similis esset irae Plebis in Patres, flexit mentes hominum.*

CAPUT II.

DE NARRATIONE

Quid est Narratio?

℞. Est rei gestae vel quasi gestae expositio. Dicitur *rei gestae, vel quasi gestae* ut nempe narrationem tum historicam, tum fabulosam complectatur haec nostra definitio.

§. I. De virtutibus Narrationis.

Quaenam sunt virtutes Narrationis?

℞. Quatuor a Tullio recensentur: perspicuitas, probabilitas, brevitas et suavitas.

Quomodo perspicua fiet Narratio?

℞. Fiet perspicua: 1. Si temporum servetur ordo,

(a) *Supple* aiebat, *vel* narrabat.

adeo ut quod primum gestum est, primum etiam referatur.

2. Si verbis propriis et usitatis utamur.

3. Si res non interrupte narretur.

4. Denique si diligenter evitetur omnis verborum ambiguitas qualis esset ista, v. g. *Aiunt Regem* (a) *Pyrrhum Romanos vicisse*. Quis enim inde victor, quis victus intelligi possit ?

Quantum porro eniti ac contendere debeat Orator, ut perspicue narret et aperte, facile intelligere poteris ex aureo Fabii Quintiliani praecepto. *Prima sit orationis virtus perspicuitas.*

Quo spectat etiam quod eodem capite inculcat idem Fabius ; *Dilucida et negligenter quoque audientibus aperta sit .... ut in animum, tamquam sol in oculos, etiamsi non intendatur, incurrat. Quare non ut intelligere possit auditor, sed ne omnino possit non intelligere, curandum.*

Quod si obscuritatis vitio laboret narratio iure ac merito cadet in illius auctorem, quod de obscurissimo quodam Scriptore iactatum est a nobilissimo (b) Poeta :

Quid iuvat obscuris involvere scripta latebris ?
Ne pateant animi sensa ? tacere potes.

Cedo ex veteribus exemplum aliquod Narrationis perspicuae ?

℟. Instar omnium esse potest laudatissimum illud Epigramma (c) Ausonii de Venere armata et de Pallade.

In Venerem armatam.

Armatam vidit Venerem (d) Lacedaemone Pallas
Nunc certemus, ait, iudice vel Paride.

(a) *Pyrrhus fuit Epirotarum Rex fortissimus, qui contra Romanos pro Tarentinis sex annos bellum gessit.*

(b) *Scaevola Sammarthano.*

(c) *Ausonius egregius Rhetor et Poeta, Praeceptor Imperatoris Gratiani, fuit Consul anno* 379.

(d) *Lacedaemonii Venerem armatam colebant.*

Cui Venus; Armatam cur me, temeraria, temnis?
Quae, quo te vici tempore, inermis eram.

Quomodo fiet probabilis Narratio?

℟. 1. Si is, qui narrat, sit notae probitatis et fidei.

2. Si rei gestae seriem exponat sine fuco, qua simplicitate nimirum, atque candore plus multo valebit ad persuadendum, quam aliis calamistris, lenociniis et hyperbole.

3. Si nihil afferat fidei absonum, et quod abhorreat a communi hominum sensu; quia ut recte admonet Horatius in poetica.

Quodcumque ostendis mihi sic, incredulus odi.

Quod si forte rei verae, sed incredibili fidem facere velis, usurpare poteris sapiens illud cuiusdam Veteris dictum; *Multa esse vera, quae tamen non sint verisimilia, et probabile omnino esse, quamplurima contra probabilitatem contingere.*

4. Denique si clare aperteque exponat rerum circumstantias et adiuncta personarum, locorum ac temporum; unde vel maxime pendet facti probabilitas. Ita Cicero in mirabili illa narratione Miloniana, probabile reddit a circumstantiis personarum quod narrat de insidiis Miloni a Clodio paratis. *Cur igitur*, inquit, *victus est* (Clodius)? *Quia non semper viator a latrone, non numquam etiam latro a viatore occiditur; quia quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in virum.*

Quid factu est opus, ut brevis sit Narratio?

℟. Brevis erit, 1. si narrandi initium altius non repetas, et *ab ovo* ut aiunt; quemadmodum ineptus ille, quem ridet Horatius:

Qui gemino bellum Troianum orditur ab ovo.

Sed si inde sumas exordium, unde necesse est.

2. Si non inutiles putidasque circumstantias, quae nihil faciant ad rem, in narrationem tuam infarcias. Quid enim opus est dicere, v. g. *in portum veni, navem paratam aspexi, de pretio conveni, sublatae sunt anchorae, e portu solvi.* Satis erat dixisse: *e portu solvi.*

Vide tamen etiam atque etiam, ne nimia brevitas obscuritatem afferat orationi, ut observat Fabius. *Vitanda*, inquit, *illa Sallustiana brevitas et abruptum orationis genus.* Et alio loco: *Narratio*, inquit, *praecisa non tam narratio vocari potest, quam confusio.*

Audi rursus Horatium nostrum;

. . . Brevis esse laboro:
Obscurus fio.

Qua ratione suavis reddetur Narratio?

℟. Suavis erit. 1. Si utamur verbis leniter et numerose sonantibus. 2. Si ita collocentur verba, ut nec hiulcus, nec asper sit illorum concursus. 3. Si quae narramus, sint magna, nova et inexspectata. 4. Si adhibeantur certae quaedam narrandi formulae Tullio perfamiliares; cum v. g. pro tempore praeterito praesens usurpatur; item cum plures infiniti subaudito verbo iunguntur, ut cum ait, *Rex primo nihil metuere, nihil suspicari, dies unus et alter intercedere.* Ita etiam Caesar lib. 1. de Bello Gallico. *Divitiacus multis cum lacrymis Caesarem complexus obsecrare caepit, ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera, nec quamquam ex eo plus, quam se, doloris capere.* Supple: *dixit.* Ita Virgilius in mirificis hisce versibus *lib. VI. Aeneidos.*

At Danaum Proceres, Agamemnoniaeque phalanges,
Ut videre virum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu; pars vertere terga,
Ceu quondam petiere rates; pars tollere vocem
Exiguam; incoeptus clamor frustratur hiantes.

5. Denique suavis erit narratio, si diversis figuris illuminetur, et si habeat admirationes, exspectationes, suspensiones, exitus inopinatos et interpositos motus animorum, dolorem, laetitiam, metum, cupiditatem.

Harum omnium rerum admirabile quoddam exemplum habes in iucundissima illa narratione de Dio-

nysio Syracusarum Tyranno, et de Damocle quodam illius Parasito, in quam intueri satis non potuerunt tyrones, ut suaviter et festive narrare discant.

Dionysius Syracusarum Tyrannus et Damocles, ex Tuscul. lib. 5.

Cum quidam ex eius assentatoribus Damocles commemoraret in sermone copias eius, opes, maiestatem, dominatus, rerum abundantiam magnificentiam aedium regiarum; negaretque umquam beatiorem quemquam fuisse: Visne igitur, inquit, o Damocle, quoniam haec te vita delectat, ipse eamdem degustare, et fortunam experiri meam. Cum se ille cupere dixisset, collocari iussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimo, (a) textili stragulo magnificis operibus picto, abacosque (b) complures ornavit argento auroque caelato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos iussit consistere, eosque nutum eius intuentes diligenter ministrare. Aderant unguenta, coronae: incendebantur odores; mensae conquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e (c) lacunari seta equina aptum, demitti iussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos ministratores adspiciebat, nec plenum artis argentum; nec manum porrigebat ad mensam: iam ipsae defluebant coronae: denique exoravit Tyrannum, ut abire liceret, quod iam beatus nollet esse. Satis ne videtur declarasse Dionysius, nihil ei esse beatum, cui semper aliquis terror impendeat?

Ad hanc suavissimam narrationem allusit Horatius cum ait *Odarum lib.* 3.

(a) *Ital.* Con arazzi ricamati a superbissimi lavori.
(b) Credenze.
(c) Soffitta.

Districtus ensis cui super impia
Cervice pendet, non Siculae dapes
Dulcem elaborabunt saporem;
Non avium, citharaeque cantus
Somnum reducent, etc.

§. II. De Schematis, seu Figuris, quibus illuminari potest Narratio.

Quid est Figura?

℟. Figura, seu Schema, est ornamentum quoddam orationis, seu loquendi modus illustrior et a communi consuetudine remotus, cuiusmodi sunt haec Ciceronis verba; *O Dii immortales, ubinam gentium sumus! O scelus, o portentum in ultimas terras amandandum!* Itemque illa Virgilii verba in *Ecloga II.*

Ah Corydon, Corydon, quae te dementia cepit?

Vel cum idem Virgilius *Aeneid. VI.* Sibyllam ita loquentem inducit

. . . Bella, horrida bella,
Et multo Tibrim spumantem sanguine cerno.

Quis enim non videt, haec orationis lumina et illas dicendi quasi faces in quotidiano communique sermone adhiberi nequaquam solere?

Quibus potissimum figuris erit illuminanda narratio, ut sit suavis?

℟. Praecipuae narrationis figurae sunt Hypotyposis, Suspensio, sive Sustentatio, Exclamatio, Communicatio et Sermocinatio, sive Dialogismus.

Quid est Hypotyposis?

℟. Est figura, qua aliquid tam vivis spirantibusque, ut ita loquar, coloribus pingitur atque narratur, ut non tam audiri vel legi, quam spectari et oculis quasi subiici videatur. Ita Cicero V. in Verrem Gavii cuiusdam Civis Romani supplicium narrat per Hypotyposim. *Caedebatur virgis in medio foro* (a)

(a) *In Sicilia*, vulgo Messina.

Messanae Civis Romanus; cum interea nullus gemitus, nulla alia vox istius miseri inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur, nisi haec: Civis Romanus sum.

Sic etiam Virgilius narrator et rerum imitator plane mirificus, Didonis et Aeneae venationem describens, rem quasi sub oculos ponit his versibus egregiis:

. . . . . Ostroque insignis et auro
Stat sonipes, ac fraena ferox spumantia mandit.

Idemque Poeta libro quinto, Entelli et Daretis pugnam pene sub aspectum ita subiicit;

Haec fatus (a) duplicem ex humeris reiecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa (b) lacertosque.
Exuit, atque ingens media consistit arena.
Constitit extemplo in digitos arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
. . . .
Praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra,
Nec mora, nec requies: quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant, sic densis ictibus heros,
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
. . . .
Ast illum fidi aequales genua aegra trahentem,
Iactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore reiectantem, mixtosque in sanguine dentes,
Ducunt ad naves.

Quid est Suspensio?

℟. Suspensio seu Sustentatio est figura, qua Orator ad sibi conciliandam attentionem, et ad excitandos atque arrigendos auditorum animos, illos tenet

(a) Entellus.
(b) *Versus hypermeter.*

aliquandiu suspensos et incertos quid dicturus sit. Ita Tullius contra Verrem: *Etiamnum mihi exspectare videmini, iudices, quid deinde factum sit. . . Exspectate facinus quam vultis improbum; vincam tamen exspectationem vestram.*

Quid est Exclamatio?

R. Est vocis elatio sive contentio, qua interiectione vel adhibita vel subaudita, vehementiorem animi motum significamus, et rei magnitudinem exprimimus. Ita Tullius, post narratum indignissimum illud Gavii, licet civis Romani, supplicium, de quo paulo supra; in has doloris et indignationis voces subito erumpit: *O nomen dulce libertatis!* (a) *O ius eximium nostrae civitatis! O lex Porcia, legesque Semproniae! o graviter desiderata et aliquando reddita Plebi Romanae Tribunitia potestas! huccine tandem omnia reciderunt, ut civis Romanus in provincia Populi Romani, in oppido foederatorum, ab eo, qui beneficio Populi Romani fasces et secures haberet, deligatus in foro virgis caederetur? Quid cum ignes ardentesque laminae ceterique cruciatus admovebantur? si te illius acerba imploratio et vox miserabilis non inhibebat, ne civium quidem Romanorum, qui tum aderant, fletu et gemitu maximo commovebare? In crucem tu agere ausus es quemquam, qui se civem Romanum esse diceret?*

Eodem plane modo Aeneas apud Virgilium *lib.* 2. equi Troiani fatalem ingressum primo narrat.

Dividimus muros et moenia pandimus urbis.
Accingunt omnes operi, pedibusque rotarum
Subiiciunt lapsus, et stupea vincula collo
Intendunt. Scandit fatalis machina muros
Foeta armis: circum pueri innuptaeque puellae
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediaeque minans illabitur urbi.

(a) *Cic. in Verrem.*

Deinde per summum dolorem repente sic exclamat;

O patria, o divum domus Ilium, et inclyta bello
Moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen immemores caecique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.

Quid est Communicatio?

℟. Est figura, qua Orator causae suae confidens deliberat cum iis ipsis, apud quos vel contra quos dicturus est; illos nimirum consulens quid acturus sit, vel etiam quid ipsimet in simili causa essent acturi. Ita Cicero per summam fiduciam videtur consilia sua communicare cum adversario suo Verre, illumque quasi consulere in hunc modum: *Si tu apud Persas aut in extrema India deprehensus, Verres, ad supplicium ducerere, quid aliud clamitares, nisi te civem esse Romanum?* (a) *et si tibi ignoto apud ignotos, apud barbaros, apud homines in extremis atque ultimis gentibus positos, nobile et illustre apud omnes nomen tuae civitatis profuisset; ille, quisquis erat, quem tu in crucem rapiebas, qui tibi esset ignotus, cum Civem se Romanum esse diceret, apud te Praetorem, si non effugium, ne moram quidem mortis mentione atque usurpatione civitatis assequi potuit?*

Quid denique est Sermocinatio seu Dialogismus?

℟. Est figura, qua duo vel plures homines inducuntur loquentes aut secum ipsi, aut cum aliis. Lepidum illius exemplum habes in hac pereleganti narratione Ciceroniana libri primi Tusculanarum quaestionum.

Diogenes et amici.

Cum ab amicis rogaretur Diogenes, ubi vellet humari: Proiicite me, inquit, inhumatum. Tum

(a) Una hac voce D. Paulus, civis Romanus sum, cruciatus et mortem vitavit. *Act.* 22.

amici: Volucribusne et feris? Minime vero, inquit, sed bacillum prope me, quo abigam, ponitote. Qui (a) poteris? illi; *non enim senties. Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit nihil sentienti?*

Nec minus festivum videbitur quod hic subiicio, aliud exemplum ex eodem Tullio 2. *lib. de Or.*

Scipio (b) Nasica et Ennius poeta.

Scipio Nasica cum ad poetam Ennium venisset, eique ab ostio quaerenti Ennium, ancilla dixisset, domi non esse; Nasica sensit, illam domini iussu dixisse, et illum intus esse. Paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius, et eum a ianua quaereret, exclamat Nasica, se domi non esse. Tum Ennius: quid? ego non cognosco vocem, inquit, tuam? Hic Nasica: Homo es impudens: ego cum te quaererem, ancillae tuae credidi, te domi non esse: tu mihi non credis ipsi?

§. III. Varia Narrationum genera et selecta illarum Exempla.

Quotuplex est Narrationis genus?

℟. Triplex: alia est enim Narratio poetica, alia historica, alia civilis et oratoria. Narratio poetica rem fictam exponit; historica rem gestam; civilis, et oratoria rem exponit, quae in controversiam adducitur.

Quid differt inter haec tria Narrationum genera?

℟. Hoc potissimum interest quod Historicus et Orator ordinem temporis et rei gestae seriem in narrando sequantur et servent; contra quam facit Poetae, qui etiam a fine aut a medio rem solet ordiri; quomodo Virgilius ab anno septimo excidii Troiani suam

(a) Pro *Quomodo.*

(b) *Erat cognomen Scipionis illius, qui etiam* Corculum *vocabatur ob summam prudentiam.*

Aeneidem auspicatur, ut liquet ex hisce Didonis verbis ad Aeneam, ad calcem libri primi:

. . . . Nam te iam septima portat
Omnibus errantem terris et fluctibus aestas.

2. Hoc interest, quod Historicus veritatem consectetur, Orator verisimilitudinem; Poeta vero commentitiis etiam fabulis veritatem aspergat.

3. Denique hoc interest, quod historica narratio sit ferme simplex, brevis ac nuda; oratoria sit ornatior et fusior; poetica vero ornamentis abundet, et omnibus artis coloribus picta sit atque polita.

Affer ex veteribus illustre quodpiam exemplum Narrationis poeticae?

℟. Instar omnium esto Ovidiana illa narratio de Daedalo (a) et de infelici Icaro, in qua omnes, quas diximus, virtutes dotesque optimo iure miraberis.

Daedalus et Icarus.

Metamorph. lib. 3.

Daedalus interea Creten longumque perosus
Exsilium, tactusque (b) loci natalis amore,
Clausus erat pelago. Terras licet, inquit, et undas
Obstruat, at caelum certe patet, ibimus illac:
Omnia possideat, non possidet aëra Minos.
Dixit; et ignotas animum dimittit in artes,
Naturamque novat, nam ponit in ordine pennas
A minima coeptas, longam breviore sequente,
Ut clivo crevisse putes: sic rustica quondam
Fistula disparibus paulatim surgit avenis.
Tum lino medias et ceris alligat imas;
Atque ita compositas parvo curvamine flectit,
Ut veras imitetur aves. Puer Icarus una
Stabat, et ignarus sua se tractare pericla,
Ore renidenti, modo quas vaga moverat aura
Captabat plumas, flavam modo pollice ceram

(a) *Daedalus in labirinthum, cuius auctor fuerat, coniectus fuit a Minoe, ob Theseum eius consilio servatum.*
(b) *Patriae, Athenarum*

Mollibat, lusuque suo mirabile patris
Impediebat opus. Postquam manus ultima coepto
Imposita est, geminas opifex libravit in alas
Ipse suum corpus motaque pependit in aura.
Instruit et natum; Medioque ut limite curras,
Icare, ait, moneo: ne si demissior ibis,
Unda gravet pennas; si celsior, ignis adurat.
Inter utrumque vola; nec te spectare (a) Booten,
Aut (5) Helicen iubeo, strictumque Orionis (c) ensem.
Me duce, carpe viam. Pariter praecepta volandi
Tradit, et ignotas humeris accommodat alas.
Et patriae tremuere manus: dedit oscula nato
Non iterum repetenda suo, pennisque levatus
Antevolat, comitique timet, (velut ales ab alto
Quae teneram prolem produxit in aera nido)
Hortaturque sequi, damnosasque erudit artes;
Et movet ipse suas, et nati respicit alas.

. . . .

Cum puer audaci coepit gaudere volatu,
Deseruitque ducem, coelique cupidine tactus
Altius egit iter. Rapidi vicinia solis,
Mollit odoratas, pennarum vincula, ceras.
Tabuerant cerae; nudos quatit ille lacertos
Remigioque (d) carens non ullas percipit auras;
Oraque caerulea patrium clamantia nomen
Excipiuntur aqua, quae (e) nomen traxit ab illo.
At pater infelix, nec iam pater, Icare, dixit,
Icare, dixit, ubi es? qua te regione requiram?
Icare, dicebat, pennas aspexit in undis,
Devovitque suas artes, corpusque sepulcro
Condidit; et tellus a nomine dicta sepulti est.

(a) *Signum Septentrionale.*
(b) *Ursam majorem.*
(c) *Sidus quod pingitur cum ense stricto.*
(d) *Alis quibus quasi remigabat.*
(e) *Icarium mare vocatur.*

Cedo vetus quoddam exemplum Narrationis historicae.

℟. Habes in veteribus historiae romanae Scriptoribus narrationes bene multas tam singulari opera artificioque elaboratas, ut nihil supra; in T. Livio 1. Sabinarum raptum; 2. Horatiorum et Curiatiorum pugnam; 3. Lucretiae mortem, exactos a Bruto Tarquinios, interemptosque a patre proprios filios; 4. Audax Mucii Scaevolae facinus adversus Regem Porsennam; 5. Varios Coriolani eventus; 6. Pugnam Cannensem; 7. Hannibalis cum Scipione congressum Ephesi apud Antiochum Regem; 8. Supra cetera vero omnia mirificum illud eiusdem Hannibalis iter in Italiam, per Hispaniam, per Pyrenaeos, per Galliam, quod exquisitissimum quoddam artis opus existimo.

Habes praeterea in Sallustio pugnam adversus Catilinam; in Q. Curtio Tyri obsidionem, singularem Abdalonymi eventum, Alexandri magni mortem, exercitus costernationem, et Reginae Sisygambis dolorem ac interitum, etc.

Verum sat esto ex omnibus illis narrationibus unam, aut alteram hoc loco commemorare. Tu ex duabus disce omnes.

Horatiorum pugna cum Curiatiis.
Ex Livii Hist. lib. 1.

Datur signum, infestisque armis, velut acies, terni iuvenes magnorum exercituum animos gerentes concurrunt. Nec his nec illis periculum suum, sed publicum imperium servitiumque obversatur animo; futuraque ea deinde patriae fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit, et neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque.

Consertis deinde manibus cum iam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo

essent, duo Romani super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. Ad quorum casum cum clamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones iam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. Ergo ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus sequuturos, ut quemque affectum vulnere corpus sineret. Iam aliquantulum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, cum respiciens videt magnis intervallis sequentes; unum haud procul ab sese abesse: in eum magno impetu rediit; et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, iam Horatius caeso hoste victor secundam pugnam petebat. Tum clamore (qualis ex insperato faventium solet) Romani adiuvant militem suum, et ille defungi praelio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi possit, et alterum Curiatium conficit.

Iamque aequato marte singuli supererant, sed nec spe nec viribus pares. (a) Alterum intactum ferro corpus et geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori obiicitur hosti: nec illud praelium fuit. Romanus exsultans: Duos, inquit, fratrum Manibus dedi, tertium causam belli huiusce, ut Romanus Albano imperet, dabo. Male sustinenti arma gladium superne iugulo defigit, iacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo maiore cum gaudio, quo propius metum res fuerat.

(a) Haec est recta syntaxis: *Corpus intactum ferro, et victoria geminata dabant alterum ferocem in certamen tertium.*

Abdalonymus (a) ex Olitore rex Sidoniorum factus ab Alexandro Magno.

ex lib. IV. Q. Curtii.

Erant (b) Hephaestioni hospites clari inter suos iuvenes, qui facta ipsis potestate regnandi, negaverunt quemquam patrio more in id fastigium recipi, nisi regia stirpe ortum. Admiratus Hephaestion magnitudinem animi spernentis quod alii per ferrum ignesque peterent. *Vos quidem macti virtute,* inquit, *estote, qui primi intellexistis, quanto maius esset regnum fastidire, quam accipere. Ceterum date aliquem regiae stirpis, qui meminerit a vobis acceptum habere se regnum.* At illi cum multos imminere tantae spei cernerent, singulis (c) amicos Alexandri ob nimiam regni cupiditatem adulantibus, statuunt neminem esse potiorem, quam Abdalonymum quemdam, longa quidem cognatione stirpi regiae annexum, sed ob inopiam suburbanum hortum exigua colentem stipe. Causa ei paupertatis, sicut plerisque, probitas erat. Intentusque operi diurno strepitum armorum, qui totam Asiam concusserat, non exaudiebat.

Subito deinde, de quibus ante dictum est, cum regiae vestis insignibus hortum intrant; quem forte steriles herbas eligens Abdalonymus repurgabat. Tunc rege eo salutato, alter ex his: Habitus, inquit, is quem cernis in manibus, cum isto squalore permutandus tibi est. Ablue corpus (d) illuvie aeternisque sordibus squalidum. Cape regis animum, et in eam fortunam, qua dignus es, istam continentiam profer. Et cum in regali solio residebis vitae necisque omnium civium dominus, cave obliviscaris huius status in quo accipis regnum, imo, hercule, propter quem.

(a) Alii Abdolomymum dicunt.
(b) *Erat is apud Alexandrum gratiosissimus.*
(c) *Ita genuina lectio.*
(d) *Ital.* brullura.

Somnio similis res Abdalonymo videbatur. Interdum satisne sani essent, qui tam proterve sibi illuderent, percunctabatur. Sed ut cunctanti squalor ablutus est, et iniecta vestis purpura auroque distincta, et fides a iurantibus facta, serio iam rex, iisdem comitantibus in regiam pervenit. Fama, ut solet, strenue tota urbe discurrit. Aliorum studium, aliorum indignatio eminebat. Ditissimus quisque humilitatem inopiamque eius apud amicos Alexandri criminabatur. Admitti eum rex protinus iussit, diuque contemplatur: *Corporis,* inquit, *habitus famae generis non repugnat: sed libet scire, inopiam qua patientia tuleris.* Tum ille: *Utinam,* inquit, *eodem animo regnum pati possim. Hae manus suffecerunt desiderio meo: nihil habenti nihil defuit.* Magnae indolis speciem ex hoc sermone Abdalonymi cepit.

Cedo denique exemplum Narrationis oratoriae?

℟. Laudatur ab omnibus, et in primis a Quintiliano, celebris illa Miloniana narratio, qua Cicero suspicionem insidiarum a Milone in Clodium tam callide tamque ingeniose detorquet. Sic autem rem aggreditur.

Narratio Miloniana.

Milo autem, cum in Senatu fuisset eo die quo ad Senatus dimissus est, domum venit; calceos et vestimenta mutavit; paulisper, dum se uxor (ut fit) comparat, commoratus est. Deinde profectus est id temporis, cum iam Clodius, siquidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus in equo nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam fere; cum (a) hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, (b) penulatus, vulgi magno impedi-

(a) Milo, *ironice.*

(b) *Penula, seu pallio obvolutus.*

mento, ac muliebri et delicato ancillarum puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fundum eius hora fere undecima, aut non multo secus. Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiori impetum: adversi rhedarium occidunt. Cum autem hic de rheda, reiecta penula, desiluisset, seque acri animo defenderet, illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur; partim, quod hunc iam interfectum putarent, caedere incipiunt eius servos, qui post erant; ex quibus qui animo fideli in dominum erant et praesentes fuerunt, partim occisi sint, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent et ita esse putarent, fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis causa, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluit.

Haec, sicut exposui, ita gesta sunt, iudices: insidiator superatus; vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est.

Miloniana illa narratione nihilo inferiorem existimo hanc alteram narrationem lepidissimam, qua Tullius ostendit in lib. 3. *de Officiis, quam sint perfidi improbique, qui aliud agunt, aliud simulant.*

Malus Pythii cuiusdam dolus.

C. Canius, eques Romanus nec infacetus et satis litteratus, cum se Syracusas otiandi, ut ipse dicere solebat, non negotiandi causa contulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui (a) argentariam faceret Syracusis, venales se quidem hortos non habere sed licere uti Canio, si vellet, ut

(a) Banchiere.

suis; et simul ad coenam hominem invitavit in hortos in posterum diem. Cum ille promisisset, tum Pythius qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit, et ab his petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur, dixitque quid eos facere vellet.

Ad coenam tempore venit Canius; opipare a Pythio apparatum convivium: cymbarum ante oculos multitudo: pro se quisque quod ceperat, afferebat; ante pedes Pythii pisces abiiciebantur.

Tum Canius: Quaeso, inquit, quid est hoc, Pythi? tantumne piscium? tantumne cymbarum? et ille: Quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium. Hic (a) aquatio: hac villa isti carere non possunt.

Incensus Canius cupiditate contendit a Pythio ut venderet. Gravate ille primo: quid multa? impetrat, emit homo cupidus et locuples tanti, quanti Pythius voluit, et emit instructos: (b) nomina facit, negotium conficit.

Invitat Canius postridie familiares suos. Venit ipse mature, scalmum nullum videt (c): quaerit ex proximo vicino, num feriae quaedam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullae (quod sciam) inquit ille: sed hic piscari nulli solent. Itaque heri mirabar quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? Nondum enim (d) Aquilius collega et familiaris meus protulerat de dolo malo formulas... Ergo et Pythius et omnes aliud agentes, aliud simulantes, et improbi et malitiosi sunt.

(a) *Ital.* aut il bagno, aut il luogo, dove vengono a provvedersi d' acqua, *ab aquor, aris.*

(b) *Ital.* fa scritta, dichiarandosi debitore.

(c) Non vede neppure un cavicchio, un pivolo di barca.

(d) *Aquilius praestans jurisconsultus: praetor fuerat ante Ciceronem.*

CAPUT III.

DE CHRIA.

Quid est Chria?

℟. Est brevis commemoratio facti vel dicti cuiuspiam utilis et memoria digni, unde etiam *Chria* suum nomen invenit a Graeco vocabulo χρεια (a), quod usum, utilitatem, commodum significat.

Quotuplex est Chriarum genus?

℟. Triplex. Aliae versantur in verbis, aliae in actione, aliae in utroque consistunt. Seu, ut vulgus Rhetorum loqui solet, aliae sunt *verbales*, aliae *activae*, aliae *mixtae*.

Quid est Chria verbalis?

℟. Ea est, quae explicat verba graviter ab aliquo et sententiose prolata: qualis est v. g. Virgilii versus (b):

Discite iustitiam moniti, et non temnere Divos,

vel hoc effatum Senecae: *Nulla est honesta avaritia, nisi temporis*; itemque hi Horatii versus (c):

Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas,
Regumque turres.

Aut denique sapientissima illa Iuvenalis sententia.

Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano.

Quid est Chria activa?

℟. Ea est quae memorabile aliquod factum exponit et verbis exornat, ut: *Sapiens Pythagoras interrogatus aliquando, quam longa esset hominum vita, sese paulisper conspiciendum exhibuit; tum celeri illa fuga, caducae et fugacis mortalium vitae brevitatem designaret.*

(a) *Sunt qui scribunt* Chreia, *sed male.*
(b) *Aeneid* 6.
(c) *Odarum lib.* 1.

Sic etiam Cothys Thraciae Rex, cum quidam pardalim seu pantheram ferocissimum animal, illi dono misisset; ipse vicissim leonem misit, ne verbum quidem addens: sed malam bestiam sic male pensando, re ipsa hominem prudenter admonuit, par pari, ut est in veteri proverbio, esse omnino referendum.

Memorabile quoque in primis et omnibus notum, quod ferunt Livius et Florus de duobus Tarquiniis Patre et Filio. Cum enim Sextus Tarquinius, Tarquinii Superbi regis ultimi Romanorum filius, acceptam a patre contumeliam et iniuriam simulans, ad (a) Gabios transfugisset, brevique ad summam apud illos, regiaeque pene parem potestatem pervenisset, misit clanculum Romam unum e suis sciscitatum a patre quidnam demum se facere vellet. Rex ad haec nihil voce respondit, sed veluti deliberabundus in hortum aedium transiit sequente filii nuntio. Ibi inambulans tacitus eminentia papaverum capita baculo decussit, et per hasce ambages filium admonuit, primores civitatis esse interficiendos. Quod cum a filio non ita multo post variis artibus factum esset, brevi et consilio et praesidio orbata civitas, fuit in Tarquinii potestatem nullo labore redacta.

Rem sic narrat Ovidius nativo quodam, ut solet, simplicique candore, libro secundo de Fastis.

Ultima Tarquinius Romanae gentis habebat
  Regna; vir iniustus; fortis ad arma tamen.
Coeperat hic alias, alias everterat urbes,
  Et Gabios turpi fecerat arte suos.
Namque trium minimus proles manifesta Superbi
  In medios hostes, nocte silente, venit.
Nudarunt gladios: Occidite, dixit, inermem;
  Hoc cupiunt fratres, Tarquiniusque pater.

(a) *Gabii Volscorum urbs*, XX. *millia passuum ab urbe Roma distans.*

Qui mea crudeli laceravit verbere terga
(Dicere ut hoc posset, verbera passus erat)
Luna fuit, spectant iuvenem, gladiosque recondunt,
Tergaque, deducta veste, notata vident:
Flent quoque, et ut secum tueatur bella, precantur.
Callidus ignaris annuit ille viris.
Iamque potens misso genitorem appellat amico,
Perdendi Gabios quod sibi monstret iter.
Hortus odoratis suberat cultissimus herbis,
Septus humum rivo lene sonantis aquae:
Illic Tarquinius mandata latentia nati
Accipit; et virga lilia summa metit.
Nuntius ut rediit, decussaque lilia dixit,
Filius, agnosco iussa parentis, ait.
Nec mora, principibus caesis ex urbe Gabina,
Traduntur ducibus moenia nuda suis.

Quid est Chria mixta?

℟. Est ea quae factum aliquod sermoni coniunctum exponit. Exemplum hic damus.

Marmoream statuam cum aliquando vidisset in foro Diogenes Philosophus, ad illam supplex accessit, et manum illi quasi ad stipem diu multumque porrexit. Mirantibus valde amicis, et interrogantibus quid porro faceret, respondit: Ad repulsam me experior.

Quot sunt Chriae partes, seu capita?

℟. Chria sive verbalis, sive activa, sive mixta, continetur partibus octo, inquit Apthonius in *Progymnasmatis*. Sunt autem partes illae, *Encomium, Paraphrasis, Causa, Contrarium, Simile, Exemplum, Testimonium veterum et Epilogus.*

Sive ut trita illa usitataque formula potius utamur; Chria tractanda est 1. a laudativo: 2. a paraphrastico: 3. a causa: 4. a contrario: 5. a simili: 6. ab exemplo: 7. a testimonio veterum: 8. a brevi epilogo.

Quae singula capita singillatim enucleare necesse est.

Quid sibi vult a laudativo?

℟. Significat, in ipso Chriae initio laudandum esse dicti vel facti auctorem; ut scilicet ex auctoris laudatione maior illis seu dictis seu factis auctoritas, ac veluti pondus accedat.

Quid hoc sibi vult a paraphrastico?

℟. Idem prorsus ac si diceres, *ab expositione dicti vel facti, de quo agitur*. Paraphrasis enim, ut vox Graeca satis indicat, est liberior ac copiosior rei explanatio.

Quid illud est a causa?

℟. Indicat, diligenter investigandam esse et afferendam causam illius seu dicti seu facti, quod pertractandum et amplificandum suscepimus: v. g. Chriae verbalis argumentum esto haec sapiens sententia: *Ferenda sunt amicorum vitia*; erit in promptu haec causa iustissima, quod scilicet *vitiis sine nemo nascitur: optimus ille est, qui minimis urgetur*, ut ait Horatius.

Quid est a contrario?

℟. Admonet, sententiam nostram ex contrarium rerum conflictione esse confirmandam: v. g. postquam probaveris, *dulce ac decorum esse pro patria mori* (a), dices e contrario, rem esse turpissimam ac (b) propudiosam, si miles pro patria pugnans, inhonesta mortis formidine, terga fugae convertat. Item postquam ostenderis, otium et desidiam omnium vitiorum fontem ac fomitem esse, dices e contrario, laborem et vigilias esse firmissimum morum, integritatis, innocentiaeque praesidium.

Quid a simili?

℟. Monet, propositam sententiam apta quapiam similitudine exornandam ac illustrandam esse. Ita si laborem et diligentiam commendare velis, dices cum Tullio, 2. de Nat. 37. *Ut ad cursum equus, ad a-*

(a) *Horat.*
(b) *Ital.* Infame, vergognosa.

randum bos, ad indagandum canis, sic homo ad contemplandum atque agendum natus est.

Quid vocas ab exemplo?

℟. Huiusce vocis sensus est, rem, quam pertractamus, illustris cuiuspiam exempli appositione confirmandam esse. Sit tibi v. g. amplificandum illud: *Dulce et decorum est pro patria mori;* afferes exemplum Codri (a) Atheniensium regis; de quo cecinit Horatius ode 14. lib. 3. *Codrus pro patria non timidus mori*: vel afferre poteris exemplum Decii Consulis Romani, qui se velato capite, certisque verbis pro patriae salute ultro devovit.

Quid a testimonio veterum?

℟. Ostendit, nostram sententiam veterum auctorum verbis ac testimonio comprobandam esse. Sit hoc argumentum: v. g. *Iniurias esse condonandas potius quam ulciscendas*: usurpabis aureum illud Taciti verbum: *Multa contemptu curantur*: vel hanc eiusdem sententiam homine Christiano dignissimam: *Convicia spreta* (b) *exolescunt.*

Quid demum sibi vult a brevi epilogo?

℟. Indicat, apta quadam et rotunda verborum conclusione comprehendenda esse quaecumque fusius dicta sunt. Est enim Epilogus brevis et artificiosa clausula, qua colligimus in pauca, quae fusius commemorata fuere.

CAPUT IV.

DE AMPLIFICATIONE.

Quid est amplificatio?

℟. Inepte prorsus ac ridicule facere mihi videntur, qui perperam interpretantes Isocratis (c) verba,

(a) *Codrus ultimus Atheniensium Rex seipsum neci obtulit pro patriae salute in bello contra Dorienses.*

(b) *Ital.* hanno fine, vanno a terra.

(c) *Isocrates, pater eloquentiae dictus a Tullio, vixit annus centum.*

amplificationem, cum vulgo ita definiunt; amplificatio, inquiunt, est oratio, quae ex parvis magna facit; seu quae res exiguas verbis exagerat et in maius attollit. Puerilis, inquam, et (a) praestigiatore ac sophista potius quam oratore digna mihi semper visa fuit haec vulgaris definitio, quae res mendacio fallacibusque pigmentis (b) supra meritum velit augeri. Ut enim facere aiebat Spartanorum rex Agesilaus; Ego pessimum eum sutorem arbitrabor semper, qui magnos calceos pedibus parvis inducat.

Nos igitur cum Tullio sic amplificationem commodius longe definimus. *Amplificatio est gravior quaedam affirmatio, quae motu animorum conciliat in dicendo fidem.* Quia vero subobscura cuipiam forte videri posset haec definitio, et quia vis et facultas oratoris potissimum in amplificando consistit; idcirco definitionem illam et totam amplificandi artem planius et apertius explicare operae pretium existimamus.

Quid igitur sibi volunt haec verba; gravior quaedam affirmatio?

℟. Gravissima illa affirmatio, de qua hic agitur, nihil aliud est, quam vehementius quoddam copiosiusque dicendi genus, quo rei vel dignitatem et amplitudinem, vel indignitatem et atrocitatem, pondere verborum et enumeratione circumstantiarum ita demonstramus, ut non animos auresque praetervolet, ut ferme fit cum res leviter ac strictim attinguntur, sed ut feriat animos, permoveat affectus et audientium memoriae penitus insideat.

Cedo illustre quodpiam exemplum amplificationis huiusmodi.

℟. Habes luculentissimum in atrocissima illa Didonis adversus Aeneam abeuntem querela. Poterat

(a) *Ital.* Giocoliere.
(b) *Ital.* Belletti, ornamenti.

Dido simpliciter et nude Aeneam appellare *durum*, *inhumanum*, *ferreum*, sed querimoniam illam sic amplificat mirifice Virgilius, Aeneidos lib. 4.

Talia dicentem iamdudum aversa tuetur ;
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis, et sic accensa profatur :
Nec tibi diva (a) Parens, generis nec Dardanus (b) auctor,
Perfide : sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

Sic etiam libro 2. poterat Aeneas exiliter et ieiune dicere se amissam coniugem Creusam clamoribus maximis per noctis tenebras appellasse : verum rem ita verbis exagerat :

Ausus quin etiam voces iactare per umbram,
Implevi clamore vias, maestusque Creusam (c)
Nequidquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.

Quotuplex est amplificatio ?

℟. Duplex : alia est verborum, alia rerum ; seu quod idem est, alia fit rebus ac sententiis, alia verbis tantum. De utroque genere seorsim agendum nobis est.

§. I. De amplificatione rerum.

Quot modis fit amplificatio rerum ?

℟. Octo praecipuis. 1. Fit per congeriem definitionum, seu per definitiones conglobatas. 2. Per congeriem adiunctorum. 3. Per congeriem, seu per enumerationem partium. 4. Per congeriem causarum et effectuum. 5. Per congeriem consequentium. 6. Per congeriem similium, comparationum et exemplorum. 7. Per contrariorum, dissimilium et inter se pugnantium conflictionem. 8. Denique per

(a) *Venus.*
(b) *Dardanus primus rex Troianorum, Iovis filius.*
(c) *Creusa Priami et Hecubae filia, Aeneae coniux Ascanii mater.*

incrementum. Singula haec capita sigillatim persequamur.

§. II. De amplificatione per congeriem definitionum.

Quid est definitio ?

℟. Est brevis et circumscripta rei explicatio: seu, ut aiunt philosophi, est oratio, quae rei naturam breviter explicat.

Quid est amplificatio per congeriem definitionum, sive a definitionibus conglobatis ?

℟. Est ea, in qua variae eiusdem rei definitiones congeruntur et quasi coacervantur, ut cum ait Cicero: *Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis.* Ex iisdem definitionibus conglobatis Curiae ac Senatus Romani maiestatem sic amplificat idem orator in oratione pro Milone: *Curia templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, ara sociorum, portus omnium gentium, sedes ab universo populo R. concessa uni Ordini.*

Poteris tu vicissim, ad illarum definitionum conglobatarum imitationem, dicere quid sit eloquentia, quid poesis, quid amicitia, quid vita hominis, quid Deus ipse.

§. III. De amplificatione per congeriem adiunctorum.

Quid est amplificatio per congeriem adiunctorum ?

℟. Est ea, quae ducitur ab omnibus seu rerum, seu personarum adiunctis ac circumstantiis simul coacervatis. Cicero 2. Agraria: *Ego qualem Kalendis Ianuariis acceperim Rempubl. Quirites, intelligo, plenam sollicitudinis, plenam timoris, in qua nihil erat mali, nihil adversi, quod non boni metuerent, improbi exspectarent: omnia*

turbulenta consilia contra hunc Reip. statum, et contra vestrum otium partim iniri, partim, nobis consulibus designatis, inita esse dicebantur: sublata erat de foro fides, non ictu aliquo novae calamitatis, sed suspicione ac perturbatione iudiciorum, infirmatione rerum indicatarum, novae dominationes, extraordinaria non imperia, sed regna quaeri putabantur.

Virgilius sub finem libri primi Georgicorum de Iulii Caesaris interitu lugubriter admodum et tragice lamentatur, coacervando funestissima prodigia monstraque, quae vel antecessere vel mox subsecuta sunt.

Ille (a) etiam extincto miseratus (b) Caesare Romam,
Cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaque aeternam timuerunt saecula (c) noctem.
Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
Ingens, et simulacra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis, pecudesque locutae,
Infandum! sistunt amnes, terraeque dehiscunt,
Et moestum illacrymat templis ebur, aeraque sudant.

Totum hunc locum, ut eximium amplificationis exemplar et ad excitandam commiserationem in primis idoneum, tu consulito, si me audis.

§. IV. De amplificatione per congeriem seu enumerationem partium.

Quid est amplificatio ab enumeratione partium?

℟. Est illa, quae fit, dum totum aliquid in suas partes distribuitur; seu dum rei alicuius partes vel omnes vel praecipuae certe quidem, sigillatim e-

(a) *Sol.*
(b) Subaudi *est.*
(c) *Dictatore Iulio Caesare a coniuratis occiso solis globum diu suppallidum apparuisse narrant Plutarchus et Plinius.*

numerantur. Ita Cicero funestum Pisonis consulatum describit: *Omnes memoriam consulatus tui, facta, mores, faciem denique ac nomen a Rep. detestantur: Legati, qui una fuere, alienati: Tribuni militum, inimici: Centuriones et si qui ex tanto exercitu reliqui milites existunt, non dimissi abs te sed dissipati, te oderunt, tibi pestem exoptant, te exsecrantur. Achaia exhausta: Thessalia vexata: laceratae Athenae: Apollonia exinanita: Ambroecia direpta: Bullienses illusi: Epirus excisa: Locri exusti: Athamarum gens vendita: Macedonia condonata barbaris: Aetholia amissa: Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati: Cives Rom. qui in iis locis negotiantur, te unum solum suum depopulatorem, vexatorem, praedonem, hostem venisse senserunt.* Ovidius lib. 21. Metamorph. dilatat sententiam hanc.

Rex Midas omnia, quaecumque tangit, in aurum convertit.

Laetus abit, gaudetque malo Berecynthius heros (a),
Pollicitique fidem tangendo singula tentat;
Vixque sibi credens, non alta fronde virentem
Illice detraxit virgam, virga aurea facta est;
Tollit humo saxum; saxum quoque palluit auro:
Contigit et glebam; contactu gleba potenti
(b) Massa fit: arentes Cereris decerpsit aristas,
Aurea messis erat. Demptum tenet arbore pomum;
(c) Hesperidas donasse putes: si postibus altis
Admovit digitos, postes radiare videntur,
Ille etiam liquidis palmas ubi laverat undis,
Unda fluens palmis (d) Danaen eludere possit.

(a) *Midas Phrygiae rex, ubi mons Berecynthus.*
(b) *Auri moles.*
(c) *In earum hortis erant aurea poma.*
(d) *Iupiter in auream pluviam mutatus, illam delusit converso in pretium deo.* Horat.

Sic etiam Maffeius latinae linguae elegantia munditiaque nulli inferior, urbis Venetiarum pulchritudinem praestantiamque per partium enumerationem describit in vita d. Ignatii, omnibus picta et polita artis coloribus.

Venetiarum descriptio per enumerationem partium.

Venetiarum urbis, in recessu intimo sinus adriatici, ea regio ac situs est, ut leniter stagnantes ex alto aquae, illam omni ex parte circumluant. Eae inclytae urbi et ad merces copiasque invehendas opportuna receptacula, et contra hostiles incursus munimenta firmissima sunt. Ex iis porro aestuariis (a) *maiores minoresque Euripi totam urbem incursantes, variis maeandris ac flexibus ita distinguunt, ut quot in partes pedibus, in totidem fere mari aditus sit, egregio sane vel artis vel naturae miraculo. Inde vicorum, insularum et pontium ingens numerus: ut qui diutius ibi versati non sunt, viarum locorumque modo varietate, modo similitudine saepe fallantur. Sed contra eiusmodi ambages certum paratumque remedium est maxima multitudo cymbarum, quae usquequaque dispersae, nominatim ad omnia et publica et privata loca quemlibet, haud ita magna mercede, traiiciant.*

§ V. De amplificatione per congeriem causarum et effectuum.

Quid est amplificatio per congeriem causarum et effectuum.

℟. Est ea, in qua multae simul unius rei causae et effectus multi conglobantur; ut si diceres cum celebri artis magistro: *Quereris multis modis vexatam esse provinciam, sed ad causas calamitatis attende. Vigebat in ea ambitus, luxuria do-*

(a) Ital. *Luogo dove stagnano acque pel flusso del mare.*

minabatur, segnes erant magistratus, populus ipse molli otiosaque segnitie diffluebat. Exspecta igitur damna longe graviora. Exhaurientur pecuniae, iacebit spreta religio, fures impune grassabuntur, etc. Ex hoc eodem loco immanissimam Mezentii crudelitatem amplificat rex Evander apud Virgilium Aen. 8.

Quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni (a)
Effera? Dî capiti ipsius generique reservent.
Mortua quin etiam iungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus atque oribus ora.
(Tormenti genus) et sanie taboque fluentes,
Complexu in misero, longa sic morte necabat.

§. VI. De amplificatione per congeriem consequentium.

Quid est amplificatio per congeriem consequentium?

℟. Est ea, in qua plura ponuntur acervatim ex eadem re consequentia. Ex hoc loco Virgilius noctem egregie describit, Aeneidos 4. amplificando res varias, quae noctem ferme consequuntur.

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
Aequora: cum medio volvuntur sidera lapsu,
Cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque volucres,
Quaeque lacus late liquidos, quaeque aspera dumis
Rura tenent, somno (b) positae, sub nocte silenti,
Lenibat curas et corda oblita laborum.

(a) *Mezentius immanissimum thyrrhenorum, seu hetruscorum tyrannus, qui pro Turno contra Aeneam pugnavit.*

(b) *Positae*, idest, *iacentes.* Somno autem lenibant curas, etc.

§. VII. De amplificatione per comparationes, similitudines et exempla.

Quid est amplificatio per comparationes, similitudines et exempla?

℟. Est ea, quae fit per unam vel per multas comparationes ac similitudines, et per unum exemplum vel per plura. Fiet amplificatio per plures comparationes, si dicas, v. g. cum Tullio in Pisonem: *Ego non te vecordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo* (a) *Oreste aut Athamante dementiorem putem?* Vel si dicas cum Martiali, in improbum quemdam Gaurum, qui sua lutulenta vitia magnorum virorum exemplo solebat excusare.

In Gaurum.

Quod nimio gaudes noctem producere vino,
Ignosco; vitium, Gaure, (b) Catonis habes.
Carmina quod scribis Musis et Apolline nullo;
Laudari debes, hoc (c) Ciceronis habes.
Quod vomis, (d) Antoni; quod luxuriaris (e) Apici;
Quod fur es; vitium, dic mihi, cuius habes?

Fit amplificatio per unam tantum similitudinem in hoc Virgilii loco, ubi fortissimam Amazonem Camillam de imbelli hoste nullo labore triumphantem sic exprimit, Aeneid. 11.

Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam;
Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis;
Tum cruor et vulsae labuntur ab aethere plumae.

(a) *Orestes Agamemnonis filius, furiis agitatus fuit ob Clitemnestram matrem occisam. Athamas, Thebanorum rex, furiis etiam agitatus.*

(b) *Cato Uticensis quam saepe mero incaluerit, testis Horatius.* (c) *Cicero non bonus poeta fuit.*

(d) *Qui frustis vinolentis gremium suum et totum tribunal implevit.* (e) *Apicius helluo celeberrimus.*

Itemque in libro VII ubi reginae Amatae (a) furorem ac circumcursationes depingit lepidissima turbinis verbere a pueris agitati similitudine:

Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro, vacua atria circum,
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curvatis fertur spatiis: stupet inscia turba,
(b) Impubesque manus mirata volubile buxum;
Dant animos plagae; non cursu segnior illo,
Per medias urbes (c) agitur populosque feroces.

Addito denique pulcherrimam istam iuvenis (d) Pallantis a Turno occisi cum flosculo decerpto comparationem, quam Scaliger quovis nectare dulciorem non veretur appellare:

Hic iuvenem agresti sublimem in stramine ponunt,
Qualem virgineo demessum pollice florem
Seu mollis violae seu languentis hyacinthi,
Cui neque fulgor adhuc, necdum sua forma recessit.

§. VIII. De amplificatione per conflictionem contrariorum.

Quid est amplificatio per conflictionem contrariorum et inter se pugnantium?

℟. Est ea, qua plura contraria per antitheses opponuntur, ut illa Ciceronis in Catilinam: *Hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus?* Itidem est illud eiusdem Ciceronis in Pisonem et Gabinium consules: *Qui latrones igitur, siquidem vos consules? qui praedones? qui hostes? qui proditores? qui*

(a) *Erat Latini regis coniux.*
(b) *Impuberum, id est, puerorum turba.*
(c) *Regina Amata.*
(d) *Erat Evandri regis filius. Aeneid. 11.*

tyranni nominabuntur? Magnum nomen est, magna species, magna maiestas consulis. Non capiunt angustiae pectoris tui; non recipit levitas ista, non egestas, non infirmitas ingenii sustinet, non insolentia rerum secundarum tantam personam, tam gravem, tam severam.

Sic etiam Seneca in (a) Thyeste:

Quem dies vidit veniens superbum,
Hunc dies vidit fugiens iacentem.

Tale est etiam incerti auctoris, sed tamen antiqui in Alexandri magni tumulum:

Sufficit huic tumulus, cui non suffecerat orbis:
Res brevis huic ampla est, cui fuit ampla brevis.

Ex hoc eodem loco magni nominis poeta Santolius Victorinus admirabiles sanctorum virtutes amplificat per congestas antitheses (b):

Illis summa fuit gloria despici,
Illis divitiae pauperiem pati;
Illis summa voluptas
Longo supplicio mori.

§. IX. De amplificatione per incrementum.

Quid est amplificatio per incrementum.

℟. Est ea, qua oratio veluti per gradus videtur augeri et ascendere, donec ad summum pervenerit. Ita Tullius Verris crudelitatem eo per incrementum deducit, ut verba explanando crimini non ultra suppeditent: *Facinus est*, inquit, *vincire civem Romanum: prope parricidium necare: quid dicam, in crucem tollere? Nihil addi iam videtur ad hanc amentiam, improbitatem crudelitatemque posse.*

Vide etiam quomodo per gradus et per incrementum assurgat oratio in hac sapienti [illegible] sententia in epistola ad Lucilium: *Magna vitae pars*

(a) *Tragoedia sic inscripta*, *act.* 2. *v.* 614.
(b) *In hymno de sanctis monachis.*

elabitur male agentibus: maxima nihil agentibus: tota aliud agentibus.

De amplificatione verborum

De hoc toto capite tametsi sumus propediem accuratissime dicturi, postulat tamen instituti nostri ratio, ut cursim illud in antecessum (a) delibemus.

Quomodo fit amplificatio verborum?

℟. Fit sex praecipue modis. 1. Per verba translata, seu metaphorica. 2. Per verba superlata. 3. Per verba synonyma. 4. Per verba gravia et illustriora. 5. Per periphrasim, seu circumlocutionem. 6. Per repetitionem.

§. X.

Fit igitur primum amplificatio verborum per verba metaphorica, quae nempe mirum in modum valent ad excitandos animos, et ad orationem grandiorem efficiendam.

Quid est metaphora, seu translatio?

℟. Est quoddam loquendi genus, quo vox aliqua a propria sua significatione transfertur ad aliam, v. gr. si dicas: *Prata ridere, parietes gestire gaudio, aliquem esse ira incensum, inflammatum cupiditate, errore lapsum:* voces illae omnes sunt metaphoricae, quia tribuunt pratis et parietibus risum et gaudium, quae propria sunt hominis solius. Idem plane dicito de ceteris locutionibus, quae tribuunt homini flammam et incendium igni proprium, etc. Fiet igitur amplificatio per metaphoram, si cum Virgilio dicas de Aenea irato:

(b) . . . . Irarumque omnes effundit habenas.

Vel si dicas de Didone:

(c) . . . . Magnoque irarum fluctuat aestu.

(a) Ital. *Anticipatamente.*
(b) *Lib.* 12.
(c) *Lib.* 4.

Quia habenas et aestum, quae propria conveniunt equis ac fluctibus, tribuit Aeneae et Didoni. Item si de homine impavido et imperterrito dicas cum Horatio in odis (a):

Illi robur et aes triplex
Circa pectus erat, qui fragilem truci
Commisit pelago ratem
Primus.

§. XI.

2. Fit amplificatio per verba superlata, hoc est, quae veritatem superant, et plus dicunt quam reapse esse possit. Ut cum ait Tullius de Iulio Caesare, in oratione pro Marcello: *Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes.* Itemque cum dicit de Pompeio in oratione pro lege Manilia: *Qui saepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit; plura bella gessit, quam alii legerunt: plures provincias confecit, quam alii concupiverunt; cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis; non* (b) *offensionibus belli, sed victoriis: non stipendiis, sed triumphis est erudita.*

Hanc amplificandi artem adhibuit Virgilius Aeneidos lib. 12. cum de Turni equis dixit per hyperbolem:

Qui candore nives anteirent, cursibus auras.

Item cum de equo Troiano dixit:

Instar montis equum, divina Palladis arte.
Aedificant.

Sed nusquam magis indulsisse videtur huic schemati (c) quam cum Amazonem (d) Camillam lau-

(a) *Lib.* 12. (b) Ital. *Sinistri incontri.*
(c) Ital. *Figura.*
(d) *Camilla Volscorum regina bellicosissima, quae Turno adversus Aeneam tulit auxilium.*

dans libro septimo dixit per verissimam hyperbolem :

Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu laesisset aristas:
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti
Ferret iter, celeres nec tingeret aequore plantas.

§. XII.

Quomodo fit amplificatio per verba synonyma?

℟. Fit per congeriem verborum et sententiarum idem pene significantium, ut cum ait Cicero pro Ligario: *Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus mucro ille petebat? quis sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?* Vide quam multa sint hic verba idem pene significantia: *gladius, mucro, arma, sensus, mens, animus, cupiebas, optabas.* Quae sane synonymorum coacervatio acrem in primis et illustrem reddit orationem, ut liquet ex hoc alio eiusdem Ciceronis exemplo in Catilinam: *Non feram, non patiar, non sinam,* et ex duobus hisce Virgilii versibus Aeneidos libro primo, ubi Ilioneus Aeneae sortis adhuc ignarus, sic de illo ad Didonem:

Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Aetheria, nec adhuc crudelibus occubat umbris.

§. XIII.

Quomodo fit amplificatio per verba graviora et illustriora?

℟. Fit cum adhibentur verba splendida, quae rem significantius exprimant, et in quibus plenum quiddam, numerosum et sonans esse videatur, cuiusmodi sunt ista: *Polluerat stupro sanctissimas religiones; Senatus gravissima decreta perfregerat.* Itemque illa in Verrem: *Non enim furem, sed raptorem; non adulterum, sed expugnatorem pu-*

dicitiae; non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque; non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorumque in vestrum iudicium adducimus.

Eiusdem etiam generis sunt magnifica illa Virgilii verba de Didone moriturâ.

At trepida et coeptis immanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem maculisque trementes
Interfusa genas et pallida morte futura,
Interiora domus irrumpit limina, et altos
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.

§. XIV.

Quomodo fit amplificatio per periphrasim seu circumlocutionem?

℟. Fit, cum longiori verborum ambitu circuituque dicimus quod brevius ac simplicius dici poterat. Ita Cicero pro Milone, cum gravius videretur dicere Clodium a Milone fuisse occisum, maluit illud hac verborum circuitione mollire: *In quos incensos ira vitamque domini desperantes cum incidisset, haesit in poenas, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetierunt.*

Circumlocutione Virgilius utitur Aen. 12. cum pro hac una voce *Moritur*, sic ait:

Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus: in aeternum clauduntur lumina noctem.

Et in ecloga 1. ubi pro hac una voce *Iam advesperascit*, longiori hac tritaque utitur periphrasi:

Et iam summa procul villarum culmina fumant,
Maioresque cadunt altis de montibus umbrae.

Nota. Periphrasim apud poetas esse frequentiorem, quam apud oratores. Quod si non idonea sit, vel si nimis redundet, iam non appellabitur *periphrasis*, sed *perissologia* (a).

(a) *Id est sermonis redundantia.*

§. XV. De amplificatione per repetitionem.

Quomodo fit amplificatio per repetitionem?

℞. Fit, cum verbum idem, sive ornatus causa, sive ad motus excitandos iteratur, duplicaturque vel in principio vel in fine vel in medio dictionis. Ut cum ait Tullius: *vidi enim, vidi, penitusque perspexi.* Sed utitur in primis hoc amplificationis genere in exordio orationis pro Roscio Amerino, cum ait: *Accusant ii, qui in fortunas eius invaserunt: causam dicit is, cui praeter calamitatem nihil reliquerunt. Accusant ii, quibus occidi patrem Sexti Roscii bono fuit: causam dicit is, cui non modo luctum mors patris attulit, verum etiam egestatem. Accusant ii, qui hunc ipsum iugulare summe cupierunt: causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum iudicium cum praesidio venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur. Denique accusant ii, quos populus poscit: causam dicit is, qui unus relictus ex illorum nefaria caede restat.*

Quantopere vero valeat repetitio ad addendam vim pondusque orationi et ad affectus ciendos, discere poteris ex sequentibus exemplis. Priora tria sunt ex heroicis Ovidii epistolis, in quibus, si quid iudico, prae caeteris omnibus illius operibus, elegantiae, ingenii et eloquentiae lumen quoddam elucet. In primo sororem Annam sic compellat infelix Dido.

Anna soror, soror Anna, meae male conscia
culpae.

In altero Demophoontem (a) ita compellat Phyllis;

Credidimus blandis, quorum tibi copia, verbis:
Credidimus generi, numinibusque tuis.
Credidimus lacrymis: an et hae simulare docentur?
Haec quoque habent artes, quaque iubentur, eunt.

(a) *Demophoon Thesei ex Phoedra filius, a Phyllide Lycurgi regis filia hospitio et lecto susceptus, data prius futuri coniugii fide.*

3

In tertio coniux Herculis Deianeira, cum illi per imprudentiam mortem intulisset, in has iusti doloris voces erumpit identidem:

Impia quid dubitas Deïanira mori?
Hei mihi quid feci! quo me furor egit amantem?
Impia quid dubitas Deïanira mori?
Illita (a) Nesseio misi tibi texta veneno,
Impia quid dubitas Deïanira mori?

Quibusnam potissimum figuris varianda erit et distinguenda amplificatio?

℟. Praecipua, quae amplificationem ornant schemata, sunt hypotyposis et exclamatio, de quibus supra dictum a nobis est. Quibus addito tria alia, nempe prosopopoeiam, apostrophem, interrogationem ceterasque id genus vehementiores figuras, de quibus agendum nobis erit in libro de elocutione.

§. XVI. Quid sit in amplificatione vitandum.

Duo sunt in primis vitia ac veluti scopuli quidam duo, in quos incurrere solent tyrones, dum orationem amplificant. Primus scopulus est illorum, qui minutissima quaeque singulatim, exiliter et perexigue consectantur, quod certe est in oratore vitium vel maximum. Ut enim recte monet Cicero, in amplificationibus nihil est nimis tenuiter enucleandum, quia hic locus grandia potius, quam exilia minutaque requirit.

Alter scopulus est illorum, qui ad explendum orationis numerum, nihil nisi vacuas voces et inanem verborum sonitum in illam infarciunt. Hoc vulgare vitium fugies, si nihil prorsus dicas, quod vim et pondus non addat orationi, et sensum non augeat. *Quid est enim tam furiosum* (inquit Tullius lib. I. de oratore) *quam verborum vel optimorum sonitus inanis nulla subiecta sententia?* Et

(a) *Centauri Nessi veste qua indutus Hercules in furorem versus est.*

ut sapientissime praecipit Horatius in arte poetica; sint tibi provisae parataeque et ad manum, ut ita dicam, sententiae; voces ipsae ultro sese offerent, et ad exprimenda animi sensa nullo labore succurrent.

Verbaque provisam rem non invita sequentur.

Quamquam, ut dicam id, quod res est, si tyroni peccandum sit in alterutram partem, malim certe, ut, instar Ovidii, peccet potius ubertate quadam copiaque verborum, quam eorumdem ieiunitate atque inopia; quia, ut optime notat Tullius, nimia haec et redundans verborum ubertas et quasi luxuries stylo atque exercitatione brevi depascetur.

APPARATUS

SEU PROOEMIUM

RHETORICAE

Rhetoricae Prooemium sive apparatum appellamus ea omnia, quae pertinent universim ad artem rhetoricam. Quinque autem sunt, quae de Rhetorica generatim et universe, prolusionis more, quaeri possunt.

1. Quae sit natura et finis Rhetoricae.
2. Quae sit illius materia.
3. Quae sint illius partes.
4. Quae sit dignitas, vis et utilitas Rhetoricae.
5. Quibus rebus ac subsidiis possit facile comparari.

§. I. De natura et fine Rhetoricae.

Quid est Rhetorica?

- ℟. Est ars seu disciplina bene dicendi; hoc est ornate, graviter et copiose loquendi. *Ita Quintilianus lib.* 2.

Unde nomen suum traxit Rhetorica?

- ℟. A voce greca ῥέω, *dico*, *loquor*, unde ῥήτωρ, *rhetor*, *orator*, et ῥητορική, *ars oratoria*.

Quare vocatur ars?

- ℟. Quia certis quibusdam et numquam fallentibus praeceptis continetur.

Quare dicitur ars bene dicendi?

- ℟. Quia docet quomodo optimis sententiis verbisque lectissimis dici possit.

Undenam orta est ars illa bene dicendi?

℟. Notatio naturae et animadversio peperit artem. Cum enim aliqui nativa quadam facultate, sine ullo artis subsidio, bene dixissent; alii contra

insulse omnino et male; extitit aliquis, qui discrimen illud observaret attentius, qui causas illius indigaret sedulo: atque ita rem sensim ad artem ac praecepta revocaret, et quasi viam traderet, quae ad eloquentiam tuto ferret. Unde liquet, non esse eloquentiam natam ex artificio, sed potius artificium ex eloquentia natum atque profectum.

Quid differunt inter se rhetor et orator?

℟. Hoc differunt, quod rhetor sit, qui bene dicendi praecepta tradit; orator vero sit is, qui accommodate ad persuadendum dicere potest, tametsi erretur persaepe in nomine, et aliud pro alio indiscriminatim accipiatur.

Quisnam est finis ultimus artis oratoriae?

℟. Est persuadere dictione: hoc est diserta oratione quempiam impellere ad aliquid vel credendum vel agendum vel omittendum.

Quodnam est officium oratoris?

℟. Est dicere apposite ad persuadendum; quod fiet docendo, delectando et movendo. Docemus argumentis et argumentatione; delectamus ornato, illustri et apto dicendi genere; flectimus amplificatione et affectibus. Docere necessitatis est; delectare suavitatis; movere vero seu flectere victoriae: atque hic demum est verissimus eloquentiae triumphus.

Unde erit ille summus et perfectus orator, qui cum apposite dixerit ad persuadendum, hoc est ad docendum, delectandum et movendum; re ipsa tamen, sive auditoris vitio, sive quacumque demum alia de causa non persuaserit.

§. II. De materia Rhetoricae.

Quaenam est materia cuiusque artis in genere?

℟. Ea est, circa quam versatur ars: ut medicinae materia sunt morbi, quia in iis curandis medicina versatur.

Quaenam est speciatim materia Rhetoricae?

℟. Nihil omnino est in rerum natura, de quo ornate, eleganter et copiose disputare non possit orator. Ut enim observat Quintilianus: *Bene dicendi ars non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis septa teneatur.* Unde aio cum Aristotele, rhetoricae materiam esse (a) quamlibet quaestionem ad dicendum propositam.

Quotuplex est quaestio, quae oratori ad dicendum proponi potest?

℟. Duplex. Alia est infinita seu universalis: alia finita seu singularis. Quaestio infinita, quae vocatur etiam *thesis*, ea est quae nullis alligatur temporis, loci et personae circumstantiis: ut si quaeratur generatim atque universe, *Sitne bellum gerendum, vel pax facienda.*

Quaestio finita, quae etiam vocatur *hypothesis, et causa* sive *controversia*, ea est, quae universalem quaestionem restringit ac revocat ad certas quasdam personae, temporis, loci reique circumstantias: ut si quaeratur, *Sitne hoc anno nobis pax facienda, iis, quae ab hostibus feruntur, legibus ac conditionibus?*

Quaestio autem, sive infinita sit sive finita dividitur quadrifariam: primo in quaestionem cognitionis et actionis. Quaestio cognitionis ea est, quae instituitur solius scientiae gratia, ut: *Quae sit causa defectus solis . . . . . sitne terra maior quam luna?* Quaestio actionis ea est, cuius finis est aliquid efficere, ut: *An liceat vim vi repellere . . . . an sit inimicis ignoscendum.*

Praeterea quaestio vel est principalis vel incidens. Principalis ea dicitur, quae praecipue venit in controversiam: incidens vocatur, quae tractatur propter aliud.

(a) τό ἔκαιον.

Quot sunt universim genera quaestionum sive causarum, in quibus versari potest orator?

℟. Tria; genus iudiciale, genus deliberativum et genus exornativum seu demonstrativum, quod a Graecis vocatur Epidicticum.

Quid spectatur in genere iudiciali?

℟. Accusatio et defensio.

Quid spectatur in genere deliberativo?

℟. Suasio et dissuasio.

Quid in exornativo?

℟. Laus et vituperium. Unde generis iudicialis finis est *aequitas;* deliberativi *utilitas;* demontrativi *honestas.* Iudiciale genus versatur circa tempus praeteritum. Deliberativum circa tempus futurum. Demonstrativum vero circa praeteritum simul et praesens.

§. III. De partibus Rhetoricae.

Quae et quot sunt primariae partes Rhetoricae?

℟. Quatuor: Inventio, Dispositio, Elocutio et Pronunciatio: quemadmodum sunt praecipue quatuor oratoris partes: 1. argumenta invenire: 2. inventa disponere: 3. disposita exornare: 4. exornata pronuntiare. Sunt qui pro quinta parte memoriam statuant: sed nos cum Aristotele illam ad pronunciationem revocamus.

Quid est Inventio?

℟. Est excogitatio rerum verarum aut verisimilium, quae valeant tum ad faciendam fidem, tum ad motus excitandos.

Quid est Dispositio?

℟. Est rerum inventarum in ordinem distributio.

Quid est Elocutio?

℟. Est idoneorum verborum et sententiarum ad res inventas accommodatio.

Quid est Pronunciatio?

℟ Est vocis ac corporis ea moderatio, quam res inventae ac verba requirunt.

§. IV. De dignitate et utilitate Rhetoricae.

Quaenam est Rhetoricae dignitas, vis et utilitas?

℟. Nihil addi potest ad haec illustria Tullii verba lib. 1. de oratore. *Quid est*, inquit, *aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine existere unum, qui id quod omnibus natura sit datum, vel solus vel cum paucis facere possit? aut tam iucundam cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio et perpolita? aut tam potens tamque magnificum, quam populi motus, iudicum religiones, senatus gravitatem unius oratione converti?*

De subsidiis Rhetoricae.

Quibus potissimum subsidiis omnes illae, quas diximus Rhetoricae partes comparari poterunt?

℟. Quatuor: natura, arte, exercitatione et imitatione.

Quid natura confert ad eloquentiam?

℟. Ex parte animi confert celeres motus ad excogitandum acutos, ad ornandum uberes, ad memoriam firmos ac diuturnos. Ex parte vero corporis confert latera firma, canoram vocem, solutam linguam, aptamque oris et totius corporis conformationem.

Quid facit ars ad eloquentiam?

℟. Excolit quae dedit natura; supplet quae illi desunt: quae vero redundant luxuriantque, castigat atque coercet. Uno verbo, certissimam veluti digito monstrat viam, qua ad eloquentiam tuto perveniatur.

Quid affert exercitatio?

℟. Conservat et auget quae ars expolivit aut emendavit in natura. Multi enim naturae vitium exercitatione sustulere, ut olim Demosthenes aliique sexcenti.

Quid est exercitatio ?

℟. Est assiduus usus et consuetudo dicendi vel scribendi, quod quidem valde facit ad eloquentiae laudem adipiscendam. Unde enim ait Cicero: *Stylus est optimus dicendi effector et magister.* Triplex est autem exercitationis genus, nempe *Scriptionis, Actionis et Memoriae.*

DE IMITATIONE.

Quaenam est imitationis utilitas ?

℟. Facit imitatio, ut optimo cuique auctori similes in dicendo evadamus, et quae sunt in eo summa, diligenter persequamur. Et quoniam imitatio, si recte fiat, multum affert ad eloquentiam, et pauci admodum imitari sciunt, ut par est: ideo de imitandi ratione fusius aliquid et uberius disputandum nobis esse existimavimus.

Quaenam igitur est vera rectaque imitandi via et ratio?

℟. Multiplex.

1. Cave vulgare quoddam ac mediocre tibi proponas exemplar, *Mox daturus progeniem vitiosiorem*, sed deligatur imitandus summus aliquis et excellens auctor, in quem tota mente intuearis. Is autem erit, in poetis ferme Virgilius, qui caeteros omnes poetas longe post se relinquit, et, ut ipse loquitur de Turno, *toto vertice supra est.* In oratoria vero arte deligatur unus Cicero, de quo, quam tritum ac pervulgatum, tam verum est illud Quintiliani dictum: *ille sciat se profecisse, cui Cicero valde placere coeperit*; et in quem bellissime cadit magnifica illa Senecae (a) de illo vox. *Ingenium, quod solum populus R. par imperio suo habuit*, et ut non minus splendide de eodem Tullio dictum fuit a Velleio Paterculo: *Vir ingenio maximus, qui effecit, ne, quorum arma viceramus, eorum ingenio vinceremur.*

(a) *Controv. lib.* 2.

2. Non optimos solum auctores imitaberis, verum etiam quae in illis optima sunt ac praestantissima. Si v. gr. scribenda tibi sit oratio latina, habebis prae oculis loca illa eximia, in quibus se plurimum amavit Cicero, et in quibus sese ipse videtur quodammodo vicisse, cuiusmodi sunt illius pleraeque perorationes. Illa inter scribendum lectitabis identidem, ut illarum assidua lectio Tulliani styli germanum tibi saporem et gustum aspergat.

Ut vero semper habeas in promptu selectissima, quae subinde possis imitari, luculentissimorum auctorum loca, copiosum summaque cura elaboratum illorum indicem tibi ad nostrae rhetoricae amplioris calcem exhibemus.

3. Illustria haec quae dixi, loca neque pueriliter imitaberis, neque serviliter putideque, ut solent homines illi, quos iure optimo ridet Horatius, dum ait: *O imitatores servum pecus;* et ut a multis bene fieri video, qui cum picarum aut psittacorum more easdem omnino voces reddiderint, tum demum magnos se veterum imitatores arbitrantur. Tu vero quaecumque imitaberis, sic facies tua, ut eruditis et emunctae naris hominibus appareat imitatio; sed tamen res omnino alia, tibique propria facta iam esse videatur.

Tua autem facies haec veterum scriptorum loca, tibique illa quasi iure tuo poteris vindicare,

Primo, si vim ac pondus sententiae retineas; verba vero vel omnia, vel magna ex parte saltem immutes. Dixerat olim Tullius: *Virtus est una altis defixa radicibus, quae nulla umquam vi labefactari potest.* Hanc egregiam Tullii sententiam vide quam scienter, mutatis omnino verbis, exprimat Horatius, cum dicit de homine probo et in colenda virtute constanti (a):

(a) *Ode* 3. *l.* 3.

Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.

Sic etiam cum dixisset idem Cicero Philippica nona : *Vellem, Dii immortales fecissent, ut vivo potius Servio Sulpitio gratias ageremus, quam mortuo honores quaereremus ;* hanc eamdem sententiam, mutatis omnino verbis, ingeniose admodum expressit Ovidius lib. XIII. Metamorphoseon, ubi Ulyssem de Achillis mortui armis certantem cum Aiace, et pro se ita loquentem inducit :

Si mea cum vestris valuissent vota, (a) Pelasgi,
Non foret ambiguus tanti certaminis haeres.
Tuque tuis armis, nos te potiremur, Achille.

Secundo ; si eadem ferme servando verba, transferas illa ad alium sensum vel similem vel contrarium ; v. gr. dixit Tullius in Antonium : *O audaciam immanem ! Tu ingredi illam domum ausus es ? tu illud sanctissimum limen intrare ? tu illarum aedium Diis Penatibus os importunissimum ostendere ?* Poteris verba haec paululum immutata in Iudam hortos ad Christum prodendum subeuntem, opportune transferre.

Sic etiam Catilinariae primae exordium ad aliud argumentum nullo labore ita convertent vel ipsi mehercule tyrunculi : Quousque tandem, homo nequam atque improbe, intemperanter abutere divina patientia : Quamdiu illam eludet vita ista tua omni scelerum genere cooperta ? Quem ad finem se inveterata tua iactabit impietas ? Nihil ne te impendentia mortis pericula, nihil inferorum poenae, nihil intentus in te divinae iustitiae gladius, nihil terror conscientiae, nihil severissimi iudicis tribunal, nihil illius os vultusque movebunt ? Patere tua flagitia non sentis ? etc.

Tertio, recte imitaberis, si figuras, si periodos, si transitiones, si commissuras incisaque et

(a) *Sic appellati vetustissimi Graeciae populi.*

totum orationis ductum ac filum potius imiteris, quam verba ipsa, vel ipsas sententias. Dixit v. gr. Cicero, Philippica II. *Non placet Antonio consulatus meus: at placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis consularibus, qui primus mortuus est. Placuit Quinto Lutatio Catulo, cuius semper in hac republica vivet auctoritas. Placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni. Maxime vero consulatum meum Cn. Pompeius probavit.* Hanc figuram transferre poteris eleganter in eos, quibus non placent humaniores litterae, quas omnium ordinum ac aetatum viri sapientissimi in deliciis habuerunt.

Quarto, laudem habebit imitatio, si propositum exemplar vel in pauca contrahas, vel amplificando fusius uberiusque dilates. Ita cum Virgilius dixisset lib. I. Georgicorum:

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit.

Hunc eumdem locum imitando fusius, more suo, amplificavit Ovidius V. Metamorph.

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro:
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris:
Prima dedit leges: Cereris sunt omnia munus.

Contra vero cum a Tullio fusius ac uberius dictum fuisset de Caesare, in oratione pro Marcello.

Bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propriae sint imperatorum. Et certe in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multum iuvant. Maximam vero partem quasi iure suo fortuna sibi vindicat, et quidquid est prospere gestum, id plane omne ducit suum. At vero huius gloriae, C. Caesar, quam es paulo ante adeptus, socium habes neminem. Totum hoc, quantumcumque est, quod certe est maximum, totum est, inquam, tuum. Nihil sibi ex

ista laude centurio, nihil praefectus, nihil cohors, nihil turma decerpit. Quin etiam illa ipsa rerum domina fortuna in istius se gloriae societatem non offert: tibi cedit; tuam esse totam ac propriam fatetur. Totam hanc ornatissimam laudationem in duos versiculos ita collegit poeta egregius;

Gloria vincendi iuncta est cum milite, Caesar:
Caesar, parcendi gloria tota tua est.

Quinto, laudabitur imitatio, si quae ab oratoribus scripta fuere, solerter transferas in orationem numeris adstrictam. Ita facile crediderim cum M. Antonio Mureto (a), perfectissimo talium rerum aestimatore, virgilianum illum versum:

Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit;

e Cicerone imitatum fuisse. Ita enim ille Philippica XIV. scripserat in Antonium: *Refugit animus P. C. eaque dicere reformidat, quae Lucius Antonius in Parmensium liberis et coniugibus gesserit.*

Sexto, bonus imitator eris, si vel graecis latina facias, vel ex latinis aut etiam graecis vernacula. Ita Tullius tam multa singulari quodam artificio expressit ex Demosthene, quem mirabatur, et quo ne Ahenas quidem ipsas magis Atticas fuisse, urbano quodam et liberali ioco dictitabat. Sic etiam Virgilius, acer et diligens Graecorum imitator, in Aeneide Homerum est imitatus, et in Bucolicis Theocritum (b). Sic Terentius ex Menandro et ex Aristophane tam multa invexit in Latium. Ita Horatius Pindari Callimachique (c) vestigia

(a) *Fuit orator et criticus celeberrimus, saeculo XVI.*

(b) *Theocritus poeta syracusanus scripsit graece idyllia in genere bucolico laudatissima.*

(c) *Callimachus nobilis poeta Graecus vixit post Alexandri tempora.*

persecutus est in suis odis, et nominatim in tertia 4. lib.

Quem tu Melpomene semel
Nascentem placido lumine videris, etc.

Quam quidem tantis laudibus ornavit summus ille vir Iulius Caesar Scaliger, ut mallet a se similem scriptam fuisse, *quam esse totius Tarraconensis rex.* Sic enim (per ludum opinor) dictitare consueverat.

Atque, ut hisce elementis tandem aliquando finem imponamus, laudem maximam habitura est imitatio, si, quos imitaris, eos, non dicam adaequare, sed vincere etiam omni ope coneris; ut ait Quintilianus lib. 10. *Conandum est aliquid supra eos, quos imitaris*, et, ut etiam admonet vetus proverbium: Invenire rem admodum difficilem esse: perfacilem vero inventis addere.

Ita Virgilius, cum exiliter admodum ac ieiune de Hectore dictum fuisset a veteri poeta Ennio (a):

O lux Troia, germane Hector,
Quod ita cum tuo lacerato corpore miser?

Versus eosdem, vel potius eamdem sententiam ex plumbea fecit auream Aeneid. lib. II.

O lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum
Quae tantae tenuere morae? Quibus, Hector, ab oris
Exspectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque urbisque labores
Defessi aspicimus? quae causa indigna serenos
Foedavit vultus? aut cur haec vulnera cerno?

Hunc eumdem Ennii Virgiliique de Hectore locum apertissime imitari conatus est Seneca in (b) Troade, ubi viduam illius Andromachen ita loquentem inducit:

(a) *Ennius poeta antiquissimus vixit tempore secundi belli Punici, centum et amplius ante Ciceronem annis.*

(b) *Tragoedia sic inscripta.*

Cum subito nostros Hector ante oculos stetit :
Non qualis ultro bella in Argivos ferens,
Graias petebat facibus Idaeis rates :
Nec caede vasta qualis in Danaos furens,
Vera ex Achille spolia simulato tulit.
Non ille vultus, flammeum incendens iubar;
Sed fessus ac deiectus et fletu gravis,
Similis nostro, squalida obtectus coma.

Quae imitatio, quamquam non infelix, tu vides tamen quantum a Virgiliana distet. Verum quanto inferior Virgilio videtur in hoc loco Seneca, tanto sane iure videbitur Ennio superior in hac altera eiusdem imitatione in eadem Troade:

Columen patriae, mora fatorum,
Tu praesidium Phrygibus fessis.
Tu murus eras, humerisque tuis
Stetit illa decem fulta per annos:
Tecum cecidit, summusque dies
Hectoris idem patriaeque fuit.

Hanc Ennianam imitationem aliquando mirantibus amicis festive admodum respondit Virgilius, *se ex Ennii stercore gemmas aurumque colligere*. Cum vero assidua haec diligensque veterum imitatio vitio illi verteretur, ut fit, ab invidis et obtrectatoribus, cumque illi malevolentiae livore suffusi palam iactarent in vulgus, illum pleraque ab Homero sumpsisse, hoc uno responso calumniatoribus os obstruere, illosque penitus elingues reddere consueverat Virgilius: *Cur non ipsi quoque eadem furta tentarent? Verum intellecturos, facilius esse Herculi clavam detrahere, quam Homero vel unum eripere versum, illumque ad rem suam accommodare.*

Ratio tamen quaedam est tyronibus praesertim adhibenda, ne, dum propositum sibi exemplar conantur vincere et dum ab illo paulululum, sed in melius aberrare satagunt, prava quadam imitatione ab illo prorsus deficiant et in peius aberrent, quod Lucano praesertim contigisse videmus.

Cum enim mirifice, sed sobrie tempestatem ita descripsisset Virgilius Aeneidos primo:

Incubuere mari, totumque a sedibus imis
Una eurusque notusque ruunt, creberque procellis
Africus, et vastos volvunt ad litora fluctus.
Eripiunt subito nubes coelumque diemque
Teucrorum ex oculis: ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, et crebris micat ignibus aether,
Praesentemque viris intentant omnia mortem.

Hunc Virgilii locum cum sibi vel imitandum vel superandum proposuisset Lucanus, immodico quodam calore raptus, suoque nimium velificatus ingenio, et laxatis illi velut habenis, sic aberravit in peius:

Ah, quoties frustra pulsatos aequore montes
Obruit illa dies! quam celsa cacumina pessum
Tellus victa dedit: non ullo littore surgunt
Tam validi fluctus, alioque ex orbe voluti,
A magno venere mari, mundumque coercens
Monstriferos agit unda sinus.

ARTIS RHETORICAE

LIBER PRIMUS.

DE ELOCUTIONE.

Quid est elocutio?

℟. Elocutio, inquit Tullius, est idoneorum verborum et sententiarum ad res inventas accommodatio.

Cur tandem et quorsum ab elocutione, contra quam fieri solet, exordimur?

℟. Tametsi ex quatuor rhetoricae partibus, ordine naturae prima sit inventio; quia tamen plusculum difficultatis habet, idcirco eam elocutioni postponendam esse cum erudito Wossio, aliisque artis rhetoricae magistris bene multis, iudicavimus.

Cum enim verborum delectus origo sit eloquentiae, ut ait Iulius Caesar in suo de analogia seu de ratione latine (a) loquendi libro, quem Ciceroni nominatim nuncupavit; et cum verborum cura, quae ad elocutionem pertinet, sit longe facilior quam cura rerum, quae spectat ad inventionem; liquet profecto nos Tyronum commodis utilitatique servire, dum Aristotelis ordine nonnihil immutato, ab elocutione ducimus initium, et in primo artis oratoriae quasi limine vestibuloque paulisper haeremus, priusquam in intima illius penetralia pedem (b) ausimus inferre.

Ut huic eidem Tyronum utilitati consulatur, nostrum hunc de elocutione librum trifariam dividi-

(a) *Cicero in Bruto.*
(b) Penult. producta, pro *audeamus.*

mus. Agendum nobis est primo de figuris, in quibus nullo ferme negotio se solent exercere vel ipsi tyrunculi. Secundo dicetur de periodo, in qua videtur plusculum esse negotii. Tertio tractabimus de stylo; a facilioribus, ut par est, ad difficiliora sensim progrediendo.

CAPUT PRIMUM.

De figuris, seu schematibus.

Figura, ut diximus in elementis, est ornamentum quoddam orationis, seu loquendi modus illustrior et a communi consuetudine remotus: cuiusmodi sunt haec Ciceronis verba in Catilinam; *Vivis, et vivis, non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.*

Itemque illa Didonis morientis (a) verba;

. . . . Moriemur inultae?
Sed moriamur, ait; Sic, sic iuvat ire sub umbras.

Aut haec eiusdem Didonis.

Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotes.

Quot sunt genera figurarum?

℞. Duo. Aliae enim versantur in (b) sententiis et sensu ipso; aliae in verbis tantum. Quia vero res prius animo menteque concipiendae sunt, quam verbis exprimantur; ideo de figuris sententiarum, quae ad mentem pertinent, ante dicendum nobis est, quam de figuris verborum.

§. I. De figuris sententiarum.

Inter figuras sententiarum aliae videntur aptiores ad movendum, aliae ad docendum, aliae ad

(a) *Aeneid.* 4.
(b) Λέξεως καὶ διανοίας.

delectandum. Initium faciamus ab his, quae ad movendum seu ad animos flectendos praecipue valent.

§. II. De figuris ad commovendum idoneis.

De exclamatione.

Cur ex omnibus figuris exclamationem primam ordine collocamus?

℟. Primam collocamus, quod vehementiores animi motus exclamando soleamus exprimere.

Quid est exclamatio?

℟. Est vocis elatio seu contentio, qua, interiectione vel adhibita vel subaudita, vehementiorem animi affectum significamus, reique magnitudinem exprimimus. Ita Tullius oratione 1. in Catilinam, per summam indignationem sic exclamat: *O tempora! o mores! Senatus haec intelligit, Consul videt: hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit.* Et oratione 2. in Antonium: *O miserum me! Consumptis enim lacrymis, infixus tamen animo haeret dolor.*

Exclamatio adiunctam ferme habet aliquam ex his interiectionibus, *O! Heu! Ah! Vah! Proh Superi! Proh Superum atque hominum fidem!* Persaepe tamen subauditur interiectio, ut si dicas, *miserum me!* vel *hoccine saeculum!* Veteres pro interiectione, *o*, saepe adhibebant voces istas (a) *Aedepol! Hercle! Mehercule! Iupiter! Mecastor! Mediusfidius!* Catullus:

. . . . . Chartis
Doctis, Iupiter! et laboriosis.

Heu et *Eheu* triste aliquid et molestum indicant. Ita (a) Cicero: *O domus antiqua, eheu quam dispari domino dominaris!* Virgilius vero Aeneidos 4.

(a) *Quasi dicas per aedem Pollucis. . . . ita me Hercules, me Iupiter, me Iovis filius iuvet.* (b) *De officiis.*

. . . . . Tu nunc Carthaginis altae
Fundamenta locas; pulcramque uxorius urbem
Exstruis, heu regni rerumque oblite tuarum.

Proh adhibetur saepe ad obtestandum. Ita Terentius: *Proh Deum atque hominum fidem! quid est, si non haec contumelia est?*

Mirum in modum facit exclamatio ad significandam indignationem doloremque ex re atroci conceptum, ut Tullius pro Coelio: *Proh Dii immortales! Cur interdum in hominum sceleribus maximis aut* (a) *connivetis, aut praesentis fraudis poenam in diem reservatis?*

Servit etiam misericordiae. Ita pro Sylla: *O miserum et infelicem diem illum, quo consul omnibus centuriis P. Sylla renunciatus est! O fallacem, o volucrem fortunam! O coecam cupiditatem! O praeposteram gratulationem! Quam cito illa omnia ex laetitia et voluptate ad luctum et lacrymam redierunt!* Et pro Milone: *O terram illam beatam, quae hunc virum exceperit; hanc ingratam, si eiecerit; miseram, si amiserit!* Sic etiam perfidus ille Sinon Troianorum misericordiam exclamando captat (b):

Heu! quae nunc tellus, inquit, quae me aequora possunt
Accipere?

Aliquando etiam laetitiam animique hilaritatem exprimit exclamatio, v. gr. Cicero ad Atticum (c): *O suaves epistolas tuas, uno tempore mihi datas duas! Quibus evangelia quae reddam nescio, deberi quidem plane fateor.* Evangelia vero (si quaeris) erant merces allati iucundi nuntii; vel etiam sacrificia et supplicationes quae pro laeto nuntio decerni olim a Romanis consueverant. Unde non immerito a Christianis *Evangelium* appellatum est

(a) Ital. *Chiudete gli occhi.*
(b) *Aeneid.* 2.
(c) *Lib.* 2. *epist.* 8.

salutiferum illud nuntium a CHRISTO veracissimo patris nuntio nobis allatum.

Denique exclamatio servit interdum Ironiae: ita (a) Tullius; *O praeclarum custodem ovium, ut aiunt, lupum!* Et in Pisonem: *O stultos Camillos, Curios, Fabricios, Scipiones, Marcellos, Maximos! O amentem Paulum! rusticum Marium! nullius consilii patres istorum amborum consulum, qui triumpharunt.*

Quibus potissimum in locis utendum est exclamatione?

℟. Adhibenda est praesertim in amplificatione, in perorationibus, et ubi res magnas auditori persuaseris. Exclamare enim in rebus minutis frigidum esset ac puerile.

§. III. De dubitatione.

Quid est dubitatio?

℟. Dubitatio est (b) Schema, quo orator fluctuans animique pendens dubitat aliquandiu, quid sibi agendum dicendumve sit. Ita Scipio apud Livium (c) milites alloquitur quasi dubitans: *Apud vos quemadmodum loquar, nec consilium nec oratio suppeditat, quos ne quo nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui a patria vestra descivistis. An milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis. Hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium agnosco; facta, dicta, consilia, animos hostium video.*

Illustre omnino dubitationis exemplum suppeditat nobis Virgilius, cum Didonem ita dubitantem inducit (d):

(a) *Philip.* 3.
(b) *Habitus*, *figura*.
(c) *Decade* 3.
(d) *Aen.* 4.

En quid agam? Rursusne procos irrisa priores
Experiar? Nomadumque petam connubia supplex,
Quos ego sum toties iam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes atque ultima Teucrum
Iussa sequar . . . .
An Tyriis omnique manu stipata meorum
Insequar? Et quos Sidonia vix urbe revelli,
Rursus agam pelago et ventis dare vela iubebo?

Deinde sequitur electio, quae fit nimirum, cum is qui dubitat, subito consilium capit, quasi oborta sit nova quaedam lux:

Quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.

Est item apud Ciceronem egregium aliud eiusdem schematis exemplum in oratore: *Utrum difficilius aut maius esset negare tibi saepius idem roganti, an efficere id quod rogares, diu multumque, Brute, dubitavi. Nam et negare ei quem unice diligerem, cuique me carissimum esse sentirem, praesertim et iusta petenti et praeclara cupienti, durum admodum mihi videbatur: et suscipere tantam rem, quantam non modo facultate consequi difficile esset, sed etiam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse eius, qui vereretur reprehensionem doctorum atque prudentium.*

Habes etiam breve, sed luculentum dubitationis exemplum in illis Tiberii verbis apud Tacitum in annalibus: *Quid scribam, P. C., aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore? Dii me deaeque peius perdant, quam perire quotidie sentio, si scio.*

§. IV. De obsecratione.

Quid est obsecratio?

℟. Obsecratio, ut nomen ipsum per se satis indicat, fit cum alicuius sive Dei sive hominis opem

imploramus. Hoc schemate mirum in modum utitur Tullius pro rege Deiotaro: *Quamobrem hoc nos primum metu, C. Caesar, per fidem et constantiam et clementiam tuam libera, ne residere in te ullam partem iracundiae suspicemur. Per dexteram te istam oro, quam regi Deiotaro hospes hospiti porrexisti: istam, inquam, dexteram, non tam in bellis et in praeliis, quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti; te eius dii penates acceperunt: te amicum et placatum Deiotari regis arae focique viderunt.*

Vehemens est etiam atque flexanima (a) Palinuri ad Aeneam obtestatio apud Virgilium Aeneid. 6.

Quod te per coeli iucundum lumen et auras,
Per genitorem oro, per spem surgentis Iuli,
Eripe me his, invicte, malis: Aut tu mihi terram
Iniice, namque potes; portusque require Velinos:
Aut tu, si qua via est, si quam tibi diva creatrix
Ostendit (neque enim credo sine numine divum
Flumina tanta paras, stygiamque innare paludem)
Da dextram misero et tecum me tolle per undas.

Haec figura prae ceteris vehemens est, et in perorationibus potissimum solet adhiberi.

§. V. De imprecatione.

Quid est imprecatio?

℟. Est execratio quaedam, qua malum imprecamur alicui, vel etiam nobismetipsis. Tale est illud Ciceronis pro Deiotaro: *Dii te perdant, fugitive. Ita non modo nequam et improbus, sed etiam fatuus et amens es.* Et in Antonium: *Quin tu abi*

(a) *Palinurus Aeneae navis gubernator, qui somno oppressus, una cum gubernaculo in mare delapsus est.*

in malam rem malumque cruciatum. Tale est etiam illud Didonis (a):

Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentes umbras Erebi noctemque profundam,
Ante, pudor, quam te violem aut tua iura resolvam.

§. VI. De interrogatione et subiectione.

Quid est interrogatio?

℟. Fit cum interrogamus aliquem, non tam ad rem dubiam quaerendam, quam ad urgendum instandumque, et ad vehementiorem affectum exprimendum. Ita Cicero Catilinam urget hisce verbis: *Patere tua consilia non sentis? Constrictam iam horum omnium conscientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris?* .

Quibus sane interrogationibus Catilinam multo acrius pungit Cicero, quam si frigide diceret; Patent, Catilina, tua consilia, coniuratio tua omnium conscientia constricta tenetur; quid egeris, nemo ignorat. Similiter poterat dicere Virgilius: (b)

Ipse ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca.

Sed plus spiritus ac nervorum habet haec interrogatio:

Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis?

Quod si interrogationi subiiciatur responsio, subiectio vocabitur. Sic Tullius pro lege Manilia:

(a) *Aeneid. 4.*
(b) *Ecl. 3.*

Quid tam novum, quam adolescentulum privatum, exercitum difficili reipublicae tempore conficere? confecit: huic praeesse? praefuit: rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam homini adolescenti, cuius a senatorio gradu aetas longe abesset, imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti atque Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit in iis provinciis singulari innocentia, aequitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit.

§. VII. De praeteritione et reticentia.

Quid est praeteritio?

℟. Praeteritio, quae Ciceroni videtur in amore et in deliciis fuisse, fit cum simulamus nos vel nescire vel nolle dicere id, quod vel maxime dicimus. Ita Tullius suum Pompeium magnifice laudat per praeteritionem.

Itaque non sum praedicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiaeque, terra marique, quantaque felicitate gesserit: ut eius semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint; hoc brevissime dicam....

Habes etiam luculentam eiusdem Tullii praeteritionem in Vatinium: *Atque illud tenebricosissimum tempus ineuntis aetatis tuae patiar latere. Licet impune per me, parietes in adolescentia perfoderis, vicinos compilaris, matrem verberaris. Habet hoc praemium tua indignitas, ut adolescentiae turpitudo obscuritate et sordibus tuis tegatur.*

Praeteritioni vicina est et affinis reticentia, aposiopesis graece dicta; quae fit cum orationem abrumpimus subito et reticemus aliquid, ut maiora

auditoribus cogitanda relinquamus, quia nimirum quae latent, graviora putantur. Tale est illud (a) Iuvenalis:

Maiorum primus quisquis fuit ille tuorum,
Aut pastor fuit, aut illud quod dicere nolo.

Illustre omnino huiusce Schematis exemplum nobis suppeditat Virgilius Aeneid. 1. ubi Neptunus ventos tumultuantes sic increpitat:

Iam caelum terramque meo sine numine, venti,
Miscere, et tantas audetis tollere moles?
Quos ego . . . . . sed motos praestat componere fluctus.
Post mihi non simili poena commissa luetis.

§. VIII. De expolitione.

Quid est expolitio?

℟. Expolitio, sive commoratio et exornatio (nam tria haec vocabula unum atque idem sonant) est figura ad motus excitandos valde insignis.

Fit autem, cum eamdem sententiam variis modis versamus, ut altius in auditorum animis defigatur. Ita Cicero pro Sextio: *An mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors aequo animo oppetenda? Quid? Tum mortem ne fugiebam? An erat res ulla, quam mihi magis optandam putarem? Tam eram rudis, tam ignarus rerum, tam expers consilii aut ingenii? Nihil audieram, nihil videram, nihil ipse legendo quaerendoque cognoveram? Nesciebam vitae brevem esse cursum, gloriae sempiternum? Quum esset omnibus definita mors, optandum esse, ut vita, quae necessitati deberetur, patriae potius donata, quam reservata naturae videretur? Nesciebam, inter sapientissimos homines hanc contentionem fuisse, ut alii dicerent, animos hominum sensusque morte exstingui: alii autem tum maxime men-*

(a) *Sat.* 8.

tem sapientum ac fortium virorum, quum e corpore excessissent, sentire ac vigere? Quorum alterum fugiendum non esse, carere sensu; alterum etiam optandum, meliore esse sensu.

§. IX. De epiphonemate.

Quid est epiphonema?

℟. Est exclamatio sententiosa, quae fieri solet post rem aliquam insignem vel narratam vel probatam. Ut cum Virgilius, post narratos classis Troianae labores, sic exclamat sententiose (a):

Tantae molis erat Romanam condere gentem!

Sic etiam Lucretius lib. 1. post commemoratum exemplum Agamemnonis, filiam suam Iphigeniam immolantis, hac gravi sententia claudit narrationem.

Tantum religio potuit suadere malorum!

Simile est illud Ciceronis in lib. de senectute: *Senectutem ut adipiscantur, omnes optant: eamdem accusant* (b) *adeptam; tanta est inconstantia, stultitia atque perversitas!* Sic etiam Virgilius, postquam apum in melle conficiendo industriam laboresque descripsit, hoc addit epiphonema:

Tantus amor florum, et generandi gloria mellis.

Itemque hoc 2. Georgicorum:

. . . . Adeo a teneris consuescere multum est.

Et alio in loco, de crudeli atque impio Polymnestore loquens (c):

Fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames?

(a) *Aeneid.* 1.
(b) *Alii* adepti, *quae lectio videtur melior.*
(c) *Aeneid.* 3.

CAPUT II.

De figuris ad delectandum magis idoneis.

§. I. De apostrophe.

Quid est apostrophe?

℞. Est schema, quo sermonem ad aliam personam vel quasi personam convertimus, quam instituta oratio requirat. Ita Cicero pro Milone: *Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republica sanguinem effudistis: vos in viri et civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis et huic iudicio praesidentibus, haec tanta virtus ex hac urbe expelletur?*

Apostrophe fit aliquando ad superos, ad invocandum. Ita Tullius 1. in Catilinam: *Tum tu, Iupiter, qui iisdem, quibus haec urbs auspiciis, a Romulo es constitutus, quem statorem huius urbis atque imperii vere nominamus; hunc et huius socios a tuis aris ceterisque templis, a tectis urbis, a moenibus, a vita fortunisque omnium civium arcebis: et omnes inimicos bonorum, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.*

Nec tantum ad personas fit apostrophe, sed etiam ad res inanimes sensuque carentes, aut aliquando etiam ad belluas. Eiusmodi est apud Virgilium notissima illa Mezentii apostrophe ad equum suum, nomine Rhoebum:

Rhoebe, diu (res si qua diu mortalibus ulla est)
Viximus . . . .

Ita Cicero pro Milone: *Vos enim iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque obtestor, vosque Albanorum obrutae arae,*

sacrorum populi romani sociae et aequales. Poetis porro nihil familiarius est, quam illa ad res sensu carentes apostrophe. Ita Dido moriens Aeneid. 4.

Dulces exuviae, dum fata deusque sinebant,
Accipite hanc animam, meque his exsolvite curis.

Quaenam sunt apostrophes regulae?

℟. Tres. 1. Raro est usurpanda. Si enim crebrius adhibeatur, inepta erit et frigidiuscula.

2. Tametsi multis videatur, apostrophem in ipso dicendi principio nequaquam adhiberi posse, interdum tamen orationem inchoat egregie, ut docet initium primae Catilinariae: *Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?*

3. Fas est poetis, solius metri causa, apostrophem adhibere. Ita Ovidius lib. 3. Tristium:

Nunc ego iactandas optarem sumere pennas,
Sive tuas (a), Perseu; Daedale, sive tuas.

§. II. De hypotyposi.

Quid est hypotyposis?

℟. Est figura, qua res ita (b) graphice describitur, ut non tam audiri vel legi, quam ante oculos versari videatur. Splendidum in primis ac illustre illius exemplum habes in septima Verrina, ubi Tullius Verris inhumanitatem oculis ita subiicit: *Ipse inflammatus scelere et furore in forum venit. Ardebant oculi, toto ex ore crudelitas eminebat. Exspectabant omnes quo tandem progressurus aut quidnam acturus esset; cum repente* (c) *hominem corripi, atque in foro medio nudari ac deligari, et virgas expediri iubet. Clamat ille miser, se civem esse Romanum.*

(a) *Perseus Iovis filius, tala*[illegible] *a Mercurio donatus Andro*[illegible]
(b) Ital. *Esattamente, e quasi pitto*[illegible]*te e a pennello.*
(c) *Gavium civem Romanum.*

Nihilo inferior est Virgiliana illa de Mezentii equo hypotyposis, quam merito mirantur omnes (a):

Tollit se arrectum quadrupes et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, eiectoque incumbit cernuus armo.

Hypotyposim creberrime solent usurpare poetae, ac praesertim Virgilius, qui res adeo vivis et spirantibus, ut ita dicam, coloribus describit, ut pene sub oculos cadant. Ita Cyclopes depingit Aeneid. 8.

Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro
Brontesque, Steropesque et nudus membra Pyracmon
. . . .
. . . . Alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
Aera lacu; gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese, multa vi, brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.

§. III. De prosopopoeia.

Quid est prosopopoeia?

℟. Prosopopoeia est fictio personae, seu Schema, quo personae mortuae vel absenti, aut etiam rei sensu carenti sermonem tribuimus, per quamdam licentiam oratoriam; v. gr. cum inducimus loquentem urbem, provinciam, angelum, beatum, parietem, aliaque id genus. Talis est apud Lucanum celebris illa prosopopoeia patriae, quae Iulio Caesari iuxta fluvium Rubiconem apparens, illum a civili bello dehortatur (b).

Iam gelidas Caesar cursu superaverat alpes,
Ingentesque animo motus bellumque futurum
Ceperat. Ut ventum est parvi Rubiconis ad undas,

(a) *Aeneid. 10.*
(b) *Lib. 1. Pharsalia.*

Ingens visa duci patriae trepidantis imago
Clara, per obscuram, vultu moestissima, noctem,
Turrigero canos effundens vertice crines,
Caesarie lacera, nudisque adstare lacertis,
Et gemitu permista loqui: Quo tenditis ultra?
Quo fertis mea signa, viri? Si iure venitis,
Si cives, huc usque licet.

Sic etiam Tullius in prima Catilinaria ita loquentem patriam inducit. *Quae* (patria) *tecum, Catilina, sic agit et quodammodo tacita loquitur: Nullum iam tot annos facinus exstitit, nisi per te: nullum flagitium sine te. Tibi uni multorum neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera. Tu non solum ad negligendas leges et quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen ut potui, tuli; nunc vero me totam esse in metu propter te unum* (a); *quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, etc.*

Venustissimum est et aurea Augusti aetate dignissimum epitaphium hoc, in quo viventem maritum per prosopopoeiam sic alloquitur uxor mortua.

Immatura peri; sed tu felicior annos
Vive tuos, coniux optime, vive meos.

§. IV. De ethopoeia.

Quid est ethopoeia?

℟. Ethopoeia est expressio morum, seu Schema,

(a) Ital. *Che per ogni romor, che si senta, s' abbia a temer Catilina.*

quo alicuius studia, mores, indolem, ingenium verbis exprimimus. Ita Sallustius (a) Catilinam omnibus artis coloribus egregie pingit in illa ethopoeia, tantopere omnium consensione laudata.

Ethopoeia Catilinae.

Lucius Catilina nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis grata fuere, ibique iuventutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, algoris, vigiliae, supra quam cuique credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cuiuslibet rei simulator ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus: satis eloquentiae, sapientiae parum. Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat.

Sic etiam Plautus senis avari sordidique mores mirabiliter exprimit (b), dum illum inducit haec servo mandata dantem:

Senex avarus.

Cave quemquam alienum in aedem intromiseris.
Si quispiam ignem quaerat, extingui volo,
Ne causae quid sit, quod te quisquam quaeritet.
. . . .
Tum aquam effugisse, dicito: si quis petet
Cultrum, securim, (c) pistillum, mortarium,
Quae utenda vasa semper vicini rogitant;
Fures venisse atque abstulisse dicito.

Mulierum mores graphice pingit Terentius, dum ait: *Novi ingenium mulierum: Nolunt, ubi velis: ubi nolis, cupiunt ultro.* Et alio loco *in Heaut.* 2, 2, 11. *Nosti mores mulierum: dum* (d) *moliuntur, dum comuntur, annus est.*

(a) *In bello catilinario.*
(b) *In Aulularia.* (c) Ital. *pistello.*
(q) Alii alia; ego sic: *Macchinano, e studiano la maniera di abbigliarsi.*

Ethopoeia dividitur in prosopographiam et in Ethopoeiam proprie dictam, de qua iam egimus.

Quid est prosopographia?

℟. Est expressio vultus ac corporis totius, seu schema, quo alicuius vultum, os, lineamenta, incessum, cultum (a), habitumque omnem exprimimus. Ita Martialis deformem Zoilum lepide pingit:

Crine ruber, niger ore, brevis pede, lumine laesus;
Rem magnam praestas, Zoile, si bonus es.

Sic etiam Franciscus Vavassor in suo illo eximio de *ludicra dictione* libro, Socratis habitum, os, figuramque depingit.

Socrates Aesopo non absimilis deformitate corporis fuit: utpote (b) *simis naribus, exstantibus et prominentibus oculis, recalva fronte, pilosis humeris,* (c) *obeso ventre,* (d) *repandis cruribus, quem propterea recte Alcibiades cum Sileno et Satyris etiam forma et specie contulit. Ac licuit semper animadvertere, luscos,* (e) *gibbosos,* (f), *ventriosos, claudos, similesque eorum eo fere dicaciores esse hominibus ceteris, quo sunt vitiis corporis insigniores, materiamque praebent ad iocandum maiorem: sive quod saepius lacessiti propter suam foeditatem, assuescant vicissim adversarios repungere, atque ita exercitatiores in eo ipso genere fiant: sive quod priores occupent, ne feriantur, aut ut feriantur levius.*

Feliciter admodum miscentur prosopographia et ethopoeia proprie dicta, et ex tali mixtura schema gratissimum efflorescit, ut liquet in exemplo se-

(a) Ital. *Portamento.*
(b) Ital. *Schiacciato.*
(c) *Pieno, panciuto.*
(d) *Strambo, sbilenco, storto.*
(e) *Gobbi.*
(f) *Tripponi, panciuti.*

quenti, ubi M. Calpurnium pingit (a) Tullius: *Consul ipse parvo animo et pravo: tantum* (b) *cavillator genere illo moroso, quod etiam sine dicacitate ridetur; facie magis quam facetiis ridiculus, a quo nihil speres boni reipublicae, quia non vult; nihil metuas mali, quia non audet.*

CAPUT III.

De figuris ad docendum idoneis.

§. I. De antithesi.

Quid est antithesis?

℟. Antithesis, sive oppositio, est schema, quo verba verbis, sententiae sententiis opponuntur: cuius rei splendidum in primis et illustre exemplum habes in II. Catilinaria: *Ex hac parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido. Denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia; bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit.*

Sic Martialis in amicum quendam morosum sibique imparem, facete ludit per antitheses (c):

Difficilis, facilis, iucundus, acerbus es idem?
Nec tecum possum vivere, nec sine te.

Ita Ovidius (d):

(a) *Ad Atticum.*

(b) Ital. *Burlone*, o *Faceto in quella sorta fantastica e sdegnosa di burle, ch' è propria degli stitici.*

(c) *Lib.* 12. (d) *Metam. I.*

Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.

Sic etiam Iustinus Agathoclem (a), Syracusis obsessis, bellum nihilominus in Africam transferentem, laudat per antitheses: *Mira prorsus audacia, ut quibus in solo urbis suae par non erat, eorum urbi bellum inferret: et qui sua tueri non poterat, impugnaret aliena, victusque victoribus insultaret.* Eiusdem etiam generis est memorabile illud dictum Augusti iam aetate valde provecti, ad nobiles quosdam iuvenes, qui forte tumultuabantur: *Audite, iuvenes, senem, quem iuvenem senes audivere.*

Hoc etiam modo Horatius in odis: *Privatus illis census erat brevis, commune magnum*; et post illum (b) Seneca:

Curae leves loquuntur, ingentes stupent.

§. II. De sustentatione.

Quid est sustentatio?

℟. Est figura, qua orator, ad sibi conciliandam attentionem, et ad excitandos arrigendosque auditorum animos, illos tenet aliquandiu suspensos incertosque quid dicturus sit; ut cum Tullius ait contra Verrem: *Etiamnum mihi exspectare videmini, iudices, quid deinde factum sit.... exspectate facinus quam vultis improbum, vincam tamen exspectationem omnium.*

Habes salsum et facetum sustentationis exemplum in Martialis lib. 6.

In Lupercum.

Quod convivaris sine me tam saepe, Luperce,
Inveni, noceam qua ratione tibi.
Irascar, licet usque voces, mittasque, rogesque:
Quid facies? inquis: quid faciam? veniam.

(a) *Agathocles Siciliae tyrannus, patre figulo natus, lib. 22.*
(b) *In Hyppolito.*

§. III. De communicatione.

Quid est communicatio ?

℟. Est figura, qua orator, causae suae confidens, deliberat cum iis ipsis, apud quos vel contra quos dicturus est, illos nimirum consulens, quid acturus sit. Egregium huiusmodi exemplum habes in Verrina 2., ubi Cicero summam causae suae fiduciam ita demonstrat: *Nunc ego vos consulo, quid mihi faciendum putetis. Id enim consilii profecto taciti dabitis, quod ego mihi necessario capiendum intelligo.* Et pro Caecina: *Quaero, si te hodie domum tuam redeuntem homines armati, non modo limine tectoque aedium tuarum, sed primo aditu vestibuloque prohiberent, quid acturus sis ?*

§. IV. De correctione.

Quid est correctio ?

℟. Correctio, seu retractatio, est schema, quo orator sententiam aut vocem a se prolatam retractat ac veluti corrigit. Ita Cicero pro Coelio: *O stultitiam! Stultitiamne dicam, an impudentiam singularem ?* Et prima catilinaria: *Quamquam quid loquor ? Te ut ulla res frangat ? Tu ut unquam te corrigas ? Tu ut ullam fugam meditere ? Tu ut ullum exsilium cogites ? Utinam tibi istam mentem Dii immortales donarent.*

Sic etiam Terentius in comoedia, quae inscribitur *Heautontimorumenos* (a), miserum senem Menedemum sic loquentem inducit:

Filium unicum adolescentulum
Habeo. Ah! quid dixi habere me ? Immo habui, Chreme:
Nunc habeam, nec ne, incertum est.

(a) *Vox composita, quae graece sonat,* se ipsum puniens, *vulgo* noioso a sè stesso.

CAPUT IV.

De figuris verborum.

Figurae verborum aliae sunt tropi, aliae non sunt tropi. Figurae, quae sunt tropi, fiunt tantum in verbis translatis, hoc est a sensu sibi proprio in alienum sensum traductis, ut cum dicimus: *Laetas segetes; prata rident; geminos duo fulmina belli Scipiadas, etc.* Figurae vero, quae non sunt tropi, fiunt etiam in verbis propriis, ut cum ait Tullius: *O tempora! o mores!* Et alio loco: *Abiit, excessit, evasit, erupit.*

§. I. De tropis.

Quid est tropus?

℟. Tropus est verbi vel orationis (a) e propria significatione in alienam immutatio, cum virtute ac dignitate, ut cum dicitur, *Mulus* pro *stupido*; vel *laterem lavare*, pro *frustra laborem suscipere*, instar laterem lavantis. Ista porro immutatio sive conversio fit cum virtute ac dignitate, hoc est ad addendum orationi pondus, maioremque illi venustatem et dignitatem conciliandam. Porro tropus sic appellatur a voce greca τρέπω, *verto*: ut ad verbum *inversionem* sonet.

Haec autem inversio fit multiplici variaque ratione, sed quatuor potissimum modis, unde existunt primarii quatuor nobilissimique tropi, nempe metaphora, metonymia, synecdoche et ironia, de quibus sigillatim tractandum est.

§. II. De metaphora.

Quid est metaphora?

℟. Metaphora seu translantio est tropus, quo vox

(a) Ἐξάλλαξις λόγου ἐπὶ τὸ κρεῖττον. Arist.

aliqua propria significatione ad alienam transfertur ob similitudinem: ut cum ait Tullius ad Caesarem: *Parietes huius curiae tibi gratias agere gestiunt.* Vox illa *gestire* quae est hominis propria, transfertur ad parietem, cuius non est propria; sed cum quo tamen habet hoc loco quamdam similitudinem et affinitatem.

Hunc porro usum ac modum verba transferendi necessitas genuit, cum scilicet verba propria deessent; postea vero delectatio iucunditasque celebravit. Quemadmodum enim vestis depellendi frigoris causa primum reperta, postea etiam adhiberi coepta est ad ornatum corporis et dignitatem; sic verbi translatio, solius inopiae causa primum instituta, deinde etiam fuit ad delectationem et ad ornatum orationis frequentata.

Undenam potissimum ducuntur metaphorae?

℟. Ex omnibus omnino rebus duci possunt, a divinis, a caelestibus, ab elementis, meteoris, lapidibus, metallis, plantis, bestiis, hominibus, eorumque operibus: adeo ut non minus late pateat metaphora, quam similitudo, quae a re qualibet duci potest.

Metaphora ducitur, 1. a divinis, ut apud Ciceronem: *Deus ille noster Plato.* Itemque apud Martialem magnificentissima illa Romae laudatio (a):

Terrarum dea gentiumque Roma,
Cui par est nihil, et nihil secundum.

2. Sumitur ab elementis, ut cum dicitur a Tullio: *Nullius tantum est flumen ingenii, nulla scribendi aut dicendi tanta vis tantaque copia, quae non dicam exornare, sed enarrare, Caesar, res tuas gestas possit.*

3. Metaphora sumitur a stirpibus, plantis et arboribus. Ita Cicero: *Virtus est una altissimis de-*

(a) *Lib.* 2.

fixa radicibus, quae nulla unquam vi labefactari potest.

4. Sumitur a rebus arte manuque factis. Ita Appion (a) ille, contra quem Iosephus scripsit, vocabatur *Cymbalum mundi.* Longinus vero rhetor eximius appellabatur *Viva bibliotheca, et musaeum ambulans:* quod etiam de Origene dictum accepimus. Imperator autem Helvius Pertinax *fortunae pila* fuit vulgo nuncupatus, quod nempe variis Fortunae casibus fuisset exercitus. Denique Augustus homines illos, qui solerti promptoque erant ingenio ad res ex tempore conficiendas, lepide aiebat: *Argentum habere in numerato* (b): Metaphora a pecuniis ducta.

5. Metaphora ducitur ab homine, ut cum ait apud Virgilium Palinurus:

Mene salis placidi vultum fluctusque quietos
Ignorare iubes?

Reliquos metaphorarum fontes, qui innumerabiles sunt et cuilibet obvii, persequi sigillatim, hominis esset otio intemperanter abutentis. Quatuor tamen praecipua capita Quintilianus enumerat, ad quae omnes metaphorae commode possunt revocari.

Primo fit metaphora, cum a re quapiam animata ad rem aliam animatam verbum transferimus: ut cum ait Titus-Livius: *Scipionem a Catone solitum allatrari*; quae vox, *allatrare*, cum proprie sit solius canis, tribuitur tamen homini non inconcinne. Sic etiam CHRISTUS ipse Herodem, ob mores vulpinos, hoc est ob calliditatem versutiam, vulpem appellavit, Lucae cap. 13. *Ite, et dicite vulpi illi.*

Secundo fit metaphora, cum inanima pro aliis inanimis ponuntur, ut *habena* pro *gubernaculo*, *fraenum* pro *lege*, *vinculum* pro *communitate*;

(a) *Appion grammaticus Alexandrinus vixit tempore Tiberii.*

(b) Ital. *In contanti.*

vel si dicas cum Tullio : *Hic orationis vela contrahamus.*

Tertio, cum inanima transferuntur ad animata; ut cum ipsa civitatis lumina extincta dicuntur in morte virorum praestantium, ut cum ait Catullus :

O qui flosculus es iuvenculorum!

Quarto, denique praecipuam quamdam venustatem habet, cum rebus inanimis sensuque carentibus quemdam sensum animosque ac veluti vitam damus; ut cum ait Virgilius;

. . . . . Pontem indignatus Araxes (a).

Sic etiam Cicero pro Ligario : *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus mucro ille petebat? qui sensus erat armorum tuorum?*

§. III. Quid vitandum in metaphora.

Quaenam metaphorae dicuntur vitiosae?

℟. Vitiosae dicuntur metaphorae illae, quae humiliores sunt sordidaeque, et ab re quapiam abiecta deformique desumptae. Talis est ista, quam damnat Tullius et Quintilianus : *Stercus curiae Glaucia*; itemque ista : *Saxeae mundi verrucae* (b), idest *rupes*. Horatius quoque ob eamdem causam notavit versum illum cuiusdam M. Furii Bibaculi (c):

Iupiter hibernas cana nive conspuit Alpes.

Quid enim sordidius ac turpius quam metaphoram a sputo mutuari? Hoc eodem humilitatis, et ut ita dicam, ignobilitatis vitio laborare videtur celebris illa (d) Tertulliani metaphora, qua diluvium appellat *naturae generale lixivium* (e).

(a) *Armeniae fluvius.*
(b) Ital. *Porri.*
(c) *Sat.* 5. *l.* 2.
(d) *Tertullianus scriptor ecclesiasticus, acris et vehementis ingenii, floruit initio tertii saeculi.*
(e) Ital. *Lisciva.*

2. Vitiosae dicuntur metaphorae, quae duriores sunt vel longius accersitae, vel quae rem nimis amplificant, ut si dicas, *Syrtim patrimonii, Charybdim bonorum*; quod profecto duriusculum est, et a Tullio iure damnatum. Quod si verearis, ne durior paulo et audacior videatur metaphora, poteris illam mollire ac mitigare illis, aut similibus vocabulis: *ut ita dicam . . . quasi . . . pene . . . si ita loqui fas est, etc.* ut si dicas: *mortuo M. Catone pupillum relictum esse senatum*, poterit audacior videri haec translatio: si vero dixeris cum Tullio, *pupillum, ut ita dicam, relictum esse senatum*, duriuscula metaphora, hoc velut apposito condimento, mitescet. Nam, ut sapienter admodum monet idem Tullius, *Verecunda debet esse translatio*: ut deducta esse in alienum locum, non irruisse; atque ut precario, non vi venisse videtur.

3. Vitium est in metaphora, si nimis poetica sit: v. gr. si orator dicat cum Virgilio: *Volucres pennis remigare*; aut si cum Horatio dicat de Euro:

Per Siculas equitavit undas.

Neque enim quaecumque poetis licent, ea omnia oratoribus licere existimandum est.

4. Metaphorarum vitium est immoderata quaedam illarum coacervatio. Etsi enim nullus est florentior tropus, et qui plus luminis afferat orationi, non tamen frequentari nimium debet: nam ut modicus illius usus maximopere delectat, ita immodicus non parum affert satietatis atque fastidii, et in aenigma transit, aut in allegoriam.

5. Denique vitiosa est metaphora, quae sibi non constat, res nimirum omnino dissimiles inter se coniungendo. Quippe, ut docet Fabius: *Id in primis est custodiendum, ut quo ex genere coeperis translationis, hoc desinas. Multi enim cum initium a tempestate sumpserint, incendio aut ruina finiunt, quae est inconsequentia rerum foedissima.* Quamquam, ut loquar ingenue, huic de

perpetua sibique consentanea translatione Rhetorum praecepto non adeo severe a summis viris obtemperari video. Scimus enim diversas omnino metaphoras eleganter saepe fuisse coniunctas a Virgilio, ab Horatio, a Catullo etc. Sic triplex est metaphora in duobus hisce versibus Horatii (a):

Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit:
Si modo culturae patientem commodet aurem.

Prima est de feris, quae proprie mansuescunt et cicurantur. Altera est de fructibus, qui acerbi sunt et proprie mitescunt. Tertia est ab agris, quorum propria est cultura.

§. IV. De allegoria.

Quid est allegoria?

℟. Allegoria est metaphorarum continuatio, seu figura, qua aliud verbis dicitur, aliud reipsa intelligitur, unde non absurde vocatur *diversiloquium*, quod non nimirum aliud dicatur, aliud sentiatur.

Huiusmodi est insignis illa Ciceronis in Pisonem allegoria: *Neque tam fui timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus, reipublicae navem gubernassem salvamque in portu collocassem, frontis tuae nubeculam aut collegae tui contaminatum spiritum perhorrescerem. Alios ego vidi ventos, alias prospexi animo procellas, aliis impendentibus tempestatibus non cessi; sed unum me pro omnium salute obtuli.*

Illustris est et omnibus nota illa Horatii ode allegorica de bello civili lib. 1.

O navis, referent in mare te novi
Fluctus. O quid agis? Fortiter occupa
Portum. Nonne vides, ut
Nudum remigio latus,

(a) *Epist.* 1. *l.* 2.

Et malus celeri saucius Africo,
Antennaeque gemant, ac sine funibus
Vix durare carinae
Possint imperiosius
Aequor? Non tibi sunt integra lintea, etc.

In hac eximia allegoria navim pro republica; fluctus pro civili bello; portum pro pace concordiaque; remigium pro militibus; nautas pro magistratibus; malum pro praecipuis ducibus usurpat Horatius: et ab initio ad finem egregie sibi constat, quod in allegoria praecipuum est.

§. V. De metonymia.

Quid est metonymia?

℟. Metonymia, quae etiam vocatur hypallage seu transnominatio, est troporum omnium vastissimus atque usitatissimus. Fit autem quatuor potissimum modis: 1. cum causa vel quasi causa ponitur pro effectu, et cum rerum inventor et auctor usurpatur pro rebus ipsis, quas invenit, ut Mars pro bello, Ceres pro frugibus, Vulcanus pro igne, Cicero aut Virgilius pro scriptis illorum, dux exercitus pro exercitu ipso. Sic dicimus: vario Marte pugnatum est, hoc est vario belli eventu;

Bacchus amat colles: Aquilonem et frigora taxi.

Sic etiam dicimus, ab Hannibale apud Cannas caesa fuisse sexaginta Romanorum millia; hoc est ab Hannibalis exercitu. Fit item hoc primo modo metonymia, cum possessor usurpatur pro re possessa, ut cum ait Virgilius Aeneid. 2.

. . . . . . Iam proximus ardet
Ucalegon.

Hoc est domus Ucalegontis.

2. Fit metonymia, cum sumuntur effecta pro caussis, ut scelus pro scelerato ipso. Ita comicus: *Ubi est scelus ille, qui me perdidit?* Ita Virgilius 2. Aeneid.

Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
Disce omnes.

Ubi *crimen* ponitur pro perfido Sinone criminis auctore, et hic est germanus illius loci sensus; ex uno Sinone disce Graecos omnes esse perfidos. Ita Cicero 1. in Verrem: *Quas res luxuria in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere potuisset, eas omnes sese hoc uno praetore per triennium pertulisse.* Fit etiam, cum id, quod proprium est effectui, tribuitur causae, et hoc poetis valde familiare est. Ita timor dicitur fugax, mors dicitur pallida, morbi dicuntur pallentes; quia fuga est effectus timoris, et pallor est effectus morborum et mortis. Sic Horatius: *Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turres.* Sic Virgilius:

Pallentes habitant morbi tristisque senectus.

3. Fit metonymia, cum res, quae continet, usurpatur pro re contenta, ut Roma pro Romanis, caelum pro caelestibus, terra pro terrae incolis. Huc pertinet illud Ciceronis pro lege Manilia: *Testis est Italia, quam ille ipse victor Sylla huius virtute et consilio confessus est fuisse liberatam. Testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli sed celeritate consilii explicavit. Testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis, eorum impiorum sanguine redundavit. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum internecione, patefactum est.* Ubi *Italiam* pro *Italis*, *Siciliam* pro *Siculis*, etc. usurpavit.

4. Cum signum usurpatur pro re significata, ut toga pro pace, fasces pro magistratu. Ita Cicero in Pisonem:

Cedant arma togae, concedat laurea linguae.

Huc refer, cum haec vox *nomen* ponitur pro re ipsa: ita Livius lib. 1. *Ad singula oppida circumferendo arma nomen omne latinum domuit.*

§. VI. De synecdoche.

Quid est synecdoche ?

R. Synecdoche est tropus apud oratores aeque ac poetas valde usitatus et tritus. Fit autem modis quatuor :

1. Cum pars ponitur pro toto, v. gr. mucro pro ense; tectum pro domo; puppis, vel carina, pro navi integra: ita Virgilius Aeneid. 2.

Non anni domuere decem, non mille carinae.

Est autem *carina* ima pars navis. Sic etiam hominis anima saepe usurpatur pro homine ipso. Ita Tullius (a): *Vos meae charissimae animae, saepissime ad me scribite.* Eodem refer vulgares illas locutiones, quibus *unus* accipitur pro *pluribus*, ut cum dicit Virgilius: *Hostis habet muros.*

2. Fit synecdoche, cum totum usurpatur pro parte: ut in hoc decantato Virgilii versu (b):

Aut (c) Ararim Parthus bibet, aut Germania
Tigrim (d).

Et rursum Aeneid. 12.

. . . . . Fontemque ignemque ferebant.

Ubi fons accipitur pro parte fontis. Huc etiam pertinet, cum *plures* usurpantur pro *uno*: ut cum ait Tullius: *Nos populo imposuimus, et oratores visi sumus;* licet de se tantum loquatur.

3. Synecdoche fit, cum materia, ex qua facta res est, accipitur pro re ipsa: v. g. ferrum pro gladio, pinus pro navi, argentum pro pecunia, quae fit ex argento.

Denique fit synecdoche, cum vel species sumitur pro genere, vel genus pro specie: ut Eurus, Aquilo, pro quolibet vento; Sabellicus sus pro

(a) *Epist. 14. lib. 14.*
(b) *Eclog. 1.*
(c) *Arar. Ital.* Senna, *fluvius est Galliae.*
(d) *Tigris Asiae fluvius insignis, sic dictus a velocitate.*

quolibet sue ; Myrtoum, vel Carpathium mare pro mari quocumque. Sic Maro:

Dentesque Sabellicus (a) exacuit sus.

Ita Iuvenalis pro quolibet homine frugi, Curium appellat:

Qui Curios (b) simulant, et Bacchanalia (c) vivunt.

Contra vero genus usurpabitur pro specie, si dicatur cum Virgilio *ales* pro *aquila:*

. . . . . Praedamque ex unguibus ales
Proiecit fluvio.

§. VII. De ironia.

Quid est ironia ?

℟. Ironia, quae Socrati adeo fuit in deliciis, est figura, qua aliud plane dicimus, quam verba ipsa significare videntur. Quando v. g. quempiam simulata laudatione salse ac ingeniose perstringimus; nimirum aliud aperte dicendo, aliud vero innuendo: unde recte vocatur a Quintiliano, *diversiloquium, dissimulatio, et illusio*, ut sonat graeca ipsa ironiae vox.

Intelligitur autem ironia vel ex ipsa re, quae dicitur, vel ipsa pronuntiatione certe quidem; ut si dicas: *O praeclarum ovium custodem lupum!* Ita Iuvenalis impiam aeque ac stolidam Aegyptiorum superstitionem, qui non quadrupedes solum colebant, uti canem, simiam, felem, bovemque, sed plantas etiam ipsas, uti porrum et caepe, divinis prosequebantur honoribus, salse cavillatur hac faceta et eleganti ironia satyrae 14.

Oppida tota canem (d) venerantur; nemo Dianam:

(a) *Sabelli, seu Sabini populi Italiae.*

(b) *M. Curius vir frugalis et optimus civis.*

(c) *Bacchanalia Bacchi festa, in quibus Romani crapulae et libidini indulgebant.*

(d) *Latrator Anubis.*

Porrum et caepe nefas violare, aut frangere morsu.

O sanctas gentes, quibus haec nascuntur in hortis Numina!

Eximia est Ciceronis ironia in Miloniana. *Sed stulti sumus*, inquit, *qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos cum Publio Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa: Clodii mortem aequo animo ferre nemo potest: luget senatus: moeret equester ordo: tota civitas confecta senio est: squallent municipia: afflictantur coloniae: agri denique ipsi tam beneficum, tam singularem, tam mansuetum civem desiderant.*

Ironiae exemplum exquisitius apud veteres nullum habemus, quod sciam, quam lepidam illam Apocolocyntosim, in qua Seneca Claudium imperatorem, qui vulgo bardus (a) et imbellis habebatur, facetissime ludit. Est autem Apocolocyntosis satyra quaedam Menippaea (b), qua fatuum Claudii caput multo urbanitatis sale defricatur. Ἀποκολοκύντωσις porro vocatur, quasi si dicas Metamorphosim in cucurbitam, ad significandam hominis insulsitatem: est enim κολοκύντη graece *cucurbita*. In hac igitur eleganti ironia poetas in funere Claudii ita iocose cantantes inducit Seneca philosophus:

Fundite fletus,	Edite planctus,
Fingite luctus,	Resonet tristi
Clamore forum.	Cecidit pulchre
Cordatus homo,	Quo non alius
Fuit in toto	Fortior orbe:
Quo non (c) alius	Potuit citius
Dicere causas,	Una tantum
Parte audita,	Saepe et neutra.

(a) *Bardus* idem ferme *ac stultus*.

(b) *Menippus cynicus philosophus*, *mordacibus satyris notus*, *unde satyrae Menippaeae.*

(c) *Claudius erat homo insanissimus.*

Quis nunc iudex
Audiet anno?
Sede relicta,
Iura silenti,
Oppida centum.
Pectora palmis,
Venale genus,
Lugete novi,
Qui concusso
Lucra (b) fritillo.

Toto lites
Tibi iam cedet,
Qui (a) dat populo
Cretaea tenens
Caedite moestis
O causidici,
Vosque poetae
Vosque in primis
Magna parastis

De regulis ironiae.

Quaenam sunt ironiae regulae?

℟. Duae: 1. enim, quae ambigua voce continentur ironiae, praecipuum quemdam leporem ac venustatem habent. Acuta quippe, iocosaque videri solent, quae dicuntur ex ambiguo. Ita Neronem matricidam, qui sese ab Aenea oriundum gloriabatur, non infacete lusit poeta romanus, teste Svetonio:

Quis negat Aeneae magna de stirpe Neronem?
Sustulit hic matrem (c), sustulit ille patrem.

Ita plagiarium (d) ridet Martialis libro secundo:

Carmina Paulus emit; recitat sua carmina Paulus:
Nam quod emas, possis dicere iure tuum.

Sic etiam in virum et uxorem eidem patibulo suspensos eximie lusit poeta (e) recens:

Ecce iugo nexi pendent vir et uxor eodem.
Hoc merito possis dicere coniugium.

2. Ironia fieri solet adhibendo voces illas, *scilicet*, *nimirum*, *si Superis placet*, *nempe*; illas,

(a) *Minos rex olim Cretae, magnus erat aleator, et de alea librum scripsit.*

(b) Fritillus, *vulgo* bossolo, *in cui si agitano i dadi nel giuoco dello sbaraglino.*

(c) *Matrem Agrippinam interfecit Nero.*

(d) Plagiarius *est qui aliena scripta pro suis vindicat.*

(e) *Ioannes Comnitius e S. I.*

inquam, adhibendo cum amara quadam et salsa vocis inflexione. Ita Terentius: *Id populus curat scilicet*; et apud Virgilium Dido Aen. 4.

Scilicet is Superum labor est; ea cura quietos
Sollicitat.

§. VIII. De sarcasmo.

Quid est sarcasmus, seu subsannatio?

℟. Sarcasmus, qui ad ironiam pertinet, est amarulenta quaedam irrisio, et truculentum genus ironiae, quae fit cum magna quadam acerbitate et contumelia, qua quispiam hosti crudeliter insultat, ut apud Virgilium Troiano a se interfecto per sarcasmum insultat victor Turnus: Aen. 10.

En agros et, quam bello, Troiane, petisti,
Hesperiam metire iacens. Haec praemia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt; sic moenia condunt.

Potestne ironia inter sententiarum figuras numerari, ut quibusdam placet?

℟. Nequaquam; liquet enim perspicue ironiam semper esse tropum, cum semper voces a propria significatione traducat ad alienam.

Falsamne et mendacem orationem efficit ironia?

℟. Nequaquam, quia neque fallendi est animus oratori, dum utitur ironia; neque est iusta causa, cur fallatur auditor, si paulum modo intelligat quod dicitur; quemadmodum falli non solet, cum homo callidus et versipellis per metaphoram *vulpes* appellatur.

Suntne alii tropi praeter istos, de quibus egimus?

℟. Sunt aliqui alii, sed qui ad superiores hosce quatuor omnino revocantur: ut metalepsis ad metonymiam, antonomasia et syllepsis ad synecdochem.

CAPUT V.

De figuris verborum proprie dictis, seu quae non sunt tropi.

Quid sunt figurae verborum proprie dictae?
℟. Eae sunt, quae sic in verbis continentur, ut mutatis illis figura tollatur: v. gr. haec sententia, *amantes sunt amentes*, est figura verborum, quia periret figura, si per *amentes* dicas *stulti*, aut aliud simile. Sed est figura sententiae, si quis patriam inducat loquentem, aut si utaris similitudine; quia quaecumque demum hic usurpes verba, aut quocumque ea colloces ordine, manet schema.

Quot modis fiunt figurae verborum?
℟. Fiunt tribus potissimum modis: 1. per adiectionem: 2. per detractionem: 3. per similitudinem.

§. I. Figurae per adiectionem.

Quaenam verborum figurae fiunt per adiectionem?
℟. Octo praecipuae; nimirum repetitio, conversio, complexio, conduplicatio, gradatio, synonymia, traductio, polysyntheton.

Quid est repetitio?
℟. Est figura, in qua ab eodem vocabulo saepius inchoatur oratio, ut 1. Catilinaria: *Nihil ne te nocturnum praesidium palatii, nihil urbis vigilia, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt?*

Quid in repetitione cavendum est?
℟. Valet mirum in modum in exaggerandis virtutibus ac vitiis, estque schema plane venustum. Sed quia statim incurrit in oculos, propterea non est diutius continuandum; sed satius est, ut aliorum schematum admixtione temperetur.

Quid est conversio?

℟. Est figura repetitioni prorsus contraria, in qua saepius eodem vocabulo clauditur oratio, ut in Antonium Cicero: *Doletis tres exercitus P. C. interfectos? Interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives? Eos quoque vobis eripuit Antonius. Auctoritas hujus ordinis afflicta est? Afflixit Antonius.*

Quid est complexio?

℟. Est figura, quae repetitionem simul et conversionem complectitur, cum nimirum ab eodem verbo, vel ab iisdem verbis incipiat atque claudatur. Ita (a) Tullius: *Quis legem tulit? Rullus. Quis maiorem partem populi suffragiis privavit? Rullus. Quis comitiis praefuit? Rullus.* Sic etiam Martialis invidum quemdam per complexionem insectatur, lib. 9.

Rumpitur invidia quidam, charissime Iuli,
 Quod me Roma legit; rumpitur invidia.
Rumpitur invidia, quod turba semper in omni
 Monstramur digitis; rumpitur invidia.
Rumpitur invidia, tribuit quod Caesar uterque
 Ius (b) mihi natorum; rumpitur invidia.
Rumpitur invidia, quod rus mihi dulce sub urbe est,
 Parvaque in urbe domus; rumpitur invidia.
Rumpitur invidia, quod sum iucundus amicis,
 Quod conviva frequens; rumpitur invidia.
Rumpitur invidia, quod amamur, quodque probamur:
 Rumpatur quisquis rumpitur invidia.

Verum figura haec, quae maxime ferit oculos, uti praecedentes, idcirco parce admodum, et in loco est adhibenda.

(a) *Pro lege Agraria.*

(b) *Magna illis praemia erant constituta, qui tres aut plures habebant liberos,* v. gr. *in spectaculis honoratior locus: etc. Hoc ius Martiali concessum fuit, tametsi nullos haberet liberos.*

Quid est conduplicatio ?

℟. Est eiusdem vocabuli vel plurium iteratio, sive initio orationis, sive in fine, sive alibi. Ut cum ait Maro.

. . . . . . Nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii :

Et libro nono, cum ait Nisus :

(b) Me me, adsum qui feci; in me convertite ferrum,
O Rutuli. Mea fraus omnis.

Quid est gradatio ?

℟. Gradatio, sive κλίμαξ, est figura, qua per quosdam quasi gradus vel ascenditur ad summum, vel descenditur ad infimum. Quale est illud Ciceronis in Catilinam : *Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam planeque sentiam.* Magnum est enim, quidquid agat Catilina, scire Ciceronem: maius, quidquid moliatur : longe maximum, quidquid etiam cogitet. Lepidum est illud eiusdem Ciceronis ad Atticum : *Si dormis, expergiscere; si stas ingredere : si ingrederis, curre; si curris, advola.* Eiusmodi est etiam ille Virgilii locus in eclogis :

Torva leaena lupum sequitur : lupus ipse capellam :
Florentem cithysum sequitur lasciva capella.

Quid est synonymia?

℟. Est verborum idem ferme significantium coacervatio, ad rei magnitudinem demonstrandam, ut in Miloniana : *An vero vos soli ignoratis ? vos hospites in hac urbe versamini ? Vestrae peregrinantur aures ? neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur ?* Hoc schema poetis est valde usitatum. Ita Plautus :

Quicumque ubique sunt, qui fuere, quique futuri sunt

(a) Subaudi : *Occidite.*

Stulti, stolidi, fatui, (a) fungi, (b) blenni, (c) buccones,
Solus ego omnes longe anteeo stultitia et moribus indoctis.

Quid est traductio?

℟. Traductio, seu Polyptoton, ut aiunt Graeci, est variata casibus aut generibus aut modis aut temporibus, eiusdem vocabuli repetitio; ut cum ait Tullius pro Archia: *Pleni sunt omnes libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas.*

Vel cum ait Ovidius:

Spectatum ornatae veniunt, spectentur ut ipsae.

Quid est polysyntheton?

℟. Polysyntheton, seu, ut alii malunt, polysyndeton, est schema coniunctionibus abundans, ut, *et iustitia et liberalitate et fortitudine ceteros omnes imperatores superavit.*

Itemque apud Virgilium (d):

Ascaniumque patrem meum iuxtaque Creusam,
Alterum in alterius mactatum sanguine cernam.

§. II. De figuris per detractionem.

Quot sunt figurae, quae fiunt per detractionem?

℟. Tres: reticentia, adiunctio et disiunctio.

Quid est reticentia?

℟. Est figura, quae fit, quando verbum aliquod subauditur, ut cum ait Tullius in Verrinis: *Hunccine hominem? hanccine impudentiam? hanccine audaciam?* Supple *feremus.*

Et apud Virgilium (e).

At vero Rutulis impar ea pugna videri
Iamdudum, et vario misceri pectora motu.

(a) *Fungus*, sciocco. (b) *Blennus*, pazzo.
(c) *Buccones*, Baggiani, quei che si lodano da se.
(d) *Lib.* 2. (e) *Lib.* 12.

Ubi profecto vides subintelligi *coepit* et *coeperunt*. Itemque lib. 1. *Sed vos qui tandem ?* Subauditur *estis*. Eodem pertinet illud Maffei : *Ex eo tempore tyro vanis agitari terroribus, dies noctesque fletibus iungere, nullam capere partem quietis ;* supple *coepit*.

Quomodo fit adiunctio ?

℟. Fit adiunctio, quando uni verbo plurima nomina substantiva respondent. Ita Cic. *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.*

Sic etiam Virgilius Aeneid. 3.

(a) Troiugena interpres divum, qui numina Phoebi,
Qui tripodas (b) Clarii lauros, qui sidera sentis,
Et volucrum linguas et praepetis omina pennae.

Quomodo fit disiunctio ?

℟. Disiunctio, seu dissolutio fit, quando coniunctiones et particulae tolluntur, ut incitatior feratur oratio, ita Tullius : *Haec studia literarum adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.*

§. III. De figuris per similitudinem.

Quot sunt figurae per similitudinem ?

℟. Tres in primis numerantur, nempe paronomasia, similiter cadens, et similiter desinens.

Quid est paronomasia ?

℟. Paronomasia, seu annominatio, est figura, qua voces pene similes (c) colludentes usurpantur in sensu dissimili. Ut cum ait Tullius ad Atticum :

(a) *Helenus Priami filius, rex idem et Phoebi sacerdos.*

(b) *Apollo dictus Clarius ab urbe Claro Apollinis oraculo nobili.*

(c) Ital. *Corrispondentisi.*

Consul ipse parvo animo et pravo : facie magis quam facetiis ridiculus. Et alibi ; *Ex aratore factus orator*. Ita Martialis, qui in hoc genere frequens est :

Litigat, et podagra Diodorus, Flacce, laborat:
Sed nil patrono porrigit : haec (a) chiragra est.

Sic etiam ludit Ausonius in illo celebri epigrammate de Venere :

Orta (b) salo, suscepta solo, patre edita coelo,
Aeneadum genitrix, hic habito alma Venus.

Graecis quoque admodum usitata est paronomasia, ut apud Herodotum lib.1. παθήματα μαθήματα, *qua nocent docent*. Eiusdem generis erat illud, quod Apollodorus pictor praeclarus inscripserat operi suo :

Μωμήσεταί τις μᾶλλον ἢ μιμήσεται; id est :
Facilius erit ridere, quam imitari.

Delectat in primis et ferit hoc schema, si parce ac in loco adhibeatur, et sententiarum gravitate sustententur. Si vero frigidas allusiones, ut non raro fit, venetur orator, ineptus nimirum erit et putidus.

Quid est similiter cadens ?

℟. Est vocabulorum per eosdem casus, et per eadem tempora expressorum consensus quidam et quasi concentus : ut cum ait Cicero : *Quid tam commune, quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis* ? Ubi vides quatuor nomina in dativo plurali posita. Eiusdem generis sunt triti illi imperatoris Hadriani versiculi, quos moriens (c) fecit :

Animula vagula, blandula
Hospes comesque corporis

(a) *Quae nimirum manus ipsi constringit, ne quid patrono largiatur.*

(b) *Venerem e maris spuma fabulantur poetae.*

(c) *Apud Aelium Spartanum in vita Hadriani.*

Quae nunc abibis in loca
Pallidula, rigida, nudula:
Nec, ut soles, dabis iocos.

Quid est similiter desinens?

℟. Fit, cum orationis vel membra vel articuli eodem modo terminantur; ut apud Quintilianum: *Eiusdem non est et facere fortiter, et vivere turpiter.* Ita Cicero Pompeium laudans: *Bellum extrema hyeme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit* (a).

§. IV. Appendix de transitione.

Quid est transitio?

℟. Transitio, quam alii figuram esse volunt; alii cum Fabio negant, est orationis quidam nexus, quo fit ut apte copulata inter se illius membra concinne cohaereant, et unum quasi corpus efficiant.

Quot sunt transitionis genera?

℟. Duo. Transitio enim vel est perfecta, vel imperfecta. Transitio perfecta est, qua breviter monemus quid dictum sit, et quid dicendum restet; cuiusmodi est ista pro lege Manilia: *Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam.*

Transitio imperfecta ea est, qua altera tantum eorum exprimitur; ut in hoc Ciceronis pro Roscio: *Age nunc illa videamus, iudices, quae consecuta sunt.* Utriusque indiscriminatim generis selecta ex Tullio praesertim afferemus exempla. Quoniam videmus in inveniendis huiusmodi transitionibus solere tyrones non mediocriter laborare.

Transitionum Ciceronianarum exempla selecta.

1. *Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, ma-*

(a) *Pro lege Manilia.*

gnitudine periculosum. Restat ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur. 2. *Satis multa de turpitudine: dicam deinceps, quod proposui, de periculo.* 3. *Uni epistolae respondi: venio ad alteram . . . .* 4. *Sed nimis multa de nugis: ad maiora veniamus . . . .* 5. *Verum ubi rerum testimonia adsunt, nihil opus est verbis.* 6. *Sed haec vetera: illud recens, Caesarem meo consilio interfectum.* 7. *Sed ne forte ex multis rebus gestis M. Antonii, rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad* (a) *Lupercalia veniamus. Non dissimulat, Patres conscripti; apparet esse commotum, sudat, pallet.* 8. *Sed arrogantiam hominis insolentiamque cognoscite.* 9. *At etiam ausus es; quid autem est, quod tu non audeas?* 10. *Sed iam satis multa de causa: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, iudices, ut misericordiam tribuatis fortissimo viro.* 11. *Quaestura illius demonstrata, reliqua attendite.* 12. *Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur.* 13. *Atque ut facilius intelligere possitis, iudices, quae facta sunt, indigniora esse quam haec sunt, quae diximus, ab initio res quemadmodum gesta sit, vobis exponam.* 14. *Sed haec robustioris improbitatis scelera omittamus; loquamur potius de iniquissimo genere levitatis.* 15. *Id quo facilius facere possitis, dabo operam ut a principio res quemadmodum gesta sit, cognoscatis.* 16. *Sed finis sit: neque enim prae lacrymis iam loqui possum; et hic se lacrymis defendi negat.* 17. *Sed quoniam emersisse iam e vadis, et scopulos praetervecta*

(a) *Lupercalia festa solemnia in Panos honorem mense februario celebrari solita a Lupercis illius sacerdotibus, qui nudi per urbem cursitabant. Luperci sic vocabantur, quod Pan lupos arceret ab ovibus.*

videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. 18. *Accipite nunc aliud eius facinus nobile, et multis locis saepe commemoratum, et eiusmodi, ut in uno omnia maleficia inesse videantur. Invenietis id facinus natum a cupiditate, auctum per stuprum, crudelitate perfectum et conclusum.* 19. *Plura de illo Archipirata dixi quam volui, et tamen ea quae certissima sunt, huius criminis argumenta praetermisi. Age vero, ne semper forum, subsellia, rostra curiamque meditemur.* 21. *Ad eius tribunatum, qui ad sese iamdudum vocat et quodammodo absorbet orationem meam, contento studio cursuque veniamus.* 22. *Atque haec oblectationis, illa necessitatis.* 23. *Haec mihi fere in mentem veniebant, quae dicenda putarem de natura Deorum.* 24. *Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, homines natura quanto omnes anteirent animantes.* 25. *Longa est oratio multaeque rationes, quibus doceri potest.* 26. *Sed quid ego longinqua commemoro?* 27. *Intelligo quam scopuloso difficilique loco verser.* 28. *Sed quid ego his argumentis utor, quasi res dubia aut obscura sit?* 29. *Magna sunt haec, vel potius maxima. Iam vero quanto maius videbitur?* 30. *Multa huiusmodi proferre possem: sed genus ipsum videtis.* 31. *Nolo in hac re multus videri.* 32. *Sed quid ego haec aut tam levia aut tam minima recordor?* 33. *Itaque fateamur necesse est, nihil difficilius esse.* 34. *Quid loquar, quanta ratio in bestiis appareat?* 35. *Iam vero ista etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiae.* 36. *Multa praetereunda sunt, et tamen multa dicuntur.* 37. *Vereor ut hoc quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio.* 38. *Sinite me illa minora ac quotidiana praetermittere.* 39. *Illud tamen, quamquam ad exitum festinet oratio, praetermittere nullo mo-*

do possum. 40. *Verum haec missa facio; illud quaero.* 41. (a) *De exordio satis dictum est; deinceps ad narrationem transeamus.* 42. *Quod ad definitiones hactenus; reliqua videamus.* 43. *Nunc reliquorum oratorum aetates persequamur.* 44. *Tempus est ad caeteras partes orationis proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.* 45. *De* (b) *statutis diebus dixi: nunc de annalibus dicam.* 46. *Haec de hero: quod sequitur de pecore.* 47. *De multitudine quondam quod satis est, admonui; de obscuritate pauca dicam.* 48. *Sed* (c) *ut omisso principio, rem ipsam aggrediamur.* 49. (d) *Hactenus de principe: quod sequitur de monstro.* 50. *Iam quantum i``ud est, quod in occupationibus summis nunquam intermittis studia doctrinae?* 51. (e) *Utinam vero mihi satis esset ad dicendum vel facultatis vel temporis.* 52. *Hic hic, auditores, animos ad insignis facti memoriam sempiternam erigite.* 53. *Sed haec utcumque ferenda: hoc vero quis ferat?* 54. *Audistis gravissima: audite nunc graviora.* 55. *Sed haec privatim: nunc quae publice gesta sunt, videamus.* 56. *Verum haec missa facio: illud quam. . .* 57. *Nihil iam dico de isto scelere.* 58. *Postularet hic locus ut dicerem de . . .*

Variis hisce, quae attuli, transitionibus addito breviores hasce formulas particulasque connectentes.

His adde; accedit his; huc accedit quod; huc pertinet; eodem pertinet; iam vero quid dicam? Age vero explicemus nunc; his simillimum est; postularet hic locus ut dicerem; restat ut dicam; nunc vero superest; ex quo debet intelligi. Quid

(a) *Ex Cicerone ad Herennium, vel potius ex Cornificio.*
(b) *Ex Varrone.*
(c) *Ex Seneca.*
(d) *Suetonius in Caligula.*
(e) *Ex aliis.*

quod ausus est etiam? Omitto domesticas tuas sordes: Nam illud quid attinet commemorare? Ita est quemadmodum dixi.

CAPUT VI.

De periodo.

Quid est periodus?

℟. Periodus est sententia brevis et absoluta, quae certis partibus sive membris a se invicem pendentibus, et quodam veluti vinculo connexis numerose comprehenditur. Nomen traxit a voce graeca, περίοδος, quae significat ambitum atque circuitum.

Quid sibi vult celebris illa Aristotelis definitio lib. 3. rhetoricae, ubi ait (a): *Periodum esse orationem, quae habeat principium et finem et magnitudinem; quae uno quasi aspectu perlustrari facile possit?*

℟. Hanc definitionem in nostram perbelle quadrare. Principium enim illud, de quo loquitur Aristoteles, nihil aliud est, nisi primum periodi membrum, quod ita suspensum ferri debet, ut aliud quidpiam subsequi omnino debeat; unde etiam vocatur principium. Medium vero ac finis sunt reliqua periodi membra, quae brevi quodam contractoque verborum ambitu debent illa circumscribere. Unde vere dicitur, illam uno aspectu facile cerni debere, unoque spiritu pronuntiari.

§. I. De partibus periodi.

Quaenam sunt periodi partes?

℟. Periodus constat certis quibusdam partibus, quarum maiores appellantur *membra* (b). Graece

(a) Λέγω δὲ περίοδον λέξιν ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ τελευτὴν καθ' αὐτὴν καὶ μέγεθος εὐσύνοπτον.

(b) Κῶλα, κόμματα.

cola : minores vero appellantur *incisa*, Graece *commata.*

Quid est membrum periodi?

℟. Membrum, sive colon, est pars periodi continens sensum aliquem, sed suspensum ac imperfectum : v. gr. (a) *Antequam de republica, patres conscripti, dicam ea, quae dicenda hoc tempore arbitror* : ecce tibi periodi membrum ; neque enim hic sensus orationis conquiescit. Habebis periodum absolutam, si ad primum illud membrum accedat hoc alterum : *Exponam vobis breviter consilium et profectionis et reversionis meae.*

Quid est incisum?

℟. Incisum, sive comma, est pars membri; quemadmodum enim in periodo membrum, sic in membro continetur incisum ; v. gr. (b) *nihil est, mihi crede, virtute formosius, nihil pulchrius ; nihil amabilius ;* ex tribus hisce incisis membrum unum efficitur. Itaque dicere incisim est crebris id genus incisis et articulis suam orationem distinguere.

Quandonam potissimum usurpanda sunt crebra illa incisa?

℟. Incisa mirum in modum valere, cum adversario vehementius et acrius instat orator. Ita Cicero per incisa Pisonem increpat, illumque (c) caesim ac punctim, ut ita loquar, obiurgat et ferit : *Non enim color iste servilis, non pilosae genae, non dentes putridi deceperunt: oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est., hic in fraudem homines impulit ; hic eos, quibus erat ignotus, decepit, fefellit, in fraudem induxit. Pauci tua ista lutulenta vitia noveramus : pauci tarditatem ingenii, stuporem debilitatemque linguae.*

(a) *Philip.* 1.
(b) *Cic.*
(c) Ital. *Di punta e di taglio.*

§. II. De variis periodorum generibus.

Quot sunt genera periodorum?

℟. Tria. Alia est periodus bimembris, sive dicolos; alia trimembris, sive tricolos; alia quadrimembris, sive tetracolos. Plura enim vel pauciora membra aut vix aut nullo modo patitur germana sinceraque periodus. Singula porro haec membra si vel paria sint vel non valde disparia, multo gratior et venustior erit oratio.

Periodus bimembris.

Ergo et mihi meae pristinae vitae consuetudinem, C. Caesar, interclusam aperuisti (a), *et his omnibus ad bene de republica sperandum, quasi signum aliquod sustulisti.*

Trimembris exemplum eximium esse potest illa Ciceronis periodus, numeris, ut mihi videtur, omnibus absoluta, in exordio Manilianae.

Nam cum antea per aetatem huius auctoritatem loci contingere non auderem: statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio, elaboratum industria afferri oportere: Omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi.

Periodi quadrimembris, quae et quadrata dici solet, absolutissimum exemplum habes in orat. pro A. Caecina: *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest* tantum in foro atque iudiciis impudentia valeret, * non minus in causa cederet A. Caecina Sex. Aebutii impudentiae, * quam tum in vi facienda cessit audaciae.*

§. III. De legibus ac regulis periodi.

Quaenam sunt periodi leges?

℟. Tres praecipuae. Prima est, ut illius membra nexibus quibusdam inter sese quam aptissime cohaereant, alioqui enim iam non esset periodus,

(a) *Cic. pro Marcello.*

sed oratio dissipata dissolutaque, et ut aiunt, *arena sine calce*. 2. Regula haec est, ut sensus non sit nisi in omnium membrorum fine perfectus. 3. Ut pleniore verborum ambitu et circulo periodus concludatur.

Possetne fieri periodus, quae contineret membra vel minus quam duo, vel plura quam quatuor?

℟. Posse fieri periodum unius membri: atque haec est illa, quae vocatur ab Aristotele periodus (a) *simplex*, sive (b) *monocolos*. Posset etiam omnino usque ad quinque aut sex, vel plura etiam membra produci. Verum perfecta, de qua hic tantum sermo est, periodus, nec ultra quatuor membra procurrit, nec infra duo contrahitur. Atque haec est unanimis sententia Demetrii Phaleraei (c), Hermogenis ac Terentiani quoque Mauri, cum ait:

Quatuor e membris plenum formare videbis
Rhetora circuitum, sive ambitus ille vocetur.

Atque in primis nobiscum ita sentit ipse Tullius, cum ait in oratore: *Constat ille ambitus et plena comprehensio e quatuor fere partibus, quae membra dicuntur, ut et aures impleat, et ne brevior sit, quam satis sit, nec longior.*

Quod si, ut aliquando contingit, ultra quatuor procedatur, ac nihilo tamen minus orbe quodam circuituque conclusa feratur oratio, vocabitur *ambitus*, sive *oratio periodica*. Ita Cicero pro (d) Archia poeta:

Si quid est in me ingenii, iudices, quod sen-

(a) Ἀφελής.

(b) μονόκωλος.

(c) *Hermogenes Tharsensis anno aetatis 15. rhetor nobilissimus, rerum omnium obliviscitur ante annum 24. et in extrema inscitia consenescit.*

(d) *Archias poeta Antiochenus, Ciceronis olim praeceptor, ob ingenium et eloquentiam civitate donatus a Romanis.*

tio quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis et disciplina profecta, a qua ego confiteor nullum aetatis meae tempus abhorruisse; earum rerum omnium vel in primis hic (a) *A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet.*

§. IV. De artificio periodi amplificandae.

Quaenam est prima ratio amplificandae periodi?

℟. Tyrones nullo negotio periodos fundent, si habeant ad manum et in promptu particulas vel locutiones quasdam conficiendis periodis mirum in modum idoneus: cuiusmodi sunt voces illae omnes, quae necessariam quamdam habent cum aliis subsequentibus affinitatem, v. gr. *Etsi, quamvis, quamquam, quemadmodum, sicut, cum, quoties, quantum, qualis, quo, non minus*: quibus respondent, *tamen, veruntamen, nihilominus, ita, tum, toties, tantum, talis, eo, quam.*

In quavis enim periodo partes duae sunt, Protasis nimirum et Apodosis. Est autem Protasis prima periodi pars, ex qua secunda pendet, et in qua oratio crescit quodammodo et attollitur. Apodosis vero est altera periodi pars, in qua oratio perfecta conquiescit. Illae porro, de quibus loquimur, particulae suspensaeque locutiones mirum in modum idoneae sunt ad Protasim cum Apodosi connectendam, ut videre est in allatis exemplis, illo praesertim pro Caecina supra §. II.

Quaenam est secunda et tertia ratio amplificandae periodi?

℟. Periodus pulcherrime dilatatur, cum brevis quaedam sententia in suas quasi partes distribuitur.

(a) *Aulus.*

Ita Tullius paucula haec verba (*omnes lugent Clodium*) amplificat per enumerationem partium, cum ait, ironice nimirum, Clodium defleri a senatu, ab equestri ordine, a (a) municipiis, a (b) coloniis, ab agris denique ipsis.

3. Facile dilatatur periodus per definitiones, quas vocant conglobatas, per circumlocutionem et per interpretationem, quae fit cum res eadem aliis atque aliis elegantioribus verbis exprimitur. Vide quae supra in elementis diximus de amplificatione.

§. V. De numero et ceteris virtutibus periodi.

Quid est numerus periodicus ?

℟. Numerus periodi, de quo hic agitur, non est numerus arithmeticus, sed est numerus ille in harmonia et concentu positus, de quo Virgilius in ecloga 4.

. . . . Numeros memini, si verba tenerem.

Et rursum in ecloga 6.

Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
Ludere, ...

Numerus autem oratorius est harmonia quaedam non exquisita neque canora, qualis est in poematibus et canticis; sed ita dissimulata latensque, ut tamen sentiatur, et aures mirifica quadam voluptate permulceat.

Atque ut exemplo res illustretur, suavis admodum est auribusque pergratus verborum numerus in hac Tullii sententia pro Marcello: *Nulla est tanta vis tantaque copia, quae non ferro ac viribus debilitari frangique possit.* Peribit funditus omnis venustas, si inverso numero dicas: *Nul-*

(a) *Municipia erant civitates, quae muneribus et honoribus populi romani fungebantur.*

(b) *Coloniae oppida, qua populus ex urbe Roma deducebatur ad incolendum. Coloniae fiebant etiam privilegio, sine soli mutatione.*

la est vis tanta et copia tanta, quae non possit debilitari frangique viribus ac ferro. Quid item suavius hac altera Ciceronis sententia in Philippica II. *Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere.* Quae quidem verba tam apte mihi videntur constructa, ut praeclari cuiusdam numeri absolutissimum exemplar esse possint. Abibit vero decor omnis, si sublato tam eleganti numero, dixeris: *Te miror, Antoni, non perhorrescere exitus eorum, quorum imiteris facta.* Tanti nimirum est certa quadam moderatione numerorum explere sententias; ideoque ut optime notat Quintilianus: *Neque Demosthenes fulmina vibrasse diceretur, nisi numeris vibrata fuissent.*

§. VI. Regulae sex, quibus reddi potest numerosa periodus.

Quae de varia collatione pedum ac mensurarum, et de optima ratione miscendi inter sese Dactilos, Spondeos, Anapaestos, Iambos, Creticos, Molossos, Choraeos et Dichoraeos tradunt Aristoteles, Tullius, Quintilianus caeterique artis magistri, sunt egregia illa quidem et oratori perfecto nunquam satis commendanda. Verumtamen, ut aperte et ingenue loquar, animadverti iamdudum difficilioribus hisce et salebrosis, ut ita dicam, praeceptionibus valde defatigari tyronum animos, et illorum industriam retardari solere potius quam adiuvari.

Quapropter, ut animorum satietati fastidioque occurratur, operae pretium me facturum existimavi, si ex laboriosis illis praeceptionibus quemdam quasi succum exprimere, et faciliores aliquot brevesque regulas ad omnium captum et quotidianum usum accommodatas hoc loco proponerem.

Quaenam est prima regula periodi numerosae reddendae?

℟. Numerosa fiet periodus, si syllabae breves ac longae sic temperentur alternenturque quodammodo, ut neque copia brevium incitatior ac celerior feratur oratio, neque longarum multitudine retardata languescat. Concinnam hanc brevium et longarum syllabarum temperationem vides in illis Tullii verbis ad Caesarem : *Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes, etc.*

Aliquando tamen, ex arte et industria, syllabae breves vel longae, sine illa, quam dixi, mixtura coacervantur, ad rei, de qua agitur, vel celeritatem vel tarditatem exprimendam, et oculis quodammodo subiiciendam. Ita Virgilius Aeneid. V. remigantium nautarum impetum naviumque velocitatem, dactylorum crebritate depingit :

Inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes
Haud mora prosiluere suis : ferit aethera clamor
Nauticus . . . .

Itemque celeritatem equorum in hoc versu etiam pueris noto :

. . . . . It clamor, et agmine facto,
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum (a).

Tarditatem contra egregie imitatur hic versus lib. 1

Luctantes ventos tempestatesque sonoras.

Quaenam est secunda regula numerosam efficiendi periodum ?

℟. Voces unius, duarum aut plurium syllabarum si commisceantur, nascetur inde oratio valde numerosa : v. gr. *Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.* Contra vero crebriore monosyllabarum iteratione quasi exsilit atque subsultat oratio : v. gr. *Hac in re nos hic non ferret.*

(a) *Aeneid.* 8.

Quaenam est tertia regula?

℟. Cadet numerose periodus, si magnificis et bene sonantibus verbis terminetur, ut in hisce exemplis ex Cicerone desumptis: *Quos amisimus cives, eos* [redacted] *Martis vis perculit,* [redacted]*ira victoriae. Nam qui locus quietis ac tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximae moles molestiarum et turbulentissimae tempestates extiterunt.*

Quaenam est quarta regula?

℟. Nulla res magis facit ad numerum oratorium, quam verborum splendor, non solum in periodi clausula, sed etiam in toto illius quasi contextu. Ita Tullius in Pisonem: *Obrepsisti ad honores horrore hominum, commendatione fumosarum imaginum, quarum simile habes nihil praeter colorem.* Et in eloquentissima illa peroratione pro Fonteio: *Nolite pati, iudices, aras Deorum* (a) *immortalium Vestaeque matris, quotidianis virginis lamentationibus de vestro iudicio commoveri.* Et in 4. Catil. *Id est initum consilium, ut interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem populi Rom. nomen, et ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur.*

Cedo quintam regulam.

℟. Ut leniter aequabiliterque fluat periodus, fugiendus est asperior litterarum et vocabulorum concursus, quod est in oratione vitium vel maximum. Incurritur autem in illud vitium multis modis.

1. Cum durius ac crebrius concurrunt inter se consonantes, quae stridorem efficiunt, ut *Ars studiorum . . . rex Xerxes.*

2. Cum verbi prioris ultimae syllabae fiunt primae sequentis, ut vel ipsi Ciceroni aliquando ex-

(a) *Fonteii soror una ex Virginibus vestalibus, quae sempiternum Vestae ignem custodiebant.*

cidit, cum ait: *Res mihi invisae visae sunt.* Itemque cum dixit in carmine:

O fortunatam, natam me consule, Romam!

3. Cum eadem littera, vel etiam, quod peius est, eadem syllaba crebrius iteratur; quale est illud Ennii poetae:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

Itemque illud adeo tritum:

O Tite tute Tati (a) tibi tanta tyranne tulisti!

4. Cum similiter cadentibus ac desinentibus frequenter utimur, ut *amatrices, adiutrices, praestigiatrices fuerant.*

Tria tamen sunt, quae tyrones etiam atque etiam cavere debent: primum, ne, dum numerose loqui volunt, inferciant, ut persaepe fit, inania quaedam complementa et ramenta (b) numerorum, quasi si rimas explere vellent. Alterum est, ne, dum oratorium numerum quaerunt, incidant in poeticum, et periodi finis sit finis alicuius versus, praesertim heroici vel elegiaci: quod non semel Ciceroni ipsi excidisse Hieronymus Lagomarsinus e Societ. Jesu in opusculo, quod sic inscribitur: *Risposta di Golmario Pepugies Marsigliano*; allatis locis ipsis praeclare docet n. 19. p. 45.

Tertium est, ne, dum numero serviunt diligentius et aurium voluptati morigerantur, omnis interea retardetur impetus visque orationis, et animus ab iis, quae potiora sunt, penitus avertatur. Quapropter haec aliaque huiusmodi in numero vitia, non ut ingens crimen expavescenda sunt: ac nescio hac in re negligentiane, an nimia solicitudo sit peior.

Quaenam est ultima numerosae periodi regula?

℟. Caput illud est, non in periodo solum, sed etiam in omni oratione, ut latina constructio quam

(a) Tati *est vocativus a* Tatius, ti.

(b) *Ital.* Riempiture, rasure, rastiature.

maxime distet a vernacula: hoc est, ut verba per inversam, quam vocant, constructionem ita traiiciantur, ut quod reipsa prius est, fiat artificiosa quadam verborum collocatione posterius.

Et quoniam traiecta illa constructio ita est propria latinae linguae, ut omnis illius vis atque elegantia, ac quasi natura et indoles in eo potissimum sita esse videatur; visum est aliquot illustria illius exempla hoc loco ad imitandum proponere.

Exempla selecta constructionis traiectae.

1. Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriae. *Cic.*

2. Habet magnum dolorem, unde cum honore discesseris, eodem cum ignominia reverti. *Cic.*

3. Frater tuus quanti me faciat semperque fecerit, esse hominem qui ignoret, arbitror neminem. *Cic.*

4. Quod cuique temporis datum est ad vivendum, eo bene utatur.

5. Mea lenitas si cui solutior visa est hoc exspectabat, ut id, quod latebat, erumperet. *Cic.*

6. Quam quisque novit artem, in hac se exerceat.

7. Fac quaeso, qui ego sum, esse te.

8. Quae res in civitate duae plurimum possunt, hae contra nos ambae faciunt in hoc tempore, summa gratia et eloquentia. *Cic.*

9. Fere quem quisque locum pugnando ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. *Sallust.*

10. Id sibi negotii credidit solum dari, populo ut placerent quas fecisset fabulas. *Terent.*

11. Quas credis esse has, non sunt verae nuptiae. *Terent.*

12. Quam rem vitio dent, quaeso, animum advertite. *Terent.*

§. VII. Quomodo parari possit facultas numerose dicendi.

Quae de periodis numerisque, post Aristotelem, Ciceronem et Fabium, accurate praecepimus hactenus, non eo dicta sunt a nobis, quo tyro in dinumerandis pedibus syllabisque dimetiendis consenescat: quod sane nec magni nec felicis foret ingenii. Verum haec apte numeroseque dicendi facultas non est profecto tanti laboris, quanti prima fronte videtur esse. Nihil est enim tam flexibile, et quod tam facile sequatur quocumque ducas, quam oratio; atque ut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus ac fingimus; sic plane dictionis genus ad omnem rationem, et ad aurium voluptatem motumque animorum facile mutatur ac vertitur.

Qua ratione viaque numerose scribendi facultas parabitur?

℟. Duplici potissimum. Si Tyro numerosas aliquot et volubiles Tullii sententias non legere modo, sed elata etiam voce pronunciare assuescat: cuiusmodi sunt illae, quas supra attulimus, vel illae, quas affert Quintilianus: *Omnes prope civitates virtute, gloria, dignitate superabat.* Itemque ista: *Patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit*; qui numerus ita placuit populo, inquit idem Tullius, ut hac audita periodi clausula, clamorem ingentem sustulerit.

2. Parabitur numerose dicendi facultas, si numerum illum et quasi concentum imitatione ac stylo coneris exprimere: quod quidem exercitatione atque usu, qui est optimus dicendi magister, non ita difficulter consequeris. *Ut enim qui in sole ambulat, sensim coloratur*, inquit Tullius, *ita cum istos libros lego, sentio orationem meam illorum quasi cantu colorari.* Sed de periodo satis hactenus dictum. Nunc ad maiora veniamus.

CAPUT VII.

De Stylo oratorio.

Omnem hanc de stylo doctrinam hausimus in primis ex aureolo illo libello Demetrii (a), cui vulgo Phaleraei cognomen tribuitur: et ex egregia Longini (b) commentatione de stylo magnifico: quod utrumque opusculum tyrones, si me audiant, nocturna, ut cum Horatio loquar, diurnaque manu versabunt. Verum quae illi praecepta, quamvis egregia, confuse tamen ac permixte tradunt, ea nos faciliori ac commodiori ordine digesta sic disposuimus, ut ad omnium captum et communem intelligentiam sint accomodata.

Quid est stylus?

℟. Stylus, si primam vocis vim et originem spectes, est acus, seu instrumentum, quo in ceratis tabulis scribebatur antiquitus. Hinc factum est, ut stylus pro ipsa scriptione, seu dictione et sermonis conformatione usurparetur.

Quot sunt stylorum genera?

℟. Stylus, seu orationis character triplex est: 1. Magnificus, sive sublimis. 2. Humilis, sive tenuis, qui etiam infimus dicitur. 3. Mediocris, sive aequabilis.

§. I. De stylo sublimi.

Quid est stylus sublimis?

℟. Stylus sublimis ille est, qui constat verbis splendidis magnificisque sententiis, quique sua

(a) *Demetrius Phaleraeus facundia nobilis, annos decem praefuit Athenis, et statuis 360 aereis fuit honoratus; postea vero eiectus fuit in Aegyptum ad Ptolemaeum Lagum.*

(b) *Longinus Zenobiae Palmyrenorum reginae magister, et consiliarius, ab Imperatore Aureliano necatus, quod audaces Zenobiae ad ipsum Aurelianum litteras scripsisset.*

nobilitate rapit quodammodò extra se audientium animos, et admirationem extorquet etiam ab invitis: quale est illud morientis Didonis (a):

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos.

Id genus sunt etiam verba illa eiusdem Didonis in Aeneam (b):

Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris genuit de cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

Vel ut ait Ovidius in eamdem sententiam.

Te lapis et montes, innataque rupibus altis
Robora; te saevae progenuere ferae.

Laudatur plurimum in hoc genere celebris illa Alexandri magni responsio, cum suam illi filiam cum decem talentorum millibus et Asiae media parte Persarum rex Darius obtulisset. *Ego vero,* inquit Parmenio (c), *acciperem si Alexander essem: Et ego,* inquit Alexander, *si Parmenio essem.*

Tale illud eiusdem Alexandri ad Darii legatos: *Nuntiate Dario gratiarum actionem apud hostem supervacaneam esse: me quae fecerim clementer et liberaliter, non amicitiae eius tribuisse, sed naturae meae. Bellum cum captivis et foeminis gerere non soleo. Armatus sit oportet quem oderim.*

Eodem pertinent egregia illa eiusdem Alexandri verba ad suos milites: *Nondum foeminam* (d) *aequavimus gloria, et iam nos laudis satietas tenet.*

Magnificae locutionis exempla passim apud Tullium reperies, ut cum ait: *Fasces lictorios ianuae Possidonii submisit Pompeius, cui se oriens occi-*

(a) *Lib. 4.* (b) *Dido Aeneae.* (c) *Parmenio unus e fortissimis Alexandri ducibus et amicis, postea ab illo occisus.*

(d) *Semiramis Nini assyriorum [illegible] uxor Aegyptum, Aetiopiam, Indiam, etc. subegit.*

densque submiserat. Habes etiam in pauculis hisce Ovidii verbis, aliisque similibus non paucis;

Iam seges est, ubi Troia fuit.

§. II. De arte comparandi styli sublimis.

Quonam pacto conciliari poterit stylus sublimis?

℟. Duobus potissimum modis: 1. Si nobilissima quaeque rei, de qua loqueris, adiuncta seu circumstantias consideres, illamque inspicias, qua parte illustrior est atque speciosior, cetera vero sileas atque dissimules, ut olim Apelles, teste Curtio, imaginem amici sui Antigoni latere tantum altero (a) ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. Sic etiam Homerus tempestatem admodum magnifice pingit, illustrissima illius adiuncta mira quadam arte seligendo. Eadem arte Neptunum curru invectum, perambulantem maria soloque nutu fluctus iratos pacantem, describit Virgilius Aeneid. 1.

Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat,
Collectasque fugat nubes solemque reducit:
. . . .
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.

2. Metaphorae, praesertim ex rebus illustribus desumptae, mirum in modum faciunt ad styli granditatem atque magnificentiam, ut cum Virgilius (b) ait de Augusto Caesare:

Caesar dum magnus ad altum
Fulminat Euphratem bello.

Et cum ait Cicero pro Marcello: *Nullum est tantum flumen ingenii, nulla dicendi aut scribendi tanta vis tantaque copia, quae non dicam exornare, sed enarrare, Caesar, res tuas gestas possit.* Aut cum ait Horatius: *Curas laqueata circum tecta volantes.*

3. Styli magnificentiam facile consequeris, si legas assidue auctores eos, qui grandiloqui, ut ita

(a) *Ital. In profilo.* (b) *Georg.* 4.

dicam, fuere, cum ampla sententiarum gravitate et maiestate verborum, cuiusmodi sunt Cicero Catilinaria secunda, secunda Philippica, in Verrem, in Pisonem, pro Milone, praecipue sub finem. Virgilius praesertim Aeneid. lib. 2, 4 et 6: Lucanus, Cornelius noster in Gallicis tragoediis etc.

§. III. De stylo simplici.

Quid est stylus simplex?

℟. Stylus simplex, qui etiam nuncupatur tenuis et infimus, ille est, qui in rebus tenuioribus et exilibus, cuiusmodi sunt epistolae, dialogi, praeceptiones et sermo familiaris, solet usurpari.

Quaenam sunt dotes styli simplicis?

℟. Praecipuae illius dotes sunt perspicuitas, nitor atque munditia. Verecundus ac parcus in illo debet esse troporum ac schematum usus vehementiores vero figuras, cuiusmodi sunt apostrophe, prosopopoeia, aliaeque id genus, omnino repudiat. Selectissima styli simplicis exempla passim invenies in Phaedri fabellis, et in Virgilii Bucolicis, ut cum ait Ecloga 1.

Urbem quam dicunt Romam, Meliboee, putavi
Stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
Pastores ovium teneros depellere foetus.
Sic canibus catulos similes, sic matribus haedos
Noram, sic parvis componere magna solebam.

§. IV. De stylo mediocri.

Quid est stylus mediocris?

℟. Hic est, qui medium quemdam locum obtinet sublimem inter et infimum. Hoc dicendi genus neque maiestatem verborum habet aut gravitatem illam sententiarum, quae in sublimi est; neque est subtili ac pressa oratione limatum, quemadmodum genus infimum ac simplex: sed ut ait Tullius *est stylus quidam interiectus, intermedius et quasi temperatus, nec acumine inferioris, nec*

fulmine utens superioris, vicinus amborum; in neutro excellens, utriusque particeps.

Vocatur autem ab eodem Tullio, *stylus floridus atque politus*, quod nimirum in hunc praecipue mediocrem stylum omnes verborum veneres ac venustates, omnia sermonis deliciae soleant illigari. Absolutum huiusce styli mediocris exemblum habes in Virgilii Georgicis: v.g. cum ait lib. 1.

Saepe etiam steriles incendere profuit agros,
Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis;
Sive inde occultas vires et pabula terrae
Pingula concipiunt, sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exudat inutilis humor,
Seu plures calor ille vias et caeca relaxat
Spiramenta, novas venit qua succus in herbas;
Seu durat magis, et venas adstringit hiantes
Ne tenues pluviae rapidive potentia solis
Acrior, aut Boreae penetrabile frigus adurat.

§. V. De usu triplicis styli, seu characteris

Quandonam utendum stylo simplici, aut mediocri, aut sublimi?

℟. Cum tria sint oratoris officia, docere, delectare et movere; stylo simplici utetur ad docendum, mediocri ad delectandum, magnifico vero ad movendum et ad affectus concitandos.

Praeterea stylus simplex, seu infimus convenit comoediis; magnificus aptus est tragoediis; mediocris vero in historia est adhibendus: quamquam Caesar simplicem potius, quam mediocrem stylum usurpavit; quod nempe commentarios potius scripserit quam historiam, ut notat Tullius in libro de claris oratoribus.

Item bucolicis et eclogis accommodatus est stylus simplex; Georgicis convenit stylus mediocris; Epico vero poemati, cuiusmodi est Maronis Aeneis, aptus est stylus magnificus: quod triplex discrimen in Virgilio licet animadvertere. Quamquam haec omnia

genera non raro miscet in ipsa Aeneide, et simplicem stylum adhibet in libro quinto, ubi de ludis agit, et mediocrem in libro primo. Idem plane dicito de comoediis, quae altius assurgunt aliquando, ut monet Horatius in arte poetica.

Interdum tamen et vocem comoedia tollit,
Iratusque Chremes tumido delitigat ore.

Quinam stylus ceteris duobus est anteponendus?

℟. Stylum illum esse ceteris anteponendum, non qui sublimis sit, aut cuiuslibet alterius generis; sed qui ad rem, de qua agitur, maxime sit aptus: ita ut, quemadmodum loquitur Tullius, *magna graviter, mediocria temperate, humilia subtiliter efferat.*

§. VI. De stylo vitioso

Quaenam sunt praecipua vitia in stylo vitanda?

℟. Vitiosum esse stylum 1. tumidum et inflatum; 2. puerilem ac frigidum; 3. fluctuantem, et dissolutum; 4. denique siccum et exsanguem.

Quid est stylus tumidus et inflatus?

℟. Ille est, qui verbis ac sententiis supra modum intumescit. Id genus sunt illi imperatoris Neronis (a) inepti versiculi, quorum tumorem iure ridet Persius (b) Satyra 1.

Torva Mimalloneis (c) implerunt cornua bombis,
Et raptum vitulo caput ablatura superbo
Bassaris, et lyncem Maenas flexura corymbis
Evion (d) ingeminat, reparabilis adsonat echo.

Quid est stylus frigidus?

℟. Stylus frigidus ac puerilis (sunt enim valde affi-

(a) *Nero malus poeta, Bacchas scripsit et saltavit.*
(b) *Consule ipsum Persium.*
(c) *Bacchae mulieres dicebantur Mimalloneae, vel Bassarides, vel Maenades, hoc est insanae.*
(d) *Evohe, evion: Bacchantium furentium voces.*

nia haec duo vitia) ille est, qui puerilia quaedam ornamenta, frigidos lepores, ineptas allusiones, affectatas ac luxuriantes descriptiones, frivolaque huiusmodi crepundia putidius aucupatur; cuiusmodi sunt istae sententiae, quae merito repudiantur a magistris artis: *Centaurus se ipsum equitans . . . Auro magis aurea, etc.*

Potest autem vitium illud esse vel in verbis, vel in sententiis. Erit in verbis, si sint vel molliora, quale est illud Moecenatis (a): *Femina cirro crispat, et labris columbatur, incipitque suspirans, ut cervice laxa feratur*: vel si sint indecore translata, qualia sunt ista, quae damnat Cornificius (b): *Montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis*; vel si iuncta fuerint more dithyramborum, ut in illo Publii Syri (c) de ciconia:

Pietatis cultrix, gracilipes, crotalistria (d)
Avis exsul hiemis.

Erit vitium in sententiis, si nimis tumidae sint et hyperbolicae, qualis est ista, lippis ac tonsoribus nota, quam referunt Plutarchus, et Cassius; *Minime mirandum est, si Dianae Ephesiae templum conflagraverit, qua nocte natus est Alexander: quippe dea in ipso Olympiae matris Alexandri partu, obstetricandi laboribus et curis districta, ignem non valuit exstinguere.*

Sic etiam nimis frigide ac pueriliter dictum fuit a Plauto de sene avaro, in Aulularia:

Suam rem periisse, seque eradicarier:
Quin divum atque hominum clamat continuo fidem,
De suo tigillo fumus si qua exit foras.

(a) *Femen, inis*, coscia.
(b) *Auctor libri ad Herennium.*
(c) *Publius Syrus mimorum scriptor elegantissimus, vixit ante Virgilium tempore Julii Caesaris.*
(d) *Quasi crotalum voce imitans. Crotalus autem est Italis* naccara.

Quid est stylus fluctuans ac dissolutus?

℟. Ille est, qui sine articulis, sine numero, sine arte fluctuat huc illuc, neque sibi ullo pacto cohaeret; quod sane vitium tyronibus est valde familiare. Huiusmodi autem affert Cornificius. *Socii nostri eum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam quod possent facere, siquidem sua sponte facerent, et non haberent hinc adiutores multos et malos homines et audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt gerere.*

Quid est stylus siccus et exsanguis, sive aridus?

℟. Ille est, qui nihil ferme habet neque ornamenti neque succi. Hoc styli genus vulgo Frontoni (a) tribuitur.

§. VII. De stylo laconico et asiatico.

Quid est stylus laconicus?

℟. Est stylus argutus, perbrevis et acutus, quo multa paucis dicuntur. Nomen porro traxit a Laconibus, qui etiam Spartani dicebantur ac Lacedaemonii, quibus stylus ille erat in deliciis; et quibus prolixa loquacitate nihil erat odiosius.

Profer selecta aliquot exempla styli laconici.

℟. 1. Hosti aliquando per atroces ac longiores litteras ferrum flammamque minitanti, hac una syllaba graeca responderunt Spartani, εἰ *si*; hoc est, *si potes*, *si per nos tibi licet*.

2. Philippo regi Macedonum iniustum nescio quid flagitanti responderunt hac unica litera, *ου*, *non*.

3. Eiusdem generis est responsum Cleomenis Spartanorum ducis ad Samios; *Eorum quae dixistis, prima non memini, media non intelligo, ultima non probo.*

(a) *Fronto Marci Aurelii magister, qui illi statuam a senatu decerni curavit.*

His adde laconicam illam epistolam Archidami ad Eleos bellum parantes: *Archidamus Eleis Bonum est quiescere.*

Itemque illam (a) Philostrati literam ad amicum: *Mitto ad te ficus hibernas. Mirare in illis vel quod iam sunt, vel quod adhuc sunt.*

Laconicam illam breviloquentiam mirifice expressit Caesar in laureatis suis ad senatum literis, victo Pharnace Ponti rege, Mitridatis filio: VENI, VIDI, VICI.

Porro brevitas illa loquendi imperiosum quiddam habet, ideoque aptissima est minantibus, mirificeque prodest ad animos perterrefaciendos. Nam ut in tenebris magis timentur omnia quam in luce; sic illae orationis quasi tenebrae terribiliora reddunt ea, quae proponuntur, inquit Muretus in variis lectionibus. Idque, ut opinor, secuti sunt Lacedaemonii, cum ad Philippum, interposita nescio qua offensione, bellum minaciter intentantem ita scripserunt: *Lacedaemonii Philippo: Dionysius Corinthi.* Multo enim fortior, et, ut Lucretii verbo utar, penetrabilior illa brevitas fuit, quam si ita dixissent: Memento, Dionysium tyrannum tui prorsus similem regno fuisse pulsum ob ambitionem ac turbulentum ingenium, et nunc privatam vitam agere Corinthi. Videto ne tibi quoque contingat idem, dum aliorum libertatem studes opprimere.

Neque dissimile illud Demetrii ad Locrenses: *Faxo, cicadae apud vos humi canant*: cum significare vellet totam illorum regionem a se devastatum iri.

Quid est stylus asiaticus?

– ℟. Ille est, qui fusiori quodam orationis ambitu circumscribitur, multisque verbis pauca dicit.

(a) *Philostratus philosophus, qui Apollonii Thyanaei vitam graece scripsit, sed elegantius quam verius.*

Asiatici nomen traxit ab Asiae populis, qui diffusiorem illum stylum habebant in deliciis. Illius exemplum quotidie vides in verbosis illis hominibus, qui tam multis tam pauca dicunt. Hunc porro stylum asiaticum tu fugies, si sapis. Quid enim tam insulsum est, quam verborum vel optimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia?

De ratione styli comparandi.

Stylus, qui aliud nihil est, quam certa quaedam scribendi ratio cuiusque propria, ex duabus maxime rebus coalescit: 1. Ex sententia: 2. Ex sententiae conformatione, seu quod idem est, ex verbis, quibus ornatur et quodammodo vestitur sententia.

De sententia id generatim et universe dici potest, in ea spectandum esse primum, ut sit vera; deinde ut sit perspicua; postremo ut sit argumento idonea et ad rem, de qua agitur, accommodata. In conformatione vero sententia, qua una maxime stylus continetur, quatuor sunt observanda: 1. Verborum proprietas. 2. Eorumdem elegantia. 3. Nexus. 4. Collocatio.

Quomodo cognosci et comparari poterit verborum proprietas et elegantia?

Ad verborum proprietatem et elegantiam penitus cognoscendam, adiumenti multum afferent, 1. Aureus (a) Hadriani cardinalis liber, *De sermone latino, et modis latine loquendi.* 2. Libellus a Scoto editus, *De verbis Ciceronianis.* 3. Alius a Manutio scriptus, quem *Elegantias latinae locutionis*, appellat. 4. Liber a Laurentio Valla elaboratus, *De latini sermonis elegantia.* 5. *Delectus latinitatis*, Mureti, et *Flos latinitatis*, Pomey. 6. Non omittendus liber ab Henrico Stephano editus, *De latinitate falso suspecta*: nec

(a) *Hadrianus cardinalis floruit initio saec. XVI.*

non opus posthumum Vavassoris, *De vi et usu quorumdam verborum.*

Praecipue vero et supra cetera omnia adhibendus erit laudatissimus Nizolii apparatus in Ciceronem, cum Francisci Sylvii progymnasmatis ad illius calcem editis.

Sunt autem Sylvii progymnasmata trecentae observationes eximiae de incorrupta latini sermonis integritate, quas ego tyronibus pernecessarias semper existimavi.

Quo pacto intelligi poterit et edisci verborum nexus et apta eorumdem collocatio ?

℟. Verborum nexus et Ciceroniana, collocatio continetur particulis quibusdam seu commissuris, quae vim habent huiusmodi, ut nihil sit abruptum in stylo, nihil hians et absonum, nihil dissolutum et fluctuans, hoc est quod sine nervis articulisque fluctuet huc illuc: sed ut omnes sententiae singulaeque earum partes certo inter se modo numeroque cohaereant.

Valde profuerit in eam rem legere aureum Horatii Tursellini libellum, *De particulis latinae locutionis*. Habebit etiam utilitatem aliquam *flos latinitatis* in tertia parte, quae est *de particulis*, sed Tursellino longe multumque inferior.

Denique ad verborum collocationem Ciceronianam facilius noscendam, consulenda erunt Sylvii progymnasmata, de quibus supra dictum. Vide etiam quae paulo ante diximus de regulis, quibus reddi poterit numerosa periodus.

Quibus rebus comparari facile poterit stylus optimus ?

℟. Duabus maxime rebus: primo, diligenti bonorum librorum lectione: 2. assidua eorumdem imitatione. Diximus in elementis de imitatione: nunc vero superest, ut de lectione et de librorum delectu videamus.

De Scriptorum latinorum delectu.

Quaecumque diximus hactenus et posthac dicturi sumus, vel nullam, vel perexiguam habebunt utilitatem, nisi exquisitissimum quemdam delectum in latinis Auctoribus legendis et imitandis adhibeamus.

Sunt autem Scriptorum latinorum aetates quatuor, nempe uti hominum apud poetas. Sed poetis, ut verbis ipsorum utar,

Aurea prima sata est aetas, . . .
. . . Subiitque argentea proles
Auro deterior, fulvo pretiosior aere;
Tertia post illam successit ahenea proles.
. . . De duro est ultima ferro.

Latinae vero linguae aetates ordine contrario procedunt. Nam a ferrea ad aeneam, deinde ab aenea ad argenteam, et mox ad auream ventum est.

Quaenam nuncupanda est ferrea linguae latinae aetas?

℟. Ad ferream aetatem refer leges duodecim tabularum, et columnam rostratam C. Duilli, quae hodie visitur Romae; itemque Saliares hymnos Numae Pompilii, vix tandem a sacerdotibus suis intellectos, cuiusmodi est v. gr. rancidulum illud fragmentum, quod a Varrone citatur: *Omnia dapatilia comisse Iani cusiones . . . . . Duonus Ceruses Deivos Ianos venet* (a). Porro *dapatilia comisse* significat, si quaeris, opipara comedisse; *Iani* vero *cusiones* sunt curiones seu sacerdotes Iani; *Duonus Ceruses* est bonus creator: *Deivos* adhibetur pro Divus, ut nemo non videt, et *venet* pro venit.

(a) *Lautissimae erant Saliorum coenae, unde Horatius: Nunc saliaribus ornare pulvinar deorum tempus erit dapibus, sodales.*

Eodem refer vetustissimum illum versum de Saliorum exsultationibus :

Praesul ut amptruat, et volgu redemptruat olli.

Hoc est, cum Saliorum antistes et magister saltans atque tripudians motum aliquem edidit, eumdem omnino motum de compacto referat Saliorum chorus omnis :

Et volgu redemptruat olli.

Amptruare enim erat olim motum aliquem saltando edere. Porro ferream illam latinae linguae aetatem iure poteris illius quasi pueritiam appellare.

Quaenam est aenea linguae latinae aetas?

℟. Aenea aetas incipit a Livio Andronico, qui omnium primus latinos versus scripsit. Ad eamdem aetatem pertinet :

Ennius ingenio maximus, arte rudis :

Ut de illo scribit Naso ; itemque Caecilius, *malus latinitatis auctor*, inquit Tullius. Totum porro tempus illud, quo floruere Andronicus, Ennius, Naevius, Caecilius, Pacuvius, etc. quasi crescentem latinae linguae aetatem poteris nuncupare.

Quaenam est aetas argentea?

℟. Ad aetatem argenteam pertinent Plautus in suis Comoediis, et Cato de re rustica. Terentium vero ad auream aetatem omnino referendum esse iudicamus : quamquam nonnullis, ob illius *archaismos* secus visum fuerit, sed immerito. Hanc vero argenteam aetatem quasi adolescentiam latinae linguae possumus appellare.

Quaenam demum est aurea latinae linguae aetas?

℟. Auream aetatem appello tempus illud annorum ferme centum, quod vulgo Augusti aetas dicitur, estque magni Ciceronis ortum inter et eiusdem imperatoris Augusti mortem interiectum. Hac aurea aetate floruerunt inter oratores ac rhetores, Cicero et Cornificius, auctor, ut verisimil-

limum est, quatuor librorum ad Herennium, qui vulgo adscribuntur Ciceroni; inter Historicos Iulius Caesar; A. Hirtius, qui scripsit commentarios de bello Alexandrino, de bello Africano, et de bello Hispaniensi; Sallustius, Livius, Velleius vulgo dictus Paterculus, Cornelius Nepos et Quintus Curtius. Inter poetas Virgilius, Horatius, Catullus, Tibullus, Propertius, Phaedrus, Ovidius, Lucretius et Publius Syrus; quorum postremi duo ceteros aetatis aureae poetas aliquantum aetate antecessere. Inter medicos, philosophos, reique rusticae aut architectonicae scriptores, Varro, Columella, Cornelius Celsus et Vitruvius. Aureum vero illud tempus quasi virilem latinae linguae aetatem vocare iure poterimus.

Eos igitur maxime legere et imitari oportet, qui hac aurea aetate vixerunt, ac ante omnes Tullium, *caelestem in dicendo virum*, ut eum Fabius appellat, *quique*, ut ait idem Fabius, *apud posteros id consecutus est, ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur. Hunc igitur spectemus: hoc propositum sit exemplum. Ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placuerit.*

Quanta vero cura ac religione sermonis proprietatem observaverit Cicero, satis magno argumento erit quod dicam. Fuit cum existimaret *inhibere remos*, idem esse ac retinere; et ut auriga equos inhibet, ut cursum sistat, sic etiam remos inhiberi, dum sustinentur. Postea vero ex nautis didicit inhiberi remos, cum remiges alio navigantes modo, navim ad puppim convertunt. Quod edoctus minime cessandum putavit, donec Atticus et Varro monerentur, ut in primo de oratore libro, quem iam transmiserat, locus ille emendaretur, quod ita esse iudicant haec Tullii verba ad Atticum (a). *Inhibere illud tuum, quod*

(a) *Epist. 21. lib. 13.*

mihi arriserat, vehementer displicet: est enim verbum totum nauticum: quamquam id quidem sciebam, sed arbitrabar sustineri remos, cum inhibere essent remiges iussi. Id non esse eiusmodi didici heri, cum ad villam nostram navis appelleretur: non enim sustinent, sed alio modo remigant. . . . . Id ab (a) ἐποχῆς *remotissimum est. Quare facies, ut ita sit in libro quemadmodum fuit. Dices Idem Varroni, nisi forte mutavit.*

Quod si de vocula una ita laboravit Tullius, nihil mirum si viro, ut omnium eloquentissimo ita etiam proprietatis adeo amanti, omnium doctissimus Varro mitteret libros suos de lingua latina: si item omnium fortissimus Iulius Caesar nec vel eloquentia vel doctrina illi minor futurus; si totum his se studiis tradidisset, eidem dicaret libros suos de analogia, de qua re sic Tullius in Bruto: *In maximis occupationibus ad me ipsum de ratione latine loquendi accuratissime scripsit Caesar.*

Quisnam Ciceroni proximus est incorrupta latini sermonis integritate et elegantia?

℟. Primum post Ciceronem damus locum Caesari atque Terentio. Sane quam praeclare de utroque senserit Tullius, liquet ex his quae de utroque scripsit. Ac de Terentio quidem sic loquitur ad Atticum: *Secutus sum, non dico Caecilium (malus enim auctor latinitatis est) sed Terentium, cuius fabellae propter elegantiam putabantur a C. Laelio scribi.*

De Caesare vero sic idem in Bruto: *Etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum valde quidem probandos: nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis, tamquam veste detracta: sed dum voluit alios habere pa-*

(a) *Retentione.*

rata unde sumerent, qui vellent scribere historiam; ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa (a) *calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit.*

Quinam latinitatis auctores, post tres hos, legendi sunt?

℟. Cum Fabio, *Ut quisque erit Ciceroni simillimus:* quales sunt Phaedrus, Cornelius Nepos, Livius, Curtius, et alii quos recensuimus, qui vel Ciceronis aevo vixere, vel non ita magno distant intervallo.

Degustari etiam poterunt, sed parcé et sero, recentiores nonnulli, qui Ciceronem diligenter sunt imitati, et quo modo sit imitandus, ipsi exemplo esse poterunt. Quales sunt Muretus, Manutius in epistolis illis, quas ante senium scripsit, nam ceterae frigidam sapiunt aetatem, Sadoletus, Bembus, Maffaeus pictus atque politus, Bunellus, Tursellinus, Longolius, Perpinianus, Vavassor, Petavius.

Post obitum Augusti, incorrupta illa, quam dixi, latini sermonis integritas sensim adulterari coepta est et quasi ex auro in argentum iterum commutari, ut ex Senecae, Fabiique et aliorum querimoniis liquet. In decrescente illa aetate sunt inter oratores ac rhetores Fabius Quintilianus, Plinius Iunior, etc. Inter Historicos Svetonius, Tacitus, Iustinus; et inter poetas Lucanus, Persius, Silius, Iuvenalis, Statius, Martialis, Seneca; inter Philosophos vero Seneca, Plinius Veronensis; et inter grammaticos denique Asconius, Agellius, etc.

(a) *Calamistrum est ferrum illud teres, quo candente capilli intorquentur, in circinnosque crispantur. Inurere vero calamistris metaphorice dicitur pro vanum atque immodicum ornatum adhibere. Ital.* infrascare, imbellettare, *ec.*

Denique a temporibus Severi auspicari licet aeneam aetatem, quae tandem in ferream desiit, postquam variarum gentium irruptione ipsi Romani facti sunt barbari, et in hac aetate decrepita sunt Symmachus, Capella, Sidonius Apollinaris, quos omnes tu vitabis summopere, si sapis.

Finis libri primi.

ARTIS RHETORICAE
LIBER SECUNDUS

De Inventione

Egimus hactenus de figuris ac tropis, de periodo et de stylo. Postulat nunc instituti nostri ratio, ut agamus de inventione, sine qua, teste Tullio, frivola erit et puerilis omnis locutio.

Quid est inventio?

- ℟. Est excogitatio argumentorum, quae valeant tum ad fidem faciendam, tum ad motus excitandos. Primum igitur agendum nobis erit de argumentis, deinde de motibus seu affectibus excitandis.

De argumentis et locis oratoriis

Quid est argumentum?

℟. Est probabile inventum ad faciendam fidem: ut si probare velis expetendam esse rhetoricam, invenies quod sit ars bene dicendi.

Undenam sumuntur argumenta sive rationes ad aliquid probandum?

- ℟. Sumuntur ex locis oratoriis, quos Tullius appellat *argumentorum sedes, in quibus latent et ex quibus sunt depromenda.* Quapropter, si vis orator esse, in promptu tibi esse debent loci illi, et, ut ita loquar, ad manum; ut in illis uberrimam argumentorum segetem facile possis invenire.

Quot sunt genera locorum?

℟. Duo. Alii enim petuntur ab ipsa re, et idcirco vocantur *intrinseci* seu *insiti*: alii sunt extra ipsam rem, de qua quaestio est; unde etiam vocantur *extrinseci* seu *remoti*: De utroque illo genere, ac de primo praesertim, quod maius quoddam momentum habet ad eloquentiam, accnratissime nobis est hoc loco tractandum.

CAPUT PRIMUM.

De locis intrinsecis.

Quot sunt loci oratorii intrinseci?

℟. Sexdecim. Definitio, enumeratio partium notatio, coniugata, genus, forma, similitudo, dissimilitudo, contraria, repugnantia, adiuncta, antecedentia, consequentia, causae, effecta, comparatio.

§. I. Definitio.

Quid est definitio?

℟. Est brevis et circumscripta rei explicatio, inquit Tullius; vel, ut philosophi malunt, definitio est oratio, quae rei naturam explicat.

Quomodo fit recta definitio?

℟. Accipito aliquid rei, quae definitur, commune cum aliis: deinde addito aliquid illi unice proprium ac peculiare; et tum demum habebis optimam definitionem; v. gr. *Rhetorica est ars bene dicendi*: quod sit ars, hoc illi commune est cum aliis artibus; quod vero sit ars bene dicendi, hoc est illi omnino proprium. Quod si manca sit et mutila tua definitio, iure ac merito poterit tibi contingere quod olim Platoni contigit. Definierat aliquando Plato hominem *Animal bipes et implume*. Diogenes cynicus, homo dicax

et academicorum irrisor, gallum implumem ac nudum in mediam Platonis scholam proiiciens, *En*, inquit, *hominem Platonis*.

- *Estne eadem definiendi ratio logicis et oratoribus.*

- ℟. Longe diversa. Logici enim ieiune, breviter ac sicce rem definiunt, per genus et differentiam: v. gr. *Homo est animal rationale*: Orator vero liberius et ornatius hominem ita definiet per locos rhetoricos: *Homo est eximium opus a Deo efformatum, rationis particeps, ad Dei imaginem conditum atque ad immortalitatem natum*. Hoc autem oratorium definiendi genus, si recte appellare velimus, *descriptio* potius appellari debet, quam *accurata definitio*.

Quot modis fieri solet descriptio seu oratoria definitio?

- ℟. Sex potissimum modis fieri solet. 1. Per partes, ex quibus res ipsa constat, ut si dicas: *Ars oratoria est ars, quae constat inventione, dispositione, elocutione et pronunciatione*.

- 2. Fit per effectus, ut cum dicitur: *Peccatum est pestis animae, conscientiae labes, vitae pernicies, naturae dedecus, orbis ruina, odium Dei, etc.*

- 3. Definitio fit per negationem et affirmationem; cum nempe primum dicimus quid non sit res, ut deinde melius intelligatur quid sit: et haec definiendi ratio Ciceroni perfamiliaris fuit. Ita Pisonem probat non fuisse Consulem. *Tu in lictoribus, in toga et praetexta esse consulatum putes? Quae ornamenta etiam in Sex. Clodio, te consule, esse voluïsti. Huius te Clodiani canis insignibus consulatum declarari putas? Animo consulem esse oportet, ut consilio, fide, gravitate, vigilantia, toto denique munere consulatus.* Et pro domo sua: *An tu populum rom. esse illum putas, qui constat ex iis, qui mer-*

cede conducuntur, qui compelluntur, ut vim afferant magistratibus? ut absideant senatum? optent quotidie caedem, incendia, rapinas? . . . O speciem dignitatemque populi rom. quam nationes exterae, quam gentes ultimae pertimescant! Multitudinem hominum ex servis conductis, ex facinorosis, ex egentibus congregatam. Illa fuit pulcritudo populi rom. illa forma, quam in campo vidisti, tum cum etiam tibi, contra senatus totiusque Italiae auctoritatem et studium, dicendi potestas fuit.

4. Definitio fit ab adiunctis. Ita chimicam artem non minus vere, quam lepide definies. *Chimica est ars sine arte, cuius principium est mentiri; medium laborare; finis mendicare.* Ita Virg. famam describit ab adiunctis (a)

Fama malum, quo non aliud velocius ullum;
Mobilitate viget viresque acquirit eundo.
Parva metu primo, mox se se attollit in auras,
Ingrediturque solo et caput inter nubila condit.
. . . . .
Monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae.
Tot vigiles oculi subter (mirabile dictu)
Tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit aures,
. . . .
Tum ficti pravique tenax, quam nuntia veri..

5. Definitio fit venuste per similitudinem atque metaphoras, ut si dicas cum (b) Petrarcha, *pulcritudinem esse blandum hostem, dulcem raptorem, tortorem fraudolentum, laqueum pedibus, oculis velum, etc.* Observa tamen, methaphoricis

(a) *Aeneid.* 4.

(b) *De remediis utriusque fortunae*: *Petrarcha patria florentinus, Aretii natus, ingenio, eloquentia, et poetica facultate sui saeculi facile princeps, floruit saeculo XIV.*

id genus definitionibus caute admodum utendum esse et cum mica salis, ut ait Catullus.

§. II. Enumeratio partium.

Quid est enumeratio partium?

℟. Est oratio, qua totum in suas partes distribuitur, unde locus ille vocatur etiam *distributio*: ut si distribuas, ac dividas vitam humanam in pueritiam, adolescentiam, virilem aetatem et senectutem.

Quae sunt regulae ac leges enumerationis partium?

℟. Tres praecipuae. 1. Regula haec est; affirmatis omnibus partibus, affirmatur totum. Ita Tullius probat Pompeium esse summum imperatorem, omnes et singulas optimi imperatoris virtutes sic enumerando: *Ego enim existimo in summo imperatore quatuor has res inesse oportere: scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem.* Pergit deinde, et quatuor haec in suo Pompeio summa esse sic probat: *Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit, qui e ludo atque pueritiae disciplina, bello maximo atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militias disciplinam profectus est?* Deinde de eius iustitia: *Cuius legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur.* Et de temperantia sic loquitur: *Non avaritia ab instituto cursu ad praedam revocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem, etc.*

Ita etiam (a) Lactantius Dominicae mortis acer-

(a) *Lactantius Firmianus, eloquentia et eruditione clarus, Crispi, Constantini magni filii, praeceptor.*

bitatem singularum partium cruciatu pie aeque ac eleganter probat.

Compressos speculare oculos et luce carentes,
Afflictasque genas; arentem suspice linguam
Felle venenatam, et pallentes funere vultus;
Cerne manus clavis fixas tractosque lacertos,
Atque ingens lateri vulnus: cerne inde cruorem
Purpureum, fossosque pedes artusque cruentos,
Flecte genu, lignumque crucis venerabile adora.

Sic Iuvenalis sat. 3 per partium enumerationem ridet quemdam, qui se omnia scire profitebatur.

Grammaticus, rhetor, geometres, pictor (a) aliptes,
Augur (b), Schoenobates, medicus, magus; omnia novit
Graeculus esuriens; in coelum iusseris, ibit.

Quaenam est secunda regula?

℟. 2. Regula haec est, ut negatis omnibus et singulis partibus negetur totum. Sic probat Tullius Antonium non esse Consulem: *Negat hoc* (d) *D. Brutus, imperator, negat Gallia, negat cuncta Italia, negat senatus, negatis vos. Qui igitur illum consulem, nisi latrones, putant?*

Cedo ultimam regulam enumerationis partium.

℟. Ut negatis partibus recte negetur totum nulla tibi erit praetermittenda pars, quoad eius fieri poterit. Ita Martialis vetulam quamdam probat esse edentulam:

Si memini, fuerant tibi quatuor, Aelia, dentes:
Expuit una duos tussis, et una duos.
Iam secura potes totis tussire diebus;
Nil istic, quod agat, tertia tussis habet.

(a) *Aliptes, qui Athletas ungit.*
(b) *Schoenobates, funambulus*, ballatore sulla corda.
(c) *Decimus Brutus.*

§. III. Notatio nominis et coniugata.

Ad unum et idem caput duos hosce locos propter affinitatem revocamus. Quamvis porro uterque ille locus, propter levitatem, non adeo valere videatur ad persuadendum; quia tamen non parum valet ad delectandum et ad orationem lepore aliquo ac sale condiendam, idcirco ab oratoribus interdum summis adhibetur.

Quid est notatio?

℟. Notatio seu etymologia est locus, qui verborum originem et significationem inquirit, ut *senatus* nomen traxit a *senibus*: *Consul* vocatur is, qui *consulit patriae*: ergo Piso nihil minus quam consul est: et Ovidius in Fastis *victimam* sic appellari dicit *a vincendo, et hostiam ab hoste*.

Victima, quae dextra cecidit victrice, vocatur.
Hostibus a domitis hostia nomen habet.

Quandonam potissimum utendum est notatione nominis?

℟. Quando in nomine aliquo laudem, vel dedecus aut iocum aliquem, non scurrilem ac mimicum, sed liberalem et urbanum invenit orator. Sic in nomine (a) *Verris* iocose lusit Cicero, quasi ita dictus fuisset, quod omnia *verreret*; hoc est, omnia raperet homo furacissimus: *Quam tu* inquit, *domum, quod fanum adisti, quod non eversum atque extersum reliqueris?* Sic etiam Chrisogonum in avaritiae suspicionem vocavit ab ipsius nomine, quod *aureum* significat, aut quasi *auro genitum*.

Ad notationem nominis pertinent anagrammata, cuiusmodi sunt ista; *Amor*, Roma, Maro. *Logica*, Caligo. *Ursula*, Laurus. *Prudentia*, tarde pu-

(a) *Verres homo libidinosus et avarus, cum in Sicilia triennium praetor fuisset, repetundarum accusatus fuit a Siculis.*

ni. *Maria Virgo*, mira Virago. *Divus Alexius* diu exul a suis. *Quid est veritas*, est vir quid adest. *Maria Magdalena*, grandia mala mea. *Sacramentum Eucharistiae*, Chara Ceres mutata in Iesum, etc.

Quamquam, ut ingenue dicam quod sentio, perpusilli ingenii est frivolis huiusmodi nugis immorari, quae scilicet laborantis magis sunt, quam elegantis ingenii partus. Et si me audis, vana haec crepundia relinques Iudaeis, qui multi sunt in observandis exilibus literulis, et apud quos nata opinor anagrammata, et ab illis ad nos usque, infelici contagione, derivata.

Quid sunt coniugata?

R. Sunt ea, quae ab uno orta vocabulo varia coniugantur, seu commutantur, ut *sapiens*, *sapientia*, *sapienter*: *imperium*, *imperator*, *imperare*. Ex hoc coniugatorum loco Caesarem ingeniose admodum ita laudat (a) Tullius: *Ceteros quidem omnes victores bellorum civilium iam ante aequitate et misericordia viceras: hodierna vero die teipsum vicisti . . . . Nam cum ipsius victoriae conditione victi omnes occidissemus, clementiae tuae iudicio conservati sumus. Recte igitur unus invictus es, a quo ipsius etiam victoriae conditio visque devicta est.*

Ex hac verborum coniugatione sic etiam argumentatur Ovidius.

Aurea nunc vere sunt saecula. Plurimus auro
Venit honos: auro conciliatur amor.

In hoc idem genus facete elusit Martialis epigr. lib. 2.

Hostem cum fugeret, se (b) Fannius ense peremit.

(a) *Pro Marcello.*

(b) *Fannius Coepio proscriptus, quod in Augustum coniurasset, cum fugeret percussores, se ipso interemit. Sic mori vinci est, inquit de illo Seneca.*

Hic (rogo) non furor est, ne moriare, mori.

Ad eumdem locum pertinet illud in Pisonem : *Cum enim esset omnis causa illa mea consularis et senatoria, auxilio mihi opus erat et consulis et senatus.*

Est et illud Terentianum (a) elegans in primis in hoc eodem genere : *Homo sum, humani nihil a me alienum puto.*

Eodem quoque pertinet venustissimum illud epigramma inscriptum Ludovici M. statuae in hortulo Simplicium Collegii Parisiensis S. I.

Vitales inter succos herbasque *salubres*
Quam bene stat populi *vita salusque* sui !

§. IV Genus, et species seu forma.

Quid est genus ?

℟. Genus apud rhetores dicitur illud, quod est commune multis, et quod multa sub se complectitur, ut virtus sub se continet iustitiam, temperantiam, fortitudinem, prudentiam.

Facito, sodes, argumentum a genere.

℟. Praesto est : *Temperantia est virtus, ergo est amanda.*

Qua potissimum ratione tractatur ille locus ?

℟. Tractatur in primis cum a specie fit transitus ad genus, seu, ut vulgo loquuntur, cum hypothesis revocatur ad thesim. Huiusce loci luculentum habes exemplum in oratione pro Archia poeta, ubi Cicero cum laudandum Archiam magistrum suscepisset (quod est hypothesis) rem ad thesim revocavit; hoc est, poesim et studia humanitatis generatim et universe laudavit, ut latiorem orationi suae campum aperiret. Adverte igitur quo artificio ab hypothesi transit ad thesim.

(a) *In Heautontimorumeno.*

Laus Archiae poetae a genere

Sit igitur sanctum apud vos humanissimos homines hoc poetae nomen, quod nulla unquam barbaries violavit. Saxa et solitudines voci respondent: bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum (a) *Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant. Itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt. Permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poeta fuit, post mortem etiam expetunt. Nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noster est, repudiabimus?*

Quodnam vitium in genere tractando vitandum est?

℟. Hoc loco solent intemperantius abuti tyrones, dum thesim longius trahunt, quod nempe res sit communior faciliorque, et multorum trita vestigiis: v. gr. si de iustitia, vel de charitate sermo sit, illi sese in virtutis laudes universe ac generatim effundent, et miseram crambem, ut aiunt, taedio affectis auribus ad fastidium usque ac satietatem ingerent. Tu igitur, si sapis, hoc vulgare vitium fugies:

Nec circa vilem patulumque moraberis orbem. (b)

Ne in te iure cadat lepidum illud Martialis dictum.

Iam dic, Posthume, (c), de tribus capellis.

Ubinam praecipue locum habet argumentum a genere?

(a) *Homerum poetarum graecorum princeps, quem suum esse civem septem oppida certatim asserunt.*

(b) *In arte poetica.*

(c) *Ineptus causidicus, qui ad alia omnia abibat, quam causa postularet.*

℟. Locum habet praecipuum in orationis exordio, ubi praemitti solet aliquod universale principium, a quo ad hypothesim, hoc est ad singularem propositionem descenditur.

Quid est species seu forma?

℟. Ex his, quae dicta sunt de genere, facile intelliges speciem esse id, quod minus late patet; seu esse rem particularem, quae sub universali continetur. Vocatur autem apud rhetores *hypothesis*, v. g. *Virtus est amanda*, est Genus sive Thesis: *Temperantia hic et nunc est in convivio servanda*; en species sive hypothesis.

§. V. Similitudo et dissimilitudo.

Quid est similitudo?

℟. Similitudo est rerum ceteroqui disparium collatio atque convenientia in aliqua re: v. gr. est similitudo inter avarum et hydropem; quia licet avarus et hydrops sint duae res longe diversissimae, in eo tamen conveniunt, quod neuter satiari possit. Item homo iratus dicitur esse similis leoni rugienti; quia homo iratus et leo rugiens sunt duo res valde inter se se dispares, quae tamen in aliqua re conveniunt, nempe in furore. Sic etiam umbra et gloria sunt res diversissimae: in hoc tamen coveniunt, quod umbra corpus, gloria virtutem comitetur: Unde ait Cicero: *Gloria est umbra virtutis.*

Quomodo fit argumentum a similitudinem?

℟. Facies in hunc fere modum cum Tullio: *Quidam morbo aut sensus stupore, cibi suavitatem non sentiunt; sic libidinosi, avari, facinorosi verae laudis gustum non habent.* Sic etiam argumentari poteris a simili cum Ovidio (a).

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum,
Tempore sic duro est inspicienda fides.

(a) *Trist. lib. 1.*

Quid est discriminis inter similitudinem et comparationem?

℞. Similitudinem proprie pertinere ad id, quod *qualitatem* vocant; comparationem vero pertinere ad *quantitatem*. Fit enim comparatio vel a pari, vel a maiori ad minus, vel a minori ad maius, ut dicetur postea; in similitudine vero nulla fit mentio neque partis, neque maioris, neque minoris.

Quomodo facile poterit inveniri argumentum a simili?

℞. Quaeres statim quaenam res sit similis cuiusdam naturae cum ea, quam explicandam sumis. Ita si agatur de constantia, quaeres quid vel maxime resistat, et occurret tibi *rupes*, *adamas*, dicesque cum Virgilio de rege Latino (a).

Ille velut pelagi rupes immota, resistit.

Vel ut idem Virgilius de Didone lib. 6.

Illa solo fixos oculos aversa tenebat;
Nec magis incoepto vultus sermone movetur,
Quam si dura silex, aut stet Marpesia cautes.

Quid est dissimilitudo?

℞. Est oratio, quae ex re dissimili dissimile colligit, ut cum ait Tullius: *Si barbarorum est in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent.* Et lib. 2 de oratore: *Artes reliquae ab eloquentia differunt, quod haec non habeat definitam aliquam regionem, cuius terminis septa teneatur: ceterae vero artes suis si certis quibusdam finibus contineant.* Hunc locum a dissimili lepidissime tractat Catullus cum ait Carmine 5.

Soles occidere et redire possunt.
Nobis, cum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda.

(a) *Lib. 7.*

Ad hunc eumdem locum pertinet haec Horatiana sententia:

Damna tamen celeres reparant caelestia lunae;
Nos ubi decidimus,
Quo pius Aeneas, quo Tullus (a) dives et Ancus,
Pulvis et umbra sumus.

§. VI. Contraria et repugnantia.

Quid sunt contraria seu opposita?

℟. Sunt ea, quae in eodem subiecto esse non possunt, vel si fuerint in eodem, necessario inter se pugnant.

Quot sunt contrariorum genera?

℟. Quatuor omnino numerantur; nimirum adversa, relata, privantia et contradicentia.

Quid sunt adversa?

℟. Sunt ea, quae in eodem plurimum inter se differunt, ut *virtus et vitium, bellum et pax, sapientia et stultitia*. Cicero Philip. 2. *Attende paulisper, cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe . . . Nego quidquam esse medium, Confiteor, eos, nisi liberatores populi rom. conservatoresque reip. sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse: siquidem est atrocius patriae parentem, quam suum occidere. Tu, homo sapiens et considerate, quid dicis? Si parricidae, cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud populum rom. semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies abfuisset? cur provinciae Cassio et Bruto datae etc. Non igitur homicida. Sequitur, ut liberatores tuo iudicio sint.*

(a) *Tullus, cognomento Hostilius, tertius Romanorum rex; illi successit Ancus Martius.*

Quid sunt relata?

℟. Sunt ea, quae se invicem ita respectant, ut alterum sine altero esse non possit, ut *pater et filius*, *dux et miles*, *magister et discipulus*, *dominus et servus*, *qui dat et qui accipit*. Ita Martialis *lib*. 1. ex hoc relatorum loco facete iocatur in Sosibianum quemdam, qui suum patrem *dominum* inepte omnino vocitabat.

E servo (a) scis te genitum blandeque fateris,
Dum dicis dominum, Sosibiane, patrem.

Ex hoc eodem loco Caesarem ita laudat Cicero in oratione pro Marcello: *Ex quo profecto intelligi debet, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto tanta sit gloria*. Huc denique pertinent haec verba Veneris arma pro filio suo Aenea poscentis a Vulcano.

Arma rogo, genitrix nato.

Quid sunt privantia?

℟. Sunt habitus, et eius privatio: ut *vita et mors, lux et tenebrae, scientiae et inscitia, pauperies et divitiae*. Ex privantibus ingeniose argumentatur Martialis in quemdam.

Ebrius es: nec enim faceres id sobrius unquam.

Hinc etiam ingeniosum illud eiusdem Poetae lib. 5.

Semper eris pauper, si pauper es, Aemiliane:
Dantur opes nulli nunc nisi divitibus.

Quid sunt contradicentia?

℟. Sunt ea, quorum alterum negat, alterum affirmat idem de eodem: ut *Milo insidiatus est Clodio, Milo non est insidiatus Clodio*.

(a) *Sosibianus ex adulterio nobilis matronae cum servo natus, illius matronae virum, cuius filius putabatur, dominum blandiendo vocitabat.*

§. VII. Adiuncta.

Quid sunt adiuncta ?

℟. Sunt ea, quae cum re, de qua agitur, non necessario, sed probabiliter coniuncta sunt.

Quot sunt adiunctorum genera ?

℟. Tria vulgo numerantur. 1. Adiuncta rei, ut *locus, tempus,* etc. 3. Adiuncta corporis, ut *pulcritudo, deformitas, robur, vestis, habitus*. Uno verbo omnia, quae rem quoquo modo circumstant, sive praecedant, sive comitentur, sive consequantur, appellantur Adiuncta, seu res circumstantes. Unde liquet quam longe lateque pateat locus ille, et quam uberem dicendi segetem oratori suppeditet.

Quomodo sumi potest argumentum ab adiunctis?

℟. Cum ex loco, tempore, facultate aliisque id genus, quae rem circumstant, persuadendi occasionem idoneam captat orator Sic Hannibal (a) Italiam ingressus, militibus suis eloquenter admodum facit animos ex loco, unde fugere non liceat.

Oratio Hannibalis milites suos ad pugnam adhortantis. *Liv. lib.* 21

Dextera laevaque duo maria claudunt. Nullam ne ad effugium quidem navem habemus. Circa Padus amnis maior ac violentior Rhodano: a tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitae. Hic vobis vincendum, aut moriendum, milites, est . . . . Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicaverimus. Illis timidis et ignavis licet esse, qui receptum habent; quos ager suus, quos sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes, accipient. Vobis necesse est fortibus viris esse, et omnibus inter vi-

(a) *Hannibal Amilcaris filius Carthaginensium dux, qui saepius Romanos vicit.*

t. 2. Adjuncta animi, ut virtus, vitia etc

ctoriam mortemque certa desperatione abruptis, aut vincere, aut si fortuna dubitabit, in praelio potius, quam in fuga mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis. Nullum incitamentum ad vincendum homini a Diis immortalibus acrius datum est.

Cicero autem ab adiunctis Antonii levitatem ac turpitudinem exagitat: *Sed haec, quae robustioris improbitatis sunt, omittamus: loquamur potius de iniquissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in Populi Romani conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter coenam in tuis immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe diceret? In coetu vero Populi Rom. negotium publicum gerens, Magister equitum, cui ructare turpe esset: is vomens, frustis esculentis vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit.*

Porro memoriae iuvandae causa, praecipua octo adiunctorum genera hoc vulgari versiculo fuere comprehensa:

Quis, quid, ubi, per quos (a), quoties, cur, quomodo, quando.

Quis significat personam, et quae ad illam pertinent; cuiusmodi sunt genus, educatio, indoles, aetas, sexus, patria, cognatio, fama, virtus, ingenium, etc.

Quid negotium designat, sive rem de qua agitur. *Ubi* locum demonstrat. *Per quos* indicat adiutores et socios, quorum opera facta res est. *Quoties* docet quam saepe res facta fuerit. *Cur* causam et

(a) *Alii dicunt,* quibus auxiliis, *sed minus commode.*

finem designat. *Quomodo* modum ac seriem ostendit rei gestae. Denique *Quando* denotat tempus, quo gesta res est.

§. VIII. Antecedentia et Consequentia.

Quid sunt antecedentia ?

℞. Sunt ea, quibus positis, necesse est alia consequi; ut, Ortus est sol, ergo dies est. Tu natus es homo, ergo dubio procul morieris. Ille gravissimi sceleris reus est, ergo gravissime plectetur a iusto iudice.

Quid sunt consequentia ?

℞. Sunt ea, quae rem necessario consequuntur. Sic autem argumentum duces a consequentibus: *Est copia fructuum, ergo et florum fuit. Cicatricem gerit, ergo plagam accepit.* Cicatrix enim et fructus plagam et flores consequuntur. Quia vero locus ab antecedentibus et consequentibus non maximopere differt ab adiunctis, ideo diutius in illo immorari non est operae pretium.

§. IX. Causae.

Quid est causa ?

℞. Est id, unde aliquid est, vel id, vi cuius aliquid fit: ut vulnus est causa mortis; cruditas est causa morbi etc.

Quotuplex est causa ?

℞. Quadruplex enumeratur a philosophis; efficiens, materialis, formalis et finalis.

Quid est causa materialis ?

℞. Ea est, ex qua aliquid fit aut componitur; ut marmor est materia seu causa materialis statuae; lapides sunt materia domus; corpus est hominis quasi materia.

Quid est causa formalis ?

℞. Est ratio rei ac nota, per quam res est id, quod est, et a rebus aliis distinguitur; unde anima est forma hominis, quia per animam fit rationalis, et a ceteris animantibus distinguitur.

Quid est causa finalis?

℞. Est id, cuius gratia aliquid fit; ut finis belli est victoria et pax, cum propter victoriam et pacem bellum suscipiatur. Beata in caelo vita est causa finalis hominis, quandoquidem homo agit omnia, vel agere debet certe quidem, ut beatam in caelo vitam tandem aliquando consequatur.

Quomodo argumentari debemus a causa efficienti?

℞. Sic argumentaberis cum Tullio: *Intemperantia effoetum corpus tradit senectuti; ergo diligenter vitanda est.* Ab hoc loco senectutem contra vituperatores ita defendit idem Tullius: *Caret epulis, aiunt, extructisque mensis et frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, cruditate et insomniis.* Ita Ovidius Aegysthi adulterium culpata causa efficiente, nempe ab otio:

Quaeritur Aegysthus (a) quare sit factus adulter?
In promptu causa est: desidiosus erat.

Sic etiam et felicem inter mortales vitam eleganter commendat Martialis lib. 10. a causis praecipuis, quae illam efficiunt.

Vitam quae faciunt beatiorem,
Iucundissime Martialis, haec sunt:
Res non parta labore, sed relicta;
Non ingratus ager; focus perennis;
Lis nunquam; toga rara (b); mens quieta;
Vires ingenuae; salubre corpus;
Prudens simplicitas; pares amici;
Convictus facilis; sine arte mensa;
Nox non ebria, sed soluta curis;
Non tristis thorus, attamen pudicus:

(a) *Aegysthus Thiestis filius, stuprata Clytemnestra, eius maritum Agamemnonem interfecit et ipse ab Oreste illius filio fuit occisus.*

(b) *Rara urbana officia, salutationes, obsequia, ad quae obeunda togis utebantur.*

Somnus qui faciat breves tenebras :
Quod sis, esse velis, nihilque malis ;
Summum nec metuas diem, nec optes ?

Quomodo argumentamur a materia ?

℟. Ita ferme dices : corpus hominis est mortale ; ergo aequum est, ut illi dominetur animus immortalis. Ita Ovidius Solis regiam commendat a materia, Metamorphos. lib. 2.

Regia solis erat sublimibus alta columnis,
Clara micante auro, flammasque imitante pyropo, (a)
Cuius ebur nitidum fastigia summa tegebat :
Argenti bifores radiabant lumine valvae.
Materiam superabat opus.

Quomodo sumitur argumentum a causa formali ?

℟. Sic dices : animus hominis est immortalis, ergo mors non est timenda. Excellens est animi natura ; ergo voluptatibus servire non debet. Ita Cicero. *Si considerare velimus, quae sit in hominis natura excellentia et dignitas, intelligemus quam sit turpe diffluere luxuria, et delicate ac molliter vivere ; quamque honestum sit parce, continenter, severe, sobrie.*

Quomodo denique argumentandum est a causa finali ?

℟. Ita probabis cum Tullio, insidias Miloni struxisse Clodium, quod nempe multas ex illius interitu sibi pollliceretur utilitates : *Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium ? Satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua, docere magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte positam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum :* Cui bono fuerit, *in his personis valeat : etsi boni nullo emolumento*

(a) *Pyropus non est gemma aut carbunculus, ut vulgo male creditur, sed genus aeris ductilis, cui admixta est quarta pars auri.*

impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui Milone interfecto Clodius hoc assequebatur, non modo ut praetor esset, non eo consule, quo sceleris nihil facere posset; sed etiam, ut his consulibus praetor esset, quibus, si non adiuvantibus, at conniventibus certe, sperasset se posse rempublicam eludere in illis suis cogitatis furoribus, etc.

Denique ex quatuor illis causis simul iunctis commendare poteris celeberrimum templum Ierosolymitanum. Causa efficiens erit Salomon, sapientissimus idem atque ditissimus, et alii peritissimi artifices, qui in illo elaborarunt. Causa materialis erunt pretiosi lapides, ligna cedrina, aureae laminae, etc. Causa formalis erit ipsa structura et pulcritudo templi. Finalis erit summi Dei cultus, in cuius honorem fuit extructum.

§. X. Effecta.

Quid sunt effecta?

℟. Effecta seu effectus sunt ea, quae oriuntur ex causis. Hunc locum mirifice tractat Tullius libro de senectute, ubi funestos voluptatis effectus ita describit.

Voluptatis incommoda ab effectis.

Accipite, optimi adolescentes, veterem orationem (a) *Architae Tarentini, magni in primis et praeclari viri, quae mihi tradita est, cum essem adolescens* (b) *Tarenti cum Quinto Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam voluptatem corporis hominibus dicebat a natura datam; cuius voluptatis avidae libidines temere et effraenate ad potiundum incitarentur.*

Hinc patriae proditiones, hinc rerum publica-

(a) *Archita, philosophus pythagoricus, vixit tempore Platonis.*

(b) *Tarentum urbs magnae Graeciae, a Tarante Neptuni filio condita.*

rum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat; nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret. Stupra vero et adulteria et omne late flagitium, nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptate. Cumque homini sive natura, sive quis Deus, nihil mente praestabilius dedisset, huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine dominante, temperantiae locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere . . . . Quocirca nihil esse tam detestabile tamque pestiferum, quam voluptatem.

§. XI. Comparatio.

Quid est comparatio?

℟. Est oratio, qua duo vel plura in tertio aliquo conferuntur, quod illis commune est, ut: (a) *Catoni licuit sequi bellum civile; igitur et Ciceroni licebit.* Commune est enim ambobus sequi bellum civile.

Quot sunt comparationum genera?

℟. Tria. Primum est a maiori ad minus. Secundum est a minori ad maius. Tertium est a pari.

Quomodo argumentamur a comparatione maioris ad minus?

℟. Cum contendimus, ut id, quod valet in maiori, valeat etiam in minori; ut cum ait Cicero in Antonium. *Quid faceres domi tuae, cum alienae tam sis insolens?* Sic etiam Terentius: *Quem feret, si parentem non fert suum?*

Ex hoc eodem loco probat Ovidius leniri posse Augustum, quod vel ipsi Dii leniantur.

Cur ego posse negem leniri Caesaris iras,
Cum videam mites hostibus esse Deos?

(a) *Cic. in Topic.*

Quomodo fit argumentum a comparatione minoris ad maius?

℟. Quando contendimus, ut quod valet in minori, valeat etiam in maiori; ut Cicero pro lege Manilia: *Maiores nostri saepe, mercatoribus ac naviculatoribus iniuriosius tractatis, bella gesserunt; vos tot civium romanorum millibus uno nuntio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis?*

Huc pertinet etiam Horatianum illud epist. 2.

Ut iugulent homines, surgunt de nocte latrones:
Ut te ipsum serves, non expergisceris?

Quomodo fit argumentum a comparatione parium?

℟. Fit cum contendimus id, quod valet in una re, valere etiam debere in alia pari: ut, lex est, qui occiderit patrem, insutus in (a) culeum deiiciatur in profluentem: ergo et qui matrem occiderit, eodem supplicio dignus est. Ita Cicero licere sibi Syllam defendere, qui fuerat ante ab Hortensio defensus, probat orat. pro L. Syll. *Si coniuratio patefacta per me est, tam patet Hortensio, quam mihi. Quem quumvideas honore hoc, auctoritate, virtute, consilio praeditum, non dubitasse, quin innocentem Syllam defenderet: quaero, cur, qui aditus ad causam Hortensio patuerit, mihi interclusus esse debuerit? Quaero illud etiam, si me, qui defendo, reprehendendum putas esse, quid tandem existimes de his summis viris et clarissimis civibus, quorum studio et dignitate celebrari hoc iudicium et ornari, causamque defendi huius innocentis vides?*

(a) Ital. *Otre, sacco di cuoio.*

CAPUT II.

De locis extrinsecis seu remotis.

Quinam sunt loci extrinseci ?

℟. Loci extrinseci, qui etiam vocantur *remoti et assumpti*, sunt ii, qui nullo modo pendent ab arte, ingenioque oratoris, ut excogitentur, quique extra rem ipsam positi sunt; quapropter ab Aristotele recte vocantur (a) *Argumenta inartificialia, seu arte carentia*, non quod artis omnino sint expertia, cum potius illorum tractatio summum requirat artificium, sed quod non eruantur ex rebus ipsis et ex causae visceribus, quippe quae foris eruuntur, et auctoritate sola nituntur: itaque sunt inartificiosa, quod attinet ad inventionem; non vero quod spectat ad usum atque tractationem.

Quot sunt loci extrinseci ?

℟. Sex assignantur a Quintiliano; Leges seu praeiudicia, fama, tabulae, iusiurandum, tormenta, testes.

Quomodo argumentandum est a legibus ac praeiudiciis ?

℟. 1. Dices, praeiudicia ac leges esse vincula reipublicae, regnorum fundamenta, iustitiae nervos, omnis aequitatis fontem, libertatis asylum, sapientiorum virorum oracula. 2. Commendabis eos, a quibus latae sunt leges. 3. Recensebis damna, quae consequentur, si leges impune violentur: iuvabit interdum afferre ipsa legis verba conceptamque ac solemnem formulam, v. gr., *Si quis hominem dolo malo morti duit*, (b) *parricida esto*.

(a) Τῶν δὲ πίστεων, καὶ μὲν ἄτεχνοί εἰσιν. Rh. t. I. 1. c. 2. (b) Vox obsoleta pro *det*.

Si lex tibi adversetur, illam ita refutabis et infringes. Dices 1. vel antiquatam fuisse legem, et amplius non valere. Ita Cicero pro Rabirio: *Tune mihi etiam legis* (a) *Porciae mentionem facies?* 2. Vel legem legi oppones. 3. Vel dices standum esse non legis litterae, quae nimirum occidit, sed ipsius legislatoris menti. 4. Dices maioris cuiuspiam utilitatis gratia, licere interdum a legibus discedere. Sic olim cum Virgilius moriens testamento iussisset suum poema comburi, supremae huic illius voluntati (quamquam id leges iuberent) noluit tamen obtemperari imperator Augustus, ut ipsemet testatur hisce versiculis:

Frangatur potius legum veneranda potestas,
Quam tot congestos noctesque diesque labores
Hauserit una dies.

Quid est fama seu rumor?

℟. Fama, ut hic accipitur, est sermo vulgi sine ullo auctore ac capite dispersus: seu, ut ait Quintilianus, est *sermo multitudinis, qui habet auctoritatem, nisi irrepserit malitia, vel nimia quaedam, ut fit, credulitas.*

Quomodo tractandus est locus a fama?

℟. Si tibi causaeque tuae faveat fama, dices, magnam esse vim atque auctoritatem famae, cui optimus quisque tam impense studet. Dices populi vocem esse quoddam quasi oraculum, quod vix unquam fallere possit. Usurpabis in primis aureum illud Plinii dictum ad Traianum: *Singuli decipere ac decipi possunt: nemo omnes, neminem omnes fefellerunt.*

Contra vero, si tibi causaeque tuae rumor adversetur, erit amplificanda verbis famae levitas atque inconstantia, quae saepe viris integerrimis maculas amet aspergere. Dices, ex opinione magis, quam ex

(a) *Lex Porcia a M. Porcio lata contra eos, qui civem romanum necabant, aut virgis caedebant.*

veritate res aestimari solere. Usurpabis auream Senecae, opinor, sententiam: *Pessimi argumentum turba est.* Dices cum Iuvenali sat. 1.

Dat veniam corvis, vexat censura columbas.

Addere denique poteris de fama cum Virgilio Aen. 4, et cum Tertulliano etiam, in apologetico, quod nimirum sit:

Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.

Ita Tullius pro Planco iudices obsecrat, ne disseminatis rumorusculis fidem habeant: *Illud unum vos magnopere oro atque obsecro, cum huius, quem defendo, tum communis periculi causa, ne fictis auditionibus, ne disseminato dispersoque sermoni fortunas innocentium subiiciendas putetis . . . Nihil est tam volucre, quam maledictum, nihil facilius emittitur; nihil citius excipitur; nihil latius dissipatur.*

Quid sunt tabulae?

℟. Nomine tabularum intelliguntur omnia testimonia scripto exarata, quibus pacta, conventa, contractus, codicilli, stipulationes, testamenta et alia id genus continentur.

Quid est insiurandum?

℟. Est affirmatio, vel negativo rei alicuius, ritu religioso facta, et Deo optimo maximo in testem appellato. Sic olim Scipio apud Livium, lib. 23. *Si sciens fallo, tu me Iupiter opt. max. domum, familiam, remque meam pessimo* (a) *loco afficias.* Quod si forte iuramenti fidem velis infirmare, dices cum eloquentissimo illo (b) Massiliae sacerdote Salviano. *Plures invenias qui saepius peierent, quam qui omnino non iurent.* Et rursus idem Salvianus lib. 4. *Si peieret francus, quid novi facit? Qui periurium ipsum sermonis genus putat esse, non criminis.*

(a) Letho: *Ita lapides antiqui.*

(b) *Salvianus scriptor eloquentissimus, Treviris natus floruit Massiliae saeculo quarto.*

Quid sunt tormenta sive quaestio?

℟. Sunt cruciatus, vi quorum veritas extorquetur a reis. Valet autem plurimum locus ille ad faciendam fidem, si post quaestionem reus in facti confessione perseveret. Facit item maximopere ad probandam eius, qui accusatur, innocentiam, si tormentis adduci non potuit, ut crimen fateretur.

Quomodo infirmari poterit locus ille?

℟. Dices periculosam esse fallacemque confessionem, quae tormentorum vi exprimitur; quandoquidem compertum est, bene multos innocentes vi tormentorum ac metu doloris ad falsa dicenda persaepe fuisse adactos; poterisque hoc loco usurpare sapientissimam illam viri clarissimi Hugonis (a) Grotii sententiam: MENTIETUR, *qui ferre poterit;* MENTIETUR, *qui ferre non poterit.* Ita etiam Cicero pro Sylla: *Quaestiones,* inquit, *servorum ac tormenta nobis accusator minitatur, in quibus quamquam nihil periculi suspicamur, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur natura cuiusque cum animi tum corporis, regit quaesitor, flectit libido, corrumpit spes, infirmat metus, ut in tantis rerum angustiis nihil veritati loci relinquatur.*

Quid sunt testes?

℟. Sunt, qui de re, quae vocatur in controversiam, voce vel scripto testimonium ferunt. Accedit huic testificationi maius pondus atque auctoritas: 1. Si testes sint oculati: 2. si sint iurati: 3. si sint viri probi atque integerrimi: 4. si sint viri illustres ac primarii: 5. si nulla nec spe nec cupiditate impulsi testimonium dicant.

Porro testimonium potest esse vel humanum, vel divinum. Humanum est illud, de quo supra

(a) *Hugo Grotius Batavus, vir summae et exquisitissimae litteraturae, obiit anno* 1645.

dictum est. Ad divinum referebantur olim oracula seu voces Dei ipsius : auspicia seu auguria, quae erant testimonia ex avium volatu, cantu, pastuque duci solita ; vaticinationes, quae erant responsa vatum ; responsa denique sacerdotum et haruspicum, qui vel interpretabantur somnia, vel ex extorum inspectione, futura coniiciebant ; unde vocabantur *coniectores*. Ad divinum humanumque testimonium spectat vulgaris illa, sed egregia Lucani sententia de Caesare ac Pompeio :

. . . Quis iustius induit arma,
Scire nefas. Magno se iudice quisque tuetur ;
Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni.

Quomodo infirmatur locus a testibus ?

℟. Infirmabitur locus ille, si dicas testes esse homines vel infames, vel leves ac futiles, vel servos, domesticos, amicos, aut quomodocumque suspectos 2. Si ostendas illos non secum ipsis cohaerere, sed pugnantia loqui. 3. Si graviores testes illis opponas. 4. Si coniecturis et argumentis, illorum testimonii futilitatem demonstres. 5. Denique si dicas, testes illos esse homines infimae sortis atque egentissimos, qui facile subornari potuerint.

CAPUT III.

De secunda Inventionis parte, seu de motibus excitandis.

Oratoris munus ac partes sunt primum, ut persuadeat doceatque audientium animos : deinde ut eosdem moveat, inflammet ac flectat. Diximus in prima huiusce libri parte de argumentis ad docendum et ad fidem faciendam idoneis. Postulat nunc instituti nostri ratio, ut motuum sive affectuum concitandorum fontes aperiamus ; dicamusque qua ratione faces ac stimuli sint auditorum animis subiiciendi, quod est in oratore prae-

cipuum. Siquidem homines affectu magis, quam ratione ducuntur, et quod approbant bonum, non semper amplectuntur, exemplo Medeae illius Ovidianae (a):

. . . . Video meliora proboque:
Deteriora sequor . . . .

Sed antequam affectus omnes sigillatim persequamur, pauca quaedam, ut fit, de illorum natura numeroque praemittamus.

Quid est affectus?

℟. *Est animi sentientis ex opinione boni vel mali nata commotio.* Vel, ut clarius dicam, *est quidam animi impetus, quo impellimur vehementius ad aliquid vel appetendum, vel aversandum.*

Quot sunt affectus?

℟. Sunt qui cum stoicis quatuor tantum statuunt affectus: duos circa bonum, nempe *spem et gaudium;* et duos circa malum, scilicet *tristitiam et metum.* Quatuor hosce motus eleganter expressit Virgilius Aen. 6 cum ait: *Hic metuunt cupiuntque, dolent gaudentque*: Eosdem (b) Boethius hisce quatuor versiculis est complexus:

Gaudia pelle, Spemque fugato:
Pelle timorem; Nec dolor adsit.

Philosophi vero longe plures statuunt affectus, de quibus ita dicemus, ut primo illorum definitionem afferamus, deinde quomodo sint excitandi, quam accuratissime praecipiamus.

§. I. De amore et odio.

Quid est amor?

℟. Est affectus, quo alicui bene volumus, eique benefacimus, non nostra, sed illius causa. Ubi vides tres omnino esse germani amoris conditiones ac

(a) *Metamor.* lib. 7.

(b) *Severinus Boethius ingenio, eruditione, et poesi nobilis, capite truncatus, a rege Theodorico anno* 626.

dotes. 1. Est ut ei, quem amamus, optemus bona, vel saltem quae bona esse arbitramur. 2. Conditio est, ut quae bona iudicamus, non optemus illi duntaxat, sed etiam pro virili parte procuremus. Ut enim ait Iulius Scaliger:

Tu si ex animo forte velis (a) cui benefactum,
Addas operam: sola cadaver est voluntas.

3. Conditio est, ut ita simus animati non propter propriam utilitatem, sed illius causa, quem diligimus. *Nam*, ut ait (b) Cicero, *si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus, non erit ista amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum.*

Quid differt amor ab amicitia?

℟. Differt, quod sit verus amor, etsi qui amat non redametur; in amicitia vero requiritur amor mutuus. Unde Aristoteles rogatus qui esset amicus, pulchre respondit: (c) *Anima una in duobus habitans corporibus.*

Quo pacto conciliandus est amor?

℟. Amoris conciliandi causae ac viae praecipuae sunt: 1. Excellens quaedam et rara virtus. Ita Ilioneus Troianorum orator praeclaram Aeneae virtutem collaudando, Didonem illi conciliare conatur, Aeneid. 1.

Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior et armis.

2. Utilitas et collata beneficia. Ita Cicero Miloni benevolos mirifice facit iudices ab eius in patriam beneficentia: *Hiccine vir patriae natus usquam nisi in patria morietur? etc.* Sic etiam ventorum rex Aeolus, commemoratis Iunonis erga se beneficiis, suum erga illam gratum ac memorem animum testatur. (d)

(a) Cui pro alicui.
(b) 1. *De natura Deorum.*
(c) Μία ψυχὴ δύο σώμασιν ἐνοικοῦσα.
(d) *Aeneid.* 1.

Tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptra Iovemque
Concilias, tu das epulis accumbere divum,
Nimborumque facis tempestatumque potentem.

3. Nulla re magis comparatur amor, quam amore mutuo, ut monet pervulgata illa Senecae vox. *Si vis amari, ama.* 4. Denique conciliatur amor, oris ac corporis dignitate, si sit cum virtute coniuncta: unde rex Evander apud Virg. l. 8.

. . . Sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens iuvenili ardebat amore
Compellare virum, et dextrae coniungere dextram.

Quid est odium?

℟. Est affectus animi aversantis id, quod malum esse putatur.

Quanam arte concitandum erit odium?

℟. Ex iis, quae de amore diximus, facile cuivis patebunt odii fontes, quod erit a contrariis capitibus excitandum, nimirum ab insignibus vitiis, ab improbitate superbiaque, ab illatis iniuriis. Cuius rei mirificum habes exemplum apud Cornelium Tacitum in Agricolae vita, ubi magnanimus ille Galgacus suorum britannorum animos adversus romanos hac eximia oratione irritare conatur.

Galgaci oratio contra Romanos apud Tacitum.

Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terrae, et mare scrutantur. Si locuples hostis est, avari: si pauper, ambitiosi: quos non oriens, non occidens satiaverit. Soli omnium opes atque inopiam pari affectu concupiscunt. Auferre, trucidare, rapere falsis nominibus, imperium: atque ubi solitudinem faciunt, pacem appellant. Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit: hi per delectum alibi servituri auferuntur. Coniuges sororesque, etsi hostilem libidinem effugiant, nomine amicorum atque hospitum polluuntur. Bona fortu-

nasque in tributum egerunt, in annonam frumentum. Corpora ipsa ac manus silvis ac paludibus emuniendis verbera inter ac contumelias conterunt. Nata servituti mancipia semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur. Britannia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit, etc.

§. II. De metu, spe et audacia.

Quid est metus, sive timor?

℟. Est perturbatio nata ex opinione mali impendentis.

Quaenam sunt artes et industriae concitandi metus?

℟. Tres sunt potissimum. Prima est, si denuncietur malum aliquod magnum ac grave, ut bellum, pestilentia, pauperies, infamia, infelix aeternitas. 2. Si ostendatur mali vicinitas, imminensque periculum: neque enim solent homines metuere vel ipsam mortem, si longe remotam arbitrentur: at illius horrore concutiuntur, ubi urget morbus, pestilentia, vel naufragium (a).

Praesentemque viris intentant omnia mortem.

Hac arte mirabiliter, suo more, utitur Tullius in 2. Catilin. ubi funesta Catilinae consilia et impendentes urbi calamitates ita describit: *Videor mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem. Cerno enim sepultam patriam, miseros atque insepultos acervos civium. Versatur mihi ante oculos aspectus* (b) *Cethegi in vestra caede bacchantis. Quapropter de summa salute vestra populique R., de vestris coniugibus ac liberis, de fanis ac templis, de libertate ac salute Italiae, deque universa republica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter.*

(a) *Aeneid.* 1.

(b) *Cethegus unus e principibus coniurationis Catilinariae.*

Eadem arte Aeneas Anchisem patrem humeris gestans, apud Virgilium lib. 2 timorem suum sic exponit ab imminentis calamitatis magnitudine.

Succedoque oneri: dextrae se parvus Iulus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus aequis;
Pone subit coniux. Ferimur per opaca locorum,
Et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graii,
Nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
Suspensum, et pariter comitique onerique timentem.

3. Concitandi metus industria et ars haec est, si proponatur malum, non publicum dumtaxat et commune, sed privatum et proprium. Solent enim nos privata mala multo magis tangere et acrioris doloris sensu ferire, quam publica; etsi homines vulgo videri malint publico potius dolore moveri, quam suo.

Hoc probe intellexerat olim nobilis ille Graecus histrio, nomine Polus, qui Athenis acturus fabulam Sophoclis, cum repraesentandus esset dolor Electrae gestantis cineres Orestis, clanculum eruit e sepulcro cineres ossaque filii, quem amaverat unice, urnamque detulit in scenam, et cum lugere videretur aliena mala, deflebat sua. Ita A. Gellius lib. 7.

Quid ést spes?

℟. Est gaudium ex opinione imminentis boni.

Quaenam sunt incitamenta, animum ad spem erigentia?

℟. Haec duo numerantur: 1. Honestas et magnitudo boni: 2. praesidia certa ad illud comparandum, qualia sunt opes, vires, industria, prudentia, amici, adversariorum imbecillitas et favor divinus. Hinc Tullius Romanos ad certam victoriae spem excitat sane luculenter, 2. Catil. *Instruite nunc, Quirites, contra has tam praecla-*

ras Catilinae copias, vestra praesidia vestrosque exercitus; et primum gladiatori illi confecto et saucio, consules imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum, florem totius Italiae et robur educite. Hinc etiam Aeneas suorum animos mirum in modum erigit, et bene sperare iubet, Aeneid. 1.

O passi graviora, dabit Deus his quoque finem,
Vos et (a) Scyllaeam rabiem penitusque sonantes
(b) Accestis scopulos, vos et Cyclopea saxa
Experti; revocate animos, moestumque timorem
Mittite, forsan et haec olim meminisse iuvabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium; sedes ubi fata quietas
Ostendunt: illic fas regna resurgere Troiae:
Durate, et vosmet rebus servate secundis.

Ad spem pertinet audacia seu confidentia, quae est affectus quidam animi adversus futurum malum, quamvis arduum, ac difficile, quod tamen vinci possit, consurgentis.

Quomodo concitatur audacia?

℟. Iisdem ferme artibus, quibus spes. Ita magnanimus Hannibal, traiecto Rhodano Italiam recta petens, suos milites hortatur, apud Livium decade 3, ut obstructarum nivibus Alpium difficultates superent, romanorumque vires contemnant: *Quid aliud Alpes esse creditis, quam montium altitudines? Fingite altiores Pirenaeis. An terras aliquas coelum contingere, et inexpugnabiles humano generi esse creditis?* Et alio loco: *Cum eo nimirum hoste res est nobis, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest; seu vicit, fero-*

(a) *Siciliam, aut Aethnam.*
(b) Accestis pro accessistis *per syncopen.*

citer instat victis : seu victus est, instaurat cum victis certamen.

Hac eadem ratione audax Turnus suorum Latinorum animos ad pugnam accendit. Aeneid. 10.

In manibus Mars ipse, viri; nunc coniugis esto
Quisque suae tectique memor: nunc magna referto
Facta patrum laudesque; ultro occurramus ad undam,
Dum trepidis egressisque labant vestigia prima.
AUDENTES fortuna iuvat.

Multum etiam addit fiduciae persuasio de favore divino.

Hinc illa Tolumnii Auguris audacia, Aeneid. 12.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod saepe petivi;
Accipio, agnoscoque Deos; me me duce, ferrum
Corripite, o Rutuli.

§. III. Misericordia.

Quid est misericordia?

℟. Est dolor animi et aegritudo quaedam ex malo alterius, praesertim immerito laborantis. In hoc excitando commiserationis affectu triumphare solet magni oratoris industria. Siquidem, ut vulgo dicitur, *lacrymae auditorum sunt laus oratoris vel maxima.*

Quaenam sunt artes ad misericordiam concitandam idoneae?

℟. Variae ac multiplices sunt artes. Prima est, si qui malum patitur, eo plane indignus esse dicatur. Unde ad ciendam misericordiam valeat hoc Virgilii (a):

(a) *Aeneid.* 1.

Nec te tua plurima, Panthu,
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.

2. Est, si de patria, vel de nobis privatim bene meritus fuisse ostendatur. Hoc artificio mire usus est senior Horatius apud Livium, ut filium, ob interfectam sororem, parricidii reum ab imminenti morte liberaret.

Oratio P. Horatii ad populum pro filio parricidii reo. Livius lib. I.

Huncine, quem modo decoratum ovantemque victoria, incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum, inter verbera et cruciatus videre potestis? Quod vix albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quae paulo ante armatae imperium populo rom. pepererunt. I, caput obtrunca liberatoris huius urbis: arbori infelici suspende: verbera, vel intra (a) *pomoerium, modo inter pila et spolia hostium: vel extra pomoerium, modo inter sepulchra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc iuvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta foeditate supplicii vindicent?*

3. Ars est, si calamitatis magnitudo vel diuturnitas, ceteraeque huiusmodi circumstantiae luculenter exponantur.

4. Ars est, si tristia quaedam recentis miseriae signa monimentaque ob oculos auditorum ponantur, ut cruentae vestes, vel ipsum mortui cadaver, aut imago. Nam, ut monet Horatius ad Pisones:

Segnius irritant animos demissa per aures,
Quam quae sunt oculis subiecta fidelibus . . . .

Sic M. Antonius, qui postea Triumvir fuit, prolata Iulii Caesaris veste pugionibus ac gladiis perforata, sanguineque cruentata, romanam plebem ita accendit, ut ad coniuratorum aedes inflammandas e vestigio provolaverit. Sic Clotildis Clodovaei

(a) Ital. *Spazio tra le mura e l'abitato, etc.*

filia, dure et inclementer habita a marito Almarico Visigothorum rege, cum sudarium suo imbutum sanguine ad fratres suos francorum reges misisset (a), immane illud bellum excitavit, quo res Visigothorum penitus attritae deletaeque fuerunt. Sic olim summus ille orator Antonius, cum defenderet Aquilium, in causa peroranda tunicam eius diloricavit ac discidit e pectore, et adversas senis cicatrices iudicibus ostendit.

Sic etiam Aeneam flectere Dido conatur apud Ovidium in heroide, hac lamentabili sui imagine ac pictura.

Aspicias utinam quae sit scribentis imago!
  Scribimus, et gremio Troicus ensis adest.
Perque genas lacrymae strictum labuntur in ensem,
  Qui iam, pro lacrymis, sanguine tinctus erit.

§. IV. De ira et indignatione.

Quid est ira?

℟. Dicere possem cum Horatio: *Ira brevis furor est*, sed malo cum Aristotele sic illam definire. *Ira est sui, propter contemptum, ulciscendi cupiditas cum dolore coniuncta.* Unde non maximopere differt ab odio, quod est *ira quaedam inveterata.*

Quomodo excitatur et incenditur ira?

℟. Accenditur commemoratione illatae iniuriae, si praesertim iniuria sit cum contemptu coniuncta. Hinc nimirum apud Virgilium Aeneidos I. tantopere effervescit Iunonis ira contra Troianos, ob spretam a Paride Troiano formam suam, et Hebem filiam Ganymedi Troiano postpositam:

. . . Manet alta mente repostum
Iudicium Paridis, spretaeque iniuria formae,
Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores.

(a) *Gregorius Turonensis, lib.* 3. *cap.* 10.

Et rursum in eodem libro suam iram sic suscitat eadem Iuno.

Ast ego, quae divum incedo regina. Iovisque
Et soror et coniux, una cum gente tot annos
Bella gero: et quisquam numen Iunonis adoret
Praeterea, aut supplex aris imponat honorem?

Quo quis vere est gloriae appetentior vel dignitate illustrior, hoc ob sui contemptum vehementius solet irasci. Cuius rei memorabile in primis est exemplum Narsetis eunuchi, rei militaris gloria praestantissimi. Is enim post res fortiter gestas adversus Totilam Gothorum regem, cum invidia quorumdam a Iustino imperatore Italiae praefectura fuisset exutus, atque etiam ab imperatrice Sophia, impotentis animi femina, virulento huiusmodi fuisset impetitus convicio: *Narsetem eunuchum ad pensa lanasque cum feminis esse relegandum*; illud adeo acerbe tulit, *ut se telam brevi orsurum dixerit, quam imperator et coniux, dum viverent, nulla vi industriaque retexere possent.* Ac paulo post, evocatis in Italiam Longobardis, imperatori magnam Italiae partem ademit.

Quid est indignatio?

R. Est dolor perceptus ob secundas res bonaque alterius, qui hac felicitate iudicatur indignus: ut apud Maronem eclog. 1.

Impius haec tam culta novalia miles habebit?
Barbarus has segetes?

Eiusmodi est etiam illud eclogae 8.

Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?
Iungentur iam (a) gryphes equis, aevoque sequenti
Cum canibus timidae venient ad pocula damae.

(a) *Griphes genus ferarum omnino fabulosum, cum alis, et capite aquilae, et reliquo corpore leonino, vulgo* grifo.

Quomodo ab invidia differt indignatio?

℟. Hoc differt, quod indignatio sit tantum in indignos eo, quo fruuntur bono, ut vel ex ipso nomine liquet. Unde indignatio praesertim suscipitur ab his, qui sunt viri probi et honoris cupidi; quia boni ferunt indigne malos florere: et honoris studiosi indignantur immerentes anteferri sibi. Invidia vero est erga bonos et sua felicitate dignos.

Quomodo concitatur indignatio?

℟. Excitatur duplici modo. 1. Si vitae prioris sordes et vilitas cum praesentis temporis opibus, potentia et arrogantia praesertim conferantur. 2. Si hominis, in quem indignamur, vitia cum viri, cui antefertur, virtutibus comparentur. Ex primo capite Tullius indignationem ita movet in Vatinium: *Atque illud tenebricosissimum tempus ineuntis aetatis tuae patior latere* . . . Deinde commemorat, ut homo vilis et obscurus paulatim ad honores accesserit, tandemque illa subiungit: *Te cognati respuunt*, (a) *tribules exe-crantur, vicini metuunt, affines erubescunt* (b), *strumae denique ab ore improbo demigrarunt, et aliis iam se locis collocarunt*. Quasi nempe adeo sit impurus, ut vel ipsae strumae foedum hominem aversentur.

Similiter Horatius indignationem concitat adversus Menam, Pompeii magni libertum, in hac oda cedro linenda.

Licet superbus (c) ambules pecunia,
Fortuna non mutat genus.

(a) Ex eadem tribu.

(b) Ital. *Scrofole.*

(c) *Menas, cum ab hero Pompeio defecisset ad Augustum illo tribunus militum fuit creatus.*

Videsne, sacram (a) metiente te viam
Cum bis ter ulnarum toga,
Ut ora vertat huc et huc euntium
Liberrima indignatio?
Sectus flagellis hic (b) triumviralibus,
Praeconis ad fastidium,
Aratas Falerni mille fundi iugera,
Et (c) Appiam (d) mannis terit:
Sedilibusque magnus in primis eques,
Othone contempto, sedet.

Ex secundo capite vehementer indignatur Aiax apud Ovidium, quod Ulysses secum ausit de Achillis armis contendere.

. . . Agimus, proh Iupiter, inquit,
Ante rates causam, et mecum confertur Ulysses!
Praemia magna peti fateor: sed demit honorem
Aemulus Aiaci. Non est tenuisse superbum,
(Sic licet hoc ingens) quidquid speravit Ulysses.

§. V. De mansuetudine.

Quid est mansuetudo?

℟. Mansuetudo, seu lenitas ac clementia, est motus oppositus irae; neque aliter definitur, quam *irae remissio atque mitigatio.*

Quaenam est ars conciliandae clementiae?

℟. Mitigabitur ira et conciliabitur mansuetudo, primo ingenua quadam culpae confessione ac dolore. Ita Cicero Caesarem, iratissimum licet, tamen Ligario placavit: *Ad iudicem sic agi solet;*

(a) *Via sacra sic dicta, quod ad Iovis templum et Capitolium recta duceret.*

(b) *Iudicia de servis ac furibus exercebant tres iudices, qui triumviri capitales dicebantur.*

(c) *Via Appia Roma Brundusium usque pertinebat, nomen traxerat a Claudio Appio Coeco, qui eam muniverat.*

(d) Ital. *Barberetti.*

sed ego ad patrem loquor: erravi, temere feci, poenitet, ad clementiam tuam confugio; delicti veniam peto: ut ignoscas, oro; si nemo impetravit, arroganter; si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti.

2. Facit ad placandam iram humilitas et supplicis animi demissio, praesertim apud hostem magnanimum. Ut enim pulchre ait Ovidius lib. 3 Tristium:

Corpora magnanimo satis est prostrasse leoni:
Pugna suum finem, dum iacet hostis, habet:

Addere poteris cum Virgilio tritum illud libri 6.

. . . Romane, memento
Parcere subiectis et debellare superbos.

3. Ad deliniendam iram maxime sunt adhibendi, qui minus habent roboris. et quos de vi inferenda cogitare nulla est suspicio, cuiusmodi sunt pueri, feminae, senes, sacrorum antistites. Ita legimus in sacris paginis, Davidis iram ab Abigail, iram (a) Artaxerxis ab Esthere fuisse repente mitigatam. Romana quoque historia testatur, Sabinarum interventu, Romulum inter et Tatium foedus ictum fuisse. Item Volumnia et Veturia Marcium Coriolanum, patriae funestum bellum inferentem, a noxio proposito dimoverunt.

4. Facit plurimum ad iram molliendam, si scias et captes molles aditus et commoda fandi tempora; quale est tempus convivii, ludi, fausti alicuius successus, victoriae, festivitatis ac laetitiae publicae, quo tempore solent homines ad mansuetudinem esse propensiores.

5. Si prudenter ostendas, quantum praestet mansuetudo cupiditati vindictae; ut recte monet Iuvenalis hisce versibus aureis satyrae 13.

. . . Quippe minuti

(a) *Artaxerxes, in sacris codicibus dictus Assuerus.*

Semper et infirmi est animi exiguique voluptas
Ultio; continuo sic collige quod vindicta
NEMO magis gaudet, quam femina.

6. Denique valet plurimum ad clementiam, si dicas, qui peccavit, non dedita opera, non dolo malo peccasse, nec id egisse, ut eum contemneret, quem habet iratum: sed vel incautum, vel errore humano deceptum, vel necessitate adactum peccavisse. Vide qua dexteritate locum hunc tractet Tullius ad Caesarem M. Marcello placandum: *Atque hoc C. Caesaris iudicium, P. C. quam late pateat, attendite. Omnes enim qui ad illa arma fato fuimus, nescio quo, reipublicae misero funestoque compulsi, et si aliqua culpa tenemur erroris humani, scelere certe liberati sumus. Nam cum M. Marcellum, deprecantibus vobis reipublicae conservavit, memet mihi et item reipublicae, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros et sibi ipsis et patriae reddidit: quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in consessu videtis. Non ille hostes induxit in curiam, sed iudicavit a plerisque ignoratione potius et falso atque inani metu, quam cupiditate aut crudelitate civile bellum esse susceptum.*

§. VI. De aemulatione.

Quid est aemulatio?

℟. Est dolor ex aliena felicitate susceptus, non quod illi contigerit, sed quod nos illa careamus. Hinc liquet, aemulationem esse in laude ponendam, et ad perdiscendum bonas artes plurimum valere. Sunt enim aemulationi obnoxia, quae maxime praeclara, ut virtus, honores, opes, doctrina, gloria, etc.

Quid interest aemulationem inter et invidiam?

℟. Aemulationem bonam esse, laudabilem et honestam, quia nos excitat, ut ipsi quoque bo-

na consequamur. Contra vero invidia vitiosa est turpisque, quia id agit, ne alter bonis potiatur, ut ait Horatius.

Invidus alterius rebus macrescit opimis.

Quomodo excitari potest aemulatio?

℟. Excitatur maiorum exemplo, nominis gloria, et propositis illustrium virorum egregiis facinoribus. Ita Andromache Aeneidos 3.

Quid puer Ascanius? Superatne et vescitur aura?

. . . .

Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles,

Et pater Aeneas et avunculus excitat Hector?

Ita magnus ille Alexander cum ad Achillis tumulum adstitisset, eius gloriam et felicitatem aemulatus: *O fortunate, inquit, adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!* Et ille historicorum princeps Thucydides, adhuc adolescentulus, cum forte suam historiam Herodotus legeret, ita gloriae stimulis agebatur, ut lacrimas tenere non posset. Quo animadverso, Herodotus eius patri dixit: *Nae tu sane beatus es, qui filium habeas sic avidum gloriae et laudis appetentem.*

Concluditur doctrina de affectibus generali praecepto.

Hactenus de affectibus dictum est, in quibus illud generatim est observandum, quod apud Ciceronem (a) monet Antonius: *Ut omnes motus, quos orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi atque inusti esse videantur. Neque enim facile est perficere, ut irascatur, cui tu velis, iudex, si tu ipse id lente ferre videare: neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi teipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad mi-*

(a) *Lib.* 2 *Orat.*

sericordiam adducetur, nisi ei tu signa doloris tui, verbis, sententiis, voce, vultu, collacrimatione denique ostenderis. Ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quae, nisi admoto igne, ignem concipere possit; sic nulla est mens tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quae possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam et ardens accesseris.

Optime igitur monet Horatius in arte poetica:

. . . Si vis me flere, dolendum est
Primum ipsi tibi: tunc tua me infortunia laedent.

Finis libri secundi.

ARTIS RHETORICAE

LIBER TERTIUS

De Dispositione.

Quid est dispositio ?

℟. Dispositio definitur a Cicerone, *rerum inventarum in ordinem distributio.*

Quaenam est dispositionis utilitas ?

℟. Non minus necessaria est dispositio ad fidem faciendam et ad motus excitandos, quam instructio exercitus ad pugnam ac victoriam, quam in humano corpore conformatio membrorum ad gratiam et venustatem; quam in aedificio lapidum caementique apta compositio ad aedium opportunitatem et elegantiam. Unde merito praecipit Horatius in arte poetica :

Singula quaeque locum teneant sortita decenter.

Sane ordo ubi adest, res audiuntur libentius, audita intelliguntur facilius, et intellecta diutius inhaerent. Si vero negligatur dispositio, fit nimirum monstrum illud ex variis animantibus conflatum, quod artis initio scite pingit idem Horatius. Fit quod eodem loco reprehenditur :

Velut aegri somnia, vanae
Fingetur species, ut nec pes, nec caput uni
Reddatur formae . . . .

Quin nullum mihi videtur certius argumentum inscitiae hebetisque ac pinguis ingenii, quam cum ita incondita est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil secundum. Contra vero nullum

maius iudicium artis et industriae, quam ordo. Quamobrem cum hactenus actum sit de elocutione, et de inventione, in quibus opus est in primis lepore atque ingenio; deinceps videndum de dispositione, in qua una magis elucet oratoris iudicium atque prudentia.

Quisnam ordo servandus est in orationis dispositione, seu quaenam sunt orationis partes?

℟. Orationis partes vulgo quatuor assignantur: Exordium, Narratio, Confirmatio seu Contentio et Peroratio.

Haec artificiosa dispositio videtur omnino naturae consentanea. Satis enim novimus, vel ipsa duce natura, ubi quidpiam volumus impetrare, 1. conciliandos esse animos eorum, quibuscum agimus, et hoc est exordii munus: 2. deinde exponendum esse illud quod petimus, et hoc est narrationis; 3. afferendas esse rationes, quibus ostendatur illud concedendum nobis esse, et hoc efficit confirmatio: denique preces addendas, aut alios motus adhibendos, quibus impelli vehementius auditorum animi possint, et hoc peroratione consequimur.

Sunt qui non quatuor dumtaxat, sed sex omnino velint esse partes orationis; nempe Exordium, Divisionem, Narrationem, Confirmationem, Confutationem et Perorationem; quas etiam aiunt indicari pervagatissimo hoc versiculo:

Exorsus, narro, seco, firmo, refuto, peroro.

Verum, si recte res aestimare velimus, partitio cum propositione revocatur ad exordium; confutatio vero redit ad confirmationem. Unde liquet, quatuor tantum esse statuendas orationis partes; quarum duae valent ad faciendam fidem, scilicet narratio et confirmatio: reliquae vero faciunt ad motus excitandos, videlicet exordium et peroratio. Nunc vero de partibus orationis singulatim videamus.

CAPUT PRIMUM.

De exordio.

Quid est exordium?

℟. Exordium definitur a Tullio: *Pars orationis, auditorum animos idonee comparans ad reliquam dictionem.* Unde quod in humano corpore caput est, quod in aedibus vestibulum, hoc est exordium in oratione. Atque adeo praecipua quadam cura diligentiaque, prae ceteris orationis partibus, est elaborandum, naturae ipsius instar, quae in fingendo atque ornando capite potissimum desudare consuevit. Unde etiam exordium *difficillima pars orationis* vocatur a Tullio.

Undenam sumpta est exordii vox?

℟. Est metaphora a textoribus sumpta, qui proprie telam ordiri dicuntur, cum certa quadam lege fila collocant, et ordine illa componunt.

§. I. De variis exordiorum generibus.

Quotuplex est exordium?

℟. Duplex. Aliud est iustum ac legitimum, quod etiam temperatum appellatur: aliud est vehemens et abruptum, sive ex abrupto.

Quid est exordium iustum ac legitimum?

℟. Illud est, quo auditorum animi artificiosa quadam verborum conciliatione praeparantur.

Quid est exordium ex abrupto?

℟. Illud est, quo orator, quasi quodam abreptus impetu, auditores repentino et inopinato motu percellit. Tale est celebratissimum illud Ciceronis exordium in Catilinam: *Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? etc.*

Quomodo fit exordium ex abrupto?

℟. Fit primo per licentiam seu per liberiorem quemdam loquendi modum. Sic apud Livium lib.

2. Mutius Scaevola deprehensus in Porsennae castris, ita illum alloquitur ex abrupto: *Romanus sum civis: C. Mutium vocant. Hostis hostem occidere volui; nec ad mortem minus animi est, quum ad necem fuit. Et facere et pati fortia romanum est. Nec unus ego in te hos animos gessi. Longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si iuvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo. Ferrum hostemque in vestibulo habeas regiae: hoc tibi iuventus romana bellum indicimus. Nullam aciem, nullum praelium timueris: uni tibi et cum singulis res erit.*

2. Fit per indignationem et increpationem, ut cum apud Livium lib. 3 Veturia filium (a) Coriolanum sic alloquitur: *Sine priusquam complexum accipio, sciam, ad hostem, an ad filium venerim: captiva, materne in castris tuis sim. In hoc me longa vita et infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem! Potuisti populari hanc terram, quae te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? Non cum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra ista moenia domus ac penates mei sunt, mater, coniux liberique: Ergo, nisi peperissem, Roma non oppugnaretur! Nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem!*

Quandonam usurpandum est exordium ex abrupto?

℟. Usurpatur potissimum vel in summa aliqua gratulatione et laetitia; vel in summa quapiam offensione aut indignatione: quibus scilicet omnibus orator extra se rapi videtur quodammodo.

(a) *Martius Coriolanus plebis odio in exilium actus, patriae bellum intulit.*

§. II. De virtutibus ac vitiis exordii.

Quae sunt exordii dotes ac virtutes?

℟. Quatuor vulgo recensentur: *Proprietas, cura, verecundia, brevitas.*

In quo posita est proprietas exordii?

℟. In eo posita est, ut exordium sit cum reliqua oratione coniunctum, tamquam caput cum corpore. 2. Ut sit ex re quasi natum, et ex ipsis causae visceribus ita depromptum, ut ex illius natura quodammodo videatur efflorescere. Contra vero vitiosum erit, si sit vulgare ac commune, hoc est, si causis aliis, et fortasse etiam contrariis, possit accommodari: cuiusmodi exordia lepide comparantur (a) ephippio. quod equis bene multis accomodaretur; vel gladio delphico, qui ad hunc modum factus fuit, ut eodem et sacras mactarent victimas, et supplicio nocentes afficerent.

2. Vitiosum erit exordium, si sit commutabile; hoc est, si leviter mutatum, ab adversario possit usurpari. 3. Si sit procul accersitum longiusque petitum, vel si nihil ad rem pertineat. Quae exordia similiter se habent ac

Humano capiti cervicem pictor equinam
Iungere si velit.

Quale etiam fuit exordium inepti illius causidici, qui de lite inter duos vicinos acturus, exordium petivit ab Adamo, vixque ad diluvii tempora tandem pervenit.

In quo posita est exordii cura?

℟. In eo posita est, ut exordium sit plenum dignitatis, sit accuratum et acutum, sit aptum verbis et instructum sententiis, et quod periti solent architecti, *vestibula aditusque ad causam facias illustres*, inquit Tullius. Prima quippe oratoris com-

(a) Ital. *Sella.*

mendatio proficiscitur ab exordio: quod si negligentius tractatum fuerit, reliqua omnia fastidiet et nauseabit auditor. Ut enim optime monet Fabius, pessimus sane videtur gubernator ille, qui e portu solvens, statim ad scopulos navem appellit. Caveat tamen orator, ne, quod saepe contingit, exordii nimis picti et nimis artificiosi splendore ac concinnitate, praestigiarum ac fraudis suspicionem auditoribus praebeat.

In quo consistit exordii verecundia?

℟. In eo consistit, quod orator dicere incipiens, prae se ferat ingenuum illum pudorem, quem in oratore summo L. Crasso tantopere laudavit Cicero: *Fuit enim,* inquit, *in L. Crasso pudor quidam, qui non modo non obesset eius orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset.* Et ipse etiam Tullius de se sic confitetur lib. 1 de oratore. *In principiis dicendi, tota mente atque omnibus artubus contremisco.* Sciebat enim summus ille dicendi artifex et doctor, offendi solere auditorum animos, si orator velut exsultans sibique praefidens ad dicendum accedat.

In quo posita est brevitas exordii?

℟. In eo posita est, ut exordium reliquae orationis magnitudini sit accommodatum, et ut inani verborum circuitione non producatur longius quam par sit. Neque enim profecto cubitali pygmaei corpori caput giganteum, aut humili tugurio valvae praegrandes ingensque vestibulum affigi debent. Quod si fiat, bellissime sane quadrabit in enormia id genus prooemia facetum illud Diogenis dictum ad (a) Myndios, qui suo oppidulo grandes et magnificas fores affixerant: *Viri Myndii, portas claudite, ne urbs exeat.*

Nolim tamen orationi nullum iungatur exordium, ut olim in Areopago fieri solitum accepimus, ubi

(a) *Myndus oppidulum Cariae, in Asia minori.*

dicebant oratores (a) *sine exordio*, *sine effectibus*, *sine epilogo*, inquit Iulius Pollux, et ut etiam a Xenophonte factitatum legimus, qui sic exorditur: *Darius et Parisatis duos habuere filios*.

Nolim etiam orationi, ceteroqui longulae, brevissimum, ut nonnulli solent, affigatur exordium: neque enim ingentem basilicam decent exiguae fores; aut giganteo corpori pygmaei caput, vel ingenti colosso globulus imponitur.

§. III. De variis exordiorum fontibus.

Varii sunt fontes, unde derivari solet exordium iustum ac legitimum. Nos hic praecipuos indicabimus.

1 Exordium recte ducitur ab adiunctis personae, rei, loci ac temporis: atque hic erat fons notus ac familiaris Tullio, qui hinc ferme solebat exordiri. In oratione pro M. Caelio exorditur a temporis insolentia: quippe die festo, contra quam fieri soleret, causam dicere cogebatur. Exordium Milonianae ducitur 1. a persona adversariorum, qui armati forum obsidebant: 2. a persona Pompeii iudicis: 3. ab insolita iudicii forma. Pro rege (b) Deiotaro, ducit exordium ab angustiis loci, in quibus habita fuit haec oratio: *Moveor etiam ipsius loci insolentia* (inquit Tullius) *quod tantam causam, quanta nulla unquam in disceptatione versata est* (c), *dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent; in tuis oculis, in tuis ore vultuque requiesco . . . Hanc enim, C. Caesar, causam si in foro dicerem, eodem audiente*

(a) Ἄνευ προοιμίου; καὶ παθῶν, καὶ ἐπιλόγου.

(b) *Haec oratio privatim habita in aedibus Caesaris.*

(c) *Deiotarus Gallograeciae rex in bello civili Pompeii partes secutus, victorem Caesarem cum excepisset hospitio, fuit accusatus, quod ei struxisset insidias.*

et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi rom. concursus afferret? Quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem aetatem in populi rom. bellis consumptam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer forum, coelum denique testarer ipsum . . . Quae quoniam angustiora faciunt parietes, actioque causae maxime debilitatur loco, tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre; quo facilius tum aequitas tua, tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam.

2. Ducitur exordium a rotunda simplicique rei expositione, sine fuco et calamistris, et sine ullo in speciem artificio. Ita Cicero pro Ligario: *Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem, inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit; Q. Ligarium in Africa fuisse.*

3. Ducitur exordium a contrario, cum prima fronte ea videmur dicere, quae causae nostrae sint omnino contraria, et adversariis faveant, ut scilicet eos sensim in nostram sententiam nihil minus cogitantes pertrahamus; in quo sane est artis et industriae plurimum. Ita Alexander apud Curtium milites suos cohortaturus, ut secum audacter pergant ad extremas Indiae partes, primo videtur probare illorum studia, qui redituur in patriam cogitabant: *Magnitudinem rerum, inquit, quas gessistis, milites, intuentibus vobis, minime mirum est et desiderium quietis et satietatem gloriae occurrere, etc.* Deinde mutata sensim velificatione, in contrariam sententiam callidissime descendit.

4. Ducitur exordium ab insigni quopiam effato et dicto, vel illustri exemplo. Ita Catilina suos coniuratos ad impium bellum adhortatur apud Sallustium hoc effato: *Compertum habeo, milites, verba virtutem non addere, neque ex igna-*

vo strenuum, neque fortem ex timido exercitum imperatoris oratione fieri. Ita etiam Caesar, dum in senatu pro Catilina loquitur, apud eumdem Sallustium, ab insigni effato sic exorditur; *Omnes homines (P. C.) qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amentia, ira atque misericordia vacuos esse decet.*

5. Duci potest exordium ab insigni aliqua quaestione; ita Tullius suum de inventione rhetorica librum auspicatur: *Saepe et multum hoc mecum cogitavi boni ne an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi ac summum eloquentiae studium.*

Eodem ex fonte suum in (a) Rufinum carmen ducit Claudianus:

Saepe mihi dubiam traxit sententia mentem,
Curarent superi terras, an nullus inesset
Rector, et incerto fluerent mortalia casu.
. . . .
Abstulit hunc nobis Rufini poena tumultum,
Absolvitque Deos. Iam non ad culmina rerum
Iniustos crevisse queror. Tolluntur in altum
Ut lapsu graviore ruant.

6. Praeclare admodum trahitur exordium a suspensione quae mirifice praeparat auditorum animos, magnae alicuius rei exspectatione; et illos acuit vehementi cupiditate sciendi quid demum sit illud, quod polliceatur orator. Ita Cicero Verrina 1. *Quod erat optandum maxime, iudices, et quod unum ad invidiam vestri ordinis infamiamque iudiciorum sedandam maxime pertinebat; id non humano consilio, sed prope divinitus datum atque oblatum vobis summo reip. tempore videtur. Inveteravit enim iam opinio perniciosa reip. vobisque periculosa; quae non*

(a) *Rufinus Arcadii tutor affectat imperium, et a militibus occiditur.*

modo Romae, sed et apud exteras nationes omnium sermone percrebuit, his iudiciis quae nunc sint, PECUNIOSUM hominem, quamvis sit nocens, nullum posse damnari.

Denique exordium ab ipsis causae visceribus, hoc est ab intimis causae principiis trahendum est; et in illo solerter iacienda argumentorum et affectuum omnia semina, quae deinde retractata fusius explicentur. Id vero non difficulter efficies, si ex Fabii Quintiliani praecepto diligenter intuearis, apud quos, pro quibus, contra quos, quo loco, quo tempore, quo rerum statu dicendum sit tibi; quid auditores ac iudices sentire credibile sit; quis sit orationis tuae scopus; quid pietas, quid consequi velis. Haec omnia ubi perspecta mature fuerint tibi, ipsa te magistra natura facile docebit, unde sit tibi capiendum orationis exordium.

§. IV. De officio ac munere exordii.

Quodnam est officium ac munus exordii?

℟. Triplex: ut nempe reddat auditorem benevolum, attentum et docilem.

Unde reddet auditorem benevolum?

℟. Ex quadruplici capite: 1. a persona oratoris ipsius; 2. a persona adversariorum; 3. a persona auditorum, vel iudicum; 4. ab illius, pro quo dicitur, persona.

Quomodo reddet auditorem benevolum a persona oratoris ipsius?

℟. Si orator modestiam, pudorem, probitatem et ingenuum quemdam candorem ore potius et reipsa prae se ferat, quam verbis ostentet. Poterit tamen interdum sua merita, suum officium, suas virtutes, sed parce omnino ac sine arrogantia commendare; quod mirifice facit Tullius in oratione pro Archia, suo quondam magistro: *Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua*

me non inficior mediocriter esse versatum; aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse, earum omnium rerum vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis, et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video mihi principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum extitisse. Quod si haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata, nonnullis aliquando saluti fuit: a quo id accepimus, quo ceteris opitulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. –

Quomodo colligetur benevolentia ab adversariorum persona?

– ℟. 1. Si dicamus, nos nimiam illorum eloquentiam aut gratiam revereri, unde illa reddatur suspecta iudicibus: quod pulchre admodum facit Cicero pro Quintio: *Quae res in civitate duae plurimum possunt, hae contra nos ambae faciunt in hoc tempore, summa gratia et eloquentia; quarum alteram, C. Aquili, vereor; alteram metuo.* – 2. Si illos in odium et in invidiam adducere, vitiorum, quibus laborant, commemoratione, conemur: ut pro Deiotaro. *Crudelem Castorem* (a), *ne dicam sceleratum et impium: qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat.* –

Quod si adversarius sit vir bonus notaeque probitatis ac fidei, Tullium imitaberis, qui cum pro Muraena diceret, Catonemque virum anti-

(a) Castor Deiotari nepos ex filia.

quae virtutis haberet adversarium, non quidem in eius vita moribusque quidquam culpavit; sed tamen, ut illi quomodocumque fidem detraheret, sectam stoicorum, cui se Cato totum addiderat, irridere coepit; idque tam salse tamque facete, ut iudicium risu dissolveretur: et Cato ipse dixerit: *Quam ridiculum habemus consulem* (a)!

Quomodo captabitur benevolentia a persona vel auditorum, vel iudicum?

℟. 1. Si eis confidere videatur orator, ut pro Roscio Amerino. 2. Si suam causam cum eorum utilitate coniungat, ut passim in Philippicis. 3. Si eorum iustitiam, fidem, auctoritatem et dotes ceteras modeste commendet, ut in exordio Milonianae, ubi Tullius Pompeium laudat a sapientia iustitiaque, cum ait: *Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii sapientissimi et iustissimi viri consilium, qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eumdem telis militum dedere: nec sapientiae, temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare.*

Immo ne ipse quidem Paulus apostolus hoc sibi negligendum putavit, cum pro se ipse diceret apud regem Agrippam, Actorum cap. 25. *De his omnibus, quibus accusor a Iudaeis, rex Agrippa* (b), *aestimo me beatum, apud te cum sim defensurus me hodie; maximae te sciente omnia, et quae apud Iudaeos sunt consuetudines et quaestiones. Propter quod obsecro patienter me audias.*

Quomodo paratur benevolentia a persona clientis, sive illius, cuius causa agitur?

℟. 1. Si illius innocentiam virtutemque commen-

(a) Plutarchus in vita Catonis.

(b) Agrippa ultimus Iudaeorum rex, filius illius Herodis Agrippae, qui ab Angelo percussus fuit.

des: si illius calamitatem, amicorum inopiam et solitudinem conquueraris; ut Cicero pro Roscio Amerino. —

Semperne laborandum est in exordio, ut captetur auditorum benevolentia?

℟. De captanda benevolentia non valde laborandum esse in causis illis, quae per se sunt honestae, sed tantum in iis, quae sunt vel paradoxae, vel dubiae, vel humiles. Quatuor enim causarum genera distinguit divus Augustinus in eximio suo libro de rhetoricae principiis; *Honestas, incredibiles, dubias, et humiles;* quae ab illo vocantur: Ἔνδοξαι, παράδοξαι, ἀμφίδοξαι, ἄδοξαι.

In humili quippe argumento se se maxima nonnumquam exercuerunt et ostentarunt ingenia; ut olim Polycrates, qui murium panegyricum celebravit, et Lucianus, qui muscam laudavit. Inter iuniores vero Maioragius scripsit encomium luti; Calcagninus, post Psellum, pulicem praedicavit; Scaliger anserem, Passeratius ipsum *nihil* laudandum suscepit; umbram Ianus Douza praeconio celebravit; et nostra aetate vir cl. Daniel Heinsius asinum pediculumque laudavit.

In his vero aliisque id genus humilibus causis, itemque in illis, quae minus gratae sunt auditoribus, opus est insinuatione, seu exquisitiore quadam arte, qua orator subdole et latenter in auditorum animos irrepat.

§. V. De paranda attentione.

Undenam conciliatur attentio?

— ℟. Conciliatur partim promissione, partim petitione: promissione quidem, si polliceamur nos esse dicturos de rebus vel novis, vel magnis, vel utilibus, vel iucundis. Ita Horatius, od. 1 lib. 3.

Carmina non prius
Audita, Musarum sacerdos,
Virginibus puerisque canto. —

Sic etiam inprimis Cicero pro Rabirio : *Sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam, rem nullam magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, nec a tribuno plebis susceptam, neque a consule defensam, neque ad populum rom. esse delatam.*

Hoc etiam egregie praestitit Maro, quando de apibus dicturus, ita cecinit 4 Georg.

Protinus aerii mellis coelestia dona
Exsequar. Hanc etiam, Maecenas (a), aspice partem :
Admiranda tibi levium spectacula rerum,
Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis
Mores et studia et populos et praelia dicam.
In tenui labor, at tenuis non gloria . . . .

Nolim tamen montes, ut aiunt, aureos in ipso dicendi initio semper polliceatur orator: nec sic incipiet ut Maevius (b) ille, quem ridet Horatius :

Fortunam Priami cantabo et nobile bellum.

Multoque sane cautius mihi videtur facere, qui cum Homero simpliciter et verecunde sic exorditur:

Dic mihi, Musa, virum, captae post tempora Troiae
Qui mores hominum multorum vidit et urbes;

Quam si magnificentius sic incipias cum Lucano :

Bella per Emathios plusquam civilia campos. . .

Aut si tumidum illud turgidumque imiteris Claudiani prooemium *de raptu Proserpinae* :

Inferni raptoris equos afflataque curru
Sideta Taenario, caligantesque profundae
Iunonis thalamos audaci promere cantu
Mens congesta iubet.

(a) Maecenas apud Augustum gratissimus, poetarum patronus munificus.

(b) Hic est ille Maevius, quem carpit Virg.
Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Maevi.

Quod si satis appareat rem, de qua agitur, esse abiectam et exilem, plus efficiet orator, si rotunde statim et ingenue profiteatur sese in re omnino tenui laborare, quam si grandia nequidquam polliceatur: sed causae tenuitatem aequitate vel necessitate vel aliunde compensare conabitur, ut Cicero Philippica 7. *Parvis de rebus, sed fortasse necessariis consulimur, P. C. de Appia via et de moneta* (a).

— 2. Conciliandae attentionis ratio est *petitio*; cum scilicet auditores rogamus, ut studiose ac diligenter velint attendere, ut Cicero pro Sexto Roscio: *Quapropter vos oro atque obsecro, iudices, attente bonaque cum venia verba mea audiatis.* —

Quamvis autem sub ipsum exordium postulari soleat attentio, satius tamen erit interdum illam in ipso orationis decursu postulare, cum scilicet auditoris animus, initio arrectus et alacer, languescere incipit, et defatigatae illius aures incipiunt peregrinari, ut solet. Hoc egregie praestitit Tullius pro Cluentio, dum sic ait: *Vos, quaeso, ut adhuc me attente audistis, item quae reliqua sunt audiatis. Profecto nihil a me dicetur, quod non dignum hoc conventu et silentio, dignum vestris studiis atque auribus esse videatur.*

Quomodo comparabitur docilitas?

— ℟. Tribus maxime rebus: 1. Si brevem te fore promittas, stesque promissis. Ut enim eleganter et ingeniose monet Tullius, multo satius est, ut orator desinat, quam si deficiat; et auditor cum desiderio, quam si cum fastidio ac satietate recedat. — Atque in oratores nimis longos belle omnino quadrant ultima haec artis poeticae verba:

(a) Vel de templo Iunonis monetae reficiendos vel de pecunia cudenda.

Indoctum doctumque fugat recitator acerbus.
Quem vero arripuit, tenet occiditque legendo,
Non missura cutem nisi plena cruoris hirudo (a).

2. Comparabitur docilitas, si breviter, dilucide, simpliciterque proponas, qua de re dicturus sis.

3. Fiet docilis auditor, si tuam orationem in duo vel tria ad summum capita perspicue partiaris: ut cum ait Tullius Philippica 7. *Cur pacem nolo? quia turpis est, quia periculosa, quia esse non potest: quae tria dum explico, peto a vobis, P. C., ut eadem benignitate, qua soletis, verba mea audiatis?* Sed quoniam permagni interest ad eloquentiam quemadmodum proponat et orationem suam partiatur orator, et quia hic locus est in tota rhetorica longe difficillimus, tyronibus praesertim; de utroque illo capite accuratius nobis esse disputandum arbitramur.

§. VI. De propositione.

Quaenam sunt propositionis virtutes ac dotes?

℟. Quinque vulgo assignantur propositionis dotes. 1. Est, ut simplex sit unaque, non vero multiplex: ex illius enim unitate omnino pendet orationis unitas; semperque meminisse debet orator eximii illius nunquamque satis inculcandi Horatiani praecepti:

Denique sit quodvis simplex dumtaxat et unum.

Quid est porro una simplexque propositio?

℟. Una simplexque dicitur illa propositio, quae constat una simplicique sententia: v. gr. *Pax est conficienda: Iniuriae sunt condonandae, etc.*

2. Propositionis dos est, ut sit ita clara, ut non

(a) Hirudo. Ital. *sanguisuga*, est pisciculus instar exigui serpentis, qui ad sugendum vitiosum sanguinem, cuti solet applicari, nec avelli, nisi sanguine oppletus, potest.

modo nullo labore intelligatur, sed etiam ut non possit non intelligi, quemadmodum ista: *otium est, fugiendum.* 3. Dos est, ut omnia totius orationis argumenta partesque omnes in illam velut in scopum metamque colliment. 4. Dos est, ut tractari copiose et ornari facile possit, et amplam dicendi segetem suppeditet. Recte enim monet Horatius, ne ieiunum dicendi sumas argumentum, *et quae desperas tractata nitescere posse, relinquas.* 5. Dos est, ut propositio vel ipsa novitate percellat, vel insigni aliqua utilitate placeat: quae duo vel maxime conciliare solent attentionem atque benevolentiam.

Quomodo novitatem habebit propositio?

℞. Si argumentum ita proponatur, ut ex trito vulgarique fiat inusitatum, et auditorum animos statim erigat feriatque: v. gr. trita est vulgarisque haec propositio: *Homo multorum sibi malorum auctor est*, nihilque admodum dignum habet attentione. Fiet vero nova et admirabilis, si dicas cum Chrysostomo: *Nemo laeditur, nisi a seipso*, vel *Nemo miser, nisi qui velit.* Item vulgaris est haec propositio: *Mali aliquando sunt utiles virtuti;* itemque ista: *Mors minus dura accidit miseris, quam felicibus.* Fiet autem illico utraque nova mirificaque, si dicas: *Virtutem plus interdum improbis debere, quam probis, et felicitatis genus esse infelicem mori.*

Quomodo utilitatem habebit propositio?

℞. Utilitatem habere solent propositiones illae, quae contemplativae non sunt, sed activae (si duobus illis Senecae vocibus nobis uti fas est). Contemplativae porro dicuntur illae, quae in sola cognitione versantur, quemadmodum ista: *Stultorum infinitus est numerus.* Activae contra dicuntur propositiones illae, quarum finis est aliquid efficere: ut, *ferenda sunt amicorum vitia.*

§. VII. De divisione.

Cur adhiberi solet in oratione divisio sive partitio?

℟. Tribus potissimum de causis. 1. Quia lumen affert orationi. 2. Quia iuvat memoriam oratoris et auditorum. 3. Quia levat audiendi fastidium, recreatur enim animus admonitione singularum partium orationis: quemadmodum viatorem reficiunt spatia certis lapidibus et intervallis distincta, ut ait (a) Rutilius in Itinerario:

Intervalla viae fessis praestare videtur,
Qui notat inscriptus millia multa lapis.

Quaenam sunt leges divisionis?

℟. Quatuor. 1. Est, ut divisio sit plena, hoc est, ut partes illius sive membra omnino complectantur et adaequent propositionem, quae dividitur. 2. Est, ut membra illa sint opposita, neque unum in altero contineatur. 3. Est, ut divisio habeat partes duas tresve ad summum, vix plures. Si enim nimium concisa sit, et ut loquitur Fabius, nimium articulosa, offundet orationi tenebras, parietque obscuritatem illam, contra quam fuit inducta. 4. Dos est, ut sit plana, simplex et quasi obvia: non vero ad artis et ingenii ostentationem longius accersita.

De narratione, quae est secunda orationis pars, fusius et uberius dictum est in secundo capite elementorum rhetoricae.

(a) *Rutilius, natione Gallus, floruit saeculo quarto. Scripsit Itinerarium versu supra hanc aetatem eleganti.*

CAPUT II

De Confirmatione.

Quid est confirmatio?

℟. Est pars orationis, in qua firmamenta seu robora causae afferuntur.

Quot sunt partes confirmationis?

℟. Duae. 1. Est confirmatio proprie dicta, in qua ea, quae pro nobis sunt, firmamus ac stabilimus. 2. Est confutatio, in qua contrarias adversariorum rationes refellimus. Hinc liquet, confirmationem esse praecipuam ac potissimam orationis partem, quae quasi viscera vitamque illius contineat, totamque persuadendi spem in ea maxime parte sitam esse. Unde πίστις, seu *fides* iure nuncupatur ab Aristotele.

§. I. De confirmatione proprie dicta.

Quomodo tractanda est confirmatio proprie dicta?

℟. Per argumenta, et per argumentationes.

Quid est argumentum?

℟. Est probabile inventum ad faciendam fidem.

Quid est argumentatio?

℟. Est argumenti fusior et artificiosa dilatatio.

Quid differt inter argumentum et argumentationem?

℟. Hoc interest, quod argumentatio sit modus sive ratio, qua argumentum tractatur: argumentum vero sit ipsa argumentationis materia. Unde argumenta ex se ieiuna sunt et imbecilla, nisi accedat artificiosa illorum explicatio.

Unde petuntur argumenta ad confirmandum idonea?

℟. Petuntur a locis tum intrinsecis, tum extrinsecis, de quibus accurate dictum est a nobis lib. 2.

Quo ordine collocanda sunt argumenta in confirmatione?

℟. Firmiora partim in principio collocanda sunt, quia tunc vel maxime attendit auditor: partim in fine, quia quae postremo dicuntur, altius inhaerent; imbecilliora vero collocanda sunt in medio, ubi magis latebit eorum infirmitas; quemadmodum imbecilliores milites, qui fugam, audita buccina, circumspiciunt, in medium agmen cogi solent, ut qui per se parum possunt, turba valeant. At si causa duobus tantum argumentis nitatur, quorum alterum validius sit, alterum infirmius, tunc imbecillius subiicietur quidem validiori, sed mox ad validius recurretur.

Quot sunt argumentationum species, seu quot modis tractari possunt argumenta?

℟. Quatuor sunt praecipuae species argumentationis: *Syllogismus* seu *ratiocinatio*, *enthymema*, *inductio et exemplum.* His adde *soritem*, et *epicherema.*

§. II. De syllogismo.

Quid est syllogismus?

℟. Duplex distinguitur syllogismus seu ratiocinatio. Alius est philosophicus, alius oratorius. Syllogismus philosophicus est argumentatio constans tribus propositionibus distinctis et explicatis, quae sic inter se connectuntur, ut concessis duabus primis, quarum altera *maior*, altera *minor*, quia minus late patet, appellatur; necessario concedenda sit tertia, quae *consequentia* dicitur, v. gr.

Omnis ars honesta est amplectenda:
Rhetorica est ars honesta:
Ergo rhetorica est amplectenda.

Syllogismus oratorius est ratiocinatio constans quinque partibus, certo inter se ordine connexis: unde etiam vocatur *syllogismus perfectissimus.*

Quaenam sunt partes syllogismi oratorii?

℟. Quinque numerantur. 1. Est *propositio.* 2. *Propositionis probatio.* 3. *Assumptio.* 4. *Assumptionis probatio.* 5. *Conclusio.* Habes insigne quoddam syllogismi oratorii exemplum in libro 1. de inventione, ubi luculenter demonstrat Cicero divina providentia mundum gubernari. Sed quod exiliter et ieiune dixisset philosophus in hunc ferme modum: *Illud divina providentia administratur, quod optime administratur: sed mundus optime administratur: igitur mundus divina providentia administratur:* id ipsum Tullius oratorio more ita pertractat.

Melius accurantur quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur. Et haec est propositio.

Domus ea, quae ratione regitur, omnibus instructior est rebus et apparatior, quam ea quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui praepositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur; quam is, qui stultitia et temeritate alicuius administratur. Eadem navigii ratio est. Nam navis optime cursum conficit ea, quae scientissimo gubernatore utitur. Et haec est propositionis probatio.

Nihil autem omnium rerum melius quam mundus administratur. Et haec est assumptio.

Nam et signorum ortus et obitus definitum quemdam ordinem servant; et annuae commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatae; et diurnae nocturnaeque vicissitudines nulla in re unquam mutatae quidquam nocuerunt. Et haec est assumptionis probatio.

Quae signa sunt omnia non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quae est complexio sive conclusio.

Semperne constat quinque illis partibus syllogismus oratorius?

— ℟. Nequaquam. Si enim perspicua sit vel propositio vel assumptio, tunc omittitur illius probatio; et ita fit syllogismus quadripartitus. Quod si etiam perspicua videatur utraque, tunc probatione nihil opus erit; et ita tripartitus fiet syllogismus.

Quid vero intererit inter rhetorem et philosophum, si uterque tripartitum syllogismum adhibeat?

— ℟. Hoc intererit, primo quod philosophus ea maxime quaerat argumenta, quae possint scientiam aut certam opinionem efficere: rhetori vero sufficiant, ut plurimum, probabilia. Alterum discrimen est in argumenti tractandi ratione positum. Philosophus enim tres propositiones ordine collocat, quem ordinem *formam* appellant. Rhetoris vero industria in eo posita est, ut propositiones illas invertat, amplificet, verbis ornet, figuris illuminet, artem denique totam diligenter tegat. Hinc acute admodum aiebat (a) Zeno philosophus: *logicam seu dialecticam similem esse pugno, seu manui complicatae: rhetoricam vero, palmae seu manui explicatae atque exporrectae similem esse.*

Nunquamne logicus et naturalis servatur ordo in syllogismis oratoriis?

— ℟. Servatur aliquando non solum ab oratoribus, verum etiam, quod mirum sane videatur, ab ipsis poetis, ut in illo Persii exemplo, satyra 5.

An quisquam est (b) alius liber, nisi ducere vitam

(a) *Zeno Stoicorum inventor et princeps, floruit post Alexandri M. mortem.*

(b) *Perfectus in poeta syllogismus.*

Cui licet, ut voluit? Licet, ut volo, vivere; non sim
Liberior Bruto?

Qui profecto integer est syllogismus, et ordinem eum plane servat, qui tradi solet a logicis. Sic enim hoc loco dialecticum prorsus in morem argumentatur Persius:

Nemo magis liber est quam is, cui licet ducere vitam ut vult:
Atqui mihi licet ducere vitam ut volo:
Ergo liber sum, et ipso etiam Bruto liberior.

§. III. De enthymemate.

Quid est enthymema?

℟. Est pars syllogismi, seu syllogismus imperfectus.

Quot partes habet enthymema?

℟. Duas; quarum prima vocatur a logicis *antecedens*, alia *consequens*, v. g. *Omnes artes sunt expetendae. Ergo eloquentia est expetenda.* Hinc est quod enthymema iure optimo *curtum* vocatur a Iuvenali sat. 6. in mulieres:

Non habeat matrona, tibi quae iuncta recumbit,
(a) Dicendi genus, aut curtum sermone rotato
Torqueat enthymema, nec historias sciat omnes.

Vocatur, inquam, curtum; quod sit argumentatio quasi mutila, et una propositione veluti truncata; quae si addatur, fiet integer syllogismus.

Quomodo fit enthymema?

℟. Fit omittendo vel propositionem, vel assumptionem, seu ut logici loquuntur, omittendo *maiorem*, vel *minorem*: v. gr. *Clodius insidias struxit Miloni: ergo Clodius iure fuit occisus;* vel *quicumque alteri struit insidias, iure ab illo occiditur: ergo Clodius iure fuit occisus a Milone.*

(a) *Non loquatur ex arte et secundum praecepta rhetoricae.*

Unde nomen suum traxit enthymema?

- ℟. Ἀπὸ τοῦ ἐνθυμεῖσθαι, quod est *mente concipere*, *cogitare*; quod scilicet tertia propositio, quae verbis non affertur, mente retineatur.

Quodam est optimum enthymematis genus?

- ℟. Illud est, quod fit a contrariis, cuiusmodi est apud Sallustium illud (a) Micipsae ad (b) Iugurtham: *Quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris?* Erit etiam acutius ac validius enthymema, si fiat per interrogationem. Tale est illud Medeae apud Senecam.

Servare potui: perdere num possim rogas?

Cur enthymemate magis gaudere vulgo dicitur orator, quam syllogismo?

- ℟. Tribus de caussis. 1. Ut occultet artificium, quod scilicet agnitum, causae magis obest, quam prodest. Hinc etiam cum utitur syllogismo, partes eius fere transponit. 2. Ne videatur auditorum ingeniis diffidere, quasi necesse sit omnes syllogismi partes sigillatim exprimi. 3. Quia enthymema validius percellit adversarios, illosque punctim (c), ut aiunt, caesimque ferit. Unde *iaculum ac telum oratoris* vocari solet. Vide quo modo Tullius enthymemate feriat Antonium: *Pacem vult Antonius? arma ponat*; quasi si diceret: *Non arma ponit Antonius? ergo non vult pacem.*

§. IV. De inductione.

Quid est inductio?

- ℟. Est argumentatio, quae ex multis singularibus enumeratis aliquod concluditur. Ita Seneca variarum rerum enumeratione magnifica, concludit solam in homine virtutem esse laudandam: *Navis bona dicitur, non quae pretiosis coloribus picta*

(a) *Micipsa patruus Iugurthae, et Massinissae filius.*
(b) *Iugurtha Numidarum rex a Pompeio victus.*
(c) Ital. *Di punta e di taglio.*

est, nec cui argenteum aut aureum rostrum est; sed quae stabilis est, firma, velox et consentiens vento. Gladium bonum dices, non cui deauratus est baltheus (a), *nec cui vagina gemmis distinguitur, sed qui ad secandum subtilis est acies. Regula* (b) *non quam formosa, sed quam recta sit, quaeritur. Ergo in homine quoque nihil ad rem pertinet quantum aret, a quam multis salutetur, sed quam bonus sit.*

Inductio non solum oratoribus perfamiliaris est, sed etiam poetis, et in primis Ovidio, qui illa maiorem in modum delectabatur. Unum hic eximium exemplum afferemus, quo infelix ille poeta, cum exsularet in Scythia, uxoris suae dolorem consolatur, Tristium lib. 4. probando per inductionem, asperas res gloriae segetem et materiam esse.

Materiamque tuis tristem virtutibus imple:
Ardua per praeceps gloria vadit iter.
Hectora quis nosset, felix si Troia fuisset?
Publica virtutis per mala facta via est.
Ars tua, Tiphy (c), iacet, si non sit in aequore fluctus:
Si valeant homines, ars tua, Phoebe (d), iacet.

Sic etiam apud Virg. Aeneas probat per inductionem, viventi sibi iter ad inferos nequaquam interclausum esse debere:

Si potuit manes arcessere coniugis Orpheus
Threicia fretus cythara fidibusque canoris;
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties. Quid Thesea magnum,
Quid memorem Alciden? et mi genus ab Iove summo.

(a) Ital. *Cingolo pendente.*
(b) Ital. *Riga.*
(c) *Tiphys Argonautarum navis in expeditione Colchica gubernator.* (d) *Apollo medicinae inventor.*

Quid observandum est in inductione?

— ℟. Duo diligenter cavenda sunt: 1. Ut quae sumuntur, certissima sint. 2. Ut id, cuius confirmandi causa fit inductio, iis quae sumuntur, simile sit.

§. V. De exemplo.

Quid est exemplum?

— ℟. Est inductio imperfecta, qua ab uno simili argumentamur ad aliud. Cuiusmodi exemplum habes in Miloniana, ubi probat Tullius, non esse condemnandum Milonem, quod Clodium occiderit, cum nec Horatius ob sororem necatam fuerit condemnatus. Sed vide quomodo exemplum illud illustret Cicero: *Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem esse occisum fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? Nempe in ea, quae primum iudicium de capite vidit M. Horatii fortissimi viri, qui nondum libera civitate, tamen populi rom. comitiis liberatus est, cum sua manu sororem esse interfectam fateretur.*—Similiter apud Virgilium Aen. 1. Iuno furore percita concludit ab exemplo, licere sibi omnino in Aeneam et Troianos, quod Palladi licuit in Aiacem et Argivos:

Pallas ne exurere classem
Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto,
Unius ob noxam et furias Aiacis Oilei (a)
. . . .
Ast ego, quae divum incedo regina, Iovisque
Et soror et coniux, una cum gente tot annos
Bella gero.

(a) *Ob violatam Cassandram in Palladis templo ab Aiace Oilei filio. Alter erat Aiax filius Telamonis. Uterque fortis et furens.*

§. VI. De dilemmate.

Quid est dilemma?

℟. Est argumentum constans duabus partibus contrariis, quae utrinque adversarium capiunt. Unde etiam syllogismus cornutus appellatur, quod nempe illius cornua sint ita disposita, ut qui unum effugerit, in alterum incurrat. Sic belle omnino probabis dilemmate, quemvis dolorem aequo animo esse tolerandum: *Nam omnis dolor aut est vehemens, aut levis: si levis, facile feretur: si vehemens, certe brevis futurus est.* Ita Cic. Philipp. 5 probat hoc dilemmate non esse mittendos legatos ad Antonium: *Legatos decernitis. Si ut deprecentur, contemnet; si ut imperetis, non audiet.*

Hoc eodem argumentandi modo recte damnatur Lucretia illa, quae a Sexto Tarquinio vi oppressa, sibi mortem intulit.

(a) Si fuit ille tibi, Lucretia, gratus adulter,
Immerita ex merita praemia morte capis.
Si potius casto vis est allata pudori,
Quis furor est, hostis crimine velle mori?
Frustra igitur laudem captas, Lucretia: namque
Vel furiosa ruis, vel scelerata cadis.

Unde nomen suum traxit dilemma?

℟. Ab adverbio graeco δὶς bis, et a voce λῆμμα (b), *sumptio, captio*, quod nimirum utrinque capiat adversarium.

Qua ratione solvi potest dilemma?

℟. Duplici: 1. Si universum dilemma torqueas in ipsum auctorem: cuiusmodi exemplum affert Aristoteles lib. 2 rhetoricorum: *Sacerdos quaedam maximopere dissuadebat filio, ne ad populum verba faceret: nam si iniusta suaseris*, inquie-

(a) *Renatus Laurentius in comm. Tertull.*
(b) A verbo λαμβάνω, capio.

bat, *habebis Deos iratos; sin vero iusta, iratos habebis homines*. Hoc dilemma sic in matrem ipsam torsit ingeniosus adolescens: *Immo*, inquit, *expedit ad populum verba facere. Nam si iusta dixero, Dii me amabunt; si iniusta, homines*.

Eiusmodi fuit etiam celeberrimum illud dilemma, unde se expedire numquam potuerunt (a) Areopagitae, qui licet mortalium sapientissimi vulgo haberentur, ortam tamen ex illo dilemmate litem prorsus iniudicatam reliquerunt Cum enim in Protagorae rhetoris disciplinam se quidam adolescens tradidisset, grandemque pecuniae summam illi ex pactione fuisset pollicitus, ea lege ut primam omnium, quam esset habiturus litem obtineret; iam plene ac perfecte praeceptis intimae artis eruditus, mercedem omnino negat. Litem intentat illi magister: *Et debes*, inquit, *omnino mercedem, quo res cumque vertant. Si enim vicero, debes ut condemnatus: si viceris, debes ex pacto. Immo*, inquit versipellis discipulus, *quo res cumque vertent, nihil habebis. Si enim causam vicero, ex iudicum sententia nihil debeo; si vero causa cado, iam tibi ex pactis debeo nihil.*

2. Solvitur dilemma, si alterutram illius partem infirmare possis, vel vi ostendas, aliquid medium inter duas propositiones intercedere. Sic cum servus ab hero forte percussus, illum hoc repentino dilemmate petiisset: *Si sum improbus, cur mea uteris opera? Si probus, cur aut quorsum tandem me percutis?* Hoc dilemma sic in servum acute retorsit herus: *Non te percutio, quia probus es; sed ut ex improbo fias aliquando probus.*

(a) *Areopagitae iudices austeri et incorrupti, qui Athenis in templo Martis iudices erant causarum capitalium.*

§. VII. De crocodilo, et de argumento insolubili.

Hinc referri potest crocodilus, de quo pauca sunt hoc loco delibanda.

Quid est crocodilus?

℟. Est argumentationis species captiosa et fallax, quae incautos, quibusdam quasi vinculis irretitos, inducit in fraudem. Vocatur autem *crocodilus*, ob hanc, quam poetae finxere, causam.

Crocodilus oranti mulierculae, ut filium, dum forte iuxta flumen ambularet, abreptum sibi redderet, respondit redditurum utique, si ad prepositam quaestionem verum diceret. Haec autem fuit quaestio: *Filium reddam tibi, necne?* Ad haec mulier anxia fraudemque suspicata, respondit: *Non reddes, et ob eam causam reddi debere, quod nempe verum dixisset. Mentiris*; inquit vafer crocodilus: *si enim reddidero, verum non eris locuta. Reddere ergo non possum, quin falsa dixeris.*

Huc etiam revocantur propositiones, quas vocant *mentientes*, sive *insolubiles*, quae se omnino destruunt: cuiusmodi est haec Cretensis cuiusdam poetae: *Omnes ad unum Cretenses semper mentiuntur.* Ergo non mentitur certe quidem poeta Cretensis, dum illos semper mentiri asseverat: unde non sunt omnes semper mendaces.

§. VIII. De sorite, et epicheremate.

Quid est sorites?

℟. Est argumentatio, qua ex multis propositionibus gradatim, minutatim, et velut acervatim congestis aliquid infertur. Unde *syllogismus acervalis* vocatur a Tullio. Hoc acervali captiosoque argumentandi genere utebatur olim Themistocles, dum per risum iocumque dictitabat, filium suum, licet nondum triennem, toti tamen terrarum orbi imperare. Sic enim lepide aiebat: *Meus filius*

imperat matri, illa mihi, ego Atheniensibus, Athenienses Graeciae, Graecia Europae, Europa toti orbi, ergo filiolus meus imperat toti terrarum orbi.

In hoc disputandi genere frequentes erant stoici (a), et illorum princeps Zeno. Sed maxime omnium illo delectatus dicitur Chrysippus (b), ut Socrates inductione et ironia. Sed hoc genus argumenti saepe solet esse captiosum et fallax. Cum enim sensim et minutatim multa coacervantur, facile est iniicere respondenti laqueos, et periculosam illi telam texere. - Retexere igitur oportebit et seorsim singula considerare, sicque facilius universa frangentur.

Cedo denique etymon illius vocis Sorites.

- ℟. Habes germanissimum etymon in hac voce graeca σωρὸς, *cumulus, acervus*, unde σωρείτης, *sorites, argumentum acervale.*

Quid est epicherema?

- ℟. Est entymema contractum, cuius duae propositiones in unam conferuntur; ut, *sine causa dominum servus accusat.* In hac enim una propositione continentur hae duae: *non debet servus temere et sine causa dominum incusare; ergo servus et medicus regis Deiotari non debet illum temere apud Caesarem incusare.*

De his omnibus argumentationum generibus splendidam habes atque uberem tractationem in Acroasibus cl. viri Iacobi Facciolati.

(a) *Stoici philosophi, qui summum bonum in virtute ponebant, sic dicti a* στοᾶς, *id est*, porticus, *in quam convenire solebant.*

(b) *Chrysippus stoicus philosophus, Zenonis auditor.*

CAPUT III.

De Confutatione.

Quid est confutatio?

℟. Est pars orationis, in qua rationes contra nos pugnantes refellimus.

Quomodo fit confutatio?

℟. Fit primo negatione mera, cum scilicet rem allatam ab adversario, falsam omnino esse dicimus; aut illam absurdam, incredibilem, repugnantem esse demonstramus. Ita Cic. pro Quinctio, rem negat aperte: *Negamus te bona Quinctii, Sexte Naevi, possidisse edicto praetoris.* Sic etiam pro Roscio, perspicue demonstrat, parricidii crimen, cuius insimulatur Roscius, ab illius vita moribusque prorsus alienum esse: quem locum, quia longior est, omitto.

2. Fit confutatio, cum factum non negamus, sed excusamus, et iure factum fuisse contendimus. Sic Tullius pro Rabirio, Saturnii (a) mortem, quae illi obiiciebatur, adeo non expavescit ut scelus, ut potius illius auctorem exoptet Rabirium: *Arguis occisum esse a C. Rabirio L. Saturnium, et id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissime defendente, antea falsum esse docuit. Ego autem* (b) *si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem hoc praedicare, C. Rabirii manu L. Saturnium hostem populi rom. interfectum.*

3. Fit confutatio, cum adversarios, pari vel etiam maiori re obiecta, vicissim lacessimus, ut periti du-

(a) *Saturnius tribunus plebis seditiosus, qui cum res novas moliretur, a servo occisus fuit in ipso capitolio.*

(b) Ital. *Se fossi più a tempo, se stesse in mia mano.*

ces solent, qui hostium vires distrahunt, alio avertunt. Talis est apud Virgilium dispntatio pastorum, in qua sic prior incipit Damoetas:

(a) Dic quibus in terris (et eris mihi magnus Apollo)
Tres pateat coeli spatium non amplius ulnas.

Mopsus impar respondendo, nova quaestione conatur irretire Damoetam (b):

Dic quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores, et Phyllida solus habeto.

4. Confutatio fit per indignationem atque contemptum, cum nempe generosa quadam fiducia, quae nobis obiiciuntur, spernere ac dedignari videmur. Huiusmodi singulare omniuo nobileque in primis habes exemplum in 37 Livii libro, ubi magnus ille Scipio Africanus, post tot res praeclare gestas, invidorum, ut fiat, calumniis appetitus et in ius ad causam dicendam vocatus, silentio facto: *Hoc*, inquit, *die* (c), *Tribuni plebis, vosque Quirites, cum Hannibale et Carthaginensibus, signis collatis in Africa, bene ac feliciter pugnavi. Itaque cum hodie litibus et iurgiis supersederi aequum sit, ego hinc extemplo in capitolium, ad Iovem optimum maximum, Iunonemque et Minervam, caeterosque Deos, qui capitolio atque arci praesident, salutandos ibo: iisque gratias agam, quod mihi et hoc ipso die et saepe alias egregie reipublicae gerendae mentem facultatemque dederunt. Vestrum quoque, quibus commodum est, ite mecum, Quirites, et orate Deos, ut mei similes princeps habeatis.*

(a) *Vide interpretes: quorum nonnulli haec ad Caelii cuiusdam sepulcrum referunt.* (b) *Nummi Augusti, in quorum aversa parte erant flores, cum hac inscriptione:* L. Aquilius Florus III vir. *Sunt qui de flore hyacinhti interpretantur cum vulgo.*

(c) *Tribuni plebis erant magistratus, populi defensores et custodes.*

Aliquando etiam valde utile erit in confutatione iocos, sales et facetias, etiam in rebus seriis adhibere, quae si nec in mimicam scurrilitatem degenerant, nec in atrocius maledictum, nec in nimiam dicacitatem, mirum quantum causae prosint, et animos auditorum exhilarent.

Postremus denique refutandi modus fit per compensationem: cum scilicet neque factum negamus, neque iure factum contendimus: sed alio quodam praeclaro facto abunde compensari ostendimus. Sic Horatius, qui sororem interfecerat, iudicio populi rom. fuit absolutus, *magis admiratione virtutis, quam iure causae,* inquit Livius.

CAPUT IV.

De Peroratione.

Quid est peroratio?

℟. Peroratio sive epilogus, est ultima orationis pars, in qua id, quod tota oratione expetebat orator, maiori vehementia evincere et obtinere contendit. *Ita Quintilianus.*

Quot partibus constat peroratio?

℟. Duabus: Enumeratione, et motu seu affectuum commotione.

§. I. De enumeratione.

Quomodo fit enumeratio in peroratione?

℟. Fit, cum ea, quae per totam orationem varie sparsa sunt, summatim colligimus, et sub uno veluti aspectu ponimus, per anacephalaeosim seu recapitulationem, quae est rerum fuse dictarum brevis et artificiosa repetitio.

Cedo illustre aliquod exemplum enumerationis per anacephalaeosim.

℟. Exemplo esse poterit epilogus iste in Mani-

liana, qui tamen partis tantum est, non vero totius orationis: *Quare videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortuna plurimorum civium cum republica defenduntur.* Et rursus in eadem orat. *Quare cum bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum, et cum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuua: dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod a Diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis?*

Quid observandum est in enumeratione seu anacèphalacòsi?

℟. Duo maximopere sunt observanda: 1. Ut cursim et raptim repetas ea dumtaxat, in quibus causa potissimum consistit, et quae maxime velis auditorum animis inhaerere. Si enim omnia minutatim repetas, *non erit peroratio, sed nova quaedam oratio*, inquit Fabius.

2. Quae disperse diffuseque dicta sunt, ita summatim enumerabis, ut ea cum novo aliquo pondere dicantur, figurisque illuminentur, et ornentur sententiis; ne scilicet videatur *crambe* (a) *repetita*, inquit satyricus, si nimis ieiuna sit nudaque repetitio. Vide quam sententiosa sit, quam referta rebus et verbis anacephalaeosis illa, qua Aiax apud Ovidium, suam contra Ulyssem et pro se orationem ita concludit:

Nec clypeus vasti (b) coelatus imagine mundi
Conveniet timidae, nataeque ad furta sinistrae.

(a) *Spezie di cavolo.*
(b) *Orbem terrarum in Achillis clypeo fuisse coelatum narrat Homerus.*

Debilitaturum quid te petis, improbe, munus?
Quod tibi si populi donaverit error achivi,
Cur spolieris, erit, non cur metuaris ab hoste:
Et fuga qua sola cunctos, tardissime, vincis,
Tarda futura tibi est, gestamina tanta trahenti.
Adde quod iste tuus, tam raro praelia passus,
Integer est clypeus; nostro, qui tela ferendo
Mille patet plagis, novus est successor habendus.
Denique quid verbis opus est? Spectemur agendo;
Arma viri fortis medios mittantur in hostes;
Inde iubete peti, et referentem ornate relatis.

§. II. De affectuum commotione.

Altera perorationis pars, munusque alterum est affectuum concitatio: quod quidem ita proprium est illius, ut propterea peroratio *sedes affectuum* a magistris artis appelletur; quod nempe in eo potissimum loco debeat orator omnia orationis vela pandere, omnes eloquentiae fontes aperire, et auditorum animis quasi faces stimulosque subiicere.

Quomodo concitari possunt affectus in peroratione?

℟. Concitantur per amplificationem, quae est gravior quaedam ac vehementior affirmatio, ad permovendum valde idonea. Vide quae supra fuse praecepimus de amplificatione.

Quinam praecipue motus ciendi sunt in peroratione?

℟. Varii pro variis dicendi generibus. In panegyrico ciendi sunt motus amoris, admirationis, aemulationis, laetitiae. In vituperatione excitandum est odium, invidia, contemptus. In deliberationibus spem, confidentiam, timorem commovebis. In iudiciis vero omnia concurrunt, amor, odium, indignatio, misericordia.

In hac potissimum parte incredibilem quamdam admirationem habuit eloquentia Ciceronis, qui

dum peroraret, non incendebat modo iudices et auditores, sed ardere ipse quodammodo videbatur, ac praesertim quando concitanda erat erga reos commiseratio: ita ut non raro, quemadmodum ipse de se loquitur, *plangore et lamentatione forum perorando compleverit.* Quaproter si forte aliquando plures oratores pro eodem homine dicerent, Ciceroni peroratio relinqui solebat, ut ipse ita testatur libro de oratore: *Quid ego de miserationibus loquar? Quibus eo sum usus pluribus, quod, etiamsi plures dicebamus. perorationem tamen mihi omnes relinquebant, in qua ut viderer excellere, non ingenio, sed dolore assequebar.*

Satis hoc indicat peroratio Milonianae, ubi sic ait: *Sed finis sit, neque enim prae lacrymis iam loqui possum, et hic se lacrymis defendi vetat....* Et in eadem oratione: *Me quidem, iudices, exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio assidue, et quibus intersum quotidie.* Itemque pro Rabirio Posthumo: *Sed iam, quoniam ut spero, fidem quam potui, tibi praestiti, Postume; reddam etiam lacrymas quas debeo.... Iam indicat tot hominum fletus quam sis charus tuis, et me dolor debilitat, includitque vocem.*

Eadem concitandae commiserationis arte perfidus ille Sinon Aeneidos 2 suam ad Priamum et Troianos veteratoriam orationem ita concludit:

Quod te per superos et conscia numina veri,
Per, si qua est, quae restat adhuc mortalibus usquam,
Intemerata fides, oro: miserere laborum
Tantorum, miserere animi non digna ferentis.

Vide etiam quam plena sit affectuum, quamque, ut ita loquar, flexamina apud Ovidium Ulyssis peroratio, qua Achillis arma tandem impetravit, et Aiacem, doloris ac repulsae impatientem, ad mortem adegit:

At vos, o proceres, vigili date praemia vestro,

Proque tot annorum curis, quas anxius egi,
Hunc titulum meritis pensandum reddite nostris.
Iam labor in fine est (a), obstantia fata removi.
Altaque posse capi (b) faciendo, Pergama cepi.
Per spes nunc socias, casuraque moenia Troum,
Perque Deos oro, quos hosti nuper ademi;
Per si quid superest quod sit sapienter agendum.
. . . .
Este mei memores, aut si mihi non datis arma,
Huic date; et ostendit signum fatale Minervae.

Quaenam sunt praecipuae virtutes perorationis?

℟. Duae: 1. Ut sit vehemens ad permovendos animos. 2. Ut sit brevis: quia, ut observat Tullius, *lacrymae cito arescunt, et animorum incendia celeriter restinguuntur.*

Finis libri tertii.

(a) *Palladium, hoc est, Palladis simulacrum, in arce Troiana capiendo.*

(b) *Dum feci ut Troia capi posset, eam censendus sum cepisse.*

ARTIS RHETORICAE
LIBER QUARTUS

DE DIVERSIS ORATIONUM GENERIBUS.

Tametsi quae de inventione, dispositione et elocutione fusius disputata sunt a nobis hactenus, ad quodlibet argumenti genus facile possint accommodari; tamen quo res sit expeditior et cuilibet magis in promptu, de variis orationum generibus particulatim tradenda nobis esse praecepta iudicavimus. Neque vero satis esse censuimus, generatim atque universe indicare fontes, unde manat omnis oratio; nisi etiam singula itinera, singulasque vias indicare singillatim aggrederemur.

Omnes itaque quae haberi possunt orationes, ad tria dicendi genera revocantur: nempe ad demonstrativum, deliberativum et iudiciale. Ad genus demonstrativum pertinent: 1. Oratio Panegyrica: 2. Oratio natalitia, seu Genethliacon; 3. Epithalamium, seu oratio nuptialis: 4. Oratio funebris: 5. Gratiarum actio: 6. Epinicium et Oratio gratulatoria. Ad genus deliberativum revocantur suasio, dissuasio, hortatio, commendatio. Ad iudiciale spectant defensio et accusatio. De duobus hisce orationum generibus enucleate videamus; nam iudiciale minus est nostra aetate usitatum.

CAPUT I.

De orationibus, quae pertinent ad genus demonstrativum.

§. I. De oratione panegyrica.

Undenam nomen suum traxit panegyricus?

℟. Panegyricae orationes proprie dicebantur illae, quae magno apparatu habebantur olim in panegyri (a), hoc est in publico solemnique graecorum undique eonvolantium coetu, sive ad ludos faciendos, sive ad sacra, nundinasve (b) in aliquo emporio celebrandas. Harum porro orationum initium quo splendidius esset, sumi solebat a laude numinis illius, quod ludis praeesse credebatur, ut Olimpii Iovis in ludis Olympicis, Apollinis in certamine Pythico. Deinde sequebatur laus gentis, vel urbis, ubi ludi celebrabantur. Denique principes, vel magistratus, qui certamini praeerant, pugiles, qui decertaverant, ac praesertim victores, qui praemia tulerant, plena manu laudabantur.

Haec erat ratio veterum illarum orationum, quae habebantur in panegyri. Sed posterioribus temporibus non illae solum vocatae sunt panegyricae, quae solemnibus in ludis dicerentur; sed illae etiam, quae in nobili quopiam consessu, qualis est senatus, in principum laudem habebantur.

§. II. De inventione, et fontibus panegyrici.

Quaenam series servari solet in panegyrico?

℟. Duplex: artificialis nempe, et naturalis. Servatur series artificialis, cum indiscriminatim confuso temporis ordine, omnia ad certa quaedam ca-

(a) Α'γυρις, coetus, πανήγυρις, coetus universalis.
(b) Ital. *Fiere*, *mercati*.

pita ex arte revocantur: v. g. si quis veteris, seu maioris Catonis laudes ad tria haec referat capita, quod fuerit optimus senator, optimus orator, optimus imperator. Simili ratione Tullius in Maniliana, Pompeii laudes refert ad scientiam rei militaris, ad virtutem, ad auctoritatem et ad felicitatem. Sic etiam Q. Curtius Alexandrum Magnum laudat ex hoc duplici capite, virtute scilicet et fortuna. *Fatendum est*, inquit, *cum plurimum virtuti debuerit, plus debuisse fortunae, quam solus omnium mortalium in potestate habuit.* Hic porro artificialis ordo longe plus habet artis et ingenii, quam ordo naturalis.

Quaenam est series naturalis?

℟. Series naturalis ea dicitur, in qua historiae ac temporis ordo servatur. Haec autem series dividitur in tria tempora; illud quod vitam antecessit; illud quo quis vixit; et si naturae concesserit, illud quod mortem est consecutum.

Hunc persaepe adhibuerunt Isocrates, et Tullius: hunc ferme usurpavit Plinius in nobili illo Traiani panegyrico. Nam illius laudationem orditur ab adoptione, temporis ordinem fere servans, et ad tertium usque consulatum perducit. Utinam vero serius habita fuisset pulcherrima illa laudatio, ut reliquam etiam optimi imperatoris vitam haberemus. Cum enim in tertio, ut diximus, Traiani consulatu sistat Plinius, nihil prorsus in illo legas de (a) Decebalo victo, unde Dacici nomen retulit Traianus, quod quarto consulatu contigit; nihil de tot aliis rebus praeclare ab eo gestis. Quae vero Plinius refert, etiamsi non magnum belli ducem ostendant Traianum, quia nondum eius ductu bellum fuerat gestum; tamen signa sunt, ex quibus magnum olim belli ducem fore liquido coniici poterat. Ve-

(a) *Decebalus fortis et industrius Dacorum rex, qui diu fuit romanorum terror.*

rum qua parte nos destituit Plinius, alii panegyristae, sed aliis in imperatoribus, exemplo esse poterunt: ut e latinis Mamertinus, aliique qui cum eo pariter solent excudi. Nec plane aspernandus Ennodii (a) Ticinensis Episcopi panegyricus dictus Theodorico Gothorum regi.

E Graecis adeundus Iulianus, orationibus duabus in laudem Constantii imp. Iuvabunt quoque plurimum latinorum poetarum panegyrici, ut ille Tibulli ad Messallam lib. 4; item, seu Ovidii, seu Lucani ad Calpurnium Pisonem. Quibus adde panegyricos Claudiani, Sidonii et aliorum.

Hinc naturalis ordo perfacilis est, sed vulgaris, ac plerumque languidus, nisi verborum sententiarumque floribus aspergatur, et acutis excitetur sententiis; uti factum a Plinio in suo illo eximio panegyrico, in quem, tamquam in eximium exemplar, intueri poterimus.

§. III. De tempore, quod ortum antecessit.

Quid laudare poterit orator in illo primo tempore?

℟. Tria, nempe genus, patriam et auguria, si qua forte pueri natalem horam praecesserint.

Quomodo laudari quis poterit a genere?

℟. Si genus sit illustre, laudabis a splendore natalium, maiorumque rebus gestis, quae sunt quaedam virtutis quasi semina, in nobilium animis insita. Dices, maiorum virtutem in eum, quem laudas, cum sanguine pariter fuisse transmissam, iuxta decantatum illud Horatii verbum: *Fortes creantur fortibus*, Dices, filios impressis maiorum vestigiis insistere solere. Hinc illud Claudiani:

. . . Nobilitas cunctis exordia pandit.
Laudibus, atque omnes redeunt in semina causae.

(a) *Di Pavia.*

Hinc Maro magnifice laudat Camertem Aen. 12.

Cui genus a proavis ingens, clarumque paternae
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis.

Quid facto est opus, si is, qui laudatur, obscuro genere natus sit?

4. Locum habere poterit illud Minutii Felicis in Octavio: *Omnes pari sorte nascimur; sola virtute distinguimur.* Vel illud Velleii Paterculi: *Optimus quisque nobilissimus.* Dices quoque cum Seneca: *Non facit nobilem, atrium plenum fumosis imaginibus. Nemo in nostram gloriam vixit: nec quod ante nos fuit, nostrum est: Animus facit nobilem, cui ex quacumque conditione supra conditionem licet surgere.* Usurpabis tritum illud alterius Senecae: *Qui genus laudat suum, aliena laudat.* Nihil etiam magis pervulgatum quam effatum illud Ulyssis, in certamine cum Aiace (a):

Et genus, et proavos, et quae non fecimus ipsi,
Vix ea nostra voco.

Cui plane simillimum est quod ait Iuvenalis sat. 8.

Malo pater tibi sit (b) Thersites, dummodo tu sis
(c) Aeacidae similis, Vulcaniquc arma capessas;
Quam te Thersitae similem producat Achilles.
. . . .
Maiorum primus quisque fuit ille tuorum,
Aut pastor fuit, aut illud, quod dicere nolo.

Denique ne generis humilitas quidquam de laudibus deterat, erunt in promptu communia haec exempla, 1. Augustum patre avoque (d) argentario natum esse, ut nonnulli voluere: proavum vero habuisse libertinum: avum autem maternum fuisse pistorem Ariciae, quod illi non semel expro-

(a) *Metam.* 18. (b) *Thersites, omnium. qui ad obsidionem Troiae navigaverant, animo et corpore deformissimus.*

(c) *Achillis, qui fuit Aeaci nepos, et qui armis a Vulcano fabricatis mira edidit facinora.* (d) Ital. *Banchiere.*

bravit Antonius, teste Svetonio. 2. Agathoclem Siciliae regem patre figulo natum, teste Iustino. 3. Ptolomaeum primum Aegypti regem, a quo successores omnes dicti sunt *Ptolomaei*, (a) e gregario milite, nomine *Lago* fuisse prognatum.

4. Magnum illum Arsacem, primum Parthorum regem unde item *Arsacidae* dicti sunt, obscuris omnino natalibus ortum fuisse.

5. Demosthenis patrem gladiorum fabrum fuisse. Quo alludit Iuvenalis, cum ait satyra 10.

Dis ille (b) adversis genitus fatoque sinistro,
Quem pater ardentis massae fuligine lippus,
A carbone et forcipibus, gladiosque parante
Incude, et (c) luteo Vulcano ad rhetora misit.

Erit etiam in promptu magnifica illa Tullii vox, cum contemptim *novis Arpinas* appellaretur, *Ego*, inquit, *meis maioribus virtute mea praeluxi*. Denique poterit nsurpari quoque ingeniosum illud dictum Iphicratis, qui ex sutoris filio, ob summam rei militaris peritiam, factus Atheniensium exercitus imperator, invido cuidam generis ignobilitatem exprobranti, salse respondit: *Meum genus a me incipit: tuum in te desinit. Meorum primus ego sum; tu tuorum ultimus.*

Quomodo ducitur laus a patria?

℟. Si ea illustris fuerit, virisque insignibus nobilitata, hoc ipsum in laude poni solet. Hunc laudationis fontem non ignoravit Virgilius, cum ait de Didone:

Multa (d) viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honor.

Quid facto est opus, si patria sit ignobilis, et obscura; vel etiam infamis?

℟. 1. Usurpabis memorabile illud Anacharsis ver-

(a) *Fantaccino.* (b) *Demosthenes, qui sibi veneno mortem inferre coactus est, ne in hostium manus incideret.*
(c) *A lutosa et fuliginosa fabri officina.* (d) *Aenea.*

bum, qui cum natus esset in Scythia, et a Graeco nescio quo, *Barbarus et Scytha* contemptim appellaretur, perquam ingeniose respondit: *Mihi quidem patria probro est, tu vero patriae.*

2. Dices cum Iuvenali, tametsi adeo pervulgata esset Abderitarum stupiditas, ut etiam in communi proverbio versaretur: unde Martialis: *Abderitana pectora plebis habes*: tamen Abderitani fuisse Democritum, physicum illum subtilissimum, naturaeque venatorem acerrimum.

. . . Cuius prudentia monstrat
Summos posse viros, et magna exempla daturos,
Vervecum (a) in patria, crassoque sub aere nasci.

3. Iuvabit etiam illud Claudiani, de laudibus Stiliconis (b)

(c) Lectos ex omnibus oris
Evehis, et meritum, nunquam cunabula quaeris,
Et qualis, non unde satus.

4. Faciet quoque mirum in modum illa Ausonii sententia de Severo imperatore, qui natus erat in Africa:

Punica origo illi; sed qui virtute probaret
Non obstare locum, dum valet ingenium.

Quomodo laudari quis poterit ab auguriis et signis, quae illus ortum antecesserunt?

1. Si quid forte singulare contigerit, quo pueri futura claritas et amplitudo quomodocumque portendi videatur, id solerter in laude ponendum erit. Huiusmodi est fax illa, quam Hecuba praegnans utero gestare se somniavit. Eiusmodi est etiam vitis illa, quam in somnio vidit Astyages, quae palmitibus Asiam obumbraret; unde Cyri

(a) *Vervex* Ital. *Becco*. (b) *Lib.* 20.
(c) Ital. *Persone scelte da ogni paese.*

magnitudinem praesagiri ab (a) ariolis responsum est. Id genus est etiam illud (b) examen apum, quod in nascentis vel vagientis Ambrosii labris consedisse dicitur. His adde quod de mirabili S. Ioannis Baptistae ortu narrant sacrae paginae. Nec omittenda est orbicularis illa flamma, quae nascente Ioanne Pico Mirandulano, qui postea eruditionis quoddam portentum fuit, supra caput matris parientis visa est, et mox evanuit.

§. IV. De iis, quae in vita ipsa laudari possunt.

Quaenam in hominis vita laudem praecipuam merentur?

℟. Tria haec in primis, virtutes, scientiae et artes.

Quaenam virtutes sunt vel maxime celebrandae?

℟. Primum, ut par est, locum obtinet religio, pietasque in Deum, in parentes et patriam. Ex hoc capite suam ipsius commendationem exorditur Aeneas, 1. Aen.

Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates
Classe veho mecum.

Secundum locum sibi iure vindicant clementia, moderatio atque iustitia. Ex primo capite Caesarem mirifice commendat Tullius pro Marcello: *Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem, non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem; haec qui faciat, non ego cum summis viris comparo, sed simillimum Deo iudico.* De hac eadem clementia sic Antoninus imperator ad Faustinam coniugem: *Non enim quidquam est, quod imperatorem romanum melius commendet*

(a) *Indovini.* (b) *Sciame.*

gentibus, quam clementia. Haec Caesarem Deum fecit; haec consecravit Augustum.

3. Laudabitur liberalitas atque beneficentia, qua nimirum una reges ac principes propius ad Deum possunt accedere. Commendabitur aurea illa Scytharum legati ad Alexandrum vox: (a) *Si Deus es, tribuere hominibus beneficia debes, non sua eripere.* Celebrari quoque poterit facilitas ac liberalitas imperatoris Titi, qui nihil cuiquam, quod concedi fas esset, abnuebat; *negans*, inquit Svetonius, *oportere quemquam a principe tristem discedere.* Cum vero aliquando, inter coenandum, diem illum beneficio vacuum abiisse meminisset, conversus ad amicos: *Amici*, inquit, *diem perdidi.* Adeo scilicet principibus vitam ad benemerendum de mortalibus datam existimabat: proindeque summis aeque, ac infimis charus adeo fuit, ut *humani generis deliciae* merito diceretur.

Usurpari etiam poterit aurea illa Virgilii sententia, Aeneid. 6. repositum quemdam apud Elysios esse locum iis omnibus, qui erga alios fuere benefici:

Quique sui memores alios fecere merendo.

Denique celebrabitur fortitudo in adeundis periculis et in laboribus sufferendis: magnitudo animi excelsi et invicti nihil extimescentis, constantia fidesque in promissis, prudentia in consiliis capiendis, celeritas in exequendis, in adversis vero aequanimitas et robur mentis semper imperterritae.

Quomodo laudari quis potest a scientiis, et artibus?

℟. Ex duplici capite. 1. Si liberalium artium disciplinis sit instructus is, qui laudatur. 2. Si saltem literis et artibus faveat et patrocinetur. Ex

(a) *Q. Curtius lib. 7.*

hoc posteriori capite imperatorem Traianum magnifice celebrat Iuvenalis sat. 7.

Et spes et ratio studiorum in Caesare tantum
Solus enim tristes hac tempestate Camoenas
Respexit.

§. V. De corporis et fortunae laudibus.

Quaenam res laudatur in corpore?

℟. Laudantur in corpore pulchritudo, robur, et sanitas et his similia. Qui haec habuerit, laudabitur, quod bene sit illis usus: Qui non habuerit, quod sapienter caruerit: Qui amiserit, quod tulerit moderate.

Cur caduca haec, et plerumque etiam noxia corpori bona laudantur in homine?

℟. Laudantur. 1. Quia, licet in se veram laudem non habeant, quae debetur uni virtuti, tamen virtus in eorum usu atque moderatione vel maxime cernitur. 2. Quia formae dignitas est optimae mentis indicium, et simulacrum quoddam, ac flos quodammodo virtutis. Unde non inscite dictum est ab Eumenio in panegyrico Constantini M. *Naturam ipsam magnis mentibus domicilia magna metari, et ex vultu hominis decoreque membrorum colligi posse, quantus caelestis spiritus intrarit habitator.* 3. Quia corporis decor est muta quaedam commendatio, et, ut eleganter aiebat Carneades, *regnum*(a) *absque satellitio.*

Gratior, et pulcro veniens in corpore virtus - Adiuvat.... inquit Maro. Hinc est, quod olim populi bene multi, et in primis Aethiopes, Indique, in dandis imperiis, proceritatem ac pulchritudinem spectare solebant, ut narrat Aristoteles, graviterque mulctatus fuit olim a Lacedaemoniis Archidamus rex, quod exiguam duxisset uxorem.

(a) Ἀδορυφόρητος βασιλεία.

Querebantur enim *non* (a) *reges, sed regulos* ex hoc coniugio procreatum iri. 4. Quia pulcritudo est veritatis non solum indicium, sed etiam adiumentum. 5. Denique cum vel in ipsis sacris literis praedicetur David, ut *pulcher aspectu*, et *facie decora*, quid sane mirum, si a Cornelio Nepote laudetur Alcibiades, ut *aetatis suae formosissimus?* Si ex hoc eodem capite commendetur a Plutarcho Scipio Africanus, etsi de Theodosio M. dixerit Pacatus: *Virtus tua meruit imperium: sed virtuti addixit forma suffragium. Illa praestitit, ut oporteret, te principem fieri: haec ut deceret.*

Quod si subturpiculus forte fuerit vel deformis is, qui laudatur, tunc sane corporis vitium egregiis animi dotibus solerter compensabis. Confugies ad illud Ovidianum:

(b) Si mihi difficilis formam natura negavit,
Ingenio formae damna rependo meae.

Dices deformem fuisse Socratem, caecum Homerum, coclitem seu altero oculo captum Philippum Alexandri magni patrem, itemque Hannibalem; unde Iuvenalis:

(c) Cum Getula ducem portaret bellua luscum.

Fluxam et caducam formae fragilitatem, quae propediem deflorescit, verbis exaggerabis, unde Socrates ingeniose aiebat, illam esse *brevem tyrannidem.* Neque fragilem modo dices, sed etiam rem esse plerumque perniciosam, praecipitem, lubricam et periculosae aleae plenam docebis. Unde festive Petrarcha vocat illam *velum oculis, pedibus laqueum, viscum alis.* Postremo addere poteris cum Petronio: *Ratam facit mixturam cum sapientia forma;* et cum Ovidio, primo Fastorum:

(a) οὐ βασιλέας ἀλλὰ βασιλίσκους.
(b) Sappho ab Phaonem.
(c) Elephas e Getulia Libyae parte.

Fastus inest pulchris, sequiturque superbia formam.

Cum Martiali, lasciviam esse persaepe illius comitem:

Insignis forma nequitiaque puer.

Cum vanissimo illo milite apud Plautum: *Nimia est miseria pulcrum esse hominem nimis.*

Sed in primis dices cum Iuvenalis sat. 16.

Sed vetat optari faciem Lucretia, qualem
Ipsa habuit: cuperet Rutilae (a) Virginia gibbum
Accipere, atque suam Rutilae dare. Filius autem
Corporis egregii miseros trepidosque parentes
Semper habet: rara est adeo concordia formae
Atque pudicitiae.

Quaenam sunt fortunae bona?

℟. Honores et divitiae.

Quomodo commendari quis poterit ab honoribus?

℟. Bifariam, si nempe illos promeritus fuerit, beneque illis fuerit usus. Hinc acute omnino suum Traianum laudat Plinius, quod meruerit honores, antequam fuisset illos adeptus: *Soli*, inquit, *contigit tibi, ut pater patriae esses, antequam fieres.* 2. Si et meruerit simul et spreverit, quemadmodum magnanimus ille Frontinus, quem cum Rufo ita comparat Plinius in Epistolis: *Uterque*, inquit, *ad gloriam pari cupiditate, diverso itinere contendit. Alter* (Rufus) *cum expetit debitos titulos: alter* (Frontinus) *cum mavult videri contempsisse.*

Quomodo commendari quis potest a divitiis?

℟. 1. Si possideat, non possideatur. 2. Si sint honestis laboribus partae. 3. Si iis utatur, non ad perfruendas voluptates, sed vel ad usus vitae honestos, vel ad iuvandos amicos, vel ad egenorum

(a) *Virginia virgo formosissima, ne in potestatem veniret Appii Claudii Decemviri a patre fuit interempta.*

inopiam sublevandam, ut Traianus, de quo ita Plinius: *Nihil magis tuum credis, quam quod per amicos habes*. Non vero quemadmodum aut luxuriosi perditique (a) nepotes, aut avari.

Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis: quae maxima turba est. (b)

Quod si fortunae bonis caruerit is, quem laudas, confugies ad tritos illos communesque locos, blandientis fortunae munera potius esse in malis, quam in bonis numeranda; caduca semper haec esse, non virtutis et ingenii, sed incertae sortis et temporum munera: infelicitatis genus esse, semper esse felicem. Usurpabis aureum illud verbum: *Nescio quomodo bonae mentis soror est paupertas* (c). Amplificabis Horatianum illud: *Aurum irrepertum et melius situm cum terra celat*. Dices denique cum Iuvenali:

Si fortuna volet, fies de rhetore consul;
Si volet haec eadem, fies de consule rhetor.

§. VI. De tempore illo, quod mortem subsequitur.

Superest nunc tempus ultimum, cuius in primis habenda est ratio. Ut enim docet D. Ambrosius: *Ante mortem nulla est perfecta laudatio; neque quisquam in hac vita potest definito praeconio praedicavi, cum posteriora eius incerta sint.*

Quaenam res in ultimo tempore laudari possunt?

℟. Duae. 1. Quae in ipsa morte; 2. Quae sub ipsum mortis tempus contingere possunt.

Quid in ipsa morte considerare potissimum debet orator?

℟. Duo: genus nimirum, et causam mortis: genus, si quis pie ac fortiter obierit, ut sapientem ac probum decet: causa vero laudabitur, si nem-

(a) Ital. *Scialacquatori*. (b) *Aen.* 6. (c) *Petron.*

pe vel pro patria pugnans occubuerit: *Dulce enim ac decorum est pro patria mori*, inquit Horatius; vel si pro tuenda religione mortem occubuerit, ut Christi martyres sanctissimi: vel denique si honestis animi corporisve laboribus et curis sibi ipse mortem acceleraverit.

Quaenam post mortem consideranda sunt?

℞. Tria haec spectari solent. 1. Pompa funebris et honores habiti mortuo; ut quod Aristoteli statua fuerit erecta cum inscriptione huiusmodi: *Aristoteles philosophorum optimus*; vel quod uni Demetrio Phalereo statuae trecentae et sexaginta fuerint Athenis positae; vel quod Gorgiae Leontino, non aurata, ut ceteris, sed aurea statua fuerit erecta. 2. Spectatur bonorum moeror et luctus

Quo refer illa Mopsi apud Maronem ecl. 5:

Non ulli pastos illis egere diebus
Frigida, Daphni, boves ad flumina; nulla neque amnem
Libavit quadrupes, neque graminis attigit herbam.
Daphni, tuum Poenos etiam ingemuisse leones
Interitum, montesque feri (a), silvaeque loquuntur.

Sed nihil in hoc genere comparandum cum incredibili insolitoque omnium ordinum luctu et acerbissima militum comploratione post Alexandri mortem; quod eloquentissime ita describit Curtius lib. 10. *Suprema haec vox regis fuit, et paulo post extinguitur. Ac primo ploratu lamentisque, et planctibus tota regia personabat; mox velut in vasta solitudine omnia tristi silentio muta torpebant, ad cogitationes quid deinde futurum esset, dolore converso. Nobiles pueri custodiae corporis eius assueti, nec doloris magnitu-*

(a) *Silva cum I non cum Y, ita veteres omnes lapides et libri.*

dinem capere, nec se ipsos intra vestibulum regiae retinere potuerunt, vagique ac furentibus similes totam urbem luctu ac maerore compleverant, nullis questibus omissis, quos in tali casu dolor suggerit . . . . Nec poterant victi a victoribus in communi dolore discerni. Persae iustissimum ac mitissimum dominum; Macedones optimum ac fortissimum regem invocantes, certamen quoddam maeroris edebant. Nec maestorum solum, sed etiam indignantium voces exaudiebantur; tam viridem et in flore aetatis (a) *fortunaeque, invidia deorum ereptum esse rebus humanis. Vigor eius et vultus educentis in praelium milites, obsidentis urbes, evadentis in muros, fortes viros pro concione donantis, occurrebant oculis.*

Persae, comis more suo detonsis, in lugubri veste cum coniugibus ac liberis, non ut victorem et modo hostem, sed ut gentis suae iustissimum regem, vero desiderio lugebant . . . . . Ad Darii quoque (b) *matrem celeriter fama perlata est. Abscissa ergo veste, qua induta erat, lugubrem sumpsit; laceratisque crinibus, humi corpus abiecit . . . Ad ultimum dolori succumbit obvolutoque capite, accedentes genibus suis neptem, nepotem aversata, cibo pariter abstinuit et luce; quinto, postquam mori statuerat, die extincta.*

3. Denique spectantur filii superstites relicti, unde levari mortis maeror, damnumque alio pacto sarciri possit. Ita D. Ambrosius in funere (c) Theodosii Magni, *Ergo*, inquit, *tantus imperator recessit a nobis; sed non totus recessit. Reliquit enim liberos, in quibus eum debemus agnoscere, et in quibus eum cernimus et teneamus.* In-

(a) *Anno aetatis* 33. (b) *Sisygambim.*
(c) *Obiit anno Christi* 395.

telligit autem Honorium, et Arcadium, qui patri in imperio successere.

§. VII. Animadversiones quaedam circa personarum laudationem.

Quaenam observanda sunt in personarum laudatione?

℟. Tria haec. 1. Ne ad ementitas fictitiasque laudes recurramus, quae scilicet non splendorem afferunt orationi, sed in veris etiam fidem omnino derogare solent; ut olim contingit imprudentibus hisce poetis, qui versibus celebrare veriti non sunt hyacinthinas (a) Stratonices comas, quam non deformem modo, sed calvam prorsus esse nemo nesciebat. Hoc etiam illustrare poteris exemplo Lysippi, qui Alexandrum sapienter effinxit hastam manu tenentem, Apellem reprehendens, quod eumdem fulminantem dipinxisset; et ita spoliasset veris ac propriis insignibus, et ornaret falsis, quae nullam apud posteros fidem essent habitura.

2. Cavendum est, ne in meliorum copia, res consectemur viles et facta leviora. Ut enim scite aiebat (b) Phavorinus, turpius est exigue frigideque laudari, quam graviter vituperari. In magnis tamen viris aliquando etiam res minusculas commendare operae pretium est. Fecit hoc olim Damis in Apollonio suo Tyanaeo, eoque nomine reprehensus, argute respondit: *De mensis deorum (c) analecta quoque colligi sedulo debere, ne de illorum ambrosia quidquam depereat.*

3. Denique erit hoc observandum diligenter, ut non communes ac pervagatas, sed proprias cuius-

(a) *Stratonices Seleuci Syriae regis uxor.*

(b) *Phavorinus insignis philosophus, Arelate in Gallia natus tempore Hadriani, cui fuit infensissimus.*

(c) *Analecta, caenorum quisquiliae sub mensam cadentes.*

que vel saltem cum paucis communes laudes praecipue consectemur. Quapropter plane ac perfecte perspecta tibi esse debent quae propria sunt illius, de quo agitur.

De personarum laudatione satis superque dictum a nobis hactenus. Unde intelligi facile potest, quomodo debeat institui vituperatio, quippe ubi omnia prorsus debent inverti.

§. VIII. De oratione natalitia, seu genethliaca.

Quid est oratio genethliaca.

℟. Oratio genethliaca, quae etiam genethliacum, vel genethliacus appellatur, est oratio, qua alicuius dies natalis celebratur.

Quos partes, seu capita continet oratio genethliaca?

℟. Quatuor: 1. Continet laudes parentum, atque maiorum, quae iure quodam haereditario pertinere videntur ad prolem. 2. Spem quam praebet puer vitae aliquando cum laude peragendae. 3. Laetitiam et congratulationem de prole feliciter parentibus nata. 4. Vota et preces ad Deum O. M. ut infanti fauste, feliciter, prospereque eveniant omnia, utpote in patriae decus, et ornamentum adolescat. Huiusmodi vota pro Domitiani filio, licet nondum nato, facit Martialis lib. 6.

Nascere Dardanio promissum nomen Iulo;
Vera Deum soboles, nascere magne puer,
Cui pater aeternas, post saecula, tradat habenas;
Quique regas orbem cum seniore senex.

Undenam excitari potest spes illa, atque expectatio de futura prolis virtute ac gloria?

℟. Ex variis circumstantiis: 1 ex genere; 2. ex facie; 3. ex futura educatione, 4. ex signis, ex portentis, ex victoriis prosperisque aliis eventibus, si qua forte id genus pueri ortum vel antecesserint, vel comitata fuerint, aut subsecuta; qualia de Augusto narrantur, itemque de Pyrrho rege,

qui maternis uberibus appensus dixi: βέλομαι, *volo*, quae vox transiit in omen futurae audaciae. Si quis parentum enixe efflagitantium precibus, ac votis concessus a Deo fuerit, habebis uberem bene augurandi campum, ut de Scipione memorat A. Gellius, et ut Ludovico Magno contigisse vidit aetas nostra.

Quaenam est dispositio genethliaci?

℟. Exordium erit laetitiae et gratulationis plenum, et ductum ab aliqua temporis, loci, vel personae circumstantia. Ita Maro eximium illud (a) Salonini, seu alterius genethliacum exorditur ab apostrophe, quae gestientem quamdam laetitiam exprimit:

Sicelides Musae, paulo maiora canamus.

Confirmatio continebit parentum laudes, et varias causas, quae laeta omnia de infante sperare iubeant. Vide quam magnifice locum hunc tractet Virgilius, quantaque non vereatur augurari de puero, ex patris virtute notissima.

Ille Deum vitam accipiet, divisque videbit
Permistos heroas: et ipse videbitur illis:
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
. . . .
At simul heroum laudes et facta parentis
Iam legere, et quae sit, poteris cognoscere, virtus;
Molli paulatim flavescet campus arista.

Peroratio denique vota precesque pro filii et parentum incolumitate continebit. Ita Statius silvarum lib. 4.

Magnus te manet ordo saeculorum,
Natis longior, abnepotibusque
Annos perpetua geres iuventa,
Quos fertur, placidos obisse Nestor,

(a) *Saloninus sic vocatus quod natus fuerit quo anno praetor Asinius Pollio Salonam Dalmatiae civitatem expugnavit.*

Quos (a) Tithonia computat senectus.
Et quantos ego Delium poposci.

Quid est oratio lustrica?

℟. Ea est, quae a veteribus nonnullis habebatur, quando infanti nomen imponebatur. Vocabatur autem *Lustrica oratio*, quod dies ille *lustricus*, seu *lustralis* vulgo diceretur. Verum quoniam illud orationis genus penitus apud nos videtur obsolevisse, in illo tractando operam et oleum non perdemus.

§. IX. De oratione nuptiali, sive epithalamio.

Quid est epithalamium, seu oratio nuptialis?

℟. Epithalamium, ut vox ipsa satis indicat, est oratio, qua alicuius nuptiae celebrantur. Sic autem appellatur a voce graeca θάλαμος, quae *cubiculum nuptialem* significat.

Quot sunt partes epithalamii?

℟. Quatuor: 1. Dicitur generatim et universe de nuptiarum laudibus, et de bonis matrimonii, quo scilicet hominum societas primum coepit, urbes conditae sunt, genus humanum propagatur, vitae levantur incommoda, et mutua charitas, atque benevolentia cognationibus et affinitatibus serpit, atque diffunditur.

2. Pars, quae praecipuam quamdam curam diligentiamque desiderat, continet laudes utriusque coniugis. Ducuntur autem laudes illae a parentibus, a patria, ab honoribus, fortunisque, a corporis animique dotibus, et a ceteris illis capitibus, unde laudari homines solent, de quibus fuse diximus supra. Ita Mariam (b) imperatoris Honorii novam coniugem laudibus in caelum tollit Claudianus in Epithal.

(a) *Tithonus Laomedontis filius, Memnonis pater, post longissimam vitam, ab Aurora coniuge versus in cicadam.*

(b) *Maria Stiliconis filia nupsit imperatori Honorio.*

Salve, sidereae proles augusta Serenae (a),
Magnorum soboles regum, parituraque reges.
. . . .
Quae propior sceptris facies, quis dignior aula
Vultus erit? Non labra rosae, non colla pruinae,
Non crines aequant violae, non lumina flammae.
. . . .
Aurorae vincis digitos, humerosque Dianae.

Tertio loco laudatur nuptiarum apparatus, atque celebritas; popularium et affinium praedicatur laetitia, et aliqua etiam laude solent aspergi, qui ad nuptias convenere. 4. Denique praecipuis et faustis ominibus clauditur oratio, et vota Deo superisque pro felici liberorum ortu, mutuaque coniugum concordia nuncupantur. Ita Statius in epithal. Stellae, et Violantillae:

Eia age, praeclaros Latio properate nepotes.
Qui leges, qui castra legant, qui carmina ludant.
Acceleret partu decimum bona Cynthia (b) mensem;
Sed parcat Lucina; precor; tuque ipse parenti
Parce puer: ne mollem uterum, ne stantia laedas
Pectora; cumque tuos tacito natura recessu
Formari vultus, multum de matre decoris,
Plus de patre feras.

Pro mutua coniugum concordia sic vota nuncupat Martialis in epith. Prudentis, et Claudiae lib. 4.

Diligat illa senem quondam, sed et ipsa marito
Tunc quoque, cum fuerit, non videatur anus.

§. X. De laudatione funebri.

Quid est oratio funebris?

R. Ea est, quae habetur vel in ipso funere, vel

(a) *Serena filia fratris Theodosii Magni, uxor Stiliconis.*

(b) *Cynthia nomen Dianae a Cyntho monte in Delo insula, ubi nata est.*

in anniversario funeris die, cuiusmodi erant orationes illae, quae ad Mausoli sepulcrum quotannis haberi iussit Artemisia, itemque quae Athenis habebantur in laudem eorum, qui in bello pro patria cecidissent, qualis est oratio Periclis apud Thucydidem.

Quaenam est origo huiusmodi funebrium orationum?

℟. Illarum inventor apud Graecos fuit Solon, unus e septem sapientibus: apud Romanos vero Valerius Publicola, qui collegam suum Iunium Brutum, in pugna contra Tarquinios caesum, funebri oratione prosecutus est, tantoque id populi applausu fecit, ut exinde mos ille obtinuerit, publice laudandi duces eos, qui in bello cecidissent; et a Romanis mos ille ad ceteras gentes, et ad ipsos etiam Christianos manaverit. Huiusmodi porro laudationibus mendosam factam esse historiam, auctor est Tullius; et post illum Livius, quod nempe supra modum res in illis augeri solerent, et bene multa assentatorie magis quam vere dicerentur, ut fere fit.

Quot partibus constat oratio funebris?

℟. Orationem funebrem tribus omnino partibus constare debere: nimirum laude, consolatione, et paraenesi, sive adhortatione: laude mortui, consolatione parentum, et affinium, paraenesi vero, seu adhortatione ad superstites, ut in mortui vitam atque virtutes, tamquam in exemplar intueantur.

De artificio funebris orationis.

Quodnam esse debet, et undenam ducendum est illius exordium?

℟. Magnam quamdam moeroris, luctusque significationem praeseferre omnino debet: Duci autem poterit. 1. Ab exclamatione. Tale est exordium brevis illius, sed perelegantis orationis Tullianae

in morte Crassi oratoris clarissimi: *O fallacem nostram spem, fragilemque fortunam et inanes nostras contentiones, quae in medio spatio saepe franguntur, et corruunt, et ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspicere potuerunt?*

2. Duci potest exordium a descriptione funebris apparatus, vel a moesto audientium silentio, quae res utraque sacrum quemdam horrorem audientibus incutiat. Ita nos olim sumus exorsi funebrem laudationem Ill. Ecclesiae principis Camilli de Neufville archiepiscopi et proregis Lugd. *Quod tristi silentio, tacitaque maestitia defixos, et rerum a me dicendarum expectatione suspensos esse vos videam (auditores) arguit illud quidem dolorem vestrum, cuius vim acerbissimam in vestris animis altius insedisse satis intelligo. At hic vester moeror, haec expectatio tanta, ne mihi vobisque fraudi sit, est omnino quod vereor. Habent hoc nempe magni dolores, ut superbissimus sit illorum sensus, delicatissimumque fastidium: Habent hoc, ut refricando facile recrudescant, neque se, nisi caute admodum, ac molliter interpellari patiantur. Verum opprimer ante licet officii pondere, quam illud deseram.*

3. Duci poterit exordium a gravi aliquo (a) apophthegmate de fragili caducaque rerum humanarum sorte, quae nobis, ut cum maxime, ante oculos obversatur.

4. Duci poterit ab adiunctis, quae forte laudandi mortem circumstetere. Hinc imperatoris Theodosii M. laudationem funebrem orditur D. Ambrosius: *Hoc nobis motus terrarum graves, hoc iuges pluviae minabantur; et ultra solitum caligo tenebrosior denuntiabat, quod clementissimus*

(a) Ital. *Detto sentenzioso.*

imperator Theodosius recessurus esset e terris. Ipsa igitur recessum eius elementa moerebant. Caelum tenebris obductum, aer perpeti horrens caligine, terra quatiebatur motibus, replebatur aquarum alluvionibus. Quidni mundus ipse defleret eum principem continuo esse rapiendum, per quem dura mundi istius temperari solerent?

5. Denique abruptum exordium ad movendam commiserationem longe aptius esse videtur, quam temperatum ac lene. Vide quomodo M. Antonius Muretus in funere (a) Caroli IX Galliarum regis exordiatur ex abrupto: *Hoc igitur restabat unum afflictis ac pene prostratis infelicis Galliae rebus, ut Carolus rex, quo se illa recreabat, ac solabatur uno, de quo cogitans, in quem intuens, omnium quas excepit, acerbitatum memoriam deponebat, cum bonorum animos ad aliquam spem quietis erigere caepisset, in ipso ineuntis adolescentiae flore, acerba atque immatura morte raperetur. O fallaces hominum spes! O incerta vota! O lubrica et anticipitia humanae vitae curricula!*

Quid facto opus est in confirmatione?

R. Tribus illis, quae supra memorata sunt, partibus constabit confirmatio, laude nimirum, consolatione, atque paraenesi: laude mortui, consolatione propinquorum ac amicorum, et paraenesi ad astantes. Quod attinet ad mortui laudes, vide quae diximus de panegyrico, a quo nimirum hoc tantum differt oratio funebris, quod audientium voluptatem sequatur et captet panegyricus, funebris vero laudatio nihil nisi moerori serviat atque tristitiae: unde vitandum erit diligenter quidquid laetitiam gaudiumque posset animis ingenerare. Hoc artificium observare poteris in illo Horatii carmine,

(a) *Carolus IX obiit anno 1574.*

ubi (a) Quintilii amici et affinis sui mortem lamentatur.

Ergo Quintilium perpetuus sopor
Urget? Cui pudor et iustitiae soror
Incorrupta fides, nudaque veritas,
Quando ullum inveniet parem?

Moerentium dolorem utrumque consolabitur. 1. Vitae ab amico laudabiliter actae felix recordatio. 2. Honores viventi mortuoque habiti, et omnia quae virtutem illius testantur, tum publica, tum privata monumenta. 3. Spes minime dubia de immortali aevo, quo ille inter felices animas in coelo perfruitur, vel aliquando fruiturus est. 4. Filii nepotesque superstites, ad quos paternae virtutis haereditas transit.

Quod si forte pro patria pugnans occubuerit is, qui laudatur, tunc enim vero poteris vagari liberius in hoc uberrimo dicendi campo, quem tibi aperit Tullius, cum Martiam Legionem, quae in (b) praelio Mutinensi fortiter pugnans cecidit, magnificentissime laudat Philippica 13. *Illi impii, quos caecidistis, etiam apud inferos poenas parricidii luent: vos vero qui extremum spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem et locum consecuti. Brevis autem vobis vita data est, at memoria bene redditae vitae sempiterna, quae si non esset longior quam haec vita, quis esset tam amens, qui maximis laboribus et periculis ad summam laudem gloriamque contenderet?* Et post pauca: *Sed quoniam, patres conscripti, gloriae munus optimis, et fortissimis civibus monumenti honore persolvitur, consolemur eorum proximos, quibus optima haec est quidem consola-*

(a) *Quintilius poeta non contemnendus, cremonensis dictus a patria, diversus ab illo Quintilio Varo, qui legiones amisit in Germania.*

(b) *In bello contra M. Antonium, in quo Hirtius et Pansa consules caesi.*

tio : parentibus, quod tanta reip. praesidia genuerunt; liberis, quod habebunt domestica exempla virtutis, coniugibus, quod viris carebunt, quos laudare, quam lugere praestabit; fratribus quod in se, ut corporum, sic virtutum similitudinem esse confident.

Denique adstantibus, earum, quas celebrasti, virtutum recordatione stimulos admovere conaberis.

Quodnam esse debet perorationis artificium?

℟. Hae sunt perorationis partes. 1. Aeternam apud superos felicitatem apprecari mortuo. 2. Sempiternam eidem apud posteros exoptare ac polliceri memoriam. 3. Summum illius desiderium in auditorum animis excitare, his, vel similibus Horatii verbis, de eodem Quintilio:

Quis desiderio sit pudor aut modus
Tam cari capitis? Praecipe lugubres
Cantus, Melpomene, etc.

§. XI. De oratione eucharistica.

Quid est oratio eucharistica, seu eucharisticum?

℟. Oratio eucharistica dicitur ea, qua ob acceptum insigne aliquod beneficium gratias agimus alicui; cuiusmodi est luculenta illa oratio, qua Ausonius, orator et poeta Gallus, imperatori Gratiano, discipulo quondam suo, gratias agit pro consulatu ab illo accepto. Traxit autem suum illud *eucharistici* nomen a voce graeca εὐχαριστεῖν, *gratias agere?*

Quot sunt praecipuae partes eucharistici?

℟. Tres. 1. Significamus laetitiam obortam ex accepto beneficio. 2. Accepti beneficii magnitudinem amplificamus. 3. Gratum et memorem animum pollicemur.

Quodnam esse debet exordium orationis eucharisticae?

℟. Exordium versari debet in aperto quodam candidoque dicendi genere, et magnam grati animi foras quodammodo erumpere gestientis significationem continere. Duci autem poterit. 1. A beneficii magnitudine, cui pro eo ac par est, verbis exornando, te imparem profitearis. Sic Tullius in oratione post reditum habita in senatu: *Si, patres conscripti, pro vestris immortalibus in me fratremque meum liberosque nostros meritis, parum vobis cumulate gratias egero; quaeso, obtestorque, ne meae naturae potius quam magnitudini beneficiorum id tribuendum putetis. Quae enim tanta potest existere ubertas ingenii, quae tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita, non dicam complecti ornando sed percensere numerando?*

2. Duci poterit exordium ab excusatione diuturni silentii post acceptum beneficium. Hoc pacto Tullius exorditur suum illud eximium eucharisticum ad Caesarem pro impetrato M. Marcelli reditu: *Diuturni silentii, P. C. quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundia, finem hodiernus dies attulit; idemque initium quae vellem, quaeque sentirem, meo pristino more dicendi.*

Quid facto est opus in eucharistici confirmatione?

℟. 1. Amplicanda est et in bono lumine collocanda beneficii magnitudo. 2. Laudanda est persona, a qua profectum est beneficium

Quomodo amplificanda est beneficii magnitudo?

℟. Amplificabitur quadrifariam: 1. A persona quae gratificatur, si ea sit in amplissimo dignitatis gradu collocata. Hinc enim augetur beneficii

magnitudo. 2. A persona cui gratificatur, si beneficium sit egenti collatum, si immerenti, si ad plures pertineat. 3. A re, qua gratificatur, si honesta, si opportuna, si exoptata, si difficilis. 4. A ratione et modo; si non aegre, sed libenti animo; si non rogatu alieno, sed sponte; si non redditum sit, sed datum beneficium; si non tarde, sed cito et opinione citius. Ut enim est in veteri proverbio: (a) *Bis dat, qui cito dat:* et interdum etiam beneficii loco ducitur, si cito negetur. Unde in laudatissimo epigrammate auctoris incerti, sed veteris:

Caesaris ad valvas sedeo, sto, nocte dieque,
Nec datur ingressus, quo mea facta loquar.
Ite, Deae faciles, et vestro numine saltem
Dicite divini Caesaris ante pedes:
Si nequeo placidas affari Caesaris aures,
Saltem aliquis veniat, qui mihi dicat: Abi.

Quidnam in peroratione servandum est?

℟. Accepti beneficii memoriam nunquam interituram, et trabali, ut ita loquar, clavo figendam esse polliceberis. Ita Ausonius ait ubique sibi occurrere beneficia Gratiani, *in templo, in foro, in curia, in palatio, domi.* Sic etiam Mamertinus ad imperatorem Iulianum: *In referenda gratia, hoc tibi polliceor, semperque praestabo, mihi nec in suggerendis consiliis veritatem, nec in audiendis periculis animum, nec in laboribus perferendis industriam defuturam.* Sed nullum quod sciam, illustrius exemplum afferri potest, quam eucharisticum Aeneae ad Didonem. Aeneid. 1.

O sola infandos Troiae miserata labores,
Quae nos reliquias Danaum, terraeque marisque
Omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos,
Urbe, domo socias. Grates persolvere dignas

(a) *Apud Colomesium, et apud Barthium in adversariis.*

Non opis est nostrae, Dido: nec quidquid ubique est,
Gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem
Di tibi (si qua pios respectant numina, si quid
Usquam iustitiae est, et mens sibi conscia recti)
Praemia digna ferant.

Vide etiam apud Livium lib. 28. orationem Saguntinorum gratias agentium senatui rom. quod eorum causa bellum adversus Hannibalem suscepisset. Vide in bello iugurthino orationem Bocchi regis ad Syllam. Habes quoque lectissimam illam epistolam, qua Tullius agit gratias Marcello ob supplicationem sibi eius opera decretam.

§. XII. De epinicio et gratulatione

Quid est epinicium?

℞. Est gratulatio ob reportatam victoriam. Sic autem nuncupatur a voce graeca νίκη, *victoria.*

Quodnam esse debet illius artificium, et dispositio?

℞. Exordium, si unquam alias, erit splendidum, floridumque, et hilaritatis plenum ac laetitiae. Videtur autem abruptum magis esse debere, quam temperatum.

In confirmatione amplificabitur. 1. Belli necessitas. 2. Belli difficultas. 3. Aequitas in suscipiendo, diligentia in apparando, virtus in gerendo, celeritas in conficiendo. 4. Enumerabuntur commoda et utilitates victoriae, quae timore populos, direptione urbes, vastitate provincias liberaverit. Laudabuntur fortissimi viri, qui in bello strenue pugnantes cecidere. Ita Virgilius Euryalum Nisumque laudibus in coelum extollit, Aeneid. 9.

Fortunati ambo; si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet aevo.
Dum domus Aeneae capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater romanus habebit.

Sua etiam laus tribuetur praefectis, ducibusque praecipuis, qui in victoriae partem aliquam venere. Ita Ruaeus, (a) hisce inscriptionibus Augusti saeculo dignis, consecravit nomen illorum, qui bellum batavicum una cum Ludovico Magno administraverant.

LUDOVICO PRINCIPI CONDAEO
TRIBUS AD SENEFUM EXER-
CITIBUS FRACTIS
HENRICO PRINCIPI TURRENNIO, SERVA-
TIS REGNI FINIBUS, PULSIS ULTRA
RHENUM GEMANIS EORUM EXER-
CITU QUATER CAESO
FRANCISCO MARESC. CREQUIO, DELE-
TIS INCRUENTA VICTORIA GERMA-
NORUM COPIIS, etc.

Peroratio vota continebit, pro victoris incolumitate, gloria, felicitate, postquam Deo O. M. victoriarum largitori et bonorum omnium fonti, grates fuerint, ut par est, rite persolutae.

Quod si non pro victoria, sed pro adepto insigni quopiam honoris ac dignitatis gradu, fiat alicui gratulatio; significabis. 1. Quantam ceperis animo voluptatem ex illius nova dignitate. 2. Quanta sit etiam publica hilaritas, et laetitia. 3. Honoris et gradus amplitudinem verbis extolles. 4. Non casu, non prehensatione et ambitu, non precibus muneribusque, sed meritis rebusque gestis fuisse comparatum hunc honorem, quem multi ambierint, perpauci obtinuerint.

Pertinent etiam ad demonstrativum genus Soteria, Propempticon, Apobaterion, et Epibaterion.

Quid est Soteria?

℟. Soteriam vocamus orationis genus quoddam,

(a) *P. Carolus de la Rue S. I.*

quo restitutam alicui sanitatem gratulamur, et pro illius incolumitate et salute grates agimus superis.

Quid est Propempticon?

℟. Est oratio, qua discedentem aliquem faustis ominibus, votisque prosequimur; cuiusmodi luculentum habes exemplum in egregio Horatii propemptico, ad Virgilium Athenas proficiscentem.

Sic te Diva potens Cypri,
  Sic (a) fratres Helenae lucida sidera,
Ventorumque regat pater,
  Obstrictis aliis, praeter (b) Iapyga,
Navis quae tibi creditum
  Debes Virgilium, finibus Atticis
Reddas incolumem, precor,
  Et serves animae dimidium meae.

Quid est Apobaterion?

℟. Est oratio, quam habemus discedentes ex patria, vel ex alio quodam loco, ubi cum singulari benevolentiae significatione sumus excepti. Huius generis est Aeneae discedentis oratio ad (c) Helenum et Andromachem, Aen. 3.

Hos ego digrediens lacrymis affabar obortis:
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Iam sua; nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies: nullum maris aequor arandum:
Arva neque Ausoniae semper cedentia retro
Quaerenda. Effigiem Xanthi Troiamque videtis
Quam vestrae fecere manus; melioribus opto
Auspiciis, et quae fuerit minus obvia Graiis.

Quid est Epibaterion?

℟. Est oratio, quae habetur ab illo, qui post lon-

(a) *Castor et Pollux.*

(b) *Iapyx ventus flans ab Apulia, quae olim Iapygia dicebatur.*

(c) *Helenus Priami filius, vaticinio clarus, ex captivo factus Epiri rex ab ipso Pyrrho.*

gam peregrinationem, domum incolumis rediit, Vide Scaligerum lib. 3. poetices.

CAPUT II.

De orationibus, quae pertinent ad genus deliberativum.

Quaenam est materia generis deliberativi?

℟. Illius materia sunt res omnes in manu, et arbitrio nostro positae: Ut enim ait (a) Tullius: *Tollitur omnis deliberatio, si intelligatur quidquam fieri non posse, aut imponatur necessitas. Neque enim quisquam deliberat, qua ratione perpetuo victurus sit, quoniam intelligit sibi moriendi necessitatem incumbere: neque quisquam deliberat quomodo volare possit, scit enim sibi alas non adesse.*

Quisnam est finis generis deliberativi?

℟. Honestas, et utilitas.

Quaenam orationes spectant ad genus deliberativum?

℟. Pertinent ad genus deliberativum suasio, dissuasio, hortatio, dehortatio, conciliatio, concitatio, commendatio, petitio et consolatio.

§. I. De suasione et dissuasione.

Quid est suasio?

℟. Est oratio deliberativa, qua ostenditur quid faciendum sit. Dissuasione vero contrarium suadetur.

Undenam ducuntur argumenta suasioni, vel dissuasioni propria?

℟. Ducuntur ab honesto, ab utili, a necessario, a facili, a iucundo, cum aliquid suadendum est;

(a) *In partitionibus.*

et e contrariis capitibus, cum est aliquid dissuadendum.

Quid est honestum?

℟. Honestum id intelligimus, inquit Cicero, quod tale est, ut detracta omni utilitate, per se ipsum laudabile sit, et expediendum; v. gr. si quempiam hortemur, ut M. Attilii Reguli exemplo malit ad mortem vel ad vincula reverti, quam datam hostibus fidem fallere. Ita Tullius in Maniliana probat suscipiendum esse bellum mithridaticum, ut deleatur ignominia, quam populo R. Mithridates incussit, cum una hora tot civium romanorum millia iussit occidi. Ex hoc eodem loco Cato apud Lucanum lib. 9. animos militum accendit sola gloriae commendatione, ad aggrediendum iter periculosum, ac difficile:

O quibus una salus placuit mea castra secutis
Indomita cervice mori, componite mentes
Ad magnum virtutis opus, summosque labores.

Quam orationem claudit pulchra illa sententia,

. . . Serpens, sitis, ardor, arena,
Dulcia virtuti: gaudet patientia duris:
Laetius est, quoties magno sibi constat honestum.

Quid vocas utile?

℟. Utile est, quod propter commodum expetitur, sive adiunctam habeat honestatem, ut gloria, honor, dignitas; sive non habeat, ut divitiae, valetudo, tranquillitas, malorum depulsio, etc. Ex his locis Catilina coniuratos hortatur, apud Sallustium, ad nefarium facinus, quod ille maximum atque pulcherrimum vocat: *Nobis*, inquit, *est domi inopia, foris aes alienum; mala res, spes multo asperior. Denique quid reliqui habemus, praeter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa quam saepe optastis, libertas: praeterea divitiae, decus, gloria in oculis sita sunt. Fortuna ea omnia victoribus praemia posuit.*

Curio (a) similiter, apud Lucanum lib. 1. specie utilitatis Iulium Caesarem ad bellum civile sic hortatur:

Bellantem geminis tenuit te Gallia lustris,
Pars quota terrarum. Facili si praelia pauca
Gesseris eventu, tibi Roma subegerit orbem.

Quid vocas necessarium?

℞. Necessarium dicitur id omne, sine quo salus, aut dignitas stare non potest. Seu mavis cum Scaligero, necessarium dicitur, quod ita utile est, ut sine eo res NEC ESSE possit; unde et nomen derivatum est. Huiusce porro loci magna vis est. Multi enim sunt animis adeo segnibus, ut tum quoque cum aliquid honestum et utile esse norunt, tamen si res sit cum magno labore coniuncta, facile terreantur. Apud tales ratio necessitatis est compendiosa vis ad persuadendum. Eiusmodi est Ciceronis argumentum in 4. Philipp. *Agitur enim non qua conditione victuri, sed victuri ne simus, aut cum supplicio, ignominiaque perituri.* Ab hoc potissimum loco, itemque ab honesto Aeneam Hector ad fugiendum hortatur, Aeneid. 2.

Heu! fuge nate dea, teque his, ait, eripe flammis.
Hostis habet muros, ruit alto a culmine Troia,
Sat patriae Priamoque datum, si Pergama dextra
Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.

Frustra enim suadetur illud, quod vix, aut aegre admodum fieri posse creditur. Ac propterea, si quis hac de re scrupulus haereat auditoribus, is ante omnia ex illorum animis omnino erit eximendus. Ita Venerem in suam sententiam conatur allicere astuta Iuno, Aen. 4.

Mecum erit iste labor: nunc qua ratione quod instat
(b) Confieri possit, paucis, adverte, docebo.

(a) *Curio homo linguae venalis, ut se aere alieno liberaret, Caesarem ad civile bellum impulit.*

(b) Confieri *pro* confici, *vox parum usitata.*

Quod vocas iucundum?

℟. Iucundum dicitur, quod honestam habet voluptatem vel animi, vel corporis; sic nuncupatum, inquit Tullius, *a iuvando*, quod nempe iuvet vel utrumque, vel alterutrum. Hinc ducitur illud argumentum Tullii. *Hoc velim tibi persuadeas, si rationibus meis a te provisum esse intellexero, magnam te ex eo et perpetuam voluptatem esse capturum.*

Quaenam in suadendo, vel dissuadendo praecipue spectanda sunt?

℟. Tria. 1. Quid sit, de quo deliberetur. 2. Qui sint, qui deliberent. 3. Quis sit, qui suadeat, vel dissuadeat.

Quid spectandum est in re, de qua deliberatur?

℟. Quinque illa, de quibus egimus enucleate: an sit honesta, an utilis, an necessaria, an facilis, an iucunda.

Quid spectandum est in iis qui deliberant?

℟. Caput artis est nosse penitus animos eorum, qui deliberant, eorumque voluntates ac naturas festine odorari, ut possis ambitiosis splendida, avaris utilia, voluptuosis iucunda proponere, et suo, quod aiunt, hamo quemque piscari.

Prudentis ergo oratoris erit videre, an agat cum regibus, aut viris principibus, apud quos, ut aiebat Parysatis illa, verbis byssinis opus est; an cum nobilibus, quos honesta ac laudabilia tangunt; an cum plebe, bellua multorum capitum, apud quam negotium tractare longe difficillimum est. Neque vero satis est dignitatem spectare; sed habenda est etiam ingenii, morum et aetatis ratio, ut rem facilius possis ad exitus optatos perducere. Iure igitur merito de variis variarum aetatum, conditionum et gentium moribus hic agi solet ab artis magistris, et in primis ab Aristotele.

§. II. De variis variarum aetatum moribus.

Quinam sunt iuvenum, virorum ac senum mores?

R. Aetatis cuiusque mores graphice admodum ita pingit Horatius in arte poetica.

Imberbis iuvenis tandem, custode remoto,
Gaudet equis canibusque et aprici gramine
  campi,
Cereus in vitium flecti, monitoribus asper,
Utilium tardus provisor, prodigus aeris,
Sublimis cupidusque, et amata relinquere pernix.
Conversis studiis, aetas animusque virilis
Quaerit opes et amicitias, inservit honori:
Commisisse cavet quod mox mutare laboret.
Multa senem circumveniunt incommoda, vel
  quod
Quaerit, et inventis miser abstinet, ac timet uti:
Vel quod res omnes timide gelideque ministrat;
Dilator (a) spe longus, iners, avidusque futuri,
Difficilis, querulus, laudator temporis acti
Se puero, censor castigatorque minorum.

Iuvenes igitur flagrant cupiditatibus, facile et vehementer excandescunt, unde adolescentia quidam quasi rationis aestus appellatur; honestum utili praeferunt, aperti sunt, candidi et misericordes: sua enim innocentia ceteros metiuntur. Prodigi sunt et in sumptus effusi; nondum enim egestatem sunt experti: ad risum et dicacitatem sunt propensi.

At dispar omnino est senum ratio. Facile succensent illi quidem, sed non aeque parent irae, quia, ut scite Horatius: *Lenit albescens animos capillus, litium et rixae cupidos protervae.* Parum sperant, quia diu vixerunt; pauca mo-

(a) *Tardus ad bene sperandum ob timiditatem,* δύσελπις *ait Aristoteles, vel, ut alii malunt, spem vitae longam habens.*

liuntur, praeteritis gaudent, facetos ac ridiculos odere, solliciti sunt officiorum exactores, ad rem attenti, lenti, difficiles, suspiciosi: saepe enim aut se aut alios delusos meminerunt. Praeterea queruli sunt morosique, ut ait Tullius; *in fragili corpore odiosa est omnis offensio.*

Denique verbosi sunt et loquaces, quia dicere amant. Unde non inscite Cornelius Gallus, seu potius Maximianus:

Deficit auditor, non deficit ipse loquendo,
O sola fortes garrulitate senes!

Sed facile hoc illorum aetati condonandum, ob egregias virtutes, quibus hoc vitium abunde compensant.

Virilis aetas senectutem inter et adolescentiam interiecta, ac in quodam quasi confinio posita, utriusque virtutum vitiorumque particeps est; et utriusque indolem, velut ex vicinia, trahit. Iuventus fortis est, sed intemperans; senectus est temperans, sed timida; virilis aetas fortis est sobriaque. Iuventus nimis credula est; senectus nimis suspiciosa; virilis aetas, pro rerum natura, vel confidit, vel diffidit. Iuventus quaerit honestum, potius quam utile; senectus utile magis quam honestum; virilis aetas et honestum simul et utile.

Puerilis denique aetas effervescit facile; mutatur in horas; magnam habet indolem ad virtutem; gloriae honorique mirum in modum velificatur: Audi Tullium lib. 5. de finibus: *Quanta sunt puerorum decertantium studia! Ut illi efferuntur laetitia, cum vicerint! Ut pudet victos! Ut se accusari nolunt! Quam cupiunt laudari! Quos illi labores non perferunt, ut aequalium principes sint?*

§. III. De moribus nobilium, divitum et plebeiorum.

Quinam sunt nobilium mores?

℟. Nobiles sunt honoris ac gloriae vel maxime studiosi, et, si Apuleiana voce uti fas est, sunt in primis *honoripetae*. Solent autem non solum ignobiles aspernari, sed etiam homines novos, qui primi ex sua gente sunt honores consecuti. Ita Metellus contemnebat C. Marium, illique consulatum invidebat. Unde sic de eo Sallustius: *Inerat contemptor animus, et superbia, commune nobilitatis malum.*

Quinam sunt divitum mores?

℟. Divites, si praesertim divitias sunt nuperrime consecuti, contumeliosi ferme sunt ac superbi. Nempe facile sibi persuadent praestare se caeteris, quia divitias possident, quibus venalia sunt omnia. Praeterea solent mollitia luxuque diffluere, ut notat Iuvenalis sat. 6.

Prima peregrinos obscoena pecunia mores
Intulit, et turpi fregerunt saecula luxu
Divitiae molles.

Hanc, quam memoravimus, novorum divitum arrogantiam, scite tangit Cicero, cum de T. Roscio ait: *Qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena.* Et Maro cum ait de Numano:

Vociferans, tumidusque novo praecordia regno.

Qui sunt denique plebeiorum mores?

℟. Germanos plebis mores suis coloribus scite pingunt Sallustius, Horatius, Tacitus, et Seneca, dum aiunt: *plebem esse belluam multorum capitum . . . pluma et vento mobiliorem esse . . . opinione duci magis quam veritate . . . ire quo itur, non quo eundum est . . . privatis commodis servire potius quam publicae vel honestati, vel cupiditati . . . cupidam esse rerum nova-*

rum . . . *Denique pessimi argumentum turbam esse.*

De variis reipublicae formis.

Neque vero in deliberatione satis est aetatis et conditionis cuiusque indolem ac studia diligenter spectare. Spectandi praeterea sunt reipublicae mores, qui scilicet, pro varia (a) politiae forma, solent maximopere variare. Aliter igitur agendum apud Hispanos, et Lusitanos (b), quibus rex unus summo cum imperio praeest: aliter apud Helvetios (c), apud quos vel plebs, vel optimates dominantur.

Quid est monarchia? (d)

℟. Est unius dominatus communem utilitatem spectans.

Quid est aristocratia (e)*?*

℟. Est optimatum imperium, cuiusmodi erat apud Venetos. Quod si optimates illi pauci sint, et propriae, non vero publicae serviant utilitati, vocabitur *oligarchia* (f).

Quid est democratia (g) *?*

℟. Est imperium populi, cuiusmodi fere est apud Helvetios. Quod si plebs infima dominetur vocabitur *Ochlocratia* (h). Addi potest *anarchia*, quae solet ex turbulentissimis temporibus exurgere, cum sine rege ceterisque magistratibus fluctuat labefactatum imperium.

De variis variarum gentium moribus.

Varios praeterea gentium mores, ingenium accurate cognosces, et illorum germanam indolem.

(a) *Reipublicae.* (b) Portoghesi. (c) Svizzeri.
(d) Μόνος *solus*, et ἀρχός, *princeps.*
(e) Ἄριστοι *optimates*, et κράτος, *imperium.*
(f) Ὀλίγος *paucus*, et ἀρχὴ, *principatus.*
(g) Δῆμος *populus*, et κράτος *potentia.*
(h) Ὄχλος, *turba*, et κρατέω, *dominor.*

perspectissimam habebis, ut possis ad illam sermonem accommodare, ut monet Horatius:

Intererit multum (a) Davusne loquatur, an heros,
Colchus, an Assyrus, Thebis nutritus, an Argis.

Quaenam igitur est variarum Europae gentium indoles?

℞. Galli sunt humani, hospitales, candidi, urbani, lauti, audaces, bellicosi, mobiles, praecipites, longae spei impatientes, faciles ad obliviscendas iniurias aeque ac benefacta, acribus initiis, iniurioso fine, et ut ait Florus de veteribus Gallis, primo impetu plusquam viri, secundo non item; magni peregrinatores, unde iure dictum est: *nullum bellum sine milite Gallo.*

Germani sunt simplices, aperti, fortes, animorum prodigi, veri amici, verique hostes, inquit Scaliger. (b) Belgae Batavique medium ferme tenent Gallos inter atque Germanos. Hispani sunt constantes, sedati, lenti in consiliis, laboris ac disciplinae tolerantes, vile ministerium, etiamsi spes magna effulgeat, aversantes. Itali sunt cunctatores, ingeniosi, sapientes, mentis excelsae ac reconditae, et ad regendum omnino nati, ut ait Virgilius.

Tu regere imperio populos, Romane, memento:
Hae tibi erunt artes.

Poloni sunt feroces, bellicosi, et quos arte magis, quam vi possis superare; Moscovitae contra fraudulenti, etc. Longum esset cetera persequi. Plura qui volet, adeat quae ingeniose et eleganter de praecipuis gentibus disseruit Ioannes Barclaius in (c) icone animorum cap. 3. et sex proxime sequentibus. Adeat item (d) Calvidii Laeti Callipaediam,

(a) Davus *persona comica, et nomen servi.*
(b) Ital. *Fiamminghi, ed Olandesi.*
(c) Ital. *Pittura, immagine.* (d) *Verum nomen, Claudius Quilletus medicus gallus, vixit saeculo proxime elapso.*

ubi versibus elegantissimis diversarum Europae gentium mores et ingenium diligenter expressit.

Quid denique spectandum est in illo, qui suadet vel dissuadet?

℟. Tria maxime in illo spectanda sunt, prudentia, probitas, et benevolentia. Prudentia quidem, *quia iis fidem habere solemus*, inquit Tullius libro de Officiis, *quos plus intelligere ac videre, quam nos, arbitramur*, 2. Probitas, *quia quo quis versutior et callidior, hoc invisior et suspectior, detracta opinione probitatis*, ait idem Tullius, *et si quem, licet peritum ac prudentem ceteroqui, fallacem tamen, et sui potius amantem credamus, quam nostri, eius consilium penitus aversabimur.*

3. Spectatur in suadente benevolentia: quia ut vel maxime prudens et probus quis credatur, tamen si odisse nos, vel alteri parti melius velle existimetur, nequaquam nobis bene consulere velle iudicabitur. Tria haec complexus videtur Cicero, cum lib. 2. ad Atticum ait: *Nunc mihi et consiliis opus est tuis, et amore et fide. Quare advola: expedita erant omnia, si te habebo.* Nam consilium ad prudentiam pertinet, fides ad virtutem, amor ad benevolentiam.

§. IV. De hortatione et dehortatione.

Quid differt hortatio a suasione.

℟. Hoc differt, quod suademus ratione et consilio, hortamur vero motu atque impulsu. Unde suasio proprie pertinet ad intellectum; adhortatio vero pertinet ad affectum. Suasio docet, eoque plus habet argumentorum. Adhortatio vero inflammat, ac propterea plus habet caloris. Suasio facit, ut scias quid facto sit opus: Hortatio facit, ut velis et ausis; illiusque partes sunt, faces ac stimulos veluti subiicere auditorum animis, illosque ad rem bene gerendam inflammare. Denique Suasio perti-

net ad confirmationem : Exhortatio vero conclusioni reservatur.

Quinam affectus sunt in hortatione concitandi?

℟. Excitabis, 1. Spem et fiduciam. 2. Amorem et desiderium rei, quae suadetur. 3. Aemulationem alienae gloriae, quae est potentissimum ad feriendos animos telum. 4. Laudabis virtutem illorum, quos hortaris, illosque hortatus nequaquam indigere dices: ut enim observat Tullius, in excitando et in acuendo, plurimum valet, si laudes eum, quem cohortaris. Ita socios recordatione virtutis inflammat Mnestheus apud Virg. Aeneid. 5.

At media socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: Nunc nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Getulis syrtibus usi,
Ionioque mari, maleaeque (a) sequacibus undis.
Non iam prima peto, Mnestheus, neque vincere certo
Quamquam oh! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti.
Extremos pudeat rediisse. Hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas....

Illustre adhortationis exemplum habes apud Curtium lib. 17. ubi Alexander trecentos iuvenes adhortatur, ut invadant praeruptam illam undique abscissam Sogdianorum petram, quae in triginta stadiorum altitudinem eminebat, et quam Arimazes cum triginta armatorum millibus obtinebat.

Alexandri hortatio ad trecentos milites.

Vobiscum, o iuvenes, et mei aequales, urbium invictarum ante munimenta superavi: montium iuga perenni nive obruta emensus sum: angustias

(a) *Malea promontorium in mare procurrens, quod periculosam reddit navigationem.*

Ciliciae intravi : Indiae , sine lassitudine , vim frigoris sum perpessus : et mei documenta vobis dedi, et vestri habeo. Petra, quam videtis, unum aditum habet, quem barbari obsident, cetera negligunt, nullae vigiliae sunt, nisi quae castra nostra spectant. Invenietis viam, si solerter rimati fueritis aditus ferentes ad cacumen. NIHIL tam alte natura constituit, quo virtus non possit eniti experiendo quae ceteri desperaverunt. Asiam habemus in potestate. Evadite in cacumen, quod cum ceperitis, candidis velis signum mihi dabitis. Ego copiis admotis, hostem in nos a vobis convertam. Praemium erit ei, qui primus occupaverit verticem, talenta (a) decem: uno minus accipiet qui proximus ei venerit: eademque ad decem homines servabitur proportio. Certum autem habeo, vos non tam liberalitatem intueri meam, quam voluntatem.

Dehortationis vero luculentissimum exemplum habes apud Livium lib. 23. in oratione Calavii civis Campani, qua filium suum Perollam ab Hannibalis caede dehortatur.

Dehortatio.

Per ego te, fili, quaecumque iura liberos iungunt parentibus, precor, quaesoque, ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda velis. Paucae horae sunt, intra quas iurantes per quidquid deorum est, dextras dextrae iungentes, fidem obstrinximus, ut sacratis de mensis (b) essemus. Digressi a colloquio, extemplo in eum armamur. Surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius campanorum adhibitus ab Hannibale es : eam ipsam mensam cruentare vis hospitis sanguine? Hannibalem modo pater filio meo potui placare; filium Hannibali non possum? Unus aggressurus es Hanni-

(a) *Talentum atticum respondet Realibus, seu Iuliis romanis* 6000.

(b) *Ita gennina lectio, pro ederemus.*

balem? Quid illa turba tot (a) libertorum servorumque? Quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextrae torpescentes in amentia illa? Vultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus rom. tu sustinebis? Et si auxilia desint, me ipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est. Deterreri hic sine te potius quam illic vinci. Valeant preces apud te meae, sicut pro te hodie valuerunt.

§. V. De concitatione, et conciliatione.

Quid est concitatio?

R. Est virulentum quoddam orationis genus: quo multitudinis praesertim animi, veluti quodam seditionis flabello concitantur. Exemplum unum afferam ex Tacito, lib. 1. annalium, ubi ait, fuisse in castris Percennium quemdam gregarium militem, hominem turbulentum et procacem, qui commilitonum seditionem conflare conatus est hac artificiosissima concione: *Cur paucis centurionibus, paucioribus tribunis, in modum servorum obedirent? Quando ausuros exposcere remedia, nisi novum et nutantem adhuc principem precibus, vel armis adirent? Satis per tot annos ignavia peccatum, quod tricena aut quadragena stipendia senes, et plerique truncato ex vulneribus corpore tollerent. Ne dimissis quidem finem esse militiae, sed apud vexillum retentos, alio vocabulo eosdem labores perferre*, et paulo est: *Denis in diem assibus animam et corpus aestimari. Hinc vestem, arma, tentoria, hinc saevitiam centurionum, et vacationes munerum redimi; ac Hercule verba, et vulnera, duram hie-*

(a) *Melius quam* liberorum, *ut vulgo legitur.*

mem, exercitas aestates, bellum atrox, aut sterilem pacem sempiternam.

Concitationi opponitur conciliatio, qua vel nobis amorem alicuius conciliamus, vel dissidentes partes in concordiam gratiamque reducere conamur. Sic olim Germanicus Caesar tumultuantes legiones prudenti oratione sedavit, et Iulius Caesar exercitum compescuit *Quirites* appellando, pro militibus, qua una voce obortam seditionem repente compressit.

§. VI. De commendatione.

Quot sunt praecipuae commendationis causae?

℟. Tres. 1. Causas commendationis exponemus, idque modeste et verecunde; ut quod bene quis de nobis, aut de nostris meritus sit: quod simus cum illo vel sanguine, vel affinitate, vel amicitia coniuncti; quod perspectissima nobis sit illius humanitas, fides, eruditio, virtus, etc. Addere poterimus, scire nos Horatianum illud epist. lib. 1.

Quales, commendes etiam atque etiam aspice: ne mox

Incutiant aliena tibi peccata pudorem.

Sed viri integritatem et praeclaras animi dotes nobis exploratissimas esse. 2. Exponemus negotium, cuius causa commendatur a nobis quispiam. 3. Orabimus atque obtestabimur, vel dicemus, nos pluribus nolle contendere, ne de eius, quem rogamus, humanitate diffidere videamur. 4. Denique tum nostro, tum eius, quem commendamus, nomine, omne grati ac memoris animi officium pollicebimur.

Est et obliquae commendationis genus, quo simulamus nos commendare nolle, quem interim vel maxime commendamus, ut si dicas, non quidem commendare te alteri Sextium velle; sed orare solum, ut propius hominem noscere ne gravetur. Sperare enim futurum ut, cum gratias agere so-

leant, qui commendarunt, alter tibi gratias agat, per quem viri tanti notitiam sit consecutus.

§. VII. De petitione.

Quid est petitio?

℟. Petitio est oratio, qua aliquid postulamus vel pro nobis, vel pro alio. Posterior haec vocatur intercessio. Utriusque artificium paucis complexus est Servius, ubi Iunonis ad Aeolum orationem narrat. Rhetorum, inquit, est in omni petitione hoc observare. 1. Ut facile praestari possit quod petitur: 2. Ut sit iusta petitio: 3. Ut habeat modum, et adhibeatur in illa moderatio: hoc est ut si maiora dari non possunt, minoribus certe contenti videamur: 4. Ut sequatur expedita remuneratio. Quatuor haec observare licet in Iunonis petitione: 1. Enim docet rem facili negotio fieri posse:

Aeole (namque tibi divum pater, atque hominum rex,
Et mulcere dedit fluctus, et tollere ventos).

2. Iustam esse petitionem ostendit, dum inimicam gentem insectatur:

Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor.

3. Adhibet moderationem, dum alterutro contenta est:

Incute vim ventis, submersasque obrue puppes:
Aut age diversas, et disiice corpora ponto.

4. Beneficii praemium pollicetur.

Sunt mihi his septem praestanti corpore nymphae,
Quarum, quae forma pulcherrima, Deiopeiam
Connubio iungam stabili, propriamque dicabo.

Quamplurima etiam petitionum exempla suppeditabunt epistolae Ciceronis: quas inter, sideris instar, elucet elegantissima illa ad Luceium, quae est 12. libri 5. ad familiares, qua Luceium enixe rogat, ut quae in consulatu suo gesserat Tullius, ea literis quam primum velit consignare. Eam autem sic orditur: *Coram me tecum . . .*

§. VIII. De consolatione.

Consolator, vel minor est, vel aequalis, vel maior. Minori cautius et mollius erit agendum. Amorem suum in primis testabitur, et ne de suo plus altero sapere velle videatur, ea quae dictu opus erunt, ex quodam philosopho, vel alio summae prudentiae viro se aliquando audisse profitebitur; Aequalis pro communis amicitiae iure facere se dicet. Maior aget liberius, adeo ut, si quis immoderatius dolorem ferat, audeat etiam increpitare, sed leniter et amice.

Scite omnino argumentum illud tractat Scaliger lib. 5. de arte poetica cap. 123. *Consolator*, inquit, *aut est maior, aut minor, aut aequalis. Magnitudinem intelligo aut imperio, aut dignitate, aut opibus, aut sapientia, aut aetate. Aliter enim consolabitur Nasonem Livia; aliter Liviam Naso. Hoc spectat ad imperium. Dignitas autem etiam sine imperio esse potest. Veluti si pater filium, Ciceronem Pompeius. Opibus, ut si e plebe quempiam clientem suum Crassus, Sapientia, quemadmodum Polybium, aut matrem Seneca. De aetate non opus est exemplis. Maior interponet auctoritatem; etiam obiurgabit. Sapiens opponet etiam disputationem: sententiae huic crebriores. Minor ostendet affectum; sese id a sapientibus accepisse. Aequalis testabitur amicitiam, ius commune benevolentiae.*

Si moerentis dolor sit adeo gravis, et adeo recens, ut medicinam videatur respuere, bipartita erit oratio. Priori parte affirmabimus parum idoneos esse nos, qui solemur alium, cum vel ipsi quoque consolatione plurimum egeamus: simulque privati nostri doloris causas afferemus. Addemus non nos modo, sed omnes etiam bonos dolore, quod ipsum tamen qualecumque moerenti solatium debet afferre: quia scilicet. . . . .

Levius communia tangunt (a):

Altera vero parte afferemus, quae leniendo dolori sunt idonea; qualia sunt trita haec et pervulgata. 1. Vitae communis conditio, quae multis malis sit obnoxia. 2. Eius, quem consolamur, doctrina, virtus, animi magnitudo. 3. Inutilitas et damnum, unde dolor augeatur, non corrigatur. 4. Patientiae vis, quae mitiget omnia, iuxta illud Venusini poetae:

Durum, sed levius fit patientia.
Quidquid corrigere est nefas.

5. Quam sit honestum in altissimo divinae voluntatis consilio semper acquiescere. 6. Quam sit sapiente dignum, quamque laudabile sit ratione consilioque mitigare dolorem illum, qui die ipsa ac tempore tandem aliquando defervescet.

Ad genus iudiciale, quod *bellum togatum* iure vocare possumus, pertinent duae orationum species; accusatio nimirum atque defensio, quae non alia praecepta desiderant, quam quae sunt hactenus a nobis allata: cum praesertim veterum iudiciorum ratio fuerit prorsus immutata.

Finis libri quarti.

(a) *Claudianus.*

ARTIS RHETORICAE

LIBER QUINTUS

De Pronuntiatione.

Superest pronuntiatio, sive actio; postrema quidem oratoriae facultatis pars, si ordinem in tractando consideres: sed tanti tamen momenti, ut primas, secundas, et tertias ei Demosthenes merito et iure tribuerit.

Quid est pronuntiatio?

℟. Est vocis gestuumque, pro rerum verborumque varietate, apta conformatio. Quanta porro sit illius vis et utilitas, docet Tullius, cum ait, infantes et indisertos homines, actionis dignitate, eloquentiae saepe fructum palmamque tulisse; disertos vero bene multos, actionis deformitate, infantes fuisse iudicatos. Hinc pronuntiatio recte vocatur ab eodem Tullio: *Quaedam corporis eloquentia;* et alibi (a): *sermo corporis*, ab eodem etiam appellatur.

Quot res sunt ad recte pronunciandum necessariae?

℟. Tres: memoria, vox, et gestus. Est enim memoria quasi fundamentum actionis, de cuius vi gratiaque multum depereat necesse est, si memoriter non pronuntietur oratio, et si orator non possit a commentariis oculos et vultum avertere. Viris tamen principibus, et in publica re vehe-

(a) *Ad Brutum.*

menter occupatis vitio verti nequit, si recitent e commentario; ut olim Augustus, qui, ne memoriae subiret aleam vel in ediscendo sibi tempus abiret, fere de scripto dicebat, ut auctores sunt Svetonius et Dio. Itemque patrum nostrorum memoria Carolus V. ad Belgii proceres orationem e scripto recitavit, cum sese regno Bruxellis abdicaret, illudque Philippo filio traderet. Datur quoque eadem venia aegrotis senibusque; aliis vero nequaquam.

§. I. De memoria.

Quid est memoria?

℟. Memoria, ut est eloquentiae pars, definitur a Tullio, *firma rerum ac verborum recordatio.* Est autem duplex memoriae genus. Alia est artificialis, alia naturalis.

Quid est artificialis memoria?

℟. Artificium memoriae a veteribus traditum constat locis et imaginibus. Loci se habent instar chartae, imagines vero instar scripturae. Hanc artem primus apud veteres Simonides prodidisse, apud recentiores Raymundus Lullus illustrasse creditur. Ea vero iis, qui memoria valent, minime necessaria est; qui non valent, prorsus inutilis. Tu illam modo exerceto, ediscendis ad verbum, ut ait L. Crassus apud Cic. lib. 1. de orat. quamplurimis et tuis scriptis et alienis: quod facilius fortasse praestabis, si ante quam cubitum eas, attente ea, quae mane voles ediscere, semel aut iterum legas. Nisi te haec exercitatio iuverit, nihil sane in arte, quo possis iuvari, reperio.

§. II. De voce.

Ad actionis usum ac laudem, maximam sine dubio partem vox obtinet, inquit Tullius de oratore: *neque tam refert qualia sint quae dicas, quam quomodo dicantur.*

Quaenam igitur circa vocem sunt observanda?

℟. Tres hasce potissimum leges diligenter observabis. Prima lex haec est, ut dilucide (a), articulatim et sincere pronuntietur, ita ut integra verba syllabaeque omnes proferantur. Nolim tamen syllabatim sic pronunties, quasi si litteras computando annumerares, quod esset molestum ac putidum.

Ad eamdem legem pertinet etiam, ne volubili quadam praecipitique celeritate dicendi incitata feratur oratio: sed vox respiratione recreatur, et spiritus inter dicendum suspendatur identidem, et auditoribus spatium aliquod cogitandi relinquatur.

Secunda lex haec esto, ut pro argumenti, motuumque praesertim varietate, vox etiam opportune varietur, et utcumque se affectum videri volet orator, et audientium animos moveri, ita etiam certum vocis sonum adhibeat. Iracundia postulat vocis genus acutum, incitatum, crebro incidens: miseratio et moeror flexibile, plenum, flebile, interruptum: voluptas effusum, lene, tenerum, hilaratum: metus demissum, haesitans, abiectum, etc.

Praeterea mutanda tibi vox erit pro variis orationis partibus. Aliam enim vocem flagitat exordium, aliam narratio, aliam confirmatio, aliam peroratio.

In exordio, nisi forte indignatione constat, voce utendum submissa ac verecunda. Nec debet orator, simul ac dicturus prodiit (b), perfricare frontem et in verba statim erumpere. Ceteroqui futurum est, ut feroculum oratorem iure omnes aversentur. Sed oportet, ut paululum cogitatione quasi defixus moretur: idque tum quod auditores haec oratoris cura delectet; tum ut interea ipse

(a) Ital. *Spiccatamente.* (b) Ital. *Mostrarsi sfacciato.*

se colligat et ad dicendum componat. Ita Ulysses apud Nasonem paulisper consistit, oculis in terram defixis, priusquam suam eloquentiam torrentis instar effundat (a):

. . . Oculos paulum tellure moratos
Sustulit ad proceres, exspectatoque resolvit
Ora sono, neque abest facundis gratia dictis.

Ab exordio paulatim insurgit vox: ac in narrando quidem, voce utimur aperta simplicique, qualis fere est in sermone familiari. In confirmatione et in argumentatione praesertim, voce utimur acriori. In peroratione demum, quasi parta victoria, vox solet esse excitatior, ut ita ostendat orator, se niti bonitate causae, magnamque fiduciam in auditorum probitate prudentiaque collocare.

§. III. De monotonia et cantu.

Gratae huic varietati opponitur e diametro unus ille insulsusque vocis tenor, quem Graeci *monotoniam* vocant, et qui non modo dicentem enecat, sed etiam audientes exanimat, et unde omnis orationis decor ac venustas deflorescit:

. . . Ut citharoedus
Ridetur, chorda qui semper oberrat eadem,

inquit Horatius.

Huic, quam tantopere commendamus, varietati opponitur etiam cantus, qui nihil aliud est, si quaeris, quam clamosa quaedam et uno ferme tenore subsultans naenia.

Qua ratione huic vitio poterit occurri?

℟. Huic incommodo remedium adhibebitur. 1. Si pueri rebus humilibus ac quotidianis aequabiliter et rotunde pronuntiandis assuescat; neque vero statim ad tragicam granditatem procurrant. 2. Si eorum, quae pronuntiant, germanum sensum penitus animadvertant. 3. Si interdum vernacula, non

(a) *Metam.* lib. 13.

illa inflata tragicaque, sed simplicia et quotidiana pronuntient.

4. Exerceantur aliquandiu in orationibus illis, quae varios motus ac vocis inflexiones efflagitent; ut videant quid submisse ac leniter, quid festive, quid atrociter, quid sedate, quid concitatius dicendum sit. 5. Denique ubi illa pronuntiationis quasi tyrocinia posuerint, poterunt citra periculum in rebus grandioribus tragicisque versari.

Tertia circa vocem lex haec est, ut ea, pro amplitudine loci et auditorum multitudine, vel intendatur vel remittatur; sed tamen nec ascendat ad supremum, nec ad extremum descendat. Nam vox si ima sit, vim non habet; si vero nimium acuta sit contentaque, delicatas ac teretes urbanorum hominum aures offendet.

Scio equidem hoc esse plebeculae rudioris ingenium, ut vocalissimum quemque et valentissimum lateribus ita optimum oratorem iudicet, nullamque putet egregiam, nisi quae (a) *pontem indignetur*, actionem, in qua scilicet et clamosae fauces et vox ululans et rigidi vultus torvitas et pedum supplosiones et brachiorum remigatio et totius corporis dissoluta quaedam intemperansque iactatio, et illa denique inflata rumpantur.

Ciceroni vero longe alia mens erat. Aiebat enim venustissime, clamosos huiusmodi *latratores* verius quam oratores, similes esse claudorum, qui cum ambulare non possint, ad equum confugiunt. Ita illi, in illa (b) Stentorea voce tamquam in iumento, suam omnem apud imperitos fiduciam reponunt; nec magis hoc nomine possunt oratores dici, quam baiulus possit dici citharoedus.

(a) *Pontem indignatus Araxes*, Virg.

(b) *Stentor quinquaginta hominum clamorem magnitudine vocis adaequabat. Unde ab Homero vocatur*, χαλκόφονος; *vocem aeream habens.*

§. IV. De gestu.

Vocem subsequi debet gestus, et varios animi sensus cum illa simul aperire. Qua de re colligemus ex veteribus ea tantum, quae saeculi nostri moribus sunt accommodata. Multa siquidem ex antiquorum gesticulatione prorsus obsolevisse videmus.

Quid est gestus?

℟. Gestus, inquit Valla, est actio quaedam et quasi pronuntiatio corporis; seu mavis cum Quintiliano: *Gestus est totius corporis motus et conformatio.*

Quid in gestu generatim et universe cavendum est?

℟. 1. Nihil in illo sit effeminatum et molle, nihil nimis exquisitum, aut elegans; nihil quod affectatam quamdam diligentiam artemque redoleat. Monet enim Fabius actionem non esse deliciis nimiaque cura molliendam: et comptis illis delicatisque oratoribus saepenumero solet evenire, quod olim sybaritarum equitatui contigit. Cum enim gens effeminata et chorearum ad insaniam avida, suos etiam equos ad numerum symphoniamque saltare docuisset; cum deinde ex umbraculis in solem ac pulverem contra Crotoniatas hostes fuit illis prodeundum, histriones illi equi, tubarum et martis ignari, motibus compositis saltibusque numerosis repente lascivientes, se et exercitum totum misere perdiderunt. Ita umbratiles illi oratores ab imis unguiculis ad verticem usque venustuli, quando ex domestica exercitatione in medium agmen, in pulverem, in clamorem, in castra atque aciem forensem prodeunt, et se et causas suas in magnum quoddam discrimen coniiciunt.

2. Nihil in gestu sit durum aut agreste, ne dum mollitiem fugimus, in contrarium rusticitatis vitium videamur incidere. Quamquam, si in alterutro pec-

candum esset, facilius excusaretur rustica quaedam simplicitas, quam putidiuscula gestus, vocis et habitus affectatio.

Quid de totius corporis motu praecipiendum?

℟. Praecipitur 1. Ut status corporis sit celsus et erectus, et trunco magis toto virilique quadam laterum inflexione se se orator moderetur. 2. Ne in statuae morem obrigescat, quasi si veru diglutisset, ut facete aiebat Epictetus. 3. Ne crebris et incompositis corporis commotionibus vehementius agitetur, more furentis sibillae,

. . . Cui pectus anhelum
Et rabie fera corda tument . . .

Vitiosum quippe est huc illuc cursitare: quod olim exprobratum fuit Domitio Afro, qui *non agere, sed satagere*, non illepide dicebatur. Et cum alius quidam non minus actuosus orator multum concursasset in dicendo, facete rogavit eum adversarius Virginius: *Quot demum passuum millia declamasset*? Cassius quoque Severus adversus circumcursitantes huiusmodi oratores solebat poscere lineam, quae immodicas illorum excursiones prohiberet.

Quid in capitis et oris totius conformatione servandum est?

℟. 1. Vitiosa est frequentior capitis iactatio, Maenadum (a) instar, de quibus Catullus, carmine de Berecynthia et Athi. Capita Maenades vi iaciunt hederigerae, aut instar famosae illius Messalinae, de qua Tacitus 11. annalium: *Ipsa crine fluxo, thyrsum quatiens, iuxtaque Silius, hedera vinctus, gerere cothurnos, iacere caput.* Non tamen dedecet aliquando vel annuendo confirmare, vel abnuendo negare, vel capitis in latus inclinatione languorem, et aversione indignationem; aut alio simili motu, dubitationem, admirationem et eius-

(a) Ital *Baccanti.*

modi affectus designare. Sed neque capite erimus immobili rigidoque, quod semibarbarum est, ut olim Rufus ille rhetor, de quo ita Ausonius epigrammate 50.

(a) Rhetoris haec Rufi statua est, si saxea, Rufus.
Cur id ais? semper saxeus ipse fuit.

2. Capite utemur non demisso et obstipo (b) vel in cervicem reflexo, sed erecto potius celsoque, quamquam hic quoque modus servandus est, ne audaciae ac arrogantiae videatur; et capitis demissio potest aliquando tristitiam, luctum, moerorem, poenitentiam et irae divinae placandae studium perbelle significare.

Sed in ore vultuque et oculis sunt omnia; animi enim imago quaedam vultus est, et oculi sunt iudices. Quapropter pro rerum natura, vultum indues modo hilarem, modo moestum, nunc blandum, nunc minacem. Ita Horatius:

Tristia moestum
Vultum verba decent; iratum plena minarum:
Ludentem lasciva; severum seria dictu.

Frons exporrecta diffusaque hilaritatis indicium est: contra vero severitas indicatur fronte corrugata caperataque (c), et superciliis vel contractis, vel etiam inaequalibus. Unde Tullius in Pisonem: *Altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio respondit . . .* Et pro Sextio: *Tanta erat gravitas in oculo, tanta frontis contractio, ut illo supercilio, tamquam Rhadamantus ille niti videretur.* Hinc etiam Petronius Arbiter:

Quid me spectatis constricta fronte, Catones?

Et post illum Martialis lib. 1.

Contigeris nostros, Caesar, si forte libellos,
Terrarum dominum pone supercilium.

(a) Italice sic verte: *Questa statua di Rufo retore, se ella è di sasso, è lo stesso Rufo.* (b) Ital. *Piegato, e cascante sul mento.* (c) Ital. *aggrinzata.*

Orantem et aliquid a Deo poscentem indicant oculi in coelum sublati, ut res ipsa satis loquitur. Unde Cassandra:

Ad coelum tendens ardentia lumina frustra.

Oculos avertere aversantis est, vel fastidientis, vel negantis. Sic misera Didonis umbra, conspecto apud inferos Aenea.

Illa solo fixos oculos aversa tenebat.

Oculi clausi meditantem et cogitantem animum produnt. Oculos in unum locum defixos habent, qui prae admiratione stupent. Unde Aen. 1.

Dum stupet, obtutuque haeret defixus in uno.

Praeterea demissi oculi modestiam pudoremque significant. Sic Andromache Aen. 3.

Deiecit vultum, et demissa voce locuta est.

Quid in brachii moderatione servandum?

℟. Brachia nec deorsum incomposita pendeant, nec immodice proiiciantur, nisi in affectu vehementiori. Brachium extensum ac porrectum, potentiam et auctoritatem, et robur arguit. Contra vero continere ac cohibere brachium, est pudoris ac verecundiae. Unde Tullius pro Coelio: *Nobis olim annus erat unus ad cohibendum brachium toga constitutus, ut exercitatione ludoque campestri tunicati* (a) *uterentur.*

Quid circa manus digitosque praecipitur?

℟. *Manus, sine quibus trunca esset actio ac debilis, vix dici potest quot motus habeant*, inquit Fabius . . . . *Nam ceterae partes loquentem adiuvant: hae, prope est ut dicam, ipsae loquuntur. An non his poscimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? Gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, poenitentiam, modum, copiam, numerum, tempus osten-*

(a) *Alii legunt* uteremur.

dimus? Circa manus autem certae quaedam sunt ac definitae leges, quas sequi oportebit.

1. Manus in exordio non solet extendi. Ast ubi paulum effervescere coepit oratio, manus pariter exeritur cum illa, pariterque cum illa deponitur.

2. Pectori manus admovetur, cum de se ipso quis loquitur: at cum alloquitur alium, ad illum extenditur.

3. *Manus sinistra nunquam sola gestum facit,* inquit Fabius: *dexterae se frequenter accommodat;* sive in digitos argumenta digerimus, causamque, ut olim Hortensius consueverat, partimur in digitis (quem morem hodieque nonnulli non infeliciter imitantur) sive adversas palmas, quasi repellendo, et repudiando obiicimus.

4. Soloecismus gestu committitur, cum aliud voce aliud gestu monstramus; ut rhetor ille, qui coelum appellans, tellurem intuebatur gestuque monstrabat.

5. Urgemus crebra manuum impressione. Supplicamus manibus elatis iunctisque. Confirmamus manibus pronis, gravi quodam et decenti motu depressis.

6. Admirantium est manus tollere. Unde Tullius in academicis quaestionibus: *Hortensius autem vehementer admirans, quod quidem perpetuo Lucullo loquente fecerat, ut etiam manus saepe tolleret.* Et ad Caesarem, epistolarum libro 7. *Sustulimus manus ego et Balbus.* Huc etiam pertinet illud Catulli, carmine 53.

Admirans ait haec, manusque tollens:
Dii magni (a), salapusium disertum!

7. Manu extenta facimus nobis audientiam, indicimusque silentium. Hinc Persius in satyris:

(a) *Salapusius nomen compositum ex sal et pusias, sive opusio, quasi dicas: pusio plenus salis et facetiarum; quod de Calvo dictum ob pusillam staturam.*

12 **

Fert animus calidae fecisse silentia turbae
Maiestate manus . . . .

Lucanus etiam libro primo de Caesare:

. . . Tumultum
Composuit vultu, dextraque silentia iussit.

8. Manus ori admota, tacentis et silentium suadentis habitus est. *Digito compesce labellum*, inquit Iuvenalis; quo etiam gestu simulacrum Harpocratis effingebant Aegyptii veteres.

9. Solebat Tullius antequam diceret, barbam demulcere, quod hodieque nonnulli solent. Sunt etiam qui aut frontem fricent, aut lacunar intueantur, sed haec vitiosa sunt. Vitiosum est quoque manus vel supra caput attollere, vel infra pectus demittere, praeterquam in summis affectibus.

10. Pectus ferire aut femur, prope scenicum est.

11. Manus optime a sinistro incipit latere, dextroque deponitur.

12. Hoc esse cavendum, ait Cicero, ne nimiae sint digitorum argutiae, neve immodica sit illorum gesticulatio, quo vitio laboravit summus orator Hortensius. *Cum enim*, inquit Agellius, *manus eius inter agendum essent argutae admodum et gestuosae, maledictis compellationibusque probrosis iactatus est; multaque in eum quasi in histrionem, in ipsis causis atque iudiciis dicta sunt.*

Has autem omnes, quas hactenus diximus, oratoris virtutes, cura et labore comparari posse liquet mirabili Demosthenis exemplo, qui cum primam artis suae litteram (a) dicere nequiret, studio et exercitatione perfecit, ut planissime diceret, et balbutiem, inditis ori calculis, emendavit; exilitatem vocis, ad fluctus maris declamando, illius-

(a) *Litteram* R.

que fremitus voce vincendo, sustulit: angustias spiritus, locorum arduorum inter declamandum ascensu, tandem aliquando superavit.

Atque haec de pronuntiatioue monuisse sufficiat. Reliqua, quae eodem pertinent, exercitationi relinquimus: cui scilicet plus multo quam praeceptis esse tribuendum existimavimus.

Finis libri quinti.

INSTITUTIONUM POETICARUM

AUCTORE

IOSEPHO IUVENCIO

E SOCIETATE IESU

LIBER PRIMUS.

DE POESI SPECTATA UNIVERSE.

M. Cum in omni re, quae in quaestionem venit, debeat attendi primum quid sit, deinde quae sint eius affectiones, ideo poeseos definitio proferenda: tum de materia illius, forma, ornatu, causa efficiente, fine ac divisione disputandum.

CAPUT I.

Definitio poeseos.

D. Q*uid poeseos?*

M. 1. Si vocis vim ac potestatem quaeras, poesis nomen habet ἀπὸ τοῦ ποιεῖν, quod est facere seu fingere, unde ποιητικὴ, ars faciendi seu fingendi, et ποιητής, poeta, id est, fictor seu effector, quod fabula, quam texit, ab eius mente tota esse videatur.

2. Si rei significationem spectes, poesis modo dicitur ars poetica, modo dicitur opus aliquod ex arte elaboratum. Iuxta primam vocis acceptionem poesis est *ars rite conficiendi poematis;* sive, collectio praeceptorum in unum et eumdem finem

certo tendentium, nimirum ad unum aliquod opus poeticum perficiendum. Iuxta secundam vocis significationem intelligitur usus et praxis illorum praeceptorum; atque hoc sensu agimus hic de poesi.

D. Quomodo definitur hoc posteriori sensu accepta poesis?

M. Definitur ars imitandi actiones humanas, *seu* imitatio humanarum actionum cum fictione.

D. Imitaturne reipsa omnis poesis humanas actiones?

M. Imitatur utique. De praecipuis poematibus non potest ambigi, epico, tragico, comico. Minora quoque poemata ad humanas actiones suo modo referri primario et per se suis locis patebit inferius.

D. Cur potius humanas actiones imitatur poesis, quam mores?

M. Ratio haec petitur ex philosopho (a). Cum sit poesis omnis politicae et civilis disciplinae pars; civilis autem disciplina habeat pro fine civium felicitatem; hunc certe finem poesi praestitutum esse necesse est. Iam vero cum felicitas sit in actione, iuxta philosophos, non in moribus, qui ad ipsas actiones ut ad finem referuntur; plane sequitur, ut quemadmodum civilis disciplina, sic et poesis non tam ad mores referatur, quam ad actiones, easque primario et per se imitetur.

D. Num poesi tam necessario addicta est fictio seu fabula, ut sine illa non possit esse poesis?

M. Plane dicendum est; ita censet Aristoteles, (b) eiusque interpretes, qui vim eamdem ac dignitatem in poesi tribuunt fictioni, quam animae concedunt in homine. Cum autem sublata anima nullus sit homo, sic nec sublata fictione potest

(a) *Poet. c. 4.* (b) *Cap. 4.*

esse ulla poesis. Ita sentiunt probatissimi auctores bene multi, Plato in Phaedone, Plutarchus libro de audiendis poetis, etc. Non erit itaque poeta dicendus is, qui sine fictione, sicut qui sine metro scripserit. Ratio patebit utriusque cap. 3. ubi quid nomine fictionis seu fabulae veniat, exponetur.

CAPUT II.

De materia poeseos.

D. *Quae est materia poeseos?*

M. Est id omne, de quo tractat poesis.

D. *Quotuplex est illa materia?*

M. Duplex, una remota, altera proxima.

D. *Quaenam est materia remota?*

M. Tam longe lateque diffusam poeticae, quam oratoriae facultati materiam assignat Tullius (a), cui poeta cum oratore in hoc idem est, nullis ut terminis uterque circumscribat aut definiat ius suum, adeoque possit uterque de rebus omnibus disputare.

D. *Quaenam est materia proxima poeseos?*

M. Sunt actiones humanae, prout potuere vel debuere geri.

D. *Numquid debeat esse vera, quae in poeseos materiam assumantur a poeta?*

M. Tenetur aliquando poeta ea dicere, quae vere contigerint, aliquando non tenetur. Quamvis enim poetices, poesis et poema artem faciendi, effectionem effectumque significet, non eo sensu tamen sunt accipiendae illae voces, ut suam sibi semper materiam procreare poeta debeat; immo in epopoeia, tragoedia atque etiam in aliis minoribus poematibus, qualia sunt genethliaca, epice-

(a) 1. *De orat.*

dia; epinicia, etc. subesse debet quasi fundus historiae, cui magnifice aliquid inaedificetur. Potest autem suam sibi condere materiam in comoedia, aliisque poematibus bene multis; atque etiam debet materiae, quae vera sit, novam formam inducere, atque eatenus falsa referre. Curandum autem utrobique diligenter, ut quae proferentur sive vera sive falsa, ea sint omnino verisimilia.

D. Quid vocas verisimile?

M. Est id quod naturali quodam rerum exitu debet aut certe potest contingere in iis circumstantiis, in quibus dicitur contingere.

D. Itane sunt verisimilia quae Virgilius narrat in descensu Aeneae ad inferos, de mutatione navium in nymphas marinas, aliaque hujusmodi?

M. Fuere utique verisimilia, quod ab heroibus diisque et fieri posse et reipsa fieri aliquando putarentur.

CAPUT III.

De forma poeseos.

D. Quae est forma poeseos?

M. Est fictio seu fabula. Cum enim poetica sit ars fingendi, ut vox ipsa sonat, debet certe fictio sic naturam poeseos constituere, ut eam ab omni alia re secernat atque distinguat: quomodo forma, quae vocatur in physicis, uniuscuiusque rei materiam sic perpolit ac perficit, ut eius naturam plane dicatur constituere. Ita censet passim Aristoteles, qui fabulam sic poesi attribuit, ut sine illa poetam esse nolit.

D. Quid est illa fictio seu fabula?

M. Non una est eademque vocis illius notio. 1. Significat sermonem quemdam mere fictitium, qualia sunt aesopica colloquia bestiarum, et inania

quaedam ethnicorum commenta. 2. Usurpatur a philosopho pro actione ipsa et materia poematis, vel etiam pro toto poemate. 3. Sumitur ab eodem philosopho pro structura quadam poematis, sive, ut loquitur pro constitutione rerum, et compositione in poemate.

D. Quo sensu fabula dicenda est forma poeseos?

M. Iuxta postremam hanc vocis acceptionem. Nam eodem modo de poetica videtur dicendum, ac de aliis artibus, quae imitatione perficiuntur: in quibus certa quaedam dispositio et compositio universe dici debet earum forma. Sic in statua aurea, aurum est materia; et artificiosa auri dispositio est ultima statuae forma in genere operis artificiosi. Et ut exemplum proferam, quo non semel usus est Aristoteles, pingatur v. g. Socrates: 1. picturae materies est Socrates, qui pingi debet; is materiam repraesentat poeseos. 2. Corporis descriptio cum apta membrorum omnium conformatione ac dispositione, est forma; ei haec fabulae comparatur. 3. Colorum varietas et contemperatio est ornatus picturae; et cum fabulae ornamentis rite potest conferri. Recte itaque pronuntiavit Aristoteles (a).

Λεγω γὰρ τῦτο τὸν μυθον σὶνθεσιν τῶν πραγματῶν

Definio fabulam esse compositionem rerum.

D. Qualis debet esse illa fictio, seu constitutio et structura poematis?

M. 1. Exquisitam illam esse iubet universe Horatius, (b) atque etiam in maioribus poematibus magnificam; nec vult poetam dici posse illum, qui talem Formam materiae non induxerit.

Neque enim concludere versum
Dixeris esse satis: neque si quis scribat, uti nos,
Sermoni propiora, putes hunc esse poetam.

(a) *Lib.* 6. *cap.* 4. (b) *Sat.* 4.

Ingenium cui sit, cui mens divinior, atque os Magna sonaturum, des nominis huius honorem.

2. Haec structura, ut de illa aliquid magis distincte singillatimque statuamus, complectitur varia, quae a philosopho appellantur, fabulae ornamenta, peripetias, agnitiones, episodia, machinas, graphicam morum expressionem, sententias, accuratam dictionem, numerum poeticum aliaque omnia, unde mirabile dicendi genus efflorescat, adeo ut nulla sit fictio, quae aut omnibus his destituta sit, aut aliquibus saltem instructa non sit ornamentis.

D. Quae poemata, aut haec omnia, aut aliqua saltem sibi vindicant fabulae ornamenta?

M. In sublimioribus poematibus frequentius, parcius in humilioribus sunt usurpanda. Sic epicum poema tragicumque eo omni ornatu debet splendere: aliquo nitere debent minora poemata; vel, quae in genere heroico sunt posita, ut adhortatioues, laudationes, etc. vel quae suapte natura simpliciorem minusque figuratum dicendi habitum requirunt. Verum quae fictio cuique illorum, qui cultus ornatusque conveniat, exponetur commodius suis locis, cum de singulis agetur poematum generibus.

D. Licetne in poesi adhibere fictionem, quatenus vox illa aliquid mere fictitium sonat?

M. Sane licet. 1. Nihil opus est in maioribus poematibus esse usquequaque vera, quae in peripetiis, episodiis, machinis, etc. proferuntur.

2. Placent maxime, quae a veteribus saepe recentioribusque poetis in poemate epico, tragico, comico, bucolico etiam, et satyrico fictae inducuntur personae.

3. Non sine dignitate ac venustate rebus inanimis spiritus, et mutis vox tribuitur; ut cum Roma, Gallia, Africa loquentes inducuntur; vel scientiae, artes in personas item conformantur.

4. Suus est etiam in sacris argumentis, neque angustior quam in profanis, eiusmodi fictioni locus, ut evincit manifestissime in suo opere vere aureo de poemate Frizonius (a), cuius ex animadversione id unum maxime curandum est, ut moderetur prudentia fictioni, ne quid vanum, insolens aut a communi sensu alienum afferatur.

Ex dictis collige. 1. Poetae perinde esse vera ac falsa dicere, modo verisimilia dicat; nisi forte in aliquibus poematibus, quae supra attigimus, in quibus debet esse vera, quae profertur, materies, quamvis falsi aliquid in eadem ornanda possit aspergi: quod tamen intra verisimilitudinis septa contineri debet.

Collige 2. quam male iubeantur e Parnasso exulare poetae, qui mera commenta in sua carmina non invexerunt, et eo nomine fabulam non scripsisse dicuntur, quasi vero ipse Virgilius in suo opere absolutissimo Georgicon poeta non sit appellandus cum vera dixerit, sed splendide, sed artificiose, sed poetice, adeoque non sine fictione.

Collige 3. Non esse illum proprie dicendum poetam, qui tenuiter ac ieiune, servata dumtaxat legitima syllabarum pedumque dimensione rem tractavit: eumque versificatorem appellandum quod sine fictione poetica scripserit: quae ut minimum requirit habitum loquendi aliquem figuratum, floremque eloquentiae leviter delibatum versuque exornatum.

D. Quae sunt pro ornamento fictionis, seu fabulae?

M. Septem enumerantur ab Aristotele: Peripetia, Anagnorisis, Episodium, Machina, Mores, Sententia, Dictio: de quibus omnibus sigillatim agendum est.

(a) *Lib.* 4.

CAPUT IV.

De peripetia

D. *Quid est peripetia?*

M. Peripetia a περιπίπτω, *incido*, nihil aliud est, ut vox indicat, quam rerum in statum contrarium lapsus: quapropter definitur ab Aristotele (a) *eorum, quae aguntur, mutatio in contrarium*, sive mutatio haec prospera sit, sive adversa.

D. Da exemplum utriusque peripetiae.

M. Exemplum esto prosperae rerum conversionis. Iosephus fratribus suis infelicem suam sortem lugentibus, quis tandem ipse sit, aperit, timoremque excutit; unde efficiuntur illi vere fortunati.

Adversae vero mutationis exemplum sit istud. Nuntius Corintho missus Oedipum rogat Thebanorum regem, ut Corinthiorum quoque regnum communi omnium consensu post mortem Polybi regis ipsi delatum velit capessere. Corinthum adire abnuit Oedipus, ne forte, quod oraculum praecinuerat, incesto flagitio matris polluendae, quam putabat esse Meropem Polybi demortui uxorem, periculum subiret. Dat operam nuntius, ut hoc eum metu liberet: sed simul ea refert, unde cognoscit Oedipus impletum iam fuisse oraculum, et matrem Iocastam eo flagitio pollutam, et patrem Laium a se fuisse interfectum; atque hinc tantum concipit moerorem, ut vagus et exul effossis sibi oculis, reliquam vitam transigere constituat in summam proinde prolapsus calamitatem.

D. Quot sunt conditiones ad perfectam peripetiae formam requisitae?

M. Tres assignantur. Prima est, ut sit magna illa

(a) *Cap. 9 poet.*

mutatio rerum ferme omnium fortunarumque, sive ex felici statu ad infelicem, sive contra.

Altera, ut sit illa mutatio subita et inopinata: ut si praeter exspectationem ea rerum oriatur perturbatio, ut metus repente laetitiae, vel terrori laetitia succedat.

Tertia, ut sit verisimilis eiusmodi rerum conversio. Contra quam praeceptionem peccant in primis romantiorum auctores: qui nulla habita verisimilitudinis ratione rerum, dumtaxat captant delicias: nec fidem facere curant, modo lectorum animos admirabilitate rei teneant et delectent. Habes eximiam peripetiae formam apud Virgilium, (a) ubi Troianis in Italiam appulsis cum fauste omnia atque ex sententia cederent, dimissis a Latino rege cum bonis verbis atque amplis muneribus legatis, pactaque Aeneae Lavinia, Iuno irarum plena, omnia commutat perturbatque, summaque in rerum tranquillitate summum de repente bellum excitat.

CAPUT V

De anagnorisi.

D. *Quid est anagnorisis?*

M. Anagnorisis, latine *agnitio*, dicitur ab Aristotele (b) *ex ignorantia in cognitionem mutatio*; id est personarum agnitio; ex qua amicitia oritur vel inimicitia inter eos, qui felices esse debent vel infelices. Unde colliges per hoc fabulae ornamentum. 1. Intelligi personarum inter se agnitionem. 2. Amicitiam vel inimicitiam. 3. Felicitatem vel infelicitatem ex illa agnitione nasci.

D. *Da exemplum agnitionis.*

M. Orestes Iphigeniae frater ad aram mactandus praesente sorore, quam non agnoscebat, ait simili

(a) *Aeneid. lib. 7.* (b) *Cap. 9 poet.*

fato perire se ac sororem, quam Dianae immolatam fuisse credebat. His illa auditis fratrem agnoscit; inito deinde inter se consilio aufugiunt, et morti se Orestes, et foedo homines immolandi ministerio Iphigenia se subducit.

D. Quotuplex est agnitio?

M. Duplex, una dicitur simplex, duplex altera: ut si in allato modo exemplo Iphigenia tantum agnoscat Orestem, simplex erit; si Orestes quoque agnoscat Iphigeniam, duplex erit agnitio.

D. Utra praestat alteri?

M. Sane duplex; atque illa in primis magni facienda est, quae admixtam habet peripetiam. Historia Iosephi, de qua in superiori capite, duplicem continet agnitionem et mirabilem peripetiam.

Varias agnitionum species sive modos late prosequitur ex philosopho Daniel Heinsius libro de tragoediae constructione (a).

CAPUT VI.

De episodio.

D. *Quid est episodium?*

M. 1. Si vocis etymon spectes, est insertum quiddam in carminis fabulam: cum idem sonet ac adiectum aliquid ad cantum.

2. Si definitionem quaeras, est *actio adiectitia, apta et necessaria quodammodo connexione cum actione primaria coniuncta.*

D. Explica quaeso singulas voces.

M. 1. Dicitur actio, neque enim descriptiones, comparationes et narrationes aliquot dici debent episodia. Sic tempestatis descriptio in 1. Aeneid. v. gr. non est episodium, sed in 2. Troiae exci-

(a) *Cap. 7.*

dium, et in 3. Aeneae peregrinatio ex omnium sententia sunt episodia, quia habent suas actiones.

2. Dicitur actio adiectitia, qua voce secernitur ab actione primaria, cuius ne pars quidem esse debet episodium, sine quo potest esse actio primaria. Sic potuit Aeneas Italiae applicare Turnumque vincere, omissa excidii troiani narratione; item et praeterita errorum suorum expositione: quae duo sunt episodia.

3. Dicitur eiusmodi actio apte coniuncta cum actione primaria: ut neque petita longius, neque affectata studiosius, neque contorta violentius esse debere episodia significetur.

4. Praecipitur, ut necessitate aliqua cum primaria actione connectatur; ut indicetur, sic esse cum actione illa connectendum episodium, ut sine aliqua culpa praeteriri non posse videatur. Numquid debuit v. gr. Virgilius, qui *arma virumque* canebat, *Troiae qui primus ab oris Italiam fato profugus, Lavinaque venit littora*, suo operi Troiae incendium non intexere? Num debuit hoc in aula Didoni silere, quod iam per totum orbem fama vulgaverat? Qui potuit ipsa Dido de iis suum hospitem non interrogare, *quorum pars magna fuerat?* Qui vero potuit Aeneas reginae de se quam optime meritae, praesertim roganti, narrationem hanc denegare? Debet itaque semper subesse causa aliqua episodia attexendi, quamquam non ubique par esse debeat.

D. Numquid philosophus damnat episodia, cum ait (a), nihil esse insulsius actionibus episodicis?

M. Appellat eo loci episodia, quae neque verisimiliter, neque necessario cum fabula coniuncta sunt: quae certe eo nomine sunt reiicienda, quantumvis habeant aliunde admirabilitatis, quod parum ad rem, aut nihil faciant.

(a) *Cap. 8. poet.*

CAPUT VII.

De machina.

D. Quid est machina?

M. 1. Si vim vocis quaeras, machina dicitur in poesi quodcumque auxilium extraordinarie collatum. Nam cum Deos tragoedi tamquam e coelo delapsos producebant, vel homines e theatro offerebant adhibita machina: auxilium illud aut a diis praestitum, aut alio quovis modo, sed extraordinario, ut supra humanas vires exhibitum, machina solebat appellari.

2. Si rei definitionem postulas, machina dici potest *actio, vel actionis modus quidam viribus humanis superior, qui nodo difficili solvendo adhibeatur.*

D. Explica singulas voces.

M. 1. Dicitur *actio.* Sic apud Homerum irato Achille, miles discessum parabat: retinendus tamen erat: en Minerva, Iunonis impulsu in terras delapsa susceptum redeundi consilium discutit.

2. Dicitur *vel actionis modus*, cum videlicet Deus latet, et occulta quadam efficientia iuvat hominis actionem. Sic Iuno Turnum, et Venus Aeneam passim iuvant, apud Virgilium.

3. Dicitur *humanis viribus superior.* Ecquid enim Deus aliquis excitetur, si virtus humana sufficiat? Recte itaque monet Horatius (a).

Nec Deus intersit, nisi dignus vindice nodus inciderit.

Homerum certe reprehendit Aristoteles, quod Minervam e coelo deduxerit, milites ut moraretur: quod opera consilioque viri prudentis effici potuisset.

(a) *In arte poet,*

D. Quandonam igitur adhibenda est machina?

M. Cum opus est sciri aliquid v. gr. aut eorum, quae praeterita sunt aut futura, quod sine Deorum ope sciri omnino non possit: aut aliquid est agendum, quod suapte natura vires humanas excedat: tunc enim licet ad superorum auxilium confugere. De machina recurret mentio in carmine epico et tragico.

CAPUT VIII.

De moribus.

D. Quid intelligis per mores ornandae fabulae servientes?

M. Quod Graeci ἦθος, Latini Mores dixerunt, qua voce non tam mores, quam eorum proprietas et cuiusque indoles et ingenium designatur. Mores autem diversi esse solent in singulis pro habituum, affectuum, nationum, aetatum et fortunae diversitate: v. gr. ex habitibus dicitur aliquis iustus, mitis, temperans; ex affectibus, amans, iratus; ex natione, graecus, romanus; ex aetate puer, iuvenis, vir, senex: ex fortuna victor, vel victus. Ita morum voce usus est Horatius:

Aetatis cuiusque notandi sunt tibi mores.

Itaque per mores fabulae intelligo eiusmodi morum graphicam expressionem.

D. Quales debent in poesi mores exhiberi?

M. Exhibendi sunt boni, convenientes et aequabilis tenoris.

D. Quomodo mores bonos exprimet poeta?

M. Si mores illos effingat qui virtutis amorem, ac vitii odium ingenerent: eoque revocet pravos mores, si quos exhibere necesse sit (a). Ita fit men-

(a) *Arist. 1. cap. 2.*

tio in Aeneide Sinonis, et Mezentii, quo maiori sint odio, execrationeque eorum mores pessimi. Cum enim sit ille praestitutus omni poesi finis, ut mores iucunde instituat, sane liquet a suo fine plane aberrare poetam, qui malos mores in suum opus de industria velit inducere, ac celebrare. Non debent itaque mores pessimi in viro principe accurate depingi, minime vero omnium in heroe.

D. Quomodo describit poeta mores convenientes?

M. Quando virtutem cuique tribuit, quae ipsi convenit; et sic feminae non tribuet fortitudinem, quae congruat Achilli, aut prudentiam, quae sit propria Nestoris.

D. Quomodo mores erunt aequabilis tenoris?

M. Si sic effingantur, ut non discrepet aliquis a seipso. Aiax certe discreparet, v. g. si mores primum Aiacis, ac post paulo Ulyssis referret. Ea de re sic praecipit Horatius:

Si quid inexpertum scenae committis, et audes
Personam formare novam: servetur ad imum
Qualis ab incepto processerit, et sibi constet.

CAPUT IX.

De sententia.

D. Quid est sententia?

M. Duplex huius vocis notio est apud philosophum (a), cui 1. Sententia dicitur *Gnome*: estque pronuntiatum aliquod de re aliqua universe. 2. Dicitur *Dianoea*, et eo sensu est vis animi, quae explicat tum naturam rei, tum eas, quae ipsi congruunt, affectiones, cuius est proinde demonstrare quae latent, dissolvere quae nexa sunt, motus animorum ciere, augere quae sunt exigua, et quae grandia, mi-

(a) *L.* 2. *rhet.* 4. §. 19. *poet.*

nuere. Utroque modo ad fabulae ornamentum pertinet sententia; nihil est tamen, quod de illa iuxta secundam hanc vocis acceptionem hic agamus, cum tractentur haec in rhetoricis; sed satis fuerit iuxta primam acceptionem in sententiam inquirere.

D. Quomodo definitur eo sensu accepta sententia?

M. Est *simplex pronuntiatum universe de vita recte informanda.* Hinc patet triplicem esse sententiae dotem. 1. Esse unam. 2. Dici universe. 3. Esse moratam.

D. Quomodo erit una simplexque sententia?

M. Si non diffundatur in plura, quae illam efficiant quodammodo multiplicem. Ita posset haec Horatii sententia, *pulvis et umbra sumus*, sic explicari ac dilatari, ut illius causae afferentur quamplurime: adhiberentur similitudines, comparationesque: unde non tam una aliqua, quam plures existerent sententiae.

D. Quomodo erit universe dicta?

M. Si libera sit, ac soluta a loco, tempore, persona, aliisque adiunctis, quae res afficiunt singulares. Talis est haec Horatii, *dulce et decorum est pro patria mori.*

D. Quomodo erit morata?

M. Si vitam recte informet. Talis est allata iam sententia, qua pietas erga patriam sic praedicatur, ut vitae propriae dicatur anteponenda.

D. Quodnam est discrimen sententiam inter, et acute dictum?

M. Sententia pugna caret et conflictu; acute dictum vero totum est in eo conflictu. Exempla subiicio de sententia pura, de acute dicto pure, et de utroque mixto.

Sententia pura illa est, quae dicti quidem am-

plitudinem habet, ac maiestatem, sed contentione caret; sic dicitur apud Senecam (a):

Cogi qui potest, nescit mori.

Acute dictum pure est contentio sine sententia. Tale est apud eumdem Senecam illud Hecubae (b):

Ille tot regum parens
Caret sepulchro Priamus, et flamma indiget,
Ardente Troia.

Sententia mixta est, cui annexa est contentio: tale est illud: *Avaro tam deest quod habet, quam quod non habet.* Seposita enim contentione, viget tamen sententiae vis et dignitas; idemque est, ac si diceretur, *avarus nemo dives.*

CAPUT X.

De dictione.

D. Quid est dictio?

M. Dictio (c) universe describi potest dicendi ratio, quae animi sensa declarat, quo demum cumque modo id fiat. Atque hac latius patenti notione dictio omnis, sive oratoria, sive poetica, aut alia quaecumque attingitur.

D. Quaenam est igitur dictio poetica?

M. Est illa dicendi ratio, quae soli poesi convenit: ac proinde quae et communes omni dictioni, et proprias, sibique uni addictas dotes vindicat.

D. Quae sunt illae dotes dictionis poeticae?

M. Tres vulgo assignantur, ad quas caeterae omnes facile revocantur. 1. Perspicuitas. 2. Maiestas. 3. Numerus.

D. Quomodo dictio poetica erit perspicua?

M. Cum dictio poetica, ut quaevis alia ex verbis constet, ac sententiis, ideo et in verbis, et in verborum contextu quaerenda est illa perspicuitas.

(a) *Her. fur.* (b) *Tro.* (c) *Arist. cap. 4. poet.*

D. In quo posita est verborum perspicuitas?

M. In vocabulorum propriorum, et rei exprimendae maxime accommodatorum usurpatione. Itaque fugienda sunt verba obsoleta, atque ex antiquitatis ruderibus effossa: adhibenda quae versantur in sermone, et consuetudine quotidiana, atque in primis quae clarissimorum auctorum usu non trita minus, quam splendida; afferenda quae eius rei verba sunt, de qua loquimur.

D. Quomodo in sententiis, sive in verborum contextu perspicuitas elucebit?

M. Si neque abrupti pendentesque sensiculi, neque oblongae, exitumque non invenientes inducantur periodi; si neque, cum dicitur, vel incisim, vel membratim, vel periodice, laboret intricata dictio. Nam et poetis, ut oratoribus, sua sunt incisa, sua membra, suae verborum sententiarumque comprehensiones, et clausulae, tam aperte, quam concinne concludentes.

D. Iam vero qui cultus, qui splendor convenit poeticae dictioni?

M. A proprio dicendi genere, vulgarique recedendum esse poetae statuit Aristoteles (a) cui consentit omnino Horatius: qui ait (b), non satis esse ad poetae nomen pro dignitate sustinendum *puris versum perscribere verbis*, et scribere *sermoni propriora*, si desit *os magna sonaturum*. Quamobrem postea posuit:

Idcirco quidam comoedia, nec ne poema
Esset, quaesivere, quod acer spiritus, et vis
Nec verbis nec rebus inest: nisi quod pede certo
Differt sermoni sermo merus.

D. An eadem semper, eaque sublimis dicendi ratio usurpatur a poetis?

M. Cum tria sint apud poetas, uti apud oratores

(a) *Cap.* 21. (b) *Satyra* 4.

genera dicendi, tenue, grande, medium, miscentur illa saepe inter se, ac temperantur in pluribus poematibus, distinguuntur tamen aliquando, ac plane secernuntur; atque adeo non sublimem ex aequo dicendi formam omnia requirunt. Quae tenue, quae grande, quae medium dicendi genus postulent notabitur inferius, cum varias, poematum attingemus species. Nunc satis fuit statuere universe haud vulgarem esse debere poeticam dictionem, sed sublimem, sed grandem, sed maiestate plenam.

D. Unde comparatur huius dictionis maiestas?

M. Praeter ea quae diximus, duo insuper ad eam maiestatem conferunt plurimum. 1. Si apposita, quae vocant, nomina, sive epitheta aliquid eximii praeferant. 2. Si quae occurrunt tritae, ac vulgares loquendi formae, mutentur in alias exquisitiores, ac reconditiores.

D. Quando apposita nomina, sive epitheta aliquid eximii praeferant?

M. Si adhibeantur ea, non ut impleatur dumtaxat, sed etiam ut ornetur versus; si contra quaerantur ea, quae vim ac dignitatem vocibus, quibus attribuuntur, adiiciant.

D. Qui numerus poeticae dictioni convenit?

M. Numerum ab oratorio longe diversum indicit Aristoteles qui numerus μέτρον graece, latine *dimensio* appellatur

D. Quid requiritur ad illum numerum?

M. Duo requiruntur maxime. 1. Ut religiose servetur legitima pedum dimensio. 2. Ut numerus ille rebus ipsis, quae celebrantur, sit in primis accommodatus.

D. Quomodo legitima servabitur pedum dimensio?

M. Servabitur: 1. Si prosodiae syllabarum, ac pedum ratio habeatur, quae omnis disciplina traditur a grammaticis.

2. Si versus solutus non sit, et sine caesura, qualis est hic Ennianus:

Sparsis hastis longis campus splendet et horret.

3. Si crebriora continenter in versu non subsultent monosyllaba, ut in hoc Ovidiano:

Si quis, qui, quid agam forte requirat, erit.

Vel contra grandiorum vocabulorum continuatio non inducatur; ut enim minutiores voculae humilitatem, sic grandiora vocabula tumorem in versum inducunt.

D. Quomodo numerus rebus ipsis accommodabitur?

M. Si pedes ita coagmententur, ut verba rebus ipsis quasi concinere videantur. Atque ideo observandum est qui numeri ad laetitiam et celeritatem, qui ad moram, difficultatem, molem, et tristitiam, qui vero faciant ad lenitatem; et exempla ponenda in versu omnium spectatissimo, exametro, locaque adducenda ex poetarum principe Virgilio.

D. Qui numeri valent maxime ad laetitiam et celeritatem?

M. Valent ad id numeri fluentes ac liberi, cum ipsa carmina decurrunt expedita perpetuis, aut frequentibus dactylis; raris, aut molliusculis elisionibus:

Inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis; ferit aethera clamor
Nauticus, adductis spumant freta versa lacertis.
. . . . Trepidusque repente refugit.
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.

D. Qui pedes ad moram, difficultatem, molem, tristitiam, et maiestatem faciunt?

M. Faciunt ad hoc crebri spondaei, elisiones, verba longiora:

Luctantes ventos, tempestatesque sonoras,
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui
lumen ademptum.
Amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
Pontum aspectabant flentes.
Illi inter sese magna vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.

Item excurrit aliquando hypermetrum carmen, et rerum granditatem ipsa syllabarum redundantia demonstrat.

Et magnos membrorum artus, magna ossa,
lacertosque
Exuit.
Iamque iter emensi, turres ac tecta latinorum
Ardua cernebant iuvenes.

Exit quoque versus in monosyllabam cum energia in sequentibus exemplis: *Procumbet humi bos. Mole sua stat. Tota nituntur opum vi. Subsedit aquae mons.*

D. Qui pedes faciunt ad lenitatem carminis?

M. Lenissime fluit alternorum dactylorum et spondaeorum contemperatione.

Flectit equos, curruque volans dat lora secundo
Sidoniam picto clamydem circumdata limbo.

Neque pedum tantum, sed litterarum etiam ratio habenda est: cum aliae suavitatem concilient, asperitatem inducant aliae, quaedam granditati serviant et amplitudini. Primum elementum A nescio qua mollitie carmen exhilarat; quare a sapientissimo poëta libentissime frequentatur.

Mollia luteola pingit vaccinia caltha
Vel, *mista rubent ubi lilia multa*
Alba rosa.

Potuisset *luteolis calthis* scribere, et *multis rosis.* E et I sonum habent exilem. V vastitatem so-

nat: *Vastos volvunt ad littora fluctus. Vorat aequore vortex.* Litera O omnium lenissima, maximeque sonora est. R carmini affert asperitatem, ideoque dicitur littera canina: hanc saepius usurpavit Virgilius agens de inferorum:

Cerberus haec ingens latratu regna trifauci,
Personat, adverso recubans immanis in antro.

Quam apte dicitur! *ergo aegre rastris terram rimantur.* Sed haec sufficiant, ex quibus capi possit coniectura caeterorum, est enim eadem ratio pedum in aliis carminum generibus, ubi metrum rebus aptari debet, ut in versu heroico.

CAPUT XI.

De causa efficiente poeseos.

D. Quae est causa effieiens poeseos?

M. Mens poetae certis imbuta praeceptis, et arte instructa omnem efficit poesin.

D. Igitur poetica appellanda est ars?

M. Sane appellanda est. Quia poetica est *facultas animi, quae certis quibusdam, et non errantibus praeceptis ad finem suum tendit, opusque perficit*: quae est artis notio.

D. Num furor aliquis poeticus, quod aiunt, requiritur ad efficiendam poesin?

M. Requiritur utique, si modo bene intelligatur, quid veniat furoris illius nomine.

D. Quid est ille furor?

M. Est quidam impetus vehementior, quo cum impellitur animus, furere dicitur; oriturque ille impetus a variis animi perturbationibus, quae undecim numerantur: Amor, desiderium, gaudium, odium, fuga, dolor, ira, spes, et desperatio, audacia, timor. Neque existimandum est afflari divinitus, ut fabulantur poetae, huiusmodi furorem; verum cum vehementius solito his agitur, quos ap-

pellavi, motibus, qui poetice scribit, et in rei cuiuspiam maxima contentione fertur contemplationem, calorem concipit, vi cuius sic loquitur, ut a sensibus alienatus esse videatur.

D. Quandonam opus est illo furore?

M. Nihil opus est illo furore, cum poeta fabulam instruit suis partibus; nihil, cum aliquid sedate ac considerate in primis canendum est; sed in aliquibus orationibus, narrationibus, descriptionibus, obiurgationibus, querelis, etc. commode aliquando accidit ille furor.

D. Utra plus confert ad poesin ars, an natura?

M. Parum certe sine arte natura, parum ars sine natura conferret. Ars enim sine natura tristis est et exsucca: natura sine arte vasta et inculta. Ita sentit Horatius, cum ait:

Natura fieret laudabile carmen, an arte,
Quaesitum est. Ego nec studium sine divite vena,
Nec rude quid prosit video ingenium; alterius sic
Altera poscit opem res, et conіurat amice.
Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit, fecitque puer, sudavit, et alsit, etc.

Quare quod vulgo dici solet, nasci poetas, sic intelligendum est, ut multae dotes a natura requirantur ad poesin, quae tamen arte debent perfici.

D. Qui fuere poesos inventores?

M. De hoc certi nihil afferri potest. Orpheus certe, Linus, Musaeus, aut Homerus inventores poeseos dicendi non sunt, sed illustratores, ante quos constat floruisse poetas.

CAPUT XII.

De fine poeseos.

D. Quid est finis poeseos?

M. Est iucunda morum institutio. Nam eo tendit poeta, ut doceat delectando, iuxta illud Horatii (a):

Aut prodesse volunt, aut delectare poetae,
Aut simul et iucunda, et idonea dicere vitae.

Et paucis interiectis versibus:

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci,
Lectorem delectando, pariterque monendo.

D. Explica quaeso singulas responsionis voces.

M. 1. Cum finis sit id, cuius gratia aliquid fit, sitque alius arti, alius artifici propositus, non agitur hic de fine artificis, qui est multiplex: cum possit poeta scribere vel ut famam aucupetur, vel ut aliquem demereatur, vel ut gratiam alteri reponat, vel ut opes comparet. Verum agitur de fine artis, propter quem est illa instituta; ac proinde ad quem suapte natura collimat.

2. Dicitur ille finis esse *morum institutio*; quia civilis facultas cum ad perfectum civitatis statum, civiumque felicitatem tota collimet, et ars poetica ad civilem illam facultatem, ut pars illius eximia, pertineat: plane sequitur poesin omnem ad eiusmodi felicitatem referri. Cum autem eiusmodi felicitas per optimam morum informationem comparetur, ad eum finem instituta est poesis, ut hoc modo mores informet; atque etiam cum id commode obtineatur, actiones humanas celebrando, in quibus sita est felicitas, ut superius tradidimus: hinc factum est, ut actiones celebrando, mores instituat.

3. *Iucunda* appellatur *morum informatio*, pro-

(a) *Ars poetica* v. 333.

pter naturam poeseos, cuius ornatus omnis multas habet delicias. Et sane debuit in hoc poesis, ut in multis aliis, a philosophia, quae ad mores pertinet, discrepare: ut austere et ieiune philosophia; iucunde vero, ac plane magnifice mores poesis instituat.

D. Nonne fines sibi propositos peculiares, ac diversos habent singula poeseos genera? quomodo igitur poesis habere dicitur pro fine iucundam morum institutionem?

M. Habent utique suos diversos fines, ut dicetur inferius; sed huic primo fini subiectos sic, ut singuli omnes ad eum demum referantur: v. g. Epica poesis ex fine suo ad id instituta est, ut viros principes admirabili dictione ad virtutes comparandas incitet; tragica, ut quasdam animi perturbationes componat ac perpurget; sed isthaec ad ineundam quoque morum institutionem referuntur. Neque etiam alio tendunt comoediae sales ac ioci, quam ut derisa palam vitia, ludibrioque in scenis habita, evitentur diligentius; sicque suo modo ad hanc morum informationem alia poeseos genera revocantur, ut patebit clarius ex dicendis inferius.

CAPUT XIII.

De divisione poeseos.

D. Quomodo dividitur poesis?

M. Cum poesis omnis, ut initio diximus, aut fere omnis in imitatione posita sit; optima erit illa poeseos divisio, quae a diverso genere imitationis petetur.

D. Quotuplex est imitandi genus?

M. Triplex vulgo assignatur. Nam in poematibus vel poeta per se ipse narrat aliquid, et sermonem alterius refert sine ullis personarum inter se colloquiis; vel non ipse narrat, sed alios tan-

tum loquentes, et quasi negotiantes inducit; vel et ipse narrat aliquid, et alios inducit loquentes agentesve. Atque ex tribus his imitationis generibus, totidem petuntur genera poeseos.

D. Qui vocas primum genus?

M. Narrativum, vel enunciativum, quo genere continentur v. gr. tres primi libri Georgicon, et prima pars quarti, ubi semper ipse narrat Virgilius.

D. Qui vocas secundum genus?

M. Dramaticum, sive activum, quo genere comprehenduntur tragicae et comicae fabulae; item eclogae, ubi inducuntur agentes inter se pastores.

D. Qui vocas tertium?

M. Mixtum appellatur, in quo poeta ipse narrat, atque etiam personas inducit agentes. Ad hoc genus pertinent Ilias et Odyssea Homeri, Aeneis Virgilii, et alia id genus poemata. Ad haec tria genera facile revocantur, ut patet, omnes elegiae, odae, satyrae, aliaque poemata.

D. Nonne alia est divisio poeseos?

M. Alia est maxime vulgaris in poemata multum alicunde inter se discrepantia. Celebrantur in primis epopoeia, tragoedia, comoedia, satyra, elegia, ode, epigramma, etc. Unde poetae epici, tragici, comici, satyrici, elegiaci, lyrici, epigrammatarii appellati: de quibus singulis, aliisque momenti alicuius poematis deinceps agendum erit.

INSTITUTIONUM POETICARUM

LIBER II.

DE EPOPOEIA.

M. Cum principem inter poemata locum obtineat epopoeia, de illa nobis modo agendum est. Illius naturam ac varias affectiones ut exponamus, definitio primum illius proferenda est, deinde examinanda materia quam statuemus esse actionem; cuius dotes singulas prosequemur; tum forma explicanda, et apta partium tradenda dispositio, ubi de propositione, invocatione, narratione, et epilogo poematis epici, quantum satis erit, disputabitur.

CAPUT I.

Definitio epopoeiae.

D. Quae vis et potestas huius vocis, epopoeiae?

M. Ut locutio omnis oratio est, antonomastice tamen Oratio appellatur ornatissima, qua utuntur eloquentes; sic *Epos*, quod generatim verbum significat, addictum est speciatim poesi: atque ab illa communi significatione contractum est ad poema, quod vocatur heroicum. Item ποιεῖν graece idem est ac latine *facere*, vel *fingere*. Hinc fit, ut epopoeia secundum vim vocis sit quasi fictio, seu scriptio poematis epici, quod heroicum dicitur.

D. Quomodo definitur epopoeia?

M. Definitur *Imitatio actionis unius, totius*,

verae, verisimilis, illustris, felicis, et a nobili persona profectae, narratione dramatica, et versu hexametro, quae viros principes ad primarias virtutes excitet, atque adhortetur.

D. Explica, quaeso, singulas voces.

M. 1. Dicitur *imitatio*, quia poesis omnis, aut quae saltem spectatissima est, ut epica, in imitatione posita est.

2. Dicitur *actionis imitatio*, quia actiones humanae sunt materia poeseos, ut supra docuimus (a).

3. Dicitur *actionis unius, totius, verae, verisimilis, illustris, felicis, et a nobili persona profectae;* quibus verbis designatur materia poematis epici: ratione cuius partim convenit cum aliis poematibus, partim ab iisdem discrepat, puta a comoedia, cuius materia est actio vulgaris, et plerumque obscura.

4. Dicitur *imitatio actionis narratione dramatica insignis*, eo sensu, ut nec poeta semper ipse narret, sed personas loquentes, agentesve saepe etiam inducat; quod iucundius multo vitae rite instituendae hoc pacto praecepta tradat.

5. Dicitur haec imitatio *versu hexametro exornata:* quod necessario illud requiratur ad epicum carmen, iuxta illud Horatii:

Res gestae, regumque, ducumque et tristia bella,
Quo scribi possent numero, monstravit Homerus.

6. Dicitur *imitatio actionis, quae viros principes ad primarias virtutes incitet:* quibus verbis attingitur epopoeiae finis. Ad id enim illa instituta est, ut omnium animos, sed principum praesertim ad praeclara facta accendat, ad eaque quasi viam sternat, ponendo ob oculos illustrem

(a) *Lib. I. cap. 2.*

quandam actionem, de qua in capite proxime consequenti.

CAPUT II.

De materia epopoeiae.

D. Quae est materia epopoeiae?

M. Est actio personae nobilis, una, tota, vera, verisimilis, illustris, ac felix.

D. Quare debet esse actio personae nobilis?

M. Quia cum finis ille sit epopoeiae propositus, ut viros principes ad praeclara facta accendat debet certe proponi personae actio, quam imitari sit gloriosum. Certum est autem sibi laudi vertere principes, non plebeias, aut obscuras personas, sed nobiles, atque illustres imitari. Sit itaque illa actio insignis alicuius v. gr. herois, qui principum animos laudis studio incensos ad sui admirationem, imitationemque rapiat.

D. Quem vocas heroem?

M. Antiqui fabulantur heroas esse quoddam genus Deos inter et homines; natos illos vel ex dea aliqua, et mortali viro, ut Achillem, et Aeneam: vel ex Deo, et muliere mortali, ut Herculem. Iam vero heros virum extraordinarium sonat: in quem tria haec maxime dicuntur confluere. 1. Corporis habitudo firma, ac laborum patiens. 2. Animus praesens, erectus, et robustus quodammodo, cui ab optima corporis temperatione accedat magnitudo. 3. Divina quaedam vis, et efficientia, qua qui afflatur, supra hominem et sapere et posse videtur.

§. I. Actio feminae in materia epopoeiae.

D. Itane actio epopoeiae debet esse herois, ut non possit esse femina, quae dicatur heroina?

M. Actionem feminae esse posse materiam epopoeiae affirmant aliqui, negant alii. Utriusque partis rationes subiicio.

Qui affirmant aiunt, 1. non obesse feminae animum, qui virilis similis est, eiusdemque naturae; huic posse esse armorum usum; atque etiam feminas aliquando et corporis firmitate, et laborum patientia viris praecellere. 2. Feminae actionem esse saepe materiam tragoediae: quidni et epopoeiae? 3. Feminae actione ad praeclara facta accendi posse viros principes, quibus turpe sit ea non posse agere, quae femina gesserit. 4 Feminas a praestantissimis poetis inductas esse in epopoeia, et maximis celebratas laudibus propter fortitudinem bellicam, puta Chlorindam a Tasso, a Virgilio Camillam. 5. Excitari a Deo posse heroinam quamdam, cui belli alicuius summa committatur; quae habeat omnes herois dotes, nullos habeat sexus defectus.

Qui vero negant actionem feminae esse posse materiam epopoeiae, respondent. 1. Animorum quidem sexum esse nullum: at femineum corpus esse imbecillius, cuius contagione languet animus, neque rebus bellicis perfecte tractandis idoneas esse feminas, quibus Aristoteles curam rei domesticae attribuit: arma vero, et ea, quae non modo extra civitatem, sed etiam extra privatos parietes fieri necesse est viris concedit.

Reponunt. 2. Actionem feminae convenire tragoediae, non item epopoeiae: quia finis hic est tragoediae, ut excitentur, purgenturque quidam animi affectus; qui finis tam facile obtinetur, sive viri sive feminae celebretur actio. At epopoeiae cum sit ille finis, ut ad ardua quaeque, et praeclara facta accendat viros principes, huic rem imparem esse feminae actionem; unde

Negant. 3. Actionem feminae talem esse posse, quam velint viri principes imitari. Esto possit illa feminae actio incitare viros principes ad arduum aliquid suscipiendum: sed actione illi feminae movebuntur tamquam argumentum, quod vocant *a minori ad maius*: quod turpe sit viro, maxime

principi, illud non aggredi, quod femina fortiter gesserit: at enim non erit haec actio exemplaris loco, quod sibi proponant viri principes imitandum.

Observant. 4. Nullam unquam feminae actionem a praestantissimis poetis in materiam epopoeiae fuisse assumptam; celebratas quidem a Tasso, et Virgilio feminas; sed in episodia quasi contrusas illas fuisse; atque etiam in poenam temeritatis obscura morte fuisse mulctatas, ne fuso imbelli, indignoque sanguine virum aliquem fortem contaminarent. Sic Chlorinda, de nocte, et ab imprudenti Tancredo perimitur apud Tassum; ab ignobili viro occiditur Camilla apud Virgilium. Atque etiam fictitiae illae heroinae non stant ab heroe epopoeiae; immo ipsi adversantur, ut Chlorinda quae Mahometanis, et Camilla quae Turno militabat. Adde quod unam Camillam uno in libro pugnantem adducit Virgilius, quae venatorem, et sacerdotem interimat, heroem nullum.

Notant. 5. Actionem feminae a Deo excitatae, quae nullos habeat sexus defectus, non esse aptam epopoeiae: quod vitiosum in primis esse contendunt. Verum ne quid modo dicam de solutione per machinam, de qua postea in forma epopoeiae, belle reponant huius secundae sententiae patroni de actione heroinae ordinariae, at non extraordinariae, et per miraculum a Deo excitatae procedere quaestionem. Atque hae sunt utriusque partis rationes, quae suum utrimque pondus, suamque, quamvis forte non ex aequo, videntur habere probabilitatem.

§. II. Actio epopoeiae quomodo una.

D. Quo sensu actio epopoeiae debet esse una?

M. Eo sensu, ut sit illa actio per se simplex, nec dividi possit in plures actiones primarias. Sic Virgilius Troiae ruinam, et multiplicia sui herois

facta contexuit in Aeneide, quae sunt quidem variae per se actiones; sed habet tamen unam, simplicemque actionem, eamque primariam, quae est in Italia religionis, regnique per victoriam de Turno constitutio: unde pendet herois felicitas, ad quam caeteras omnes retulit, tamquam actiones secundarias.

D. Quare una debet esse actio epopoeiae?

M. Hanc affert rationem Aristoteles, quod omnes artes, quae imitatione aliquid perficiunt, ad unum quid in primis absolvendum allaborent, cuius gratia alia esse videantur: talis v. gr. pictura, quae unum aliquid in unaquaque tabella sic perpolit, ut caetera ad id referri omnia satis intelligantur.

D. Qui poetae contra epopoeiae peccant unitatem?

M. 1. Qui multas actiones unius, eiusdemque herois primarias uno poemate complectuntur. Reprehendit certe Aristoteles eos, qui ab Hercule, vel Theseo res omnes praeclare gestas uno eodemque opere definiri posse putaverunt. Vitio vertitur Statio quod in Achilleide herois sui vitam persequi velit integram; canit enim initio poematis.

Magnanimum Aeacidem, formidatamque Tonanti
Progeniem, et patrio vetitam succedere caelo,
Diva, refer. Quamquam acta viri multum inclyta cantu
Maeonio, sed plura vacant. Nos ire per omnem
Sic amor est, heroa velis, Scyroque latentem
Dulichia proferre tuba, nec in Hectore tracto
Sistere, sed tota iuvenem deducere Troia.

2. Qui duas diversas actiones primarias, quod uno eodemque tempore contigerint, una epopoeia velit celebrare esto id concedatur historiae, et epopoeiae non licet.

3. Qui plures heroas inducunt, quibus eandem ex aequo gloriam tribuant. Plures adsint, esto,

uno in poemate heroes : modo unus caeteris videatur praecellere, cuius sit actio primaria. Sic Pallas et Tarchon Aeneae nihil officiunt gloriae, quamvis fortiter pugnet uterque, atque unus multum conferat ad victoriam de Turno reportandam.

§. III. Actio epopoeiae quomodo tota.

D. Quo sensu actio epopoeiae debet esse tota?

M. Eo sensu vult esse totam Aristoteles, ut sit in ista initium, medium, et finis.

D. Quid intelligis per initium, medium, et finem actionis?

M. Per initium intelligo causas, et consilia actionis suscipiendae: per medium, causarum illarum effectus omnes accipio, et effectuum difficultates ad felicem exitum perducendorum; per finem vero illarum omnium difficultatum solutionem interpretor.

D. Rem pone in exemplo.

M. Exemplum est in Aeneide (a). Aeneas incensa Troia in eam regionem, unde maiores sui venerant, vocantibus fatis, collecta troianorum manu conferre se constituit; *Ecce initium.* Post multos terra marique exantlatos labores, Iunone totam troianorum gentem dirissimis odiis ubique prosequente, in Italiam tandem appellit. Amice a Latino rege accipitur, atque etiam in generum arciscitur. Aegre admodum id ferens Turnus, Dauni Rutulorum regis filius, qui iamdudum Laviniae Latini filiae nuptias ambiebat, grave bellum movet contra Aeneam, quocum saepe pugnat, et atrociter; *en medium.* Sed victor tandem Aeneas Turno occiso, et Laviniam et regnum obtinet: *en finis.* Reliqua sunt in episodiis.

(a) *Cap. 5.*

D. Quid itaque Maphaeus Vegius librum adiecit Aeneidi in quo dolorem Rutulorum, Dauni fletum de morte filii, nuptias Laviniae, et Aeneae apotheosin prosecutus est?

M. Vitiose nimirum, et inepte egit: cum id satis intelligatur consecutum, et multa circa duo postrema insinuet Virgilius in suo corpore absolutissimo.

D. An ideo perfecta dicenda est, quod tota sit actio epopoeiae?

M. Cum tota sit illa actio, cui nulla pars deest; perfecta ut sit, requiritur praeterea, ut partes inter se apte cohaereant, accedatque rerum omnium perfectio, et absolutio. Quare praecipit philosophus, ut poeta, qui fabulam recte velit constituere, non tantum eam non incipiat temere, aut finiat, sed etiam formis traditis insistat. Verum et haec, et quae ab eodem traduntur de magnitudine actionis, commodius, cum agetur de forma epopoeiae, tractabuntur.

§. IV. Actio epopoeiae vera, et verisimilis.

D. Quo sensu debet esse vera actio epopoeiae?

M. Eo sensu, ut poeta teneatur proferre actionem, quae vere contigerit; quam tamen sic ornabit, ut ornamentis studeat magis verisimilitudini, quam veritati.

D. Quare actio epopoeiae debet esse vera?

M. Quia nemo ad praeclare aliquid gerendum incitabitur proposito aliquo consimili facto, quod certe tamen cognoverit esse falsum: ac proinde fine suo excideret epopoeiae, si falsa induceretur actio primaria. Idem plane de tragoedia dicendum est, cuius actio ut illustris, sic vera debet esse, ut moveat.

D. Quo sensu debet esse verisimilis actio epopoeiae?

M. Eo sensu, ut quod narratur, credi facile

possit contigisse. Nihil praecipit studiosius philosophus, quam ut verisimilitudinis habeatur ratio.

D. Quare debet esse illa actio verisimilis?

M. Quia non satis est aliquid esse verum, nisi et illud idem verisimile sit, ut ad imitationem excitet. Nam qui fieri potest, ut, si actio proponatur, quae quidem vera sit, sed vires tamen humanas longe superet, hominem illa ad simile quid suspiciendum, aut gerendum impellat?

§. V. Actio epopoeiae quomodo illustris, et felix.

D. Quo sensu debet esse illustris actio epopoeiae?

M. Debet esse illustris vel ratione sui, vel ratione personarum. Illustris est ratione sui actio Aeneidos, ubi inter alia agitur de fundatione imperii, et constitutione religionis, iuxta illud:

Dum conderet urbem
Inferretque Deos Latio, genus unde latinum,
Albanique patres, atque alta maenia Romae.

Illustris est ratione personarum actio Odysseae, quae viris non admodum illustribus potest convenire; illa enim sic habet. Ulysses classe amissa, occisis sociis, multiplices iniquissimi maris tempestates expertus, multos annos domo abfuit, rem illius domesticam interea proci decoquebant, eius uxoris nuptias ambiebant, Telemachum filium insidiis petebant; reversus ille procos ex insidiis occupat, atque interficit. Quid hic illustre praeter personas?

D. Quare illa actio debet esse illustris?

M. Quia cum epopoeiae viros principes ad praeclara facta debeat incitare, proponi debet illustris actio, quam illi imitentur.

D. Quo sensu debet esse felix illa actio?

M. Eo sensu ut felici semper terminetur exitu. Nam praeterquam quod saepe actio tota non erit,

quae infelici claudetur exitu; si praeterea heros misere pereat, aut grandi aliqua calamitate sub finem excipiatur, concitabit illa indignationem, ac dolorem: verum ad imitationem sui minime commovebit, et sic epopoeiae finis non comparabitur. Debet itaque actio primaria felicem sortiri exitum: quamvis nihil opus sit heroas inducere usquequaque, et in omnibus adiectitiis actionibus fortunatos.

CAPUT III.

De forma epopoeiae.

D. *Quae est forma epopoeiae?*

M. Cum forma poeseos universe sit fictio, seu constitutio, et compositio rerum, quae tractantur in poesi; sic epopoeiae forma erit earum rerum compositio, quae soli conveniat epopoeiae; posita illa in quodam cultu, ornatuque actionis, qualem in superiori capite descripsimus: adeo ut illa forma nihil aliud sit, quam actio suo modo composita, culta, ornata.

D. Quid requiritur ad illam formam, sive actionis compositionem?

M. Requiritur ut forma illa, fabula, compositio, (eodem enim recidunt haec vocabula) sit una, magna, splendida, in suas partes rite distributa, et certo quodam ordine disposita; quibus verbis attinguntur. 1. Fabulae epicae dotes. 2. Partes. 3. Dispositio; de quibus omnibus breviter disputandum est.

§. I. Fabulae epicae dotes.

D. Quae sunt dotes epicae fabulae?

M. Tres in primis memorantur. Unitas, magnitudo, maiestas.

D. Quomodo erit una illa fabula, quae res adeo dispares, diversasque complectitur?

M. Erit illa una, si tanta sit illarum rerum omnium inter se connexio, ut in unum aliquid videantur coalescere; si, cum loco movetur aliquid, aut resecatur, non bene sibi constet fabula. Laudat Homerum philosophus (a): quod sive natura duce, sive arte in Odysseam non conclusit ea Ulyssis facta, quae alia ex aliis non satis penderent. Ea certe laude florere dicenda est Aeneis: cui si v. gr. Troiani excidii, vel Aeneae per septem annos peregrinationis narrationem detrahas, a Didone tam apposite expetitam, ut quis, ac quantus vir tenderet in Italiam, plane liqueret: vel si ludornm celebritatem, qui ad posteros transmitti deberent, subducas; vel si descensum ad inferos, ubi tam multa de Romano, quod fundaturus erat, imperio didicit Aeneas, silentio praetermittas; aliquid certe in ea fabula desiderari sentias.

D. Quomodo magna erit fabula epica?

M. Philosophus (b) epopoeiam comparat cum animali, quod quamvis elegans, si pusillum est, bellum vocari potest, non pulchrum: si praeter modum excreverit, monstrum fiet; debet videlicet naturali florere magnitudine. Ita se habet poema, quod nec brevius, nec longius esse oportet; sed ita temperatum, ut oculos magnitudine impleat, non fugiat.

Quae cum universe dicta sint, proprie magis ac definite aliquid de iusta epopoeiae magnitudine statuendum est: monendumque in primis aliam esse actionis, aliam fabulae magnitudinem; de primâ non ago hoc loco, quae in eo sita est, ut habeat actio initium, medium, et finem, ut supra docuimus (c): sed de altera institutam esse quaestionem, ac proinde videndum, quae sit illa magni-

(a) *Cap.* 6. (b) *Cap.* 5. (c) *Cap.* 2. §. 3.

tudo fabulae. Duplicem igitur illam fecit philosophus: unam actionis, quam vocat, non nudae, aut suo carentis ornatu, sed compositae; alteram quantitatis.

D. Quaenam est magnitudo actionis compositae?

M. In eo posita est, ut uno circiter anno gesta fuerit, quae est actio primaria: sic Iliadi annum dedit Homerus ex animadversione Mambruni (a), Odysseae tantum quinquaginta dies idem attribuit, Aeneidi quatuor menses supra unum annum concessit Virgilius. Sed Episodia, aliaque adiectitia ornamenta nullius definiuntur temporis limitibus, cum Ilias novem annis, Odyssea undeviginti res gestas comprehendat, et Aeneis quidquid interduxit ab heroicis Aeneae temporibus ad aetatem Augusti imperatoris.

D. Quaenam est magnitudo quantitatis?

M. Posita est haec in numero versum, qui ad dena fere millia excurrit in Aeneide, duodena excedit in Odyssea; octo, vel novem tragoedias vulgo dicitur aequare versuum numerus epopoeiae. Sed de hoc argumento redibit sermo inferius, cum de magnitudine dramatis disputabitur.

D. Unde arcessetur maiestas epicae fabulae?

M. Ex triplici potissimum capite. 1. Ex mirabili peripetiarum, agnitionum, episodiorum, machinarumque contextu. 2. Ex narratione dramatica, cum personas loquentes, agentesve adducet poeta. 3. Ex dictione illustri ac splendida, de qua diximus superius (b).

§. II. Fabulae epicae partes.

D. Quae sunt partes fabulae epicae?

M. Duae assignantur, nexus nimirum, et solutio.

(a) *Dissert perit. q. 7. n. 7.* (b) 1. *L. cap.* 10. §. 3.

D. Quid est nexus fabulae?

M. Est ea pars, quae ab initio fabulae ad eam usque partem excurrit, qua transit poeta ab infelicitate ad felicitatem in epopoeia, vel contra a felicitate ad infelicitatem in tragoedia.

D. Quid est solutio?

M. Est altera pars fabulae, quae ab illo transitu usque ad finem pertinet; v. g. quidquid in Homeri Iliade certamen antecedit, quo decertavit cum Hectore Achilles, in nexu ponitur: ipsum vero certamen est in solutione; item in Aeneide, quaecumque Aeneae, et Turni monomachiae praemittuntur, sunt in nexu; ipsa monomachia in solutione est.

D. Quid potissimum observandum est circa nexum fabulae?

M. Ne varia sic texantur episodia, quae in nexum cadunt potissimum, ut animum auditoris delectando longius aberrent ab actione primaria, aut a fine poematis sint prorsus aliena.

D. Quid observandum est circa solutionem fabulae?

M. Primum, ut si qua sint in solutione episodia, ne longius petantur illa, sed sponte quasi oblata, et e re nata esse videantur; alterum, ut ea sint brevia in primis; quandoquidem in solutione ad finem anhelat auditoris animus, quem proinde longioribus episodiis morari minime convenit.

D. Licetne adhibere machinam in solutione fabulae?

M. Alii negant, affirmant alii. Qui negant, suam 1. ex eo capite tuentur sententiam, quod solutio facta per machinam epopoeiae fini maxime efficiat. Nam qui poterit ad actionis imitationem vir princeps impelli, cui se sentiat plane imparem; cum intelligat auxilio se plusquam humano ad simile aliquid suscipiendum indigere? 2. Auctoritatem obtendunt Aristotelis, qui vult fieri solutionem

non per machinam, sed ex verisimili, id est, ratione naturali, qua res exire solent.

Qui vero affirmant, aiunt nihil obstare, quominus per machinam solvatur epopoeiae fabula: 1. ad imitationem actionis posse impelli viros principes, in qua extremo quidem numinis alicuius auxilio adiuvatur heros, dum otiosus ille heros non remaneat, sed praestet per se plurimum, unde feliciter cedat praeclare factum. 2. Sic clausisse epopoeias praestantissimos poetas: esse v. g. machinam in Odysseae clausula, quae Minervae ope solvitur; esse in Aeneide, ubi Turni caedes Iovis ductu et auspicio, atque etiam Furiae ministerio conficitur. 3. Aristotelis praeceptionem maxime locum habere in tragoedia, in epopoeia non item: ratio est, quia in epopoeia cum lateat magis machina, quam in tragoedia, ubi machina Dei e coelo delapsi in theatrum producebatur; magis certe animos feriebat subiecta oculis ea machina in tragoedia, quam suscepta auribus in epopoeia; ac proinde minus erat ferenda in tragoedia, quam in epopoeia. Vide Frizonium, qui tam fuse, quam docte eo de argumento agit in poetica, in dissertatione de narratione (a).

§. III. Fabulae epicae dispositio.

D. Quaenam est fabulae dispositio?

M. Duplex est illa dispositio, una rerum, partium altera.

D. Quaenam est dispositio rerum?

M. Intelligitur illa dispositio e celeberrima inter magni nominis in re poetica auctores orta dudum contentione: quorum alii volunt rerum, prout contigere, servari ordinem naturalem; alii contendunt eumdem debere perturbari: unde quaestio extitit, an poeta, ut historicus, hunc servare de-

(a) *Lib.* 2.

beat narrandi ordinem : ut quodcumque primum contigerit, narret primum et in ultimum locum coniiciat quae postremo facta sunt, vel contra, an debeat relicto naturali ordine pro arbitratu suo a mediis, aut etiam postremis auspicari.

D. Quid statuis ea de re sentiendum?

M. Eodem puto utramque recidere sententiam, ac proinde non tam de re hic, quam de voce disputari; nimirum quo nomine appellanda sit eiusmodi narratio, ambigitur: cum in id omnes consentiant optime fuisse institutum narrandi ordinem ab Homero, Virgilioque usurpatum, rerumque permixtionem perbelle cadere: verum alii contendunt non ideo perturbari ordinem dicendi naturalem, alii perturbari volunt. Quae ut concilientur inter se, dicendum videtur, non perturbate narrari, si spectetur seiuncta ab episodiis actio primaria; perturbate vero narrari, si omnia simul accipiantur, neque a primaria actione secernantur episodia.

D. Iam vero quis ordo partium servandus est in fabula epica?

M. Posteaquam poeta actionem, qualem descripsimus, animo informavit, personarum mores, et officia excogitavit, episodia, peripetias, agnitiones, et machinas commentus est, et suum cuique locum destinavit, ad opus tandem aggreditur. 1. Proponendo quid canendum suscipiat. 2. Invocando numen aliquod, cuius afflatu arduum opus perficiat. 3. Rem totam narratione prosequendo. Denique epilogum aliquando, sive perorationem attexendo. Unde 4. Epopoeiae partes existunt: Propositio, invocatio, narratio, et aliquando peroratio, de quibus omnibus modo nobis agendum est.

CAPUT IV.

De propositione epopoeiae.

D. Quid est propositio epopoeiae?

M. Est prima pars poematis epici, in qua poeta breviter proponit et summatim, quid in reliquo poemate sit dicturus.

D. Quae sunt dotes illius propositionis?

M. Quod rhetores in orationis exordio praecipiunt, ut apposite, ut breviter, ut verecunde contexatur, idem omnino de propositione epopoeiae, quae est eius exordium, dicendum est.

D. Quomodo apposite praemittetur propositio?

M. Si non vage, sed proprie, congruenterque argumento praetexatur, id est, si rei caput designetur primis versibus. Talis est propositio Aeneidos:

Arma, virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus, Lavinaque venit
Littora.

D. Quomodo brevis erit propositio?

M. Si non excurrat latius in iis, quae parum ad rem faciunt; ea enim tantum adhibenda sunt, quae valeant ad docilitatem, et attentionem comparandam cum aliqua, si opus est, benevolentia. In legem brevitatis peccat Iovianus Pontanus in principio Uraniae:

Qui caelo radient ignes, quae sidera mundo
Labantur tacito, stellis quibus emicet ingens
Signifer, etc.

Ubi vides crebram eiusdem rei expressionem, ignes, sidera, stellas, coelo, mundo tacito etc. quae omnia eodem recidunt. Quanto aptius est initium Georgicon Virgilii:

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
Vertere, Maecenas, ulmisque adiungere vites
Conveniat: quae cura boum, qui cultus habendus
Sit pecori, atque apibus quanta experientia parcis;
Hinc canere incipiam.

Hic nihil redundat, sed libri Georgicon singulis fere numeris, aut incisis designantur.

Verum alia est prorsus ratio panegyricorum, ubi exordimur aliquando a descriptione; vel, proposita quaestione, latius excurrimus, ut videre est apud Claudianum in panegyricis.

D. Quomodo verecunde et modeste fiet propositio?

M. Si absit omnis ingenii, doctrinaeque iactatio, omnis granditas, ac tumor, et exquisitior ornatus. Cyclicum poetam, seu circumforaneum, qui carmen in corona ad gloriam aucupandam recitabat, acriter reprehendit Horatius, quod sic exorsus fuisset:

Fortunam Priami cantabo, et nobile bellum; adiungit mox:

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?
Parturient montes, nascetur ridiculus mus.

Deinde praedicat Homerum, qui modestius Odysseam incipit, et paulatim assurgit magnificentius:

Quanto rectius hic qui nil molitur inepte.
Dic mihi, musa, virum capta post tempora Troiae,
Qui mores hominum multorum vidit et urbes.
Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem
Cogitat, ut speciosa dehinc miracula promat
Antiphatem, Scyllamque, et cum Cyclope Charybdim.

Initium Pharsaliae affectatius videtur et tumidius:

Bella per Aemathios plusquam civilia campos,

Iusque datum sceleri canimus, populumque potentem
In sua victrici conversum viscera ferro,
Cognatasque acies et rupto foedere regni
Certatum totis concussi viribus orbis
In commune nefas, infestisque obvia signis
Signa, pares, aquilas et pila minantia pilis.

Quae carmina, ut nihil dicam de voce *plusquam* initio poematis usurpata, tam vasta sunt, sonantia, tumida, ut fateatur Scaliger se videri sibi audire Lucanum, non tam canentem, quam latrantem. Nihilo fuit verecundior Statius in principio Achilleidos.

Magnanimum Aeaciden, formidatamque Tonanti
Progeniem, et patrio vetitam succedere coelo,
Diva, refer.

Ubi versu primo sexies literam *a* repetitam habes, tres continuas voces tetrasyllabas, quae negotium facessant pronuncianti.

CAPUT V.

De invocatione epopoeiae.

D. Quid est invocatio in poemate epico?

M. Est ea pars poematis epici, in qua numen aliquod invocatur, cuius afflatu carmen, quod per se arduum est et humano ingenio maius habetur, tandem perficiatur. Quae invocatio attentionem et admirationem commovet; atque etiam summam operi conciliat auctoritatem, ut quasi divinitus, quae canuntur, postmodum efferantur.

D. Estne semper adhibenda invocatio?

M. Cum grave aliquod describitur poema, illa adhibetur; in minoribus vero poematibus, maxime in panegyricis frequenter omittitur.

D. Seiungiturne invocatio a propositione?

M. Seiungitur, aliquando, aliquando cum illa involvitur. Latini epici ut plurimum seiungunt; sic apud Virgilium post hanc propositionem, *Arma, virumque cano, etc.* sequitur invocatio, *Musa, mihi caussas memora, etc.* Graeci vulgo invocationi propositionem implicant; sic Homerus orditur Iliadem; *Iram cane Dea Pelidae Achillis, etc.* Sic Odysseam, *virum mihi dic musa, etc.* Atque etiam apud latinos Lucretius, Statius, Vida, et Virgilius ipse in eclogis invocationem cum propositione permiscent. Id autem fit opportune, cum opera principibus inscribuntur viris, quos honorifice statim appellamus.

D. Repetiturne invocatio in decursu poematis?

M. Repetitur, cum res gravior dicenda occurrit; ac cum comparatur attentio, cum significatur tanti rem esse, ut opus sit divino quodam afflatu ad eam pro dignitate exponendam.

D. Qui sunt invocandi in poemate?

M. Ethnico poetae profana, et commentitia numina liceat invocare; at christiano divinus Spiritus, Christus servator, virgo Deipara, Angelus tutelaris, aut is, cuius res gestae canuntur, vir sanctus implorandus est. Item si res praeclare gestas ducis alicuius, aut principis scribimus, aut si illi opus dicamus, commode ille potest invocari, uti exemplo suo docuit Virgilius 1. Georgic. his luculentis carminibus:

Tuque adeo, quem mox quae sint habitura
Deorum,
Concilia, incertum est, urbesve invisere,
Caesar,
Terrarumque velis curam etc.

Sic Lucanus Neronem in Pharsalia, Valerius Flaccus initio Argonauticon, et Statius initio Thebaidos Domitianum invocant. Atque hic observandum est, licere poetae christiano in sacro poe-

mate musas usurpare pro poetica facultate, pro sacro impetu, atque enthusiasmo, Iovem pro coelo, Neptunum pro mari, pro bello Martem; adeoque haec aliaque his similia hoc sensu accepta posse poematibus de christianis mysteriis scriptis inseri.

CAPUT VI.

De narratione epopoeiae.

D. *Quid est narratio epopoeiae?*

M. Est pars, seu potius corpus poematis, cui propositio et invocatio quasi facem praeferunt, parantque attentionem, et docilitatem. Cum autem non tam verum, quam verisimile poetae sit propositum; sic non tam rei gestae, quam velut gestae expositio dici debet haec narratio.

D. *Quid est spectandum maxime in illa narratione?*

M. Cum tam late pateat, ut totum poema exhauriat, cadunt in illam quae hactenus omnia de epopoeiae, atque etiam de poesi universe sumpta diximus. Quare addenda sunt aliqua dumtaxat circa proprias, quae vulgo assignantur, illius dotes.

D. *Quae sunt illae dotes?*

M. Tot epicae, quot oratoriae narrationis dotes tribuuntur, brevitas, perspicuitas, probabilitas et suavitas.

D. *Quo sensu narratio epica debet esse brevis?*

M. Eo sensu, ut crebriores, prolixioresque digressiones ne adhibeantur, maxime si ad rem parum faciunt. Arguitur Catullus, quod dimidium poematis de nuptiis Pelei, et Thetidos in descriptione vestis, Ariadnaeque fabula consumpserit.

Fabulae epicae, qualem descripsimus, servetur magnitudo, quae longior non erit, si nihil adducatur inane, quod recidi possit. Nam ut acute Martialis:

Non sunt longa, quibus nihil est, quod demere possis,
Sed tu, Coschoni, distica longa facis?

D. Quomodo debet esse perspicua narratio?

M. Si alludatur quidem ad fabulas, et historias, si usurpentur hellenismi, seu formae loquendi a graecis desumptae; sed ita tamen, ut a quovis non imperito facile intelligantur: si vocabula obsoleta, et ex altissimis antiquitatis ruderibus effusa, ac proinde obscura vitentur. Sane ut quisque disertissimus est, ita loquitur apertissime; sed sat multa eo de argumento tradidimus supra in dictione poetica.

D. Quomodo debet esse probabilis illa narratio?

M. Eo sensu, ut sit verisimilis: nihil debet magis curare poeta, ut iam saepe docuimus. Itaque, quod recte monet Horatius:

Ficta voluptatis causa sint proxima veris,
Nec quodcumque volet poscat sibi fabula credi.

In locis temporibusque notandis, maxime vero in effingendis personis, huius verisimilitudinis habenda est ratio:

Aetatis cuiusque notandi sunt tibi mores,
Mobilibusque decor naturis dandus, et annis,

inquit idem Horatius, qui varios hominum morem luculenter ibidem describit. Ubi tamen velim advertas, non tam arctis circumdari terminis probabile, ut locus non sit admirabili, quod in poemate spectatur in primis.

D. Quomodo suavis erit narratio epica?

M. Si elegantia, et iucunditate verborum sonantium, leniumque floreat, quod de oratione mo-

net Tullius: si neque asperos habeat concursus; neque disiunctos atque hiantes; si sit circumscripta non longo anfractu, sed ad spiritum vocis apto; si eodem semper tenore non decurrent carmina. Item suavis erit, si intexantur hypotyposes, suspensiones, metaphorae, exclamationes, et admirationes; si interponantur motus animorum, mores, et colloquia personarum, obliquae orationes, exitus inopinati, dolores, laetitiae, metus, cupiditates, iracundiae pro rerum varietate. Sed nihil ad suavitatem accommodatius est, quam idonea rebusque ipsis consentanea modulatio numerorum, de qua egimus in dictione poetica.

CAPUT VII.

De epilogo epopoeiae.

D. Apponiturne epilogus, et quasi peroratio epopoeiae?

M. Apponitur, non semper quidem, sed aliquando tamen et epopoeiae, et aliis poematibus; atque etiam interdum in ipso decursu operis post aliquod nobile factum. Ita Virgilius in 9. Aeneid. narrata Nisi, et Euryali celeberrimi paris amicorum caede, rem hoc epilogo sive epiphonemate concludit:

Fortunati ambo si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet aevo,
Dum domus Aenea capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater romanus habebit.

In fine saepius suorum operum epilogum usurpant poetae variis modis. Nam aliquando indicant ea, quae cecinerunt, et temporis, loci, aetatis,

occupationum suarum aliquam mentionem attexunt Ita Virgilius in fine Georgic.

Haec super arvorum cultu, pecorumque canebam,
Et super arboribus: Caesar dum magnus ad altum
Fulminat Euphraten bello, victorque volentes
Per populos dat iura, viamque affectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti,
Carmina qui lusi pastorum, audaxque iuventa,
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

Aliquando gratulantur, et immortalitatis spe sibi blandiuntur. Sic Ovidius in fine Metamorphoseon canit:

Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira, nec ignes
Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas.
Cum volet illa dies, quae nil nisi corporis huius
Ius habet, incerti spatium mihi finiat aevi;
Parte tamen meliore mei super alta perennis
Astra ferar, nomenque erit indelebile nostrum.

In eumdem sensum librum tertium carminum claudit Horatius:

Exegi monumentum aere perennius,
Regalique situ pyramidum altius,
Quod nec imber edax, aut aquilo impotens
Possit diruere, aut innumerabilis
Annorum series, et fuga temporum.
Non omnis moriar, etc.

Modestius suam Thebaide affatur Statius in fine.

Durabisne procul, dominoque legere superstes,

O mihi bissenos multum vigilata per annos
Thebe? iam coeptae praesens tibi fama benignum
Stravit iter, coepitque novam monstrare futuris.
Iam te magnanimus dignatur noscere Caesar,
Itala iam studio discit, memoratque iuventus.
Vive precor, nec tu divinam Aeneida tenta,
Sed longe sequere, et vestigia semper adora.
Mox tibi si quis adhuc praetendit nubila livor,
Occidit, et meriti post me referentur honores.

Epilogum epopoeiae minime necessarium esse demonstrant Ilias, Odyssea, et Aeneis, quae ipsa narrationis absolutione concluduntur.

INSTITUTIONUM POETICARUM

LIBER III.

De Dramate.

M. Epicam poesin excipit proxime dramatica: de qua sic disputabimus, ut in poema dramaticum universe primum, deinde singulas eius species inquiramus, ac pro instituto dicendi ordine, definitionem, materiam, formam, partes, finem, aliasque, quae ipsum tum generatim, tum singulatim afficiunt, proprietates breviter exponamus.

CAPUT I.

Definitio poematis dramatici.

D. Quid est poema dramaticum?

M. 1. Si voci etymon spectes, a voce graeca δρᾶν latine *agere*, dicitur poema dramaticum, quod totum sic in actione: unde actores vocantur ii, qui eo in poemate colloquuntur.

2. Si rei definitionem quaeras, est *imitatio actionis unius, totius, iustae magnitudinis, verae, vel falsae, verisimilis, insignis, vel vulgaris, felicis, vel infelicis; quae metro et harmonia, non narrando, sed agendo, vel quosdam animi affectus excitat et perpurgat, vel vitae privatae exemplum proponit.*

D. *Explica, quaeso, singulas voces.*

M. 1. Dicitur *imitatio actionis*, quia cum poesis

in imitatione actionum humanarum sit posita, ut initio docuimus, species quoque illius singulae eiusmodi actiones imitantur.

2. Dicitur *actionis unius, totius, iustae magnitudinis, verae, vel falsae, verisimilis, insignis, vel vulgaris, felicis, vel infelicis:* quibus verbis partim dramatica poesis cum epica convenit, cuius actio est una, tota, magna, vera, verisimilis, illustris, ac felix: partim ab eadem discrepat, cum actio dramatica possit esse falsa et vulgaris, si scribatur comoedia; infelix, si tragoedia.

3. Dicitur poema dramaticum *imitari metro et harmonia:* quia inducuntur personae colloquentes inter se, non soluta, sed vincta oratione, cui cantus in certis quibusdam locis adiicitur.

4. Dicitur *non narrando, sed agendo imitari:* quia nihil ipse poeta exponit, aut commemorat, ut in epopoeia: sed productis in scenam personis sermonem tribuit, easque inter se agentes, negotiantesque exhibet.

5. Dicitur *vel excitare ac purgare affectus, vel privatae vitae exemplum proponere:* quibus verbis, tum officium, tum finis poematis illius attingitur. Excitat enim, ac purgat affectus tragoedia, vitae privatae proponit exemplum comoedia; mores utraque, ut omnis poesis, recte instituit.

CAPUT II.

De materia poematis dramatici.

D. *Quaenam est materia poematis dramatici?*

M. Est actio una, tota, magna, vera, vel falsa, verisimilis, insignis, vel vulgaris, felix, vel infelix.

D. Quo sensu debet esse una, et tota illa actio?

M. Eo sensu, ut nec in plures actiones primarias dividatur, nec suo initio, medio, ac fine careat, ut supra docuimus.

D. Quo sensu debet esse magna?

M. Eo sensu, ut eo usque crescere possit ac debeat, donec tandem pro rerum natura, quae aguntur, necessario, vel commode mutatio inferatur in fabula implexa; et in simplici juxta naturalem rerum exitum finis imponatur, qui supremus est actionis terminus: qualis sit ille, patebit ex dicendis inferius.

D. Quomodo erit vera, vel falsa?

M. Si vere contigerit, aut non contigerit; quando autem, et quatenus veritas, vel falsitas actioni dramaticae conveniat, dicetur postea, cum agetur de tragoedia, et comoedia (a).

D. Quo sensu debet esse verisimilis?

M. Eo sensu, ut nihil afferatur, quod sit praeter naturalem rerum ordinem, spectatis circumstantiis, in quibus dicitur illa actio contigisse.

D. Quomodo actio illa insignis erit, vel vulgaris?

M. Talis erit vel ratione sui, vel ratione agentium personarum. Quid conveniat tragoediae, quid comoediae, explicabitur inferius (b).

D. Quomodo erit felix, vel infelix illa actio?

M. Ratione exitus felicis, vel infelicis solet hic appellari felix, vel infelix actio; adeoque felix est, quae licet multas contineat turbas, fortunato tamen exitu concluditur; et contra infelix illa est quae quamvis prospere admodum in decursum succedat, luctuoso tamen fine terminatur. Quatenus autem actioni tragicae, vel comicae congruat felicitas, aut infelicitas suis locis exponetur.

(a) Cap. 8. et 12. (b) Cap. 9.

CAPUT III.

De forma poematis dramatici.

D. Quid est forma poematis dramatici?
M. Est fabula, sive compositio actionis, in qua, ut epica, considerandae sunt dotes, partes, et dispositio.
D. Quae sunt dotes fabulae dramaticae?
M. Prima est unitas, altera simplicitas, tertia magnitudo.

§. I. Unitas et simplicitas fabulae dramaticae.

D. In quo posita est unitas fabulae dramaticae?
M. In tanta partium omnium, rerumque diversarum inter se connexione, ut in unum aliquid videantur coalescere.
D. Quomodo simplex esse debet fabula dramatica?
M. Geminam tribuit huic voci notionem philosophus, qui (a) fabulam simplicem modo duplici, modo opponit implexae. Fabula simplex, quae duplici opponitur, est ea, in qua oritur unus status eorum, de quibus est fabula; qui e felicibus infelices, aut contra ex infelicibus felices existunt. Duplex vero ea est, in qua alii felices, infelices alii evadunt, uti fit in Odyssea, ubi felix Ulysses, Proci infelices, et in Aeneide felix Aeneas, Turnus infelix efficitur. Atque hoc sensu simplicem fabulam esse vult Aristoteles (b) in dramate; aut saltem longe anteponit duplici; quod multo magis valeat ad affectuum commotionem.

(a) *Cap.* 1. *Poet. cap.* 2. (b) *Cap.* 9.

Commoventur enim illi vehementius, cum grandi omnes, nullo excepto, excipiuntur calamitate in tragoedia; in comoedia vero placet magis, qui laetus est omnibus actoribus, ac fortnnatus exitus.

Fabula simplex, qua tenus opponitur implexae, ea est, quae est una et continua sic, ut sine peripetia, id est, sine manifesta in contrarium mutatione, aut agnitione ad finem deducatur. Fabula vero implexa ea est, quae cum peripetia sive mutatione, aut agnitione, aut utraque simul ad finem usque procedit.

D. Da exemplum utriusque fabulae, simplicis, et implexae.

M. Habes simplicem fabulam in Aiace Sophoclis, et Hercule furente Senecae et alibi passim multis in locis. Ibi enim nihil accidit praeter expectationem; v. g. Aiax plenus animi et contemptus impatiens furit; posteaquam vero ad se redit, prae pudore sibi mortem consciscit: eodem fere modo Hercules se gerit, nisi quod supersit.

Fabulae implexae eximium habes exemplum apud Senecam in Oedipo, ubi cum Oedipum missus Corintho Senex adiisset, ut significaret, regem ipsnm Corinthiis pronuntiatum esse, atque hac ratione gratissimum illi nuntium afferre se existimaret, contrarium effecit. Paulatim enim intellexit ille, se et parricidam, et incestis Iocastae matris implicatum nuptiis; atque hinc subito, et praeter omnium expectationem factus est infelicissimus. Ubi vides mirabilem peripetiam, simul et agnitionem. Atque haec fabula, quae implexa dicitur, longe praestat simplici, iuxta mentem philosophi, qui praecipuit fabulam dramaticam esse simplicem, quatenus videlicet illa duplici, non vero quatenus implexae opponitur.

§. II. Magnitudo fabulae dramaticae.

D. Quaenam est iuxta magnitudo fabulae dramaticae?

M. Quod oculis evenire solet, quum corpus videmus, idem plane accidit memoriae, cum dramaticam fabulam excipimus (a). Ut enim quae altiora sunt, oculorum conspectum, sic memoriae captum, quae sunt longiora, facile excedunt; utriusque vero facultatis vim, quae sunt minutiora, fugiunt. Atque hinc factum est, ut quemadmodum in omni corpore, sic qualibet in fabula dramatica iusta quaedam debeat esse magnitudo, quam uno quasi intuitu complecti possit auditor: ne distracto in plura, aut obruto rerum multitudine animo remittant, ac frigeant, qui concitabuntur affectus. Quae lex pro tragicis posita, valet etiam pro comicis: ubi per affectuum commotionem privatae vitae rite instituendae ratio quaeritur.

D. Quaenam est igitur illa magnitudo?

M. Praeter assignatam superius magnitudinem actionis, quae materiae locum tenet ut duplicem insuper facit illam philosophus: unam actionis compositae, quae forma est, seu fabula; alteram, quam vocat quantitatis.

D. Quaenam est magnitudo actionis compositae?

M. In eo posita est, quae dicitur actio primaria, ut uno solis ambitu contineatur (b), id est, ut unum diem naturalem, vel nullo modo, vel parum certe excedat, atque etiam ut breviori temporis spatio, puta duabus, vel tribus oris, possit definiri: imo eo perfectior, et convenientior erit illa actio, quo magis accedet ad tempus, quo solet in scena exhiberi. Sed latius multo possunt excurrere, quae adhibentur episodia: quamvis et rariora, et breviora es-

(a) *Arist. cap.* 5. (b) *Arist. cap.* 5.

se oportebit, quam quae adiiciuntur in epopoeia, ne rerum multitudine ac varietate animus distrahatur, atque obruatur sic in dramate, ut ad primariam actionem non satis attendat, minusque concipiat, qui debent hinc oriri potissimum affectus. Atque eo sensu accipienda sunt philosophi verba, cum tragoediam inter et epopoeiam id quoque assignant discriminis, ut certo quodam tempore tragoedia, nullo definiatur epopoeia.

D. Quaenam est magnitudo quantitatis?

M. Quantitas illa posita est in numero versuum, ad ducentos trecentosve supra mille, atque etiam apud recentiores ad duo millia recensentur: haec autem lex optima fuerit, ut inter ternas et senas horas exhibeatur drama; adeo ut nec brevius sit; nec longius: non brevius quidem, ne forte locus non detur concitandis, ut par est, affectibus; non etiam longius, ne possit usurpari illud Plautinum: *Lumbi sedendo, et oculi spectando dolent.* Iam vero quae sint partes fabulae dramaticae, aut quae illarum dispositio, patebit ex dicendis capite proxime consequenti, et ex capite 11.

CAPUT IV.

De partibus poematis dramatici.

D. Quae sunt partes poematis dramatici?

M. Cum poema dramaticum ex materia constet, quae est actio, quam descripsimus, et forma, quae est eadem actio composita, excultaque, de qua modo egimus; hinc factum est, ut modo materiae, modo formae, modo utriusque simul habita ratione, in suas partes varie soleant auctores illud poema distribuere. Sex omnino dramatis in suas partes reperio divisiones.

D. Affer, quaeso, et explica illas omnes divisiones.

M. Prima divisio est in *diverbium, et choricum*, quae omnium maxime generalis est; nam quidquid est in dramate, ad haec duo genera revocatur, ut geratur, aut canatur. Diverbium itaque est ea pars dramatis, in qua colloquuntur, aguntve inter se, qui dicuntur actores. Choricum vero dicitur illa pars, in qua iidem actores, vel alii concinunt aliquid cum dramate connexum, de quo postea.

Altera divisio in *nexum et solutionem* tam late patet, quam prima: quamvis alio modo drama partiatur. Nexus in dramate, ut habet Aristoteles (a), est totum id, quod a principio ad ultimam usque pertinet partem, ex qua fit mutatio fortunae: hac autem mutationem felicitati infelicitas in tragoedia, et felicitas infelicitati succedit in comoedia. Solutio vero a mutationis principio ad finem usque protenditur. Sic in Oedipo Senecae quidque antecedit illum locum, ubi se tandem et patris interfectorem, et matris maritum agnoscit Oedipus, unde summa oritur infelicitas, est in nexu; reliqua sunt in solutione. Sed de nexu et solutione quantum satis est dictum superius (b) in fabula epica.

Tertia divisio (c) fit in *prologum, episodium, exodum, et choricum.* Prologus praecedit primum cantum: diciturque ea pars continere quasi semina omnium, quae dicenda sunt in reliquo dramate: adeo ut actorum nemo producatur in scenam, qui non sit cognitus in prologo, vel de vultu, vel de nomine, vel de alio quovis modo. Quod tamen de illis debet intelligi, quorum res hic agitur praecipue; potest enim a domesticis, amicisve de novo aliquid induci.

Episodium hoc loco, iuxta Aristotelem, continet

(a) *Cap.* 16. *Poet.* (b) *Lib.* 2. *c.* 3. §. 2. (c) *Arist. c.* 110.

tres actus intermedios, adeoque tam primariam actionem, quam secundarias, sive adiectitias comprehendit. Ubi notari velim, et actionem illam primariam, et secundarias etiam esse actoris primarii: quamvis hae quoque actiones adiectitiae possint esse illorum, qui sunt post primarium actorem nobiliores, qui vocantur ideo actores episodici. Exodus est quintus actus, ubi catastrophe, de qua mox, sicuti et de Choro capite proxime consequenti.

Quarta divisio fit in *protasin, epitasin, catastasin, et catastrophen.*

Protasis, quae significat praestitutionem, et praeordinationem, est dramatis initium, in quo proponitur summa rei sine exitus declaratione, ut animus auditoris suspensus teneatur; nam si praesciretur fabulae exitus, non sic placerent, quae postea dicerentur.

Epitasis, quae rei constitutionum significat, vel, ut alii interpretantur, exagerationem, est ea pars, quae Protasim proxime consequitur, et in qua turbae excitantur, totaque rei negotiatio magis ac magis involvitur, diciturque latinis nodus erroris.

Catastasis est ea pars, in qua continuatur rerum perturbatio: ostenditur tamen quomodo possint illae postea explicari, unde a multis catastasis confunditur cum epitasi.

Catastrophe, quae subversionem sonat, est ea pars, in qua totum negotium dissolvitur, cum actor primarius a felicitate transit ad infelicitatem, vel contra. Ad extremum drama, si ita fieri possit, illa est reiicienda, quo magis auditoris animus suspendatur, ac delectetur.

Quinta divisio fit in quinque actus; qui sic appellantur ab actione, cuius sunt partes: quare tot sunt illi actus, quot habet actio diversas partes, et praecipuas. Quinque recensentur. Primus argumentum exponit, at non rei exitum; secundus rem

proprie deducit in actum; tertius turbas ciet; quartus viam ostendit, qua res implicite dissolvantur; quintus impedita artificiose expedit. Quare nec plures, nec pauciores esse iubet Horatius :

Neve minor, neu sit quinto productior actu
Fabula, quae posci vult, et spectata reponi.

D. Estne semper eadem actuum magnitudo?

M. Augetur illa, vel minuitur pro ratione rerum, quae tractantur, quae possunt esse magis minusve graves, populoque iucundae. Iam vero actus in varias scenas distribuuntur.

D. Quid vocas scenam in actu?

M. Scena dicitur pars actus, in qua una, vel plures personae colloquuntur : designatur autem personarum vel adventu, vel interventu, vel abitu.

D. Quot sunt scenae in uno actu?

M. Plures sunt pro ratione rerum, quae possunt esse graviores, vel iucundiores; pauciores olim adhibebantur, iam ad tresdecim, et amplius numerantur.

D. Quot sunt actores in dramate?

M. Plures esse quam quatuordecim, vetant artis magistri : qui, si prodeant simul in scenam, tres tantum, aut quatuor ad summum loqui permittuntur. Ita praecipit Horatius :

Nec quarta loqui persona laboret.

Sexta divisio (a) fit in *fabulam*, *mores*, *sententiam*, *dictionem*, *melodiam*, *et apparatum*. Fabula, quam diximus esse constitutionem rerum, et actionem compositam, instar animae obtinet in dramate; et continet actiones, mores, affectus, peripetias, agnitiones, ac reliqua, quae vocantur fabulae ornamenta; quare non tam pars dramatis, quam ipsum drama debet appellari.

(a) *Arist. cap. 4.*

D. Quomodo itaque mores, sententia, et dictio, cum fabula dicuntur drama ex aequo partiri?

M. Quia, inter fabulae partes sic eminent, ut drama partiri cum ipsa dicantur ab Aristotele.

D. Quid hic intelligis per mores, sententiam et dictionem?

M. Morum nomine docuimus intelligi indolem, et ingenium cuiusque; diximusque requiri bonos, convenientes, et aequabilis tenoris. Sententia significat sensus, qui genuini morum partus esse solent, ac proinde debent esse illis in primis accommodati. Dictio est dicendi ratio, quae dramati conveniat: de qua in tragoedia et comoedia.

D. Quo sensu melodia, et apparatus dicuntur esse partes dramatis?

M. Quia quamvis extra drama esse censeantur, ad eius tamen splendorem cum conferant plurimum (sicut ad commotionem affectuum) duae quoque dramatis partes vocantur a philosopho (a). Quare de aliis cum egerimus superius, de his quoque modo agendum est.

CAPUT V.

De choro in dramate.

D. Quid est chorus in dramate?

M. Est pars fabulae, quae sequitur, vel etiam praecedit actum cum concentu. Dicitur 1. pars fabulae eo sensu, quo dictum est iam in fine proxime superioris capitis. 2. Sequi actum, aut etiam praecedere: quod actui soleat postponi, raro praeponi. 3. Cum concentu; quod, qui chorum agunt, concinere soleant, atque etiam aliquando loquantur.

(a) *Cap.* 4.

D. Quid canitur a choro?

M. Non canitur quidlibet, sed aliquid cum fabula coniunctum, et affine argumento, quod tractatur. Nam vel ferebant iudicium de iis, quae agerentur in fabula, vel favebant bonis, et lugentibus, vel monebant iram esse fraenandam, insanosque motus coercendos, vel lugebant cum miseris, vel superos deprecabantur. Chori officia expressit Horatius his versibus:

Actoris partes chorus, officiumque virile
Defendat: non quid medios intercinat actus,
Quod non proposito conducat, et haereat apte.
Ille bonis faveatque, et consilietur amicis,
Et regat iratos, et amet peccare timentes.
Ille dapes laudet mensae brevis, ille salubrem
Iustitiam, legesque, et apertis otia portis.
Ille tegat commissa; deosque precetur et oret,
Ut redeat miseris, abeat fortuna superbis.

CAPUT VI.

De scenico apparatu.

D. Quid est apparatus dramatis?

M. In fabulae partibus reponitur a philosopho apparatus ille, qui recte dici potest ornatus ille omnis, quo et scenae et personae instruuntur ad exhibendam ex arte fabulam.

D. Qualis debet esse scenae ornatus?

M. Per scenam hic intelligitur locus, ubi exhibentur dramata: de quo difficile est aliquid praecipere, ob multiplicem dramatum varietatem. Agebantur ludi scenici in theatro, quod in modum hemicycli erat: in eo tria spectabantur maxime, scena, orchestra, proscenium. Scena est frons theatri ab uno cornu ad alterum cum coopertura. Orchestra locus est, in quo spectatores drama intuebantur. Proscenium item locus ante scenam por-

rectus, in quem actores dicturi prodibant. Scena itaque altior erat pulpito, pulpitum proscenio, proscenium orchestra.

D. Qualis debet esse personarum ornatus?

M. A diverso vestium genere diversas quoque sortiebantur appellationes dramata, sive fabulae. Palliatae vocabantur graecorum fabulae, quod Pallio graeci actores uterentur; latinorum togatae, quod togas illi adhiberent, dicebantur item apud eosdem latinos praetextae fabulae, quae regum, principum, et virorum illustrium actiones imitabantur, quod personarum istiusmodi esset praetexta; togatae tantum vocabantur, quae actiones privatorum hominum exhibebant, quia toga erat vestis popularis, iuxta illud Horatii; *vel qui praetextas, vel qui docuere togatas.* De vestium forma, ornatuque in dramate nihil certi iam potest afferri, quod varientur vestes pro diversitate regionum, ac personarum, quae in scenam inducuntur.

Postquam ea protulimus, quae ad drama spectant universe, nunc de tragoedia, et comoedia, quae sunt eius partes, videamus.

CAPUT VII.

Definitio tragoediae.

D. Quid est tragoedia?

M. 1. Secundum vim vocis tragoedia est cantus ob hircum: deducitur enim a vocabulis τράγος *hircus*, et ᾠδὴ *cantus*: quod tragoedia prius fieret cantando in honorem Bacchi, cui hircus vinearum hostis mactabatur, sive quod hircus praemium esset certantibus, iuxta illud Horatii:

Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum.

Deducitur etiam tragoediae vox, iuxta alios, a nomine τρὺξ, *faex*: quia ora faecibus perliniebant acto-

res ante usum personarum ab Aeschylo repertum, iuxta haec Horatii carmina:

Ignotum tragicae genus invenisse Camoenae
Dicitur, et plaustris vexisse poemata Thespis,
Quae canerent, agerentve peruncti faecibus ora.

2. Definitur (a) tragoedia: *imitatio actionis unius, totius, verae, verisimilis, et insignis, quae metro, et harmonia, non narrando, sed agendo misericordiam ciet, ac terrorem, ut affectuum expiationem, seu purgationem inducat.*

D. Explica, quaeso, singulas definitionis partes.

M. 1. Dicitur *imitatio actionis;* quia poesis, maxime dramatica, actiones humanas imitatur, ut diximus superius.

2. Dicitur *actionis unius, totius, verae, verisimilis, insignis:* quibus verbis notatur materia tragoediae, quae partim convenit cum epopoeia, et comoedia, partim ab iisdem discrepat. Nam materia epopoeiae est actio, quae habet quidem omnes illas dotes, sed debet insuper felici exitu terminari: quod in tragoediam non cadit, quae saepius infelicem, raro admodum felicem habet exitum, comoediae vero actio vulgaris est, et obscura.

3. Dicitur *metro, et harmonia perfici tragoedia;* quod sermonem non qualemcumque, sed metro adstrictum, ut alia poeseos genera, requirat; item et harmoniam, seu cantum, qui ad affectuum commotionem faciat in primis.

4. Dicitur *non narrando, sed agendo* exhiberi tragoedia; quia cum sit poema dramaticum, tota debet esse in actione: quo pacto ab epopoeia discrepat, quae partim in rerum narratione, partim in actione sita est, poeta modo narrante per se, modo alios narrantes, agentesve inducente.

(a) *Arist. cap.* 3.

3. Dicitur *excitare misericordiam, et terrorem, ut affectuum expiationem purgationemque inducat;* quibus verbis tragoediae finis attingitur: de quo postea pluribus.

CAPUT VIII.

De materia tragoediae.

D. *Quid est materia tragoediae?*

M. Est *actio una, tota, vera, verisimilis, insignis, et infelix.*

D. *Quo sensu actio tragoediae debet esse una?*

M. Eo sensu 1. ut sit quaedam actio primaria, quae in plures alias dividi non possit. 2. Ut omnia, quae sunt illius actionis primariae, in uno eodemque loco facta esse videantur; in eodem cubiculo, v. g. in eadem domo, in eadem urbe, in iisdem castris, unde tragoediae apponi solet: Scena est Romae, vel Corinthi, vel Athenis, vel alibi ubi res gesta est. Sed quomodo actio debeat esse una et tota, diximus alias (a).

D. *Quomodo debet esse vera et verisimilis actio tragoediae?*

M. Eo sensu, ut vere contigerit actio primaria: alioqui non multum moveret tragoedia, si falsa esse crederentur quae referentur in scena; crederentur autem esse falsa, si talia essent; quia sunt actionis insignis, quae non solet ignorari. Non ita dicendum de episodiis, quae cum sint actiones adiectitiae, per se saepe non adeo spectabiles, nihil opus est esse vera.

D. *Possunt ne esse falsa actionis primariae quae dicuntur adiuncta?*

M. Duplex genus est huiusmodi adiunctorum. Primum est eorum, quae sunt per se spectatissi-

(a) *Lib.* 2. *cap.* 2. §. 2. et 3.

ma, atque illa tam vera esse debent, quam ipsa actio, cuius adiuncta sunt: non licet, v. gr. fingere, a patre filium, vel a filio matrem fuisse interfectum, nisi fide historiae id constet; pro falso enim habetur, quod istiusmodi est, nisi consignetur historiae monumentis, quae non debuit illud omittere. Alterum genus est eorum, quae sunt minus spectabilia, adeoque non solent, aut certe non debent necessario in historia notari, quae si verosimilia sint, facile vera esse credentur. Peccabit itaque contra hanc praeceptionem, qui Caesarem naturali morte, non violenta extinctum induxerit: non peccabit qui eundem singulos interfectores alloquentem exhibuerit: quod primum, non item alterum historia notare debuerit. Qua ratione debeat esse verisimilis actio tragoediae, satis indicatum est superius cap. 3. in materia dramatis universe spectata.

D. Quo sensu insignis erit illa actio?

M. Insignis erit non ratione tantum personarum, quae inducuntur; sed etiam, et quidem praecipue, ratione sui. Nimirum id requirit propositus tragoediae finis; cum melius multo cientur affectus, purgenturque, quando illustriores inducuntur personae, quae a summa felicitate ad infelicitatem maximam deveniunt, ut inferius (a) docebitur. Insignem certe, notamque vult esse Horatius hanc actionem:

Rectius Iliacum carmen deducis in actus,
Quam si proferres ignota, indictaque primus.

Quamquam et suus sit in tragoedia, ut in epopoeia locus personis ignobilioribus, seu iis, quae actores episodici appellantur.

D. Quo sensu debet esse actio tragoediae infelix?

M. Eo sensu 1. ut sit actio illa plena luctus, et

(a) *Cap. 10.*

terroris. 2. Ut infelici plerumque terminetur exitu; quia misericordiam et terrorem debet concitare, ut animi affectus ex fine suo purget.

D. Quomodo delectabit, quae plena luctus erit tragoedia?

M. Non quidem res ipsae tragicae voluptatem afferent, ut notavit Aristoteles (a), sed excellens illarum delectabit imitatio. Nam eorum, quae vel fugimus, vel detestamur, imagines, ut ferarum formas, et cadaverum affabre factas non sine laetitia intuemur: quod insitum sit a natura hominibus imitari, ut idem observavit philosophus. Adde quod tantae calamitatis expertes nos esse, ac doceri, quae cavere oporteat, non mediocriter gaudeamus.

D. Numquid licet aliquando felici exitu claudere tragoediam?

M. Quamvis satius sit exitum tragoediae esse terribilem, et inexpectata felicis fortunae in luctuosam mutationem stupendum; volunt aliqui tamen licere ab ea lege deflectere in gratiam auditorum, qui domum redire malint laeti, quam tristes; adeoque indignius habitum, v. gr. primarium actorem expedire se posse e magna, quam incurret, calamitate; atque id unum inquiri contendunt, ut luctuosa sit tota tragoediae facies, ad illius finem obtinendum.

CAPUT IX.

De forma tragoediae.

D. Quaenam est forma tragoediae?

M. Est fabula, sive compositio actionis tragicae.

(a) *Poet. Cap.* 2.

D. Qualis debet esse illa fabula, sive compositio?

M. Debet esse una, simplex, iustae cuiusdam magnitudinis, in suas partes rite distributa, et variis fabulae ornamentis conspicua; quae dotes explicatae sunt superius, cum egimus universe de forma dramatis.

D. Quid speciatim praecipitur circa fabulam tragicam?

M. Ut fabula illa sit implexa, id est, ut annexam habeat peripetiam, vel agnitionem, vel utramque simul, atque etiam vult talem esse philosophus (a), ut ex peripetia et agnitione oriatur maxima affectuum perturbatio, unde tres fabulae illius partes designavit, peripetiam, agnitionem, et perturbationem.

D. Qualia debent esse ornamenta fabulae tragicae?

M. Peripetiae, et agnitiones, ut diximus, sunt adhibendae, concitandis affectibus cum primis idoneae. 2. Inferenda episodia pauciora, et breviora, ut supra monuimus. 3. Machinae usurpandae, modo non in solutione fabulae, sed in nexu, ut docuimus. 4. Circa mores praecipitur non tantum ut boni sint, convenientes, et aequabilis tenoris, sed etiam graviores, severioresque pro rerum, quae inducuntur, natura. Unde matronae gravi confertur tragoedia apud Horatium:

Effutire leves indigna tragoedia versus:
Ut festis matrona moveri iussa diebus
Intererit satyris paulum pudibunda protervis.

De eadem sic habet Ovidius (b).

Omne genus scripti gravitate tragoedia vincit.

5. Aspergendae sententiae, quae graves personas deceant; qua cautione superius tradidimus. 6. Dictio tam gravis esse debet, quam res ipsae, quae

(a) *Arist. cap.* 11. (b) 2. *Trist. lib.* 1. *cap.* 9.

tractantur; versum iambicus trimeter usurpandus, quem vocat post Aristotelem Horatius *alternis aptum sermonibus:* quod ille numerus familiaris sit, et in omnem facile sermonem incurrat. Demittit tamen se decenter tragoedia, uti se attollit comoedia, ut idem observavit Horatius:

Interdum tamen et vocem comoedia tollit,
Iratusque Chremes tumido delitigat ore.
Et tragicus plerumque dolet sermone pedestri.

CAPUT X.

De fine tragoediae.

D. Quis est finis tragoediae?

M. Finis tragoediae est concitare quosdam animi affectus ad reliquos omnes purgandos. Hanc affectuum expiationem, purgationemque, quam vocat, tragoediae, ut finem, indicit Aristoteles: cui consentiunt alii, qui ea de re scripsere auctores. Atque hic finis tam accurate, quam dilucide breviterque discutiendus est, cum exquisitus ab eo tum argumentorum, tum personarum, qui solet hic praecipi, delectus, atque adeo optima pendeat fabulae tragicae constitutio. Quare disquirendum 1. Qui affectus in tragoedia. 2. A quibus. 3. Quomodo debeant concitari.

§. I. Qui affectus concitentur in tragoedia.

D. Qui affectus concitantur in tragoedia?

M. Misericordia et terror, quorum opera purgantur omnes alii affectus: unde scena appellata est quaedam quasi palaestra humanorum affectuum, ubi praeparantur illi, et perficiuntur.

D. Quomodo purgant alios affectus misericordia, et terror?

M. Misericordia tangimur, cum videmus aliquem grandi aliqua calamitate pressum, praeser-

tim immerentem: timemusque; ne quid simile nobis contingat, quod alteri nobis quodammodo aequali accidit; et sic misericordia parit timorem, cautumque praestat quem afficit, ne gerat aliquid, unde tanta sibi miseria proveniat. Item ad obiectam gravis infortunii speciem terror incussus eiusmodi vitandi mali desiderium iniicit, quo desiderio efficitur, ut affectibus moderemur, qui sunt verae omnium germanaeque caussae nostrarum calamitatum.

§. II. A quibus concitentur affectus in tragoedia.

D. Quinam debent concitare misericordiam, et terrorem in tragoedia?

M. Multo melius actores, qui neque improbi, neque admodum probi sunt, sed inter illos medii, et qui cum amicis rem habebunt, aut consanguineis, illos affectus commovebunt.

D. Quare minus commovebunt, qui sunt improbi?

M. Quia ut improborum felicitas indignationem parit; sic non parit infelicitas misericordiam, aut terrorem; non misericordiam, quia dignum existimat quisque improbum calamitate, qua premitur; non terrorem, quia nemo sibi eventurum putat, quod improbi culpa factum esse videt; terreatur, esto, qui scelestum affligi scelestus aspicit: sed vulgo non sunt aut censentur improbi, qui adsunt spectatores, adeoque non est existimandum, improbi calamitate illos esse perterrendos.

D. Non poterunt igitur improbi in scenam produci?

M. Poterunt utique, ut iam praemonuimus, sed ea adhibita cautione, ut, si minus misericordiam, terrorem saltem vel probis spectatoribus incutiant quod sane fiet, si non tam ex culpa, quam ex errore humano lapsi videantur.

D. Quare minus apti sunt movendae commiserationi, incutiendoque terrori, qui sunt maxime probi?

M. Quia qui probus est in primis, cum sit infelix, non parit misericordiam, cum solam pariat indignationem, eamque maximam, si abominando facinore tollatur e vivis; non terrorem, quia, ut tradit Aristoteles, nemo sibi propter probitatem idem eventurum esse putat, cuius praemium est felicitas.

D. Non licebit ergo probos in scenam producere?

M. Constat christianos martyres datos esse aliquando feliciter in theatrum, uti et viros alios probos, qui semel aut amore ducti impotentius, aut ira abrepti vehementius caeco quodam impetu mortem aliis intulerunt. Quare lex illa, quae improbos, probosque arcet a theatro pro optima tragoediae forma posita est: nec quidquam aliud voluit philosophos, cum sic praecepit, quam quid sit ea in re praestantissimum indicare.

D. Quem facis actorem medium probum inter et improbum?

M, Is est, iuxta eumdem philosophum, qui nec virtute, nec vitio admodum excellit, qualem Oedipum fuisse accipimus: cuius neque magnae virtutes, neque summa vitia commemorantur, quae abripere in contrarium affectus auditoris solent.

2. Qui peccat imprudens, ac proinde nec viri boni nomen meretur, quia illius officium est transgressus, nec contra improbi, quia inconsulto peccat. Sic idem Oedipus, cum parricidium summum esse crimen non ignoraret, Laium tamen misere per ignorantiam peremit. Debet etiam summa ille dignitate praecellere, ut hac ratione maior calamitas terrorem simul, et commiserationem augeat.

D. Quare amicos inter, et consanguineos res geri debet in tragoedia?

M. Quia 1. si inimicus inimicum occidat nulla excitabitur commiseratio, nisi quatenus factum ipsum communi humanitatis recordatione commovet, atque etiam facile ferrent homines in alio, quod essent ipsi quoque facturi. 2. Si nec amicus, nec inimicus alteri mortem inferat, sed ignotus ignoto; cum hoc agat sine affectu, nec ipsi movebit affectus. 3. Si nec affinitate, aut sanguine coniunctus occidat, non adeo commovebit. Quare praestat, ut inter amicos, et cognatos res geratur, ut si frater fratrem, parens filium, filius parentem aut occidat, aut invadat. Ab amicis enim ista cum fient, movebunt commiserationem, a consanguineis atrocia etiam videbuntur, ut cum Clytemnestram Orestes, Eriphylem tollit Alcmaeon.

§. III. Quomodo concitentur affectus in tragoedia.

D. Quomodo concitantur affectus in tragoedia?

M. In hoc variant tragoedi (a); apud quos vel committit actor facinus, vel non committit; iterum vel committit ignarus rei, vel conscius; item sic committit, ut factum vel post, vel ante agnoscat; item ante agnoscat, ut animum mutet, priusquam id conficiat, aut poenitentiam agat.

Atque ex his variis modis concitandorum affectuum ortae sunt variae species tragoediarum; quatuor celebrantur in primis. 1. Est quando agnoscitur qui occiditur, ut cum Medea liberos occidit. 2. Quando agnoscitur post mortem, qui occisus est: ut cum Oedipus Laium sua manu peremptum audit. 3. Quando agnoscitur eo tantum momento, quo perire debet, et periculo eripitur, sicut cum Iphi-

(a) *Arist. cap.* 12.

genia agnitum Orestem morti subducit. 4. Quando agnoscitur, qui periturus est, et ad mortem quaeritur, nihil tamen conficitur: ut cum Aemon apud Sophoclem stricto ense parentem insequitur, neque tamen quidquam agit.

D. Licetne oculis obiicere atrociora spectacula, quibus sanguis effunditur, et horror animis incutitur?

M. Non licet: neque enim debent induci in theatrum aut incredibilia quaedam, ut sunt metamorphoses; aut foeda aspectu, aut visu atrocia, iuxta illud Horatii:

Nec pueros coram populo Medea trucidet,
Aut humana palam coquat exta nefarius Atreus,
Aut in avem Progne mutetur, Cadmus in anguem:
Quodcumque ostendis mihi sic incredulus odi.

D. Qui referri poterunt quae oculis non licebit subiicere?

M. 1. Praenunciabuntur gerenda vel ab eo, qui facinus patraturus est, vel ab aliquo alio. 2. Postquam gesta fuerint, narrabuntur, quod nunciorum munus esse solet; sic praeceperat Horatius:

. . . . . . *Non tamen intus*
Digna geri, promes in scenam, multaque tolles
Ex oculis, quae mox narret facundia praesens.

D. An non licebit aliquid ab oculos ponere, quod speciem aliquam habeat crudelitatis?

M. Licebit vincula, ipsumque demortui principis cadaver deferre in medium ad commovendum auditorem; item verbera, aliaque saevitiae instrumenta licebit coram exhibere, at non percutere, aut perimere, nisi post scenam id fieri simuletur.

CAPUT XI.

Praeceptorum usus in scribenda tragoedia.

D. Traditas hactenus de tragoedia praeceptiones, quaeso te ad usum et revoces, et scribendae tragoediae unum aliquod paradigma proponas?

M. Si velis ex arte tragoediam scribere, nudam primum ac sine ullo ornamento delineabis actionem, quae est materia tragoediae, deinde ad fabulam, quam voles inducere, attendes, videbisque, sitne simplex, an implexa; si implexa, an peripetiam simul, et agnitionem, et qualem utramque admittat, et cum superioribus an bene cohaereat; an terror ex rebus oriatur, ac commiseratio, aut quomodo possit aliunde commoveri; tum personas conquires, quarum ipse habitus, affectusque animo indues; episodia postmodum excogitabis. Postquam sic fuerit constituta fabula, quid in nexu, quid in solutione inducere necesse sit, examinabis; nam in nexu, non in solutione debent esse episodia, neque etiam prolixa illa, aut otiosa, sed brevia, et cum actione primaria rite connexa. Si simplex fuerit fabula, curabis artificiose ut desinat; sin implexa, agnitionem ut habeat, et peripetiam elegantem, et quae tragicos affectus, seu perturbationes ipsa per se excitare possit.

D. Profer, quaeso, exemplum tum simplicis, tum implexae fabulae.

M. Fabulae simplicis exemplum sit Troadum tragoedia apud Senecam, quae sic habet. Graeci, expugnata Troia, Calchantem consulunt, quo pacto salvi domum pervenire, ac faventes sibi Deos redditurі habere possint: Calchas Polyxenam, et Astyanacta necandos esse pronuntiat; atque id con-

ficitur. Reliqua sunt episodia, apte illi fabulae intexta: sic episodium est Agamemnonis cum Pyrrho colloquium, quod ex Calchantis de mactanda Polyxena consilio nascitur: item episodium est tota illa scena, in qua ab Ulysse quaeritur Astyanax, ac tandem invenitur, quod pariter e consilio de praecipitando Astyanacte oritur.

Fabulae implexae exemplum esto Oedipi tragoedia apud eumdem Senecam. Oedipus disquirens quis sit Laii interfector, se et illius filium, et interfectorem, atque etiam Iocastae matris suae maritum esse agnoscit: quare effossis sibi prae pudore et ira oculis, abiit in exilium, et Iocasta se gladio confodit. Haec est actio primaria, ad quam non spectat necessario Oedipi in prologo de pestilentia sermo, quamvis cum eadem apte cohaereat. Item eiusdem Oedipi cum Creonte et Tiresia colloquium, tum prolixa illa inferorum descriptio, umbrarumque evocatio sunt episodia, nisi forte cum nominatim de Laii caede agitur. Oedipi autem, Senis, et Phorbantis ex parte colloquium ad mutationem paulatim deducunt; ad nexum tamen referri possunt, reliqua sunt in solutione: ubi est peripetia, et agnitio mirabilis.

CAPUT XII.

De comoedia.

D. Quid est comoedia?

M. Comoedia secundum vim vocis est paganus cantus: κώμη enim graece significet *pagum* latine, et ὠδὴ *cantum*, sic appellata, quod in pagis habuerit originem: vel, ut alii volunt, a Como hilaritatis, ac temulentiae Deo dicta est comoedia, quasi κωμῳδεῖν sit, *canere Como digna.*

D. Quomodo definitur comoedia?

M. Definitur: *Imitatio dramatica actionis unius, totius, civilis, aut privatae, et vulgaris, stylo populari exhibita, et laeto semper exitu terminata, ad proponendum vitae privatae exemplum.* Atque haec definitio comoediae materiam, formam, et finem attingit, de quibus breviter admodum agendum est; cum satis ea sint exposita in materia, forma, et fine poematis dramatici, universe spectati, et alibi passim pluribus in locis.

D. Quid habes circa materiam comoediae?

M. Est actio, cuius iam recensitae sunt in definitione, et superius explicatae in materia dramatis variae affectiones. Veritatem, vel falsitatem admittit illa, quia privati hominis est actio, obscura per se, et ignota; neque imitatur res illustres, et terribiles, aut admirabiles, sed civiles et privatas; ut avaritiam senum, fraudes servorum, et similes; quae alios sollicitudine, laetitia alios impleant: quare debet esse insuper iocularis, ut delectet, et ea vitia exagitare, quae risum potius, quam misericordiam moveant.

D. Quid praecipis circa formam comoediae?

M. Praeter ea, quae dicta sunt in forma poematis dramatici, curandum est, ut intexantur: 1. Quaedam peripetiae, non quae magnos, ac vehementes, sed remissiores, lenioresque cieant animorum motus. 1. Agnitiones, non eae, unde oriantur maximae perturbationes; sed quae levioribus de causis ortae, non admodum moveant: ut in Plautinis comoediis, quae fit e crepundiis, nonnumquam cistulis aut annulis agnitio. 3. Episodia brevia et apta. 4. Mores solutiores, et iocis, salibusque conditi, in quibus magno opus est delectu, videndumque, ne frigidi sint, multo minus obscoeni, quod iure in Plauto reprehendit Horatius:

At nostri proavi Plautinos et numeros, et
Laudavere sales: nimium patienter utrumque.

Ne dicam stulte mirati; si modo ego, et vos
Scimus inurbanum lepido seponere dicto.

5. Sententiae rariores, ac vix aliae, quam pertinentes ad vitam quotidianam, et in frequentiori usu positae, ut sunt trita, ac vulgaria proverbia. 6. Dictio apta rebus, adeoque non grandis, ut in tragoedia: sed contra humilis, suavis, et mediocri ornatu contenta; quamvis possit aliquando altius assurgere, cum graviores affectus exprimendi sunt, ut ait Horat.

Interdum tamen et vocem comoedia tollit,
Iratusque Chremes tumido delitigat ore.

Adeoque metrum optimum erit, quod proxime accedit ad solutam orationem.

D. Quid statuis circa finem comoediae?

M. Vult philosophus, comoediae esse, ex inimicis amicos efficere; quod universe dictum esse oportet, ut cum pater filio reconciliatur; aut cum fraude aliqua, vel casu ex ipsa actionis natura exorto a se invicem disiuncti duo homines mutuo in gratiam redeunt. Sed istud est officium comoediae potius, quam finis, qui in eo positus est, ut vitae privatae exemplum proponatur, ut inde mores quisque suos corrigat.

Ex dictis collige, a tragoédia potissimum differre comoediam: 1. Materia: tragoedia res grandiores, comoedia tractat humiliores. 2. Personis: in tragoedia nobiles sunt, in comoedia humiles, et obscurae. 3. Dictione; grandior est in tragoedia, vulgaris in comoedia. 4. Exitu: funestus esse solet in tragoedia, in comoedia felix est atque hilaris.

D. Quid si personae illustres inducantur in scenam, quae fabulam comicam peragant?

M. Non erit haec tragoedia, aut comoedia, sed tertium dramatis genus ortum ex utraque, quod appellabitur tragicomoedia, cuius finis est semper laetus, personae partim illustres, partim vulgares;

res modo ludicrae, modo tristes. Amphitrionem vocat tragicomoediam Plautus, ubi sic loquitur prologo Mercurius.

Faciam ut commixta sit tragicomoedia,
Nam me perpetuo facere, ut sit comoedia,
Reges quo veniant, et dii, non par arbitror.
Quid igitur? quoniam hic servus quoque partes habet,
Faciam proinde, ut dixi, tragicomoediam.

INSTITUTIONUM POETICARUM

LIBER IV.

DE RELIQUIS POEMATIBUS.

M. Post epicam, et dramaticam poesim celebrantur multa minora poemata, quorum alia sic a se invicem differunt, ut singula singulas, easque maxime diversas constituant species, ut elegia, epigramma, satyra, ode, etc. alia vero cum sint ut plurimum in genere heroico, maiorem habent inter se coniunctionem, ac veluti affinitatem, quorum ad oden quoque referri possint, cum commode canantur ad lyram: sunt haec ephitalamia, genethliaca, epicedia, epinicia, soterica, protreptica, paraenetica, etc. de quibus omnibus breviter modo, pro dicendi instituto, disputabimus.

CAPUT I.

De elegia.

D. Quid est elegia?

M. Elegia prope est *funebris cantus*, a flebili lugentium sono sic dicta, qui crebro ἒ, ἒ λέγουσιν *he! he! ingeminant.*

D. *Quae est materia elegiae?*

M. Est proprie res funebris, et tristis; unde Ovidius in mortem Tibulli canit:

Flebilis indignos elegeia solve capillos;
Ah! nimis ex vero nunc tibi nomen erit.

Et 5. Tristium:

Flebilis ut noster status est, ita flebile carmen

Factum est tamen deinde, ut non tantum res funebres, ac tristes, sed res quoque laetae, amores, vota, preces, gratulationes, et convicia elegiaco carmine scriberentur, ut videre est apud ipsum Ovidium. De materia primisque elegiae auctoribus sic statuit Horatius:

Versibus impariter iunctis querimonia primum,
Post etiam inclusa est voti sententia compos.
Quis tamen exiguos elegos emiserit auctor,
Grammatici certant, et adhuc sub iudice lis est.

D. Quae est forma elegiae?

M. Forma elegiae est ipsius constitutio, et compositio, seu quaedam eorum, quae canuntur elegiace, dispositio; de qua sic praecipi potest, ut poema illud tersum sit, lene, perspicuum, dictio mollis, et aequabilis, morata, tenera, affectibus plena, et delicata quadam suavitate condita. Quamquam pro ratione rerum, quae celebrantur, magnifice etiam procedat elegia: ut quae apud Propertium scripta est in actiacam victoriam, et alibi passim apud auctores probatissimos.

CAPUT II.

Dc epigrammate.

D. Quid est epigramma?

M. Si vocis etymon attendas, est inscriptio quaevis; ἐπιγράφειν enim graece est *inscribere* latine. Si definitionem quaeras, dicitur breve poema cum simplici cuiuspiam rei, vel personae, vel facti indicatione; aut aliquid ex propositis deducens.

D. Quotuplicis generis est epigramma?

M. Multiplicis, ut indicat definitio: aliud enim simplex est, quod simplici rei, personae, aut facti indicatione continetur, ut sunt inscriptiones denariorum, et statuarum, ut ista clypei:

Aeneas haec de Danais victoribus arma.

Alterum compositum dicitur, quod in ratione ducenda colligendaque, et quasi in argumentatione positum est.

D. Quae est materia epigrammatis?

M. Sunt res universae, personae, facta, quae exornari, reprehendi, fieri, probarive possunt.

D. Quae est eius forma?

M. Est ipsa ratio tractandi epigrammatis, quod solet scribi carmine vel hexametro, vel elegiaco, vel phaleucio, vel iambico.

D. Quid est finis?

M. Est communis omni poesi, delectare docendo, seu laudet, seu vituperet poeta, qui ab hoc fine non debet recedere.

D. Quot sunt epigrammatis dotes?

M. Tres numerantur praecipue. Brevitas, perspicuitas, et acumen.

CAPUT III.

De satyra.

D. Quid est satyra?

M. Satyra videtur nomen ducere a satyris, diis petulcis, lascivis, et dicacibus; qui inter actus tragoediarum, ac postea comoediarum inducti in theatrum, non tantum sermone parum verecundo, libero, aculeato, vultu, ac corpore risum movebant: verum etiam cives improbos nominatim carpebant; unde satyra ab aliquibus ad poema dramaticum revocatur. Videtur etiam dicta satyra, quasi satura, quod varium complectatur argumenti genus. Quare definitur satyra *poema iocosum, liberum, et aculeatum, ad reprehendendos, corrigendosque mores corruptos.*

D. Quae est materia satyrae?

M. Dici potest turpitudo risu digna, vel odio: exagitant enim satyrici poetae inertes, parasitos, deformes, loquaces, ingratos, ambitiosos, prodigos, avaros, etc. Materiam satyrae his duobus verbis definivit Iuvenalis:

Quidquid agunt homines, votum, timor, ira, voluptas,
Gaudia, discursus, nostri farrago libelli.

D. Quae est forma satyrae?

M. Est ipsius constitutio, et compositio, in qua illinendae sunt quibusdam suavitatibus obiurgationes, ut aequiore animo excipiantur: adeoque versutum, sagax, callidum, disertum, acutum ingenium requiritur. Amat satyra crebras sententias, acutas, et acres, puritatem, et elegantiam in verbis, remissos, molliores que numeros, dictionem submissam, quotidianae locutioni similem: unde Horatius, qui in odis usque adeo numero studuit, ut idcirco numerosus vocatur ab Ovidio, idem tamen in satyris numerum illum neglexit, non quia aliter non posset, sed quia hunc neglectum satyris putaret convenire. Nullae certae partes in hoc poemate assignantur: aliquando insinuatio; saepius abruptum, et incitatum principium adhibetur.

D. Quid est finis satyrae?

M. Est obiurgando, et irridendo absterre homines a vitiis, et ad virtutem incitare. Videndum tamen, ut loci, ac sales satyrici careant obscaenitate, ne, dum amicos vult purgare poeta, ad morum turpitudinem invitet.

CAPUT IV.

De poemate lyrico.

D. Quid est poema lyricum?

M. Dictum est poema lyricum a lyra, quae inter

organa musica celebris est, adhibeturque ad huiusmodi carmen concinendum. Quare vocatur etiam illud poema ode, et melos, id est cantus, unde poetae lyrici, et melici.

D. Quae est materia poematis lyrici?

M. Longe, lateque patet haec materia: continet enim laudes deorum, et hominum, vota, preces, exhortationes ad virtutem capessendam, ad vitia fugienda, deplorationes calamitatum, desideria, conquestiones; fontium, montium, villarum, aliorumque locorum amoeniorum laudes et descriptiones; deliberationes item, et invitationes, aliaque innumera, quae brevi poemate concludi possunt, comprehendit. Nam, ut docet Horatius:

Musa dedit fidibus Divos, puerosque Deorum,
Et pugilem victorem, et equum certamine primum,
Et iuvenum curas, et libera vina referre.

D. Quae est forma poematis lyrici?

M. Est ipsa compositio, seu ratio scribendi illius poematis; ubi notandum est, quod est epopeiae gravitas, tragoediae vehementes affectus, comoediae iocus, elegiae mollities, satyrae acerbitas, epigrammatis acumen, idem esse poemati lyrico suavitatem. Quare debent adhiberi verba florida, polita, non sine maiestate induci sententiae, vitari litterarum collisiones duriores, aliaque observari, quae diximus facere ad suavitatem narrationis epicae, et ad dotes dictionis poeticae.

D. Quot sunt versuum genera in odis?

M. Sunt sane quamplurima, quae suas ducunt appellationes vel ab auctoribus, ut Alcaici ab Alcaeo, Sapphici a Sappho, Asclepiadei ab Asclepiade, etc. vel a metris, quibus constant, ut Trochaici a Trochaeo, Dactylici a Dactylo, Anapaestici ab Anapaesto etc. sed illorum metrorum leges a grammaticis petendae sunt.

D. Quid est strophe, antistrophe, et epodus?

M. Ode dividebatur in strophen, antistrophen, et epodum. Strophe erat pars illa odae, quam Chorus in lustranda ara in deorum laudem modulabatur, progrediendo ab oriente in occidentem. Antistrophe vocabatur, cum chorus revertebatur canendo ab occidente in orientem. Epodus fiebat, cum in medio consistebat chorus, et quod supererat carminis, persolvebat. Verum iam nomine epodi intelligitur illud genus carminis, in quo singulis versibus singulae clausulae subiiciuntur, et veluti accinuntur, idque fere alio genere carminis, et plerumque breviori: cuiusmodi sunt pleraque apud Horatium in libro Epodon, iambico bimetro post heroicum, aut trimetrum iambicum statim succedente.

D. Quid est ode distrophos, tristrophos, et tetrastrophos?

M. Ode dicitur distrophos, quae plures habet strophas, seu clausulas, quarum singulae continent duo carmina: quae clausulae strophae dicuntur, quod post duos versus ad duos alios reverti oporteat, ut in hac ode Horatii: v. gr.

Sic te Diva potens Cypri;
Sic fratres Helenae, lucida sidera

Post haec duo carmina, eodem modo duo alia succedunt:

Ventorumque regat pater,
Obstrictis aliis, praeter Iapyga.

Et sic deinceps ad finem odae. Ita dicitur illa ode tristrophos, quae continet plures strophas, sive conversiones, quare singulae habent tria carmina: et tetrastrophos, cuius singulae strophae quatuor includunt versus.

D. Quid est ode monocolos, dicolos, et tricolos?

M. Ode dicitur monocolos, seu uniformis, quae unius eiusdemque generis habet carmina. Talis est prima ode Horatii.

Moecenas atavis edite regibus,
O et praesidium, et dulce decus meum, etc.
cuius omnia carmina sunt asclepiadica. Dicitur dicolos, quae habet strophas, quarum carmina sunt duplicis generis: tricolos, cuius strophae continent carmina triplicis generis.

CAPUT V.

De hymno, parodia, et carmine intercalari.

D. Quid est hymnus?

M. Est ode ad dei laudes, virorumque illustrium celebrandas instituta: ὑμνεῖν enim graece est *celebrare* latine.

D. Quid est parodia?

M. Est imitatio versuum, ubi sententia tamen ad contrarium sensum detorquetur. Istud genus carminis frequentavit in primis Johannes Baptista Masculus, profanos sensus ad religiosa fere argumenta convertens. Sarbievius item Odas Horatii aliquot improbas ad pietatem traduxit per parodiam.

D. Quid est carmen intercalare?

M. Intercalare carmen, quod et regium dicitur, est illud, in quo post aliquod versuum intervallum, idem semper recurrit, ut apud Virgilium in eclogis ille versus saepius usurpatur:

Incipe Moenalios mecum, mea tibia, versus;
et ille deinde:
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

CAPUT VI.

De Eclogis, Sylvis, et Diris.

D. Quid est ecloga?

M. Ecloga, quae et Bucolicum carmen a Bu-

bulco et pastoricium a pastore dicitur, est imitatio rusticarum actionum stylo mediocri, et suavi, vel per meram enunciationem, vel per dramaticam personarum effictionem. Eclogae vocantur a delectu, et concinnitate sermonis; ἐκλέγειν enim graece est *seligere* latine. Cum autem bucolicum carmen initio inconditum esset, ut plurimum, puriora quaedam, elegantioraque seligebantur: unde huic generi carminum indita est appellatio.

D. Quae sunt leges hujus poematis?

M. Tractantur in eo vota, gratulationes, altercationes, pollicitationes, conquestiones, gaudia: sed videndum, ut omnia agrum redoleant. Dicendi character debet esse humilis, frequentes adhibendae comparationes ex agris deductae, iucundae item descriptiones inserendae. Hexametrum carmen adhibendum, modo ne adsit granditas, neve longiore ambitu circumducatur. Ducem habes in hoc genere poeseos, ut in heroico, Virgilium, qui quanto sublimior videtur in Aeneide, tanto se submissius de industria deprimit in bucolicis.

D. Quid vocas sylvas?

M. Sunt carmina subito calore effusa, neque anxia cura castigata. Sylvae dicuntur, quod oblatam quasi temere materiam ex tempore, et stylo veloci percurrat, et tractet poeta, dum calor menti insidet. Statius certe initio suarum sylvarum libellos, qui subito calore, et quadam festinandi voluptate sibi fluxerunt, sylvas vocat, additque illa poemata solum habere gratiam celeritatis.

D. Quid intelligis per Diras?

M. Dirae sunt quoddam carminis genus, quo quidquid furoris, imprecationum, querelarum, conviciorum, in mentem venit, effundit poeta. Sic Dido Aeneam apud Virgilium, Medea Iasonem apud Senecam diris prosequuntur.

Expeditis, de quibus libri huius initio, variis carminum generibus; illud unum superest, ut de

poematibus, quae ad heroicam poesim commode revocantur. quamvis ad lyram quoque venuste cani possint, breviter disseramus: sunt haec Epithalamia, Genethliaca, Epicedia, etc.

CAPUT VII.

De epithalamio, genethliaco, epicedio.

D. *Quid est epithalamium?*

M. Est poema pro nuptiali pompa conscriptum; sic dictum a vocibus graecis ἐπὶ *de*, et θάλαμος; *nuptiale cubiculum.*

D. *Quomodo conficiendum est illud poema?*

M. Laudes coniugum celebrandae, faustum augurium capiendum, fructus illarum nuptiarum praedicandus, vota concipienda pro connubii felicitate, et futura prole. Consule poetas, qui scripsere epithalamia, Catullum, Statium, Claudianum, etc.

D. *Quid est genethliacum?*

M. Est carmen, quod nascentibus accinitur: γενέθλη enim graece est *nativitas* latine, unde genethliacon natale carmen.

D. *Quomodo scribendum est huiusmodi carmen?*

M. Parentum virtutes celebrantur, spes de puero excitantur, variae loci ac temporis notantur circumstantiae.

D. *Quod est epicedium?*

M. Est carmen funebre, quae Naenia Romanis, Graecis Epicedium dicitur ab ἐπι et κῆδος, *cura*, quae mortuis praecipue debet impendi.

D. *Quae sunt leges epicedii?*

M. Narrantur demortui laudes, pompa funebris describitur, conditur epitaphium, poeta denique apprecatur aeternitatem.

CAPUT VIII.

De epinicio, eucharistico, propemptico.

D. Quid est epinicion ?

M. Est carmen pro reportata victoria conscriptum, sic dictum ab ἐπὶ et νίκη *victoria.* A variis circumstantiis loci, temporis, hostium multitudinis etc. celebranda est victoria; observanda tradita posterius imperatoriae prudentiae et fortitudinis monumenta; exponendum qui fructus ex victoria consequantur, vota precesque pro patriae, victorisque incolumitate fundendae. Habes passim apud auctores exempla, quae in hoc genere carminis imiteris.

D. Quid est eucharisticum ?

M. Est poema, quo gratias alicui agimus ob praestitum beneficium, sic dictum ab εὐχαρισεῖν, *gratias agere* : debet eo in carmine praedicari acceptum beneficium, dantis humanitas, et beneficentia extolli, accipientis necessitas non debet omitti, item miscenda vota in gratiam dantis.

Huius carminis passim exempla suppetunt apud auctores.

D. Quod est propempticum carmen ?

M. Propempticum προπέμπω, *deduco*, est carmen in gratiam aliquo abeuntium scriptum; in quo vota concipiuntur eorum causa, vel ad avertendum malum aliquod, vel ad bonum aliquod, ac praecipue fortunatum iter apprecandum. Talis est ode Horatii (a) in gratiam Virgilii Athenas navigaturi, quae sic habet :

Sic te Diva potens Cypri,
Sic fratres Helenae, lucida sidera,

(a) *Lib. 1. od. 3.*

Ventorumque regat pater,
Obstrictis aliis, praeter Iapiga,
Navis, quae tibi creditum
Debes Virgilium, finibus Atticis
Reddas incolumen, precor,
Et serves animae dimidium meae.

Egregia habet Vallius (a) huius generis poemata, quibus amicos, atque unum in primis sub Amyntae persona in Indiam proficiscentem prosequitur, quae tu consule.

CAPUT IX.

De carmine soterico, protreptico, et paraenetico.

D. Quid est sotericum carmen?

M. Est carmen pro salute recepta, et vitato gravi aliquo periculo: dicitur Sotericum, quod σωτηρία graece *salutem* sonet latine; in eo debet expendi periculi magnitudo, in eo subeundo fortitudo, in vitando solertia, vel felicitas, bona ex vitato exorta celebrari. Habes absolutissima huius carminis exempla apud Frizonium in quatuor odis, quas ad Franciam, ad christianissimum regem, augustissimam reginam matrem, post recuperatam regis sanitatem inscripsit, quarum prima sic incipit:

Paeane ovantes iunge lyrae modos,
Et martiales, Francia, laureas:
Defuncta fatali periclo,
Magnifici rea surge voti, etc.

D. Quid est carmen protrepticum?

M. Idem est atque adhortatorium carmen a verbo προτρέπω *adhortor,* cum scilicet alios ad aliquid suscipiendum impellimus. Nihil est usitatius eiusmodi carmine apud poetas. Formam habet illius exqui-

(a) *Heroi. lib.* 3.

CAPUT VIII.

De epinicio, eucharistico, propemptico.

D. Quid est epinicion?

M. Est carmen pro reportata victoria conscriptum, sic dictum ab ἐπί et νίκη *victoria*. A variis circumstantiis loci, temporis, hostium multitudinis etc. celebranda est victoria; observanda tradita posterius imperatoriae prudentiae et fortitudinis monumenta; exponendum qui fructus ex victoria consequantur, vota precesque pro patriae, victorisque incolumitate fundendae. Habes passim apud auctores exempla, quae in hoc genere carminis imiteris.

D. Quid est eucharisticum?

M. Est poema, quo gratias alicui agimus ob praestitum beneficium, sic dictum ab εὐχαριστεῖν, *gratias agere*: debet eo in carmine praedicari acceptum beneficium, dantis humanitas, et beneficentia extolli, accipientis necessitas non debet omitti, item miscenda vota in gratiam dantis.

Huius carminis passim exempla suppetunt apud auctores.

D. Quod est propempticum carmen?

M. Propempticum προπέμπω, *deduco*, est carmen in gratiam aliquo abeuntium scriptum; in quo vota concipiuntur eorum causa, vel ad avertendum malum aliquod, vel ad bonum aliquod, ac praecipue fortunatum iter apprecandum. Talis est ode Horatii (a) in gratiam Virgilii Athenas navigaturi, quae sic habet:

Sic te Diva potens Cypri,
Sic fratres Helenae, lucida sidera,

(a) *Lib.* 1. *od.* 3.

Ventorumque regat pater ;
Obstrictis aliis , praeter Iapiga ;
Navis , quae tibi creditum
Debes Virgilium , finibus Atticis
Reddas incolumen , precor ,
Et serves animae dimidium meae.

Egregia habet Vallius (a) huius generis poemata, quibus amicos , atque unum in primis sub Amyntae persona in Indiam proficiscentem prosequitur , quae tu consule.

CAPUT IX.

De carmine soterico, protreptico, et paraenetico.

D. Quid est sotericum carmen ?

M. Est carmen pro salute recepta, et vitato gravi aliquo periculo: dicitur Sotericum , quod σωτηρία graece *salutem* sonet latine ; in eo debet expendi periculi magnitudo , in eo subeundo fortitudo , in vitando solertia, vel felicitas, bona ex vitato exorta celebrari. Habes absolutissima huius carminis exempla apud Frizonium in quatuor odis , quas ad Franciam , ad christianissimum regem, augustissimam reginam matrem , post recuperatam regis sanitatem inscripsit , quarum prima sic incipit:

Paeane ovantes iunge lyrae modos ,
Et martiales , Francia , laureas :
Defuncta fatali periclo ,
Magnifici rea surge voti , etc.

D. Quid est carmen protrepticum ?

M. Idem est atque adhortatorium carmen a verbo προτρέπω *adhortor*, cum scilicet alios ad aliquid suscipiendum impellimus. Nihil est usitatius eiusmodi carmine apud poetas. Formam habet illius exqui-

(a) *Heroi. lib.* 3.

sitam Frizonius in sacra expeditione ad principes christianos :

Surgite magnanimi proceres, quos aethere
ab alto
Increpuere sacrum spirantia classica Martem, etc.

Quae carmina, si qua alia, vim habent ad promovendos animos, ducitur enim adhortatio ab ottomanici hostis ferocitate, successu funeste felici, ab amplitudine regionum ab eo devastatarum, ab Solymeae urbis sanctitate ab eo tam foeda servitute oppressae, a futurae victoriae certis coniecturis etc.

D. Quid est carmen paraeneticum?

M. Est monitorium carmen, a παρχινέω *admoneo*, sic dictum, in quo praecepta sapientiae continentur. Sic poeta pro suo officio alios monet : v. gr. ne se periculis temere obiiciant, ne maiora viribus suscipiant, ne quid aliud aggrediantur, cuius ipsos postea poenitere possit. Habes eiusmodi carmina passim apud poetas tum veteres, tum recentiores ; ac proinde nihil opus est, festinanti praesertim, exempla proferre.

INSTITUTIONUM POETICARUM

LIBER V.

Exempla varia, et observationes ad artem poeticam spectantes, complectens.

CAPUT I.

Poetarum latinorum praestantiorum nomina, aetas, et stylus.

Cum poesis lectione summorum poetarum et imitatione potissimum comparetur, iuvat cognoscere, quinam poetae frequentius et accuratius legendi, quinam obiter et strictim volvendi, aut etiam omnino praetereundi sint. Id ex indice, quem subiicio, patebit.

MARCUS ACCIUS PLAUTUS, natione Umber, patria Sarsinas, obiit anno urbis conditae quingentesimo septuagesimo, qui fuit mundi termillesimus septuagesimus. Non temere legendus est, propter nequitias, et impuros amores: atque adeo propter sales invenustos, quibus scatent eius comoediae.

P. TERENTIUS, auctor est latinitatis tersissimae; non legatur tamen nisi repurgatus. Ortus est Carthagine, in Africa, anno U. C. 560. In pingendis hominum moribus, et arte coagmentandae fabulae, ceteros vincit comicos.

TITUS LUCRETIUS CARUS insignis est ob latinum sermonem, et sententiarum gravitatem: versus habet paulo horridiores, interdum obscoenos, et impios. Scripsit physica. Romae natus est anno eiusdem urbis 658.

CAIUS VALERIUS CATULLUS, Veronensis, novem post Lucretium annis ortus, scripsit odas, elegias, epigrammata etc. Sermo bene latinus est; versus aliquando duriores, saepe obscoeni.

P. VIRGILIUM annus U. C. 684. edidit, futurum olim principem latinae poeseos: patria tanti viri, Andes vicus prope Mantuam.

Q. HORATIUS FLACCUS quinque post Virgilium annis editus Venusiae in Apulia, omnia ingeniose, splendide, luculenter scripsit, non pauca tamen habet lutulenta, et inquinandis moribus, nisi delectus habeatur, opportuna.

ALBUS TIBULLUS, et SESTUS AURELIUS PROPERTIUS, nati sunt circa annum U. C. 710. hic in Umbria, ille Romae, uterque poeta melior quam castior, atque idcirco ablegandus a puerorum scholis, nisi quis forte locus bene repurgatus excerpatur.

P. OVIDIUS NASO patriam habuit Sulmonem, urbem Pelignorum in Italia anno U. C. 711. amoenus vates, copiosus, ingeniosus, et illaborata facilitate gratus, utinam aeque castus et modestus; quamobrem periculose legitur non solum in iis libris, ubi nequitiam aperte profitetur, sed in metamorphosibus, epistolis etc. Tristia, et libri de Ponto minus habent periculi.

MANILIUS, incertum quo anno natus, recte in extrema Augusti tempora reiicitur, cui suum opus videtur dedicare. Scripsit astronomica, versatus satis concinne, ac faciliter in argumento per se horrido, et intentato.

PHAEDRUS, origine Thrax, libertus Augusti: floruit sub Tiberio. Lucet in eo nativus quidam latini sermoni lepos, aureo Augusti saeculo dignissimus. Vide quae de illo, et aliis nonnullis poetis scripsit P. Franc. Vavassor soc. Jesu, in suo de ludicra dictione libro. Multa quoque de poetis disserit erudite Possevinus noster in suae biblio-

thecae parte 2. lib. 17. Addi solent ad Phaedri calcem Avieni fabulae. Is Theodosio seniore imperante vixit, hoc est, annis post Phaedrum circiter 350. Eius latinitas immane quantum a Phaedri nitore discrepat.

SENECA, patria Cordubensis, Lucii Annaei Senecae philosophi, ut multis placet, filius, vixit Neronis aevo. Artem tragicam ignorat. Ampullata sunt eius carmina, plerumque tamen plena spiritus et ardoris, latinitas non ignobilis in sententiis, et orationibus, quas actoribus suis et heroibus affingit, modum vix tenet: multo praestantior futurus, si temperare ingenio suo, quam indulgere maluisset.

MARCUS ANNAEUS LUCANUS, Senecae philosophi fratris filius, patria item Cordubensis, historiam civilis belli Caesarem inter et Pompeium versu scripsit elato, et saepe turgido, nonnumquam acri et ingenioso. Cur illi poetae nomen abrogent eruditi, et oratoribus, vel historicis annumerandum censeant, intelligitur ex iis, quae de poesi diximus. Non enim poematis sui materiam quasi facit, et rerum variarum inventione, ac mutatione illustrat, sed acceptam ab historiae ornate prosequitur. Multos fallit ambitiosus ille sententiarum tumor, et argutiarum fucus, ad pompam potius et fastum, quam ad veritatem comparatus.

PETRONIUS ARBITER, civis Romanus praedives, Neronis familiaris, eius flagitia descripsit, versibus impurissimis, et argumento convenientibus, uterque dignus oblivione, et execratione.

A. PERSIUS FLACCUS, Volterranus, eodem Neronis tempore satyras scripsit, sed multo condita sale: tuto legi, pauca si demas, possunt.

SILIUS ITALICUS, ab Italica, Baeticae Hispaniae urbe, sic appellatus, ultimo Neronis anno consulatum gessit, iterumque sub Domitiano poema composuit de secundo bello punico. Virgilium,

cuius cultor insignis erat, imitari studuit ac sequi: multum abest, quin assequatur.

P. PAPINIUS STATIUS, Neapoli, ut verius creditur, oriundus, sub Nerone, et Domitiano scripsit Silvas, Thebaidem, et Achilleidem, stylo saepe confragoso et obscuro. Eius Silvae sunt amoeniores, et cultiores.

C. VALERIUS FLACCUS, Setinus, edidit libros octo Argonauticon, quos Vespasiano dedicavit. Statio purior et melior est.

MARCUS VALERIUS MARTIALIS, Bilbilitanus, Romae annis quinque et triginta vixit, usque ad Traiani tempora, cum in Hispaniam suam rediit: mores et ingenium perpolire potest eius lectio, si obscoena deleas epigrammata.

DECIUS IUNIUS IUVENALIS, Aquinas, poeta doctus, et eloquens, maiestatem, et aculeós, interdum declamatorios, habet: minus Horatio politus ac pressus, Persio uberior est. Cave illum, nisi expurgatum legas.

CLAUDIANUS fuisse Alexandrinus fertur; sub Theodosio magno, eiusque liberis claruit, a quibus ei statua in romano foro posita. Poeticos spiritus ingentes, et meliore saeculo dignos habet, ac, si tumoris nonnihil detrahas, vix ulli poetarum latinorum, praesertim in iis, quae postremo loco scripsit, secundus est.

AURELIUS PRUDENTIUS, sub eodem Theodosio, in rebus christianam fere pietatem et religionem spectantibus operam posuit, barbaro saepe, licet ingenioso et erudito carmine.

Quintiliani iudicium de poetis latinis habes libro eius institutionum X.

CAPUT II.

De stylo poetico.

Stylus vocatur propria quaedam dicendi, seu scribendi forma. Sunt enim qui breviter et strictim loquuntur, et scribunt; sunt qui fundunt latius orationem solutam perinde, ac vinctam: alii magnifice et splendide, alii nitide ac parce amant scribere; in quo suam quisque indolem fere sequitur. Hinc styli tanta varietas, praesertim in poetis, qui genio plusculum indulgere solent. Oritur etiam illa e variis carminum generibus. Alius enim stylus convenit epopoeiae, et versui heroico: alius tragico, et comico; alius lyrico: suus est epigrammati, suus elegiae, suus dithyrambo, etc. Quis autem singulorum istorum sit proprius, aliunde cognosci melius uequit, quam in poetis ipsis legendis. Caput est legere optimos in unoquoque genere: exempli causa Virgilium in heroico poemate, quem recentiores quidem egregie sunt imitati, ut Sannazarius, Bembus, Heinsius, et alii, quorum carmina extant collecta in libello, cuius titulus est: *Deliciae heroicae poeseos*: item Iacobus Vallius, Carolus Ruaeus: et in elegiaco, Ovidius, Sidronius Hoschius, etc. in comico, Terentius: in tragico, Seneca, Petavius, Malapertius, etc. in lyrico, Horatius, Sarbievius, Iovius, etc. in epigrammate, Martialis: in Sylvis, Statius; etc. Consule Quintilianum libro praesertim 12. c. 10. ubi de stylo, eiusque diversis formis agit; et P. Nicolaum Caussinum in suis divinae et humanae eloquentiae parallelis lib. XI. sed praecepta, haud multum iuvant. Optimum stylum consequeris, si multum et attente legeris, et diligenter scripseris.

CAPUT III.

De variis versuum generibus.

Praeter usitatos versus, Hexametrum, Pentametrum, et Iambicum, qui nihil, aut parum difficultatis habent, alii quidam sunt reconditiores, partim a comicis, partim a lyricis vatibus usurpati: de utrisque pauca observabimus.

§. I. De versibus comicis.

Cum poesis ad delectationem maxime comparata sit, uti versibus debet, quae est oratio omnium suavissima. Tragici utuntur Iambicis perfectis, iis nempe, qui in pedibus paribus Iambos habent, nempe in 2. 4. et 6; in imparibus vero Spondaeos vel Anapaestos, Dactylos, aut Iambos, quia omnes isti pedes plus habent gravitatis, et dignitatis. Comici utuntur Iambicis imperfectis, idque satis habent, si in fine sit pes Iambus; in aliis locis adhibent promiscue Iambos, Spondaeos, Dactylos, Tribrachos, Anapaestos, qui locum habent in Iambicis perfectis. Praeterea utuntur Amphimacro seu Cretico, qui constat duabus extremis syllabis longis et media brevi, ut *Pamphilum, ambiunt*. Interdum Proceleusmatico, sive duobus pyrrichiis, hoc est quatuor brevibus, quia quatuor breves respondent duabus longis, e quibus constat spondaeus; cui locus est in iambico versu. Exemplum Proceleusmatici habes in Andria Act. I Sc. I sub finem:

Mala mens-malus, ani-mus, quem-quidem ego si sensero in hac enim scena sunt omnes senarii, sive trimetri. Itaque in secundo pede est Proceleusmaticus.

Item in eadem Andria Act. 3. Sc. 3. in primo pede:
Tibi generum firmum, et filiae invenies virum.

Utuntur etiam comici versibus iambici dimetris, id est, qui quatuor tantum pedes habeant; nam antiqui vocabant duos pedes, unam mensuram: interdum tetrametris id est qui habeant quatuor mensuras, sive qui constent octo pedibus; unde octonarii, et quadrati appellantur.

Interdum totis quatuor, aut sex, aut octo pedibus non constat illorum versus, sed deest aliquando una syllaba in principio, aut in fine; et ii versus vocantur catalecti, sive desinentes, et penduli et semimutili: ut *Musae Iovem cane-bant*, est Dimeter Catalectus, deest enim ultima syllaba: item, *Non-ebur-neque au-rum*, deest enim prima syllaba. Observandum hic tantum est, eum pedem, qui proximus est syllabae relictae, et pendenti, Iambum esse oportere.

Aliquando deest unus pes, iique versus vocantur Brachycatalecti, sive mutili, ut

Musae-Iovis-natae,

est dimeter Brachycatalectus, deest quippe pes quartus. Hoc idem in tetrametris contingit; v. g. in illo:

Vos-precor-vulgus-silen-tum, vos-que fe-rales-Deos, deest prima syllaba. Quod si metiaris aliter, ac velis deesse syllabam in fine potius quam in principio, facies Trochaicum versum, qui nempe Trochaeum pedem pro Iambo, iisdem locis atque Iambicus, ponit:

Vos pre-cor vul-gus si-lentum-vosque-fera-les De-os.

Sic in Adelphis, act. 3. sce. 2.

Caete-ras rue-rem, agerem-raperem-tunderem et pro-sterne-rem.

Dividi etiam aliter potest prior versus, si ponatur amphimacer in principio;

Vos precor-vulgus silentum, etc.

Et tunc deerit ultimus pes, eritque Tetrameter Brachycatalectus. Quemadmodum illi versus An-

driae, act. 4. sc. 1, qui Muretum, Scaligerum, Erasmum, et caeteram eruditorum familiam adeo torserunt, dici commode possunt Trimetri Brachycatalecti. Sic eos metire:

Hoccine-credibi-le est aut-memora-bile.
Tanta ve-cordia in-nata cu-iquam, ut-fiet.

Facessant enim ii, qui ut suum quemdam, quem sibi fingunt ipsi, numerum inveniant, tollunt, mutant, vellicant miseros versus, irato Terentio, et veteribus libris reclamantibus.

In quibusdam sive Dimetris, sive Tetrametris abundat syllaba una vel pes unus, vocanturque Hypercatalecti, sive Hypermetri, qui nempe habent aliquid supra communem mensuram. Ita longior est iste una syllaba:

Musa-soro-res sunt-Minerva.

Ad inveniendum quoque numerum comicorum versuum, iuvabit observare quae sequuntur.

1. Saepissime litteram S elidi, ita ut legendum sit magi, pro magis; sati, pro satis, etc. Sexcenta sunt exempla, immo interdum ex trito S, vocalis praecedens eliditur. Sic in Andria:

Bonum in-genium-narras-adole-scentis, optimum.

ita ut *centis op*, Spondaeus sic *cent'op*: nisi malis Amphimacrum ponere. In eadem Andria:

Semper enim dicta est eius atque habita est soror.

Quo in versu voce, *est ei' at*, sunt tres longae; item

Sed quid opus est verbis?
Sed quid op'est verbis?

2. Voces quasdam dissyllabas in unam syllabam concrescere; v. g. *fuit, fiet, puer, rei, eho, meus, tui, suus, suo, deus, etc.* Sic metire versum Andriae, scena I act. 1.

Liberi-us vi-vendi, fuit-potes-tas, nam an-tea.

Nonnulli volunt esse Amphimacrum in voce *liberius*, in qua duae mediae syllabae coeant in unam,

quasi si esset Librius: alii Dactylum, si expungatur S, *Libriu*. Sic illum eiusdem comoediae, qui est in act. 4. sc. 1.

Ut malis gaudeat alienis, atque ex incommodis.

in *gaudeat* duae ultimae syllabae in unam breve coalescunt, quasi *gaudat* legeretur: in *alienis* duae mediae concrescunt in unam longam. Sic verba *quiesco, melius, potius*, pro dissyllabis ponuntur, *grandiuscula* pro tetrassyllabo: Ita Virgilius vocem *stellio* dissyllabam posuit; Horatius *pituita* trissylabam: Contra vero voces quaedam monosyllabae in duas syllabas porriguntur, ut *iam* quasi esset *i-am*.

3. Saepe vocales non elidi, cum in sequenti voce occurrunt aliis, neque litteram M.

4. Voces *illum, illam, eccum, eccam, etc.* aliquando primam habere brevem, quia olim cum unica littera L, et C, scribebantur, *ilum*, *ecum*.

5. M, et R in media dictione interdum elidi. Sic in Andria, act. 1. sc. 2.

Enimvero, Dave, nihil loci est segnitiae, etc.

Primus pes anapaestus est. Littera vero M in fine interdum eliditur ante consonantem. Andria, act 3. sc. 2.

Certe eni-m scio non-satis-me per-nosti, etc.

ubi primus pes dactylus, *cert' eni*

6. Vocales quasdam corripis quae non eliduntur v. gr. in Andria, act. 4. sc. 4.

Reli-quit me ho-mo atqu' abi-it.

ubi *me* breve est, quia non eliditur more graeco. Et sc. 6.

Quae se in-hones-te opta-vit, etc.

voces illae, *quae se in* . . Dactylum efficiunt.

Nonnulli ut hiatum hunc effugiant, addi volunt, Plautino more, litteram D *Reliquid med homo.*

7. Nota, *eho*, *hem* et alias quasdam id genus interiectiones, extra metrum aliquando censendas,

neque, cum metiri voles versum, annumerandas aliis vocibus.

§. II. De versibus lyricis.

Lyricorum vatum poemata vocantur odae, quae vox graeca significat cantilenam, quia odae ad lyram, sive citharam vulgo canebantur. Odae istae proprium quoddam carminis genus habent, imo constat aliquando e tribus plane diversis. Ab inventoribus vulgo nomen sortiuntur. Sic ode alcaica dicitur, cuius auctor Alcaeus poeta graecus: Sapphica, quam invenit Sappho, etc. Singula odarum, et versuum, e quibus componuntur, genera breviter percurro.

Primum genus odarum est earum, quibus sunt omnes versus Choriambici Asclepiadei Tetrametri: qualis est apud Horatium od. lib. 1. *Maecenas, atavis, etc*. Vocantur Choriambici, quia in iliis praecipuum locum obtinet pes Choriambus, qui componitur ex Choraeo; sive Trochaeo, et Iambo, id est, longa et brevi, et longa. Asclepiadei vocantur ab auctore: inventus enim fertur iste versus a quodam Asclepiade. Tetrametri denique, quia pedes 4. habent, quorum 1. est Spondaeus, 2. et 3. Choriambus, 4. Pyrrichius, constans e 2. brevibus.

Moece-nas atavis-edite re-gibus.

Potest etiam aliter idem versus dividi, si nempe interponatur caesura in medio.

Moece-nas ata-vis-edite regibus.

Porro cum ode unius generis versibus ita constat, vocatur Monocolos; quae vox graeca significat, esse partes omnes unius formae ac speciei. Quando duplicis generis sunt versus in ode, vocatur illa Dicolos: quando triplicis, Tricolos; quadruplicis, tetracolos, etc.

Rursum, quando versus iidem et eiusdem generis recurrunt; si alternis id fiat, id est, si post alterum quemque versum; vocatur ode distrophos

(quae vox graeca id significat); si post tertium quemque versum, Tristrophos; si post quartum, Tetrastrophos, quia ille ordo versuum, qui identidem revertitur, graecis est *strophe*.

Denique si pes nullus, nulla syllaba desit, aut abundet, versus vocatur Acatalectus; si desit una syllaba, vocatur Catalectus; si pes totus desit, Brachycatalectus; si abundet unus pes, Hypercatalectus, vel Hypermeter.

II. Genus odarum, est earum, in quibus primi quinque tres versus sunt Hendecasyllabi (hoc est undecim syllabarum), Sapphici (a Sappho inventi) Acatalecti, sive quibus nihil deest; Pentametri, sive quinque pedibus constantes, quorum 1. est Trochaeus, 2. Spondaeus, 3. Dactylus, 4. et 5. Trochaei. Quartus autem quisque versus est Adonius (ab Adone inventus) Dimeter, hoc est, 2. constans pedibus, nempe Dactylo et Spondaeo. Talis est ode lib. 1. apud eumdem Horatium;

Jam sa-tis ter-ris nivis atque-dirae.

Similes sunt duo sequentes; quartus:

Terruit-orbem.

Tota ode est Dicolos tetrastrophos.

III. Genus. Ode Dicolos distrophos, in qua primus quisque versus est Choriambicus Glyconius (ab Glycone inventore) Acatalectus, Trimeter, id est, pedes ternos habens: quorum primus est Spondaeus, 2. Choriambus, 3. Pyrrichius. Secundus vero quisque versus est Asclepiadaeus, de quo dictum est in primo genere odarum. Talis est ode 3. lib. 1.

Sic te-Diva potens-Cypri,

Sic fra-tres Hele-nae-lucida-sidera.

IV. Ode Dicolos Distrophos, in qua primus quisque versus est Dactylicus, Archilochius, Heptameter. Dactylicus dicitur, quia in eo maxime regnat pes Dactylus: Archilochius, quia inventus, et usurpatus ab Archiloco poeta graeco lyrico: Heptameter,

quia 7. constat pedibus, quorum 4. primi sunt Dactyli, mixti tamen ad arbitrium, ut in versu heroico fit Spondaeis; tres postremi semper sunt Trochaei. Secundus vero quisque versus Iambicus, Hexameter, Catalectus, constans 6. pedibus, dempta una syllaba. Primus est Spondaeus, vel Iambus, 2. Iambus, 3. Spondaeus, 4. 5. 6. Iambi. Talis est ode 4. lib. 1.

Solvitur-acris hi-ems gra-ta vice-veris-et Favoni.

Trahunt-que sic-cas ma-chinae-cari-nas.

Secundus versus aliter explicari potest, nempe interposita in medio versu caesura, et sic tres pedes ultimi erunt Trochaei.

Trahunt-que sic-cas-machi-nae ca-rinas

V. Ode Tricolos Tetrastrophos, in qua primi quique duo versus sunt Asclepiadei; qualis est in primo genere explicatus. Tertius autem quisque, Pherecratius, auctore Pherecrate sic dictus, Heroicus, quia videtur esse pars versus heroici, seu Hexametri; Trimeter, quia tres pedes habet, Spondaeum, Dactylum, Spondaeum. Quartus quisque est Glyconius: de quo dictum in 3. genere. Talis est ode 12. lib. 1.

O na-vis refe-rent-in mare-te novi.
Fluctus:-o quid a-gis?-fortiter-occupa
Portum:-honne vi-des, ut
Nudum-remigi-o latus.

VI. Ode Dicolos Tetrastrophos. Primi quique tres versus sunt Asclepiadei, quartus Glyconius. Talis est ode 5. lib. 1.

Scriberis Vario, etc.

VII. Dicolos Distrophos. Primus versus est Hexameter; secundus est Dactylicus Alcmanius, Tetrameter. Dicitur Dactylicus, quia frequentiores in eo sunt Dactyli; Alcmanius, quia inventus ab Alcmane, graeco poeta; Tetrameter, quia 4. habet pedes, nempe similes 4. ultimis versibus heroicis Hexametris. Talis est ode 6. lib. 1.

Lauda-bunt ali-i cla-ram Rhodon-aut Mitilenem,

Aut Ephe-sum, bima-risve Co-rinthi, etc.

VIII. Ode Dicolos Distrophos. Primus quisque versus est Aristophanius, Dimeter, constans e duobus pedibus, nempe Choriambo, et Bacchio. Pes autem Bacchius ita dicitur, quia in hymnis Bacchi saepe adhibebatur; constat ex una brevi, et 2. longis. Talis est versus odae 7. l. 1.

Lydia dic-per omnes.

Aristophanius appellatur, ab auctore illius Aristophane, poeta comico, apud graecos celeberrimo. Secundus quisque versus est Alcaicus, (ab Alcaeo inventus) Tetrameter, quia 4. pedes habet. Primus est Epitritus, 2. et 3. Choriambus, 4. Bacchius.

Te Deos o-ro, Sibarim-cur properes-amando.

Porro pes Epitritus ita vocatur, quia supra syllabas, unam habet. Quadruplex est: 1. ex Iambo, et Spondaeo compositus, ut *voluptates*, 2. ex Trochaeo, et Spondaeo, ut *concitatas*: 3. e Spondaeo, et Iambo, ut *communicant*: 4. e Spondaeo, et Trochaeo, ut *expectare*. Potest huius odae primus versus aliter dividi, nempe,

Lydia-dic per omnes.

IX. Ode Alcaica Tricolos Tetrastrophos. Dicitur Alcaica, quia inventa fuit ab Alcaeo, lyrico poeta clarissimo. Primi quique duo versus sunt Iambici Senarii Brachycatalecti, qui appellari quoque possunt Dactylici Pentametri Catalecti. Constant illi ex Iambo, vel Spondaeo, deinde Iambo, postea Spondaeo, tum Anapaesto, denique Iambo. Si aliter metiaris, ac esse Dactylicos velis, constabunt ex Iambo, vel Spondaeo, tum Iambo, caesura, et duobus Dactylis. Talis est od. 8. lib. 1.

Vides-ut al-ta stet-nive can-didum.

Vides-ut al-ta-stet nive-candidum.

Tertius quisque versus est Iambicus dimeter, sive 4. pedibus constans: (nam in versibus Iambicis, una

mensura duos pedes complectitur.) hypercatalectus sive abundans una syllaba, post 4. pedes.

Silvae-labo-rantes-gelu-que.

Quartus quisque versus est Dactylicus Alcaicus, constans pedibus quatuor, duobus Dactylis, et duobus Trochaeis.

Flumina-constite-rint a-cuto.

X. Ode Monocolos, in qua sunt omnes versus Choriambici Alcaici Pentametri; qui constant e Spondaeo, tribus Choriambis, et Pyrrichio. Talis est ode 10. lib. 1.

Tu ne-quaesieris-scire nefas-quem mihi, quem-tibi.

Potest etiam dividi versus iste aliter, caesuris interpositis.

Tu ne-quaesie-ris-scire ne-fas-quem mihi, quem tibi.

XI. Ode Dicolos Distrophos, in qua primus quisque versus est Iambicus dimeter Catalectus; constat enim 4. pedibus; sed una syllaba deest, nempe prima. Talis est od. 15. l. 2.

Non ebur-nequ' au-reum.

Si velis pendulam, et abundantem syllabam in finem versus reiicere, facies ex Iambico Trochaicum, et sic metieris:

Non e-bur ne-qu' aure-um.

Secundus versus est Iambicus Trimeter Catalectus, constans 6. pedibus, dempta una syllaba.

Mea-reni-det in-domo-lacu-nar.

XII. Ode Dicolos Distrophos: in qua primus quisque versus est heroicus hexameter; secundus quisque est dactylicus dimeter hipercatalectus, constans 2. dactylis et syllaba. Talis est ode 6. lib. 4.

Diffu-gere ni-ves, rede-unt iam-gramina-campis
Arbori-busque comae.

XII. Ode Dicolos Distrophos: in qua primus versus est iambicus trimeter, sive sex pedibus constans; secundus iambicus dimeter, duabus con-

stans mensuris, sive pedibus 4. Eius generis est ode 1. epodon.

Ibis-Libur-nis in-ter al-ta na-vium,
ami-ce pro-pugna-cula.

Aliud quoddam genus est huic simile: in quo, pro versu primo iambico, ponitur heroicum hexameter.

Mollis i-nertia-cur tan-tam dif-fuderis-imis-
obli-vio-nem sen-sibus.

XIV. Ode Dicolos distrophos: in qua primus quisque versus est heroicus hexameter; secundus vero Archilochius hexameter hypercatalectus, constans 4. iambis, 2. dactylis, et una syllaba. Talis est ode 10. ep.

Horrida tempes-tas coe-lum contra-xit, et
imbres:
Nives-quae de-ducunt Iovem:-nunc mare-nunc
silu-ae.

Quidam hanc oden faciunt tricolon tristrophon, et secundum versum in duos secant; quorum primus est iambicus dimeter.

Nives-que de-ducunt-Iovem.

Alter est dactylicus archilochius, de quo dictum in duodecimo genere.

Nunc mare-nunc syl-vae.

Huic affine est generi aliud, in quo dactylicus archilochius praeponitur iambico dimetro; et in primo loco, pro heroico hexametro, ponitur iambicus trimeter.

Peti,-nihil-me si-cut an-tea, iuvat
Scribere versiculos
Amo-re per-culsum-gravi.

In quo genere quidam duos illos versus in unum conflant hoc modo.

Scribere-versicu-los-amo-re per-culsum-gravi

XV. Ode Dicolos Distrophos: cuius primus quisque versus est heroicus, secundus vero iambicus. Talis est od. 11. lib. epod.

Altera-iam teri-tur bel-lis ci-vilibus-aetas;
Suis-et ip-sa Ro-ma vi-ribus-ruit.

Ultimum genus est earum, in quibus sunt omnes versus Iambici Trimetri. Talis est ode 17. lib. epod. *iam iam efficaci, etc.*

§. III. De aliis quibusdam usitatiorum versuum generibus. Ex lib. IV. Prosodiae Bononiensis P. Io. Baptistae Riccioli.

Anapaesticum Archilochium carmen est constans quattior pedibus; quorum quilibet potest esse Anapaestus, aut spondaeus: primus vero et tertius etiam dactylus. Sic exemplum ex Seneca in Herc. fur. c. 1.

Turbine magno spes sollicitae
Urbibus errant; trepidique metus:
Ille superbos aditus regum
Durasque fores expers somni
Colit; ac nullo fine beatus.
Componet opes, gazis inhians,
Et congesto pauper in auro est.

Qui quidem Seneca admisit secundo loco, sed raro, tribrachum et dactylum; et in illo Medeae versu 311. in fine dactylum sic:

Non erat usus? Nondum Pleiadas.

Idem in choro eiusdem Medeae separatum Adonium subiecit.

De *Glyconio* dictum est supra. Constat spondaeo et dactylis duobus. At Seneca choro 4. Oedipi tricies ponit choraeum primo loco: quod et saepe fecit Catullus: ratius vero Horatius, ut in illo: *Ignis Iliacas domos*. Immo Seneca aliquando 2. loco posuit spondaeum.

Anacreonticum constat tribus iambis et syllaba: recipit tamen primo loco spondaeum ac anapaestum, et raro tribrachum. Utitur hoc Theocritus Idyll. 27. Anacreon vero saepissime: ex quo illud latinitate donatum accipe:

O ter quaterque felix
Cicada, quae supremis
In arborum viretis
Roris parum ut bibisti,
Cantare dulce gaudes.

Iambicum Archilochium dimetrum acatalectum constat quatuor iambis; recipit tamen primo et tertio loco spondaeum; raro autem anapaestum, aut tribrachum. Habes exempla passim iu Horatio lib. epod. ubi iambis trimetris subiicit dimetros sic:

Beatus ille, qui procul negotiis,
Ut prisca gens mortalium,
Paterna rura bobus exercet suis:
Solutus omni foenore, etc.

Utitur hoc ecclesia in hymnis. Tales est illud Sabbati ante domin. passionis ad vesperas:

Vexilla Regis prodeunt,
Fulget crucis mysterium,
Qua vita mortem pertulit,
Et morte vitam protulit.

Iambicum Hipponacteum constat quinque pedibus dissyllabis, et una in fine syllaba: quorum secundus, quartus, et quintus sunt iambi: primus vero et tertius vel iambi, vel spondaei. Tale est illud elegantissimum.

Ternos vetusti congios falerni
Uno die conviviis peractis
Hausit potentum Romuli nepotum
Regnator audax, arbiterque regum.
Exinde plebs Quiritium vocavit
Non Claudium Tiberium Neronem,
Sed Claudium Biberium Meronem.

Iambicum senarium, seu archilochium acatalecticum, si purum est, constat solis iambis; si mixtum, requirit locis paribus, idest, secundo, quarto, et sexto, iambum, imparibus vero, praeter iambum, excipit anapaestum, tribrachum, spondaeum et dactylum; immo secundo et quarto non

recusat tribrachum. Tragicum vero, ut sit gravius, non debet, nisi rarissime, constare ex puris iambis; Comicum autem, modo in fine retineatur fere semper iambus, reliquis quinque locis recipit iambum, spondaeum, anapaestum, tribrachum, dactylum. Exempla sint iambici puri ex Catullo.

Phaselus ille, quem videtis, hospites,
Ait fuisse navium celerrimus.

Tragici vero iambici ex Senecae Herc. fur. act. 2.

O magne Olympi rector, et mundi arbiter,
Iam statue tandem gravibus aerumnis modum.

Comici denique Iambici exemplum sit ex Terentio in Andria:

Qui utramvis recte norit, ambas noverit.
Accusant, quos hic noster auctores habet.
Perduxere illuc secum, ut una esset mecum.
Nihil ista opus est arte ad hanc rem, quam paro.

Et in Eunuchi prologo:

Si quisquam est, qui placere se studeat bonis
Quamplurimis, et minime multos laedere,
In his poeta hic nomen profiteri vult suum.

Phaleucium hendecasyllabum est, et constat spondaeo, dactylo, et tribus choraeis. Martial. lib. 1.

Hic est, quem legis, ille quem requiris,
Toto notus in orbe Martialis,
Cui, lector studiose, quod dedisti
Viventi decus atque sentienti,
Rari post cineres habent poetae.

Admittit tamen aliquando prima in sede iambum, ut apud Catullum pene tricies; apud Martialem fortasse nonnisi semel in illo libri 3. epigr. 21.

Veterno resinaque pigriores.

Apud eumdem Catullum primo loco videbis choraeum, et quidem duodecies: et ibidem dactylum bis, anapaestum semel. Apud Senecam vero in Oedipi 2. Choro anapaestum secundo loco.

De *Sapphico* item dictum est paragrapho superiore. Hic addam nonnulla. Solis sapphicis Catullus, Seneca, Statius usi sunt, Adonio non interiecto. Secunda sede, pro spondaeo, Sappho inventrix, et Catullus non semel, et Seneca choraeum adhibuere. Sic exemplum ex Catullo.

Otium, Catulle, tibi molestum est.
Seu Sacas sagittiferosque Parthos.

Quid? quod Sappho quarto loco spondaeum, raro tamen, posuit, ut docet Gretserus, et secundo loco dactylum, quod fecit Seneca in choro actus 3. Medeae, et in choro actus 3. Troadis sic:

Sumere innumeras solitum figuras,
An ferax varii lapidis Carystos.

Immo idem Seneca, teste Martino Deirio, primo loco admisit spondaeum, dactylum, et anapaestum; et secundo Iambum.

Scazon, seu Choriambicum carmen est iambicum senarium, sed claudicans, quia loco ultimi iambi habet spondaeum, ita tamen ut penultimo loco sit iambus. In caeteris servat leges iambici senarii, atque adeo in secunda et quarta sede habet iambum vel tribrachum: in prima et tertia iambum, aut spondaeum, aut etiam anapaestum, et dactylum, quia tempore sunt compares spondaeo; quum duae breves uni longae aequivaleant; et tribrachum, quia compar est iambo. Pro exemplo sit illud Persii:

Nec labra fonte prolui caballino,
Nec in bicipiti somniasse Parnasso
Memini, ut repente sic poeta prodirem.
. . . *Quod si dolosi spes refulserit nummi*
Corvos poetas et poetridas picas
Cantare credas pegaseium melos.

Hoc *melos* torquet grammaticos: est enim iambus in ultima sede contra leges Scazontis. Manutius, Emmanuel, et Gretserus putant imitatione graecorum productam primam in μέλος sicut ab

Homero producta fuit in hymnis. Politianus legendum censet *nectar*. Alii alia.

Trochaicum Alcmanium dimetrum est et acatalectum, constatque quatuor trochaeis: recipit tamen secundo et quarto loco spondaeum et primo loco pyrrichium. Tale illud ecclesiae:

Pange lingua gloriosi. Tale et illud Catulli:

Age, cuncta nuptiali.

Trochaicum Hipponacteum est tetrametrum acatalectum, et constat octo pedibus, quorum impares sunt trochaei; reliqui aut trochaei, aut spondaei: apud comicos vero, omnibus locis recipit compares spondaeo, nempe anapaestum et dactylum: et compares trochaeo, nempe iambum et tribrachum, excepto ultimo. Sit exemplum purioris:

Pelle tonsis terga Ponti, vela tende, iam pergamus.

Trochaicum Galliambicum, tetrametrum est, constatque vel trochaeis, vel partim trochaeis, partim Pyrrichiis, et raro admittit pedes his compares. Exemplum est illud Catulli:

Super alta vectus Atys celeritate maria.

Alia versuum genera, quae sunt innumerabilia, si velis cognoscere, adito Servium, et Terentianum in Centimetro: Nebricensem lib. 8. cap. 8. Despauterium lib. 5. Scaligerum in poetica, lib. 2. etc. Pauca modo de Dithyrambo subnectam.

§. IV. De dithyrambo.

Dithyrambus canebatur in honorem Bacchi, a quo nomen est sortitus. Bacchus enim ab antiquis dictus est Dithyrambus, quasi duabus ianuis in lucem emissus. Fabulas consule. Bacchum igitur, India perdomita, redeuntem in Graeciam satyri cum maenadibus comitati sunt. Hi vino graves, et mente ac voce parum constantes, carmina sine modo ac numero victori Baccho decantabant. Illos imitati poetae, et entheo furore correpti, carmina

quaedam audaci, tumido, vario stylo scripsere, quo canere modo ebriosi solent, permixtis in unum versibus omnis generis et metri. Haec origo Dithyramborum, et forma. Exemplum habes in Seneca tragoedo, post secundum actum tragoediae, cui nomen fecit *Oedipus*. Chorus, qui actum illum sequitur, merus est Dithyrambus: *Effusam redimite comam.*

Vates recentior partam de Turcis victoriam anno 1716 hoc genere carminis celebravit. Quos enim effert laetitia, ii mentis et vocis aegre sunt compotes.

Surge, Phoebe, pone curas,
Sume plectra, funde laetum
Ore carmen, usitatis
Parce modis agitare cantus.
Clio docta cur moratur?
Cur Thalia lenta cessat?
Otiosa cur sonorum
Turba monte torpet alto?
Huc adeste, convolate,
Queis Apollo labra sacro
Fonte tingit; huc adeste:
Turca mari fugit atque terra.
Huc proterva turba, Fauni;
Huc, amoena turba, nymphae,
Ferte serta, ferte flores,
Turca mari iacet, atque terra,
Ferte sistra, barbitosque,
Fistulasque, tibiasque,
Et canendo, lusitando,
Saltiando, praedicate:
Turca mari fugit atque terra.
Audiat aether,
Gaudeat aether,
Te duce, Clemens,
Roma triumphet;
Turca mari iacet atque terra.

Itala festis
Aera resultent
Undique templis:
Turca mari fugit atque terra.
Audiat Ister,
Litora multo
Flore coronet.
Plaudat Iberus,
Et Tagus album
Vertice flavo
Nectat olivam;
Tum sua Nereo
Laetus uterque
Gaudia portet.
Turca mari fugit atque terra.
Curre, fama, clange, clama,
Gaudiaque extremum, et plausus, et carmina longe
Differ in orbem.

§. V. De symbolo heroico.

Symbolum heroicum, Italis vulgo *impresa*, Gallis, *une divise*, definitur picta mataphora, sive imago quaedam picta, significans rem aliam non pictam, propter utriusque similitudinem, addita voce seu sententia, quae utriusque connexionem ostendat. Exempli causa: Sol pictus cum hac epigraphe, *sufficit orbi*: recte designat imperatorem aliquem romanum, v. gr. Caesarem Augustum: sicut enim sol satis habet lucis ad orbem totum collustrandum, et caloris ad fovendum, sic Augustus satis habuit sapientiae ad gubernandum orbem, et potentiae ad continendum. Figura picta corpus symboli appellatur: Verba seu sententia, dicitur anima: Ut enim homo constat ex anima et corpore, ita symbolum heroicum componitur ex figura et verbis. Ubi nulla intercedit similitudo inter figuram pictam et rem illa significatam, nullum est

symbolum proprie ac vere dictum. Itaque illud Caroli V. *Plus ultra*, sententia est, non symbolum. Inter figuras, e quibus symboli corpus constat, negant periti locum esse humano corpori vivo: Statuam, quae corpus rapraesentet, adhiberi posse non negant, v. g. si statuam ponas, quam sculptor crebris ictibus format, politque, et addas: *Perficitur dum caeditur:* recte sic exprimas virum probum, qui rebus adversis ad virtutem proficit.

Figurae sumuntur e rebus naturalibus, iisque vulgo notis, non fabulosis, aut peregrinis.

Voces, quae figurae adduntur, et eius similitudinem cum re significata indicant, non solum latino graecoque sermone, sed etiam vulgari et vernaculo scribi possunt. Placent in primis hemistichia, sive partes primae, aut ultimae alicuius versus, v. g. Hexametri. Videndum ut voces illae sint paucae, clarae, et accommodatae rei quae significatur. Interdum optativo efferuntur modo; nonnumquam infinito: fere semper indicativo.

Res significata exprimi non debet in ipsis, quae Lemma, sive epigrapheu componunt, verbis; sed generali quodam efferti modo, qui conveniat figurae significanti, et rei significatae. Sic: pone lucernam, adde, *lucet, et ardet:* significabis s. Ioannem Baptistam, aut quemvis apostolicum virum; quod enim proprie convenit lucerna, ut ardeat et luceat, hoc per metaphoram congruit viro apostolico. Aliquando figura ipsa loquens inducitur. Sic idem vir apostolicus virtutum fama et prodigiorum peccatores blande trahens significabitur, si magnetem pingas cum hoc lemmate, seu inscriptione: *Ad me dura traho.*

Placet milites laudare, quos regis praesentis exemplum accendit ad rem bene gerendam? Pinge pullos aquilae, solem adversum intuentes, cum hoc lemmate: *Crescunt vires animique videndo.* Vir di-

ves et probus insigni aliqua dignitate auctus, notabitur flumine maiori alveo decurrente, *utilior, quo maior.* Princeps femina ad solium evecta signabitur picta luna et plena: *In publica commoda crevit.*

Victoriam de Turcis anno 1715 felicissime reportatam, CLEMENTIS XI Pontificis Maximi auspiciis, precibus, et consiliis, ita describit romanus vates. Exhibet regem apum, qui aculeo carere dicitur, fucos alveari abigentem. Subiicit haec verba: *Vincit inermis.*

D. In quo emblema discrepat a symbolo heroico, cui videtur esse simillimum?

M. In hoc maxime discrepat, quod emblemate significantur quaecumque ad virtutem, pietatem et mores pertinent: neque tam religiose observantur in eo leges simbolis heroicis praescriptae. De voce si quaeris, emblema, graeca vox, significat elegans opus, arte et manu elaboratum, quod mensae, pavimento, vasis, et parietibus inseritur et immittitur: quales sunt figurae Hieroglyphicae, tessellatae imagines, et alia id genus.

CAPUT IV.

Acrostichis, anagramma, gryphus, etc.

§. I. De acrostichide.

D. Quid est acrostichis, et quomodo fit?

M. Acrostichis Graeca vox est, et significat breve poema, in quo primae cuiusque versus litterae nomen aliquod, sive sententiam, exhibent. Exempli causa si S. Carolum laudare velis, primi carminis prima littera erit C, secundi A, tertii R, quarti O, quinti L, sexti U, septimi S, ita primae cuiusque versus litterae, seorsim sumptae, dabunt

vocem *CAROLUS*. Sic nomen sacrum IESU offeret Acrostichis.

Ille, sacrum cuius legis hoc in carmine nomen,
EVirginis castae sinu,
Servator mundi, nostrum productus in orbem
Ut omnibus vitam daret,
Se moriens totum indulsit mortalibus aegris.

Sic in omnium sanctorum laudem vates recentior hanc sententiam Acrostichide explicuit:

Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Iam sua: nos alia ex aliis in bella vocamur.

Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Iam sua, securam coelestes ducite vitam.
Valles Elysias laeti, saltusque beatos
Incolite; aeternis eia indulgere choreis,
Tellure optata tandem, portuque potiti;
Erepti ex undis pelagi, ridete furentes
Fluctus et ventos, tempestatesque sonoras,
Et quicquid saevum Neptunia monstra minantur,
Lactantes Scyllam effugisse trucemque Charybdim
Irasque undisoni horrendas, rabiemque tridentis,
Cantibus aetheriam mulcete perennibus aulam:
Et paeana simul canite, aeternumque triumphum,
Succis ambrosiae saturati, et nectaris haustu, etc.

Ille, sacrum cuius nomen tibi carmine pinxI
Emissus alto ex aetherE, etc.

Totum hoc carminis genus laboriosum et exiguae frugis.

§. II. De anagrammate.

D. Quid vocas anagramma?

M. Anagramma fit, cum ex alicuius nomine eruitur aliqua sententia in eius laudem, aut vituperationem, servatis nominis litteris, sed vatis arbitrio transpositis. Licet unam, alteramve addere, aut mutare litteram: exempla subiicio. Logica, *Caligo*. Ursula, *Laurus*. Calvinus, *Lucianus*. Corpus, *Porcus*. Sacramentum eucharistiae, *Chara ceres in*

JESUM mutata. Ignatius de Loiola *O ignis a Deo illatus.* Sic lusit vates in Galenum: Galenus, *Angelus.*

Angelus est bonus anne malus, Galene? salutis
Humanae custos: Angelus ergo bonus.
Humanam tamen heu! quoties, Galene, salutem
Arte mala turbas! Angelus ergo malus.
Gregorius decimus quartus.
Murus custodiaque gregis.
Ni dominus alto cinxerit muro domum,
Cingentis est vanus labor.
Nisi sit ovilis tutor et custos Deus,
Frustra excubat pastor vigil.
Gaudere fas est, missus e coelo *gregis*
Et *murus et custodia.*

Vir pie ingeniosus, et ingeniose pius, centum anagrammata pura in laudem immaculatae conceptionis Deiparae ante aliquot annos deprompsit ex illis verbis *Ave Maria gratia plena.* Pura vocantur anagrammata, in quibus nulla mutatur littera, nulla additur, vel demitur.

§. III. De gripho, logogripho, et inscriptione.

D. Rescire cupio quid sibi velint istae voces, quibus nostrae vulgo scholae personant, griphus, logogriphus, etc.

M. Griphus aliud nihil est, quam aenigma scripto adumbratum, sed obscurius tamen et intricatius, adeo ut negotium facessere homini, etiam acuto, possit. Nomen invenit a voce graeca γρῖφος, latine *rete*, quia explicantes implicat, irretitque; sic appellatur etiam quaelibet obscura propositio, praesertim iocosa et ludicra. Suppeditabit exempla P. Laurentius *Le Brun* in sua Eloquentia poetica.

Logogriphus non versatur in rebus ipsis, erudito vocum, aut colorum velo tegendis, sed in ipsis vocibus celandis, earum syllabas, aut litteras resecando, traiiciendo, et varie commutando. Sic in vo-

ce, *ovis*, si demas primum elementum, restabit *vis*, unde natus versiculus:

Imbellis tota est, caput exime, vis erit illi.

Sic a verbo *navem* si tollas primam, et ultimam litterulam, habebis *Ave*: unde aliquis ad amicum scribens aiebat:

Mitto tibi navem prora puppique carentem.

In vocabulo *Aper* invenies *pera, aer, par*. Huius obscuritatis acumen quia in meris vocibus consistit, logogriphus appellatur, quasi dicas, vocis ambages, et lusus.

Griphus vocantur figurae, voces, litterae, quae sua dispositione, numero, actione, vel colore, verborum, sensuum paroemiam, aut aliud quidpiam exprimunt, non sine aliquo sale. Ita cupidinem aliquis pinxit, qui orbem terrarum ligat, cum hoc lemmate: *omnia vincit amor*. Hoc genus facile in pueriles ineptias excidit.

D. Libenter aliquid audirem de inscriptione, quam a te praetermissam esse miror.

M. Non est illa tantum opus poetarum, sed etiam oratorum, etsi versum non respuat. Duplex illius dos: brevitas et perspicuitas. Optima est quae necessaria personae, loci, temporis, et modi adiuncta paucis complectitur. Parco exempla congerere, quae tot collecta voluminibus leguntur.

FINIS.

INDEX CAPITUM.

ELEMENTA RHETORICAE.

CAP. I. *De fabula.* Pag. 5
§. 1 *De variis fabularum generibus.* ibid.
- 2 *De fabula rationali, sive parabola.* 6
- 3 *De fabula morali, sive apologo.* ib.
- 4 *De fabula mixta.* 8
- 5 *De legibus et artificio fabulae.* ib.
- 6 *De utilitate fabulae.* 9
CAP. II. *De narratione.* 12
§. 1 *De virtutibus narrationis.* ib.
- 2 *De schematibus, seu figuris, quibus illuminari potest narratio.* 17
- 3 *Varia narrationum genera, et selecta illarum exempla.* 21
CAP. III. §. 1 *De chria.* 30
CAP. IV. *De amplificatione.* 34
§. 1 *De amplificatione rerum.* 36
- 2 *De amplificatione per congeriem definitionum.* 37
- 3 *De amplificatione per congeriem adiunctorum.* ib
- 4 *De amplificatione per congeriem, seu enumeratione partium* 38
- 5 *De amplificatione per congeriem causarum, et effectuum.* 40

- 6 *De amplificatione per congeriem consequentium.* Pag. 41
- 7 *De amplificatione per comparationes, similitudines, et exempla.* 42
- 8 *De amplificatione per conflictionem contrariorum.* 43
- 9 *De amplificatione per incrementum.* 44
- 10 *Per verba metaphorica.* 45
- 11 *Per verba superlata.* 46
- 12 *Per verba synonyma.* 47
- 13 *Per verba graviora, et illustriora.* ib.
- 14 *Per periphrasim.* 48
- 15 *De amplificatione per repetitionem.* 49
- 16 *Quid sit in amplificatione vitandum.* 50

PROOEMIUM RHETORICAE

§. 1 *De natura, et fine rhetoricae.* 52
- 2 *De materia rhetoricae.* 53
- 3 *De partibus rhetoricae.* 55
- 4 *De dignitate, et utilitate rhetoricae.* 56

De imitatione. 57

LIBER PRIMUS.

De Elocutione.

CAP. I *De figuris, seu schematibus.* 66
§. 1 *De figuris sententiarum.* ib.
- 2 *De figuris ad movendum idoneis.* 67
- 3 *De dubitatione.* 69
- 4 *De obsecratione.* 70
- 5 *De imprecatione.* 71
- 6 *De interrogatione et subiectione.* 72
- 7 *De praeteritione, et reticentia.* 73
- 8 *De expolitione.* 74
- 9 *De epiphonemate* 75

CAP. II. *De figuris ad delectandum magis idoneis.* 76
§. 1 *De apostrophe.* ib.
- 2 *De hypotyposi.* 77

- 3 *De prosopopeia.* Pag. 78
- 4 *De ethopoeia.* 79
CAP. III. *De figuris ad docendum idoneis.* 82
§. 1 *De antithesi.* ib.
- 2 *De sustentatione.* 83
- 3 *De communicatione.* 84
- 4 *De correctione.* ib.
CAP. IV. *De figuris verborum.* 85
§. 1 *De tropis.* ib.
- 2 *De metaphora.* ib.
- 3 *Quid vitandum in metaphora.* 88
- 4 *De allegoria.* 90
- 5 *De metonymia.* 91
- 6 *De synecdoche.* 93
- 7 *De ironia.* 94
- 8 *De sarcasmo.* 97
CAP. V. *De figuris verborum proprie dictis, seu quae non sunt tropi.* 98
§. 1 *Figurae per adiectionem.* ib.
- 2 *De figuris per detractionem.* 101
- 3 *De figuris per similitudinem.* 102
- 4 *Appendix de transitione.* 104
CAP. VI. *De periodo.* 108
§. 1 *De partibus periodi.* ib.
- 2 *De variis periodorum generibus.* 110
- 3 *De legibus, ac regulis periodi.* ib.
- 4 *De artificio periodi amplifieandae.* 112
- 5 *De numero, et caeteris virtutibus periodi.* 113
- 6 *Regulae sex, quibus reddi potest numerosa periodus.* 114
- 7 *Quomodo parari possit facultas numerose dicendi.* 118
CAP. VII. *De stylo oratorio.* 120
§. 1 *De stylo sublimi.* ib.
- 2 *De arte comparandi styli sublimis.* 122
- 3 *De stylo simplici.* 123

- 4 *De stylo mediocri.* Pag. 123
- 5 *De usu triplicis styli, seu characteris.* 124
- 6 *De stylo vitioso.* 125
- 7 *De stylo laconico et asiatico.* 127

LIBER SECUNDUS.

De Inventione.

CAP. I. *De locis intrinsecis.* 138
§. 1 *Definitio.* ib.
- 2 *Enumeratio partium.* 141
- 3 *Notatio nominis et coniugata.* 143
- 4 *Genus, et species, seu forma.* 145
- 5 *Similitudo, et dissimilitudo.* 147
- 6 *Contraria, et repugnantia.* 149
- 7 *Adiuncta.* 151
- 8 *Antecedentia, et consequentia.* 153
- 9 *Causae.* ib.
- 10 *Effecta.* 156
- 11 *Comparatio.* 157

CAP. II. *De locis extrinsecis, seu remotis.* 159

CAP. III. *De secunda inventionis parte, seu de motibus excitandis.* 163
§. 1 *De amore, et odio.* 164
- 2 *De metu, spe, et audacia.* 167
- 3 *De misericordia.* 170
- 4 *De ira, et indignatione.* 172
- 5 *De mansuetudine.* 175
- 6 *De aemulatione.* 177

LIBER TERTIUS.

De Dispositione.

CAP. I. *De exordio.* 182
§. 1 *De variis exordiorum generibus.* ib.
- 2 *De virtutibus, ac vitiis exordii.* 184
- 3 *De variis exordiorum fontibus.* 186
- 4 *De officio, ac munere exordii.* 189

- 5 *De paranda attentione.* Pag. 192
- 6 *De propositione.* 195
- 7 *De divisione.* 197

CAP. II. *De confirmatione* 198
§. 1 *De confirmatione proprie dicta.* ib.
- 2 *De syllogismo.* 199
- 3 *De enthymemate.* 202
- 4 *De inductione.* 203
- 5 *De exemplo.* 205
- 6 *De dilemmate.* 206
- 7 *De crocodilo, et de argumento insolubili.* 208
- 8 *De sorite et epicheremate.* ib.

CAP. III. *De confutatione.* 210

CAP. IV. *De peroratione.* 212
§. 1 *De enumeratione.* ib.
- 2 *De affectuum commotione.* 214

LIBER QUARTUS.

De diversis orationum generibus.

CAP. I. *De orationibus, quae pertinent ad genus demonstrativum.* 218
§. 1 *De oratione panegyrica.* ib.
- 2 *De inventionibus, et fontibus panegyrici.* ib.
- 3 *De tempore, quod ortum antecessit.* 220
- 4 *De iis, quae in vita ipsa laudari possunt.* 224
- 5 *De corporis, et fortunae laudibus.* 226
- 6 *De tempore illo, quod mortem subsequitur.* 229
- 7 *Animadv. quaedam circa personarum laudatione.* 232
- 8 *De oratione natalitia, seu genethliaca* 233
- 9 *De oratione nuptiali, sive epithalamio.* 235
- 10 *De laudatione funebri.* 236
- 11 *De oratione eucharistica.* 241

- 12 *De epinicio et gratulatione.* Pag. 244
CAP. II. *De orationibus, quae pertinent ad genus deliberativum.* 247
§. 1 *De suasione, et dissuasione.* ib.
- 2 *De variis variarum aetatum moribus.* 251
- 3 *De moribus nobilium, divitum, et plebeiorum.* 253
- 4 *De hortatione, et dehortatione* 256
- 5 *De concitatione, et conciliatione.* 259
- 6 *De commendatione.* 260
- 7 *De petitione.* 261
- 8 *De consolatione.* 262

LIBER QUINTUS.

De pronuntiatione.

§. 1 *De memoria.* 265
- 2 *De voce.* ib.
- 3 *De monotonia et cantu.* 266
- 4 *De gestu.* 268

INSTITUTIONUM POETICARUM.

LIBER PRIMUS.

CAP. I. *Definitio poeseos.* 275
CAP. II. *De materia poeseos.* 276
CAP. III. *De forma poeseos.* 278
CAP. IV, *De peripetia.* 282
CAP, V. *De anagnorisi.* 283
CAP. VI. *De episodio.* 285
CAP. VII. *De machina.* 286
CAP. VIII. *De moribus.* 288
CAP. IX. *De sententia.* 289
CAP. X. *De dictione.* 290
CAP. XI. *De causa efficiente poeseos.* 295
CAP. XII, *De fine poeseos.* 298
CAP. XIII. *De divisione poeseos.* 299

LIBER SECUNDUS.

CAP. I. *De definitione epopoeiae.* Pag. 300
CAP. II. *De materia epopoeiae.* 301
§. 1 *Actio feminae an materia epopoeiae.* 302
– 2 *Actio epopoeiae quomodo una.* 304
– 3 *Actio epopoeiae quomodo tota.* 305
– 4 *Actio epopoeiae quomodo vera et verisimilis.* 306
– 5 *Actio epopoeiae quomodo illustris et felix.* 307
CAP. III. *De forma epopoeiae.* 308
§. 1 *Fabulae epicae dotes.* 310
– 2 *Fabulae epicae partes.* 311
– 3 *Fubulae epicae dispositio.* 314
CAP. IV. *De propositione epopoeiae.* 315
CAP. V. *De invocatione epopoeiae.* 317
CAP. VI. *De narratione epopoeiae.* 320
CAP. VII. *De epilogo epopoeiae.* 321

LIBER III.

CAP. I. *Definitio poematis dramatici.* 323
CAP. II. *De materia poematis dramatici.* 224
CAP. III. *De forma poematis dramatici* 326
§. 1 *Unitas et simplicitas fabulae dramaticae.* 327
– 2 *Magnitudo fabulae dramaticae.* 328
CAP. IV. *De partibus poematis dramatici.* 329
CAP. V. *De choro in dramate.* 334
CAP. VI. *De scenico apparatu.* 336
CAP. VII. *Definitio tragoediae.* 337
CAP. VIII. *De materia tragoediae.* 339
CAP. IX. *De forma tragoediae.* 341
CAP. X. *De fine tragoediae.* 343
§. 1 *Qui affectus concitentur in tragoedia.* ib.
– 2 *A quibus concitentur affectus in tragoedia.* 344

- 3 *Quomodo concitentur affectus in tragoedia.* Pag. 346
CAP. XI. *Praeceptorum usus in scribenda tragoedia.* 348
CAP. XII. *De comoedia.* 349

LIBER IV.

CAP. I. *De elegia.* 353
CAP. II. *De epigrammate.* 354
CAP. III. *De satyra* 355
CAP. IV. *De poemate lyrico.* 356
CAP. V. *De hymno, parodia, et carmine intercalari.* 358
CAP. VI. *De eclogis, silvis et diris.* ib.
CAP. VII. *De epithalamio, genethliaco, epicedio.* 361
CAP. VIII. *De epinicio, eucharistico, propemptico.* 362
CAP. IX. *De carmine soterico, protreptico et paraenetico.* 363

LIBER V.

CAP. I. *Poetarum latinorum praestantiorum nomina, aetas, stylus.* 365
CAP. II. *De stylo poetico.* 369
CAP. III. *De variis versuum generibus.* 370
§. 1 *De versibus comicis.* 374
- 2 *De versibus lyricis.* 375
- 3 *De aliis quibusdam usitatiorum versuum generibus. Ex lib. IV. Prosodiae Bononiensis P. Io: Baptistae Riccioli.* 380
- 4 *De dithyrambo.* 384
- 5 *De symbolo heroico.* 386
CAP. IV *Acrostichis, anagramma, griphus.* 388
§. 1 *De Acrostichide.* ib.
- 2 *De Anagrammate.* 389
- 3 *De gripho, logogripho, et inscriptione.* 390

REIMPRIMATUR

Fr. Dominicus Buttaoni, Ord. Praed., S. P. A. Magister.

REIMPRIMATUR

A. Ligi Episc. Icon. Vicesgerens.

GIUSEPPE